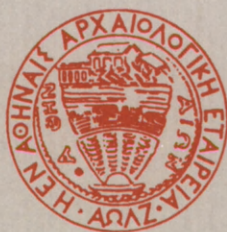

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΤΗΣ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΑΡ. 129

ΠΟΛΥΜΝΙΑΣ ΜΗΛΥ

ΜΙΝΩΙΚΟΣ ΛΑΞΕΥΤΟΣ ΤΑΦΟΣ
ΣΤΟΝ ΠΟΡΟ ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ

ΑΘΗΝΑΙ 1992

**ΜΙΝΩΙΚΟΣ ΛΑΞΕΥΤΟΣ ΤΑΦΟΣ
ΣΤΟΝ ΠΟΡΟ ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ**

(Ανασκαφής 1967)

ISSN 1105-7785
ISBN 960-7036-15-8

*Κατὰ τὸν Κανονισμό τῶν Δημοσιευμάτων τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας,
οἱ συγγραφεῖς εὐθύνονται γιὰ τὴν ὀρθότητα τῶν βιβλιογραφικῶν παραπομ-
πῶν ποὺ ἀναδημοσιεύονται στὶς ἐκδόσεις τῆς.*

© Ἡ ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία, Πανεπιστημίου 22, Ἀθήναι 106 72
Fax (01) 3644 996

ΓΡΑΦΕΙΟ ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΩΝ

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΤΗΣ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΑΡ. 129

ΠΟΛΥΜΝΙΑΣ ΜΗΛΥ

ΜΙΝΩΙΚΟΣ ΛΑΞΕΥΤΟΣ ΤΑΦΟΣ
ΣΤΟΝ ΠΟΡΟ ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ

(Ανασκαφής 1967)

ΑΘΗΝΑΙ 1992

Στή μητέρα μου και στην Κική

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Βιβλιογραφία	11
Πρόλογος	25
Εισαγωγικά	27
I. Ἀνασκαφικά	29
II. Κατάλογος	39
Κεραμική	39
Ἀνοικτὰ ἀγγεῖα	40
Κλειστὰ ἀγγεῖα	77
Κοσμήματα	89
Χάλκινα	94
Λίθινα	96
Σφραγιδόλιθοι	100
Κοκάλινα	101
Πήλινα	102
III. Κεραμική	103
IV. Μικροεργήματα	121
Κοσμήματα	121
Χάλκινα	129
Λίθινα	133
Σφραγιδόλιθοι	140
Κοκάλινα καὶ Πήλινα	142
V. Ἀρχιτεκτονική	144
VI. Τὰ φορεῖα	149
VII. Συμπεράσματα	165
Παράρτημα Α΄	176
Παράρτημα Β΄	178
Παράρτημα Γ΄	180
Summary	182

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ*

Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία

ΑΛΕΞΙΟΥ, Σ.

1955. Ἀνασκαφαὶ Κατσαμπᾶ Κρήτης, *ΠΑΕ* 1955, 311-320.
1967. Ὑστερομινωικοὶ τάφοι λιμένος Κνωσοῦ (*Κατσαμπᾶ*) (Ἀθῆναι 1967) (Βιβλιοθήκη τῆς ἐν Ἀθῆναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας 56).
1968. Σπηλαιώδεις τάφοι Πόρου Ἡρακλείου, *ΑΑΑ* 1, 1968, 250-255.
1970. Εἰς νέος τάφος παρὰ τὸν λιμένα Κνωσοῦ, *ΑΕ* 1970, 1-12.
1973. Νέα Ἀλικαρνασσός Ἡρακλείου, *ΑΔ* 28Β', 1973, 564-567.

ΑΝΔΡΕΑΔΑΚΗ-ΒΛΑΖΑΚΗ, Μ.

1987. Ὁμάδα νεοανακτορικῶν ἀγγείων ἀπὸ τὸν Σταυρωμένο Ρεθύμνης, *Εἰλαπίνη, Τόμος τιμητικὸς γιὰ τὸν καθηγητὴ Νικόλαο Πλάτωνα* (Ἡράκλειο 1987) 55-68.

ΒΑΡΒΑΡΗΓΟΣ, Α. Π.

1981. *Τὸ ὀδοντόφρακτον μυκηναϊκὸν κρᾶνος*, Διατρ. (Ἀθῆναι 1981).

ΔΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ, Κ.

1987. Πήλινη ζωγραφιστὴ λάρνακα ἀπὸ τὴ Βρασέγκα Ἀργολίδας, *Εἰλαπίνη, Τόμος τιμητικὸς γιὰ τὸν καθηγητὴ Νικόλαο Πλάτωνα* (Ἡράκλειο 1987) 69-78.
1989. Πήλινο ὁμοίωμα φορείου τῆς μυκηναϊκῆς ἐποχῆς ἀπὸ τὴν Τίρυνθα, *Φίλια Ἔπη εἰς Γεώργιον Μυλωνάν Γ'* (Ἀθῆναι 1989) 25-33.

ΔΗΜΟΠΟΥΛΟΥ-ΡΕΘΕΜΙΩΤΑΚΗ, Ν.

1988. Πόρος Ἡρακλείου, *Κρητικὴ Ἔστια* 2, 1988, 325-327.

ΙΑΚΩΒΙΔΗΣ, Σ.

- 1969-1970. *Τὸ νεκροταφεῖο τῆς Περαιτῆς*, τόμοι 3 (Ἀθῆναι 1969-1970) (Βιβλιοθήκη τῆς ἐν Ἀθῆναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας 67).

ΚΑΡΕΤΣΟΥ, Α.

1975. Περισυλλογὴ ἀρχαίων στὴν Κεντρικὴ Κρήτη, *ΠΑΕ* 1975, 522-526.

ΚΟΠΑΚΑ, Κ.

1987. Πήλινο ὁμοίωμα ἀνακλίντρου ἀπὸ τὴ Φαιστό, *Εἰλαπίνη, Τόμος τιμητικὸς γιὰ τὸν καθηγητὴ Νικόλαο Πλάτωνα* (Ἡράκλειο 1987) 93-100.

ΚΟΡΡΕΣ, Γ. Σ.

1976. Ὁ πραγματικὸς ἀριθμὸς τῶν σφραγιδολίθων τοῦ θολωτοῦ τάφου τοῦ Βαφειοῦ, *ΑΕ* 1976, 148-163.

* Γιὰ τὶς συντομογραφίες ἀκολουθεῖται τὸ σύστημα τοῦ *AJA* (90, 1986, 384 κέ.), ἐκτὸς ἀπὸ τὶς

<i>ΑΔ</i>	Ἀρχαιολογικὸ Δελτίο
<i>ΑΕ</i>	Ἀρχαιολογικὴ Ἐφημερίς
<i>ΕC</i>	Études Crétoises
<i>JPR</i>	Journal of Prehistoric Religion
<i>Κρητ. Χρον.</i>	Κρητικὰ Χρονικά
<i>ΠΑΕ</i>	Πρακτικὰ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας
<i>PBF</i>	Prähistorische Bronzefunde
<i>TUAS</i>	Temple University Aegean Symposium

- ΛΕΜΠΕΣΗ, Α.
1967. Ἀνασκαφή σπηλαιώδους τάφου εἰς Πόρον Ἡρακλείου, *ΠΑΕ* 1967 (1969), 195-209.
1970. Ἀνασκαφικαὶ ἔρευναι εἰς ἀνατολικὴν Κρήτην, *ΠΑΕ* 1970, 256-297.
- ΜΑΝΤΗ-ΠΛΑΤΩΝΟΣ, Μ.
1981. Τελετουργικὲς σφύρες καὶ ρόπαλα στὸ μινωικὸ κόσμον, *ΑΕ* 1981, 74-83.
- ΜΑΡΙΝΑΤΟΣ, Σ.
1924-1925. Μεσομινωικὴ οἰκία ἐν κάτω Μεσαρᾷ, *ΑΔ* 1924-1925, 53-78.
1930-1931. Δύο πρῶτοι μινωικοὶ τάφοι ἐκ Βόρου Μεσαρᾷς, *ΑΔ* 13, 1930-1931, 137-170.
1939-1941. Τὸ μινωικὸν μέγαρον Σκλαβοκάμπου, *ΑΕ* 1939-1941, 69-96.
1952. Ἀνασκαφαὶ ἐν Βαθυπέτρῳ Κρήτης, *ΠΑΕ* 1952, 592-610.
- ΜΥΛΩΝΑΣ, Γ. Ε.
1972-1973. Ὁ ταφικὸς κύκλος Β' τῶν Μυκηνῶν (Ἀθήναι 1972-1973) (Βιβλιοθήκη τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας 73).
- ΞΑΝΘΟΥΔΙΔΗΣ, Σ.
1918. Μαραθοκέφαλο, *ΑΔ* 1918, Παράρτημα, 15-23.
1922. Μινωικὸν μέγαρον Νίρου, *ΑΕ* 1922, 1-25.
- ΞΕΝΑΚΗ-ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΟΥ, Α.
1985. *Οἱ θαλαμῶτοι τάφοι τῶν Μυκηνῶν ἀνασκαφῆς Χρ. Τσουντα (1887-1898)* (Paris 1985).
- ΠΑΠΑΕΥΘΥΜΙΟΥ-ΠΑΠΑΝΘΙΜΟΥ, Α.
1973. Μινωικὴ μήτρα ἀπὸ τὸν Πόρο Ἡρακλείου, *Κρητ. Χρον.* 23, 1973, 375-396.
- ΠΑΠΑΠΟΣΤΟΛΟΥ, Ι. Α.
1977. *Τὰ σφραγίσματα τῶν Χανίων* (Ἀθήναι 1977) (Βιβλιοθήκη τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας 87).
- ΠΛΑΤΩΝ, Ν.
1951α. Ἀνασκαφὴ μινωικῶν οἰκιῶν εἰς Πρασά Ἡρακλείου, *ΠΑΕ* 1951, 246-257.
1951β. Μινωικοὶ θρόνοι, *Κρητ. Χρον.* 5, 1951, 385-412.
1952. Ἀνασκαφὴ ΥΜ III λαξευτῶν τάφων εἰς τὴν περιοχὴν Ἐπισκοπῆς καὶ Σταμνίων Πεδιάδος Ἡρακλείου, *ΠΑΕ* 1952, 619-630.
1957. Ἀνασκαφὴ Χόνδρου Βιάννου, *ΠΑΕ* 1957, 136-147.
1974. *Ζάκρος* (Ἀθήναι 1974).
- ΠΡΩΤΟΝΟΤΑΡΙΟΥ-ΔΕΙΛΑΚΗ, Ε.
1980. *Οἱ τύμβοι τοῦ Ἄργους*, Διατρ. (Ἀθήναι 1980).
- ΡΕΘΕΜΙΩΤΑΚΗΣ, Γ.
1986. Λάρνακες καὶ ἀγγεῖα ἀπὸ τὸ Καβροχώρι Ἡρακλείου, *ΑΔ* 34Α', 1979 (1986) 228-259.
- ΡΕΘΕΜΙΩΤΑΚΗΣ, Γ.
1987. Ὑστερομινωικὸς θαλαμῶτος τάφος στὸ Κυπαρίσσι Ἡρακλείου, *Εἰλαπίνη, Τόμος τιμητικὸς γιὰ τὸν καθηγητὴ Νικόλαο Πλάτωνα* (Ἡράκλειο 1987) 235-243.
- ΣΑΚΕΛΛΑΡΑΚΗΣ, Γ.
1979. *Τὸ ἐλεφαντόδοντο καὶ ἡ κατεργασία του στὰ μυκηναϊκὰ χρόνια* (Ἀθήναι 1979) (Βιβλιοθήκη τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας 93).
- ΣΑΚΕΛΛΑΡΑΚΗΣ, Ι. καὶ Ε. ΣΑΚΕΛΛΑΡΑΚΗ
1962. Ἀποθέτης κεραμεικῆς τῆς τελευταίας φάσεως τῶν προανακτορικῶν χρόνων εἰς Ἀρχάνας, *ΑΕ* 1962, Ἀρχ. Χρον., 1-11.
- ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΟΥ, Α.
1957. Νέα μορφή παλαιῶν ἀντικειμένων τοῦ Ἐθνικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου, *ΑΕ* 1957, Παράρτημα, 1-8.
- ΣΠΥΡΟΠΟΥΛΟΣ, Θ.
1972. Ὑστερομυκηναϊκοὶ ἐλλαδικοὶ θησαυροὶ (Ἀθήναι 1972) (Βιβλιοθήκη τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας 72).
- ΤΣΟΥΝΤΑΣ, Χ.
1908. Αἱ προϊστορικαὶ ἀκροπόλεις Διμηνίου καὶ Σέσκλου (Ἀθήναι 1908) (Βιβλιοθήκη τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας).
- ΧΑΤΖΗΔΑΚΗ, Ι.
1912. Τύλισος μινωικῆ, *ΑΕ* 1912, 197-233.

Ξένη Βιβλιογραφία

- AITKEN, M. J.
1988. The Minoan Eruption of Thera, Santorini: A Reassessment of the Radiocarbon Dates, Jones, R.E. και H. W. Catling eds., *New Aspects of Archaeological Science in Greece. Proceedings of a Meeting Held at the British School at Athens, January 1987* (London 1988) 19-24.
- ÅKESTRÖM, A.
1978. Mycenaean Problems, *OpAth* 12, 1978, 19-86.
- ALEXIOU, S.
1954. The Boars'-tusk Helmet, *Antiquity* 28, 1954, 211-213.
- AMIET, P.
1981. *Sumer, Assur, Babylone. Chefs-d'œuvre du Musée de Bagdad* (Paris 1981).
- ÅSTRÖM, L.
1972. *The Late Cypriote Bronze Age. Other Arts and Crafts* (Lund 1972) (SwCyprusExp IVD).
- ÅSTRÖM, P. – N. M. VERDELIS – N. G. GEJVALL και H. HJELMGVIST
1977. *The Cuirass Tomb and Other Finds at Dendra I. The Chamber Tombs* (Göteborg 1977) (SIMA 4).
- ÅSTRÖM, P. και D. S. REESE
1990. Triton Shells in East Mediterranean Cults, *JPR* 3-4, 1990, 5-14.
- ATKINSON, T. D. – R. C. BOSANGUET – C. C. EDGAR – A. J. EVANS – D. G. HOGARTH – D. MACKENZIE – C. SMITH και F. B. WELCH
1904. *Excavations at Phylakopi in Melos* (London 1904) (Society for the Promotion of Hellenic Studies, Suppl. Paper 4).
- AVILA, R. A. J.
1983. *Bronzene Lanzen- und Pfeilspitzen der griechischen Spätbronzezeit* (München 1983) (PBF V. 1).
- BAKER, H. S.
1966. *Furniture in the Ancient World. Origins and Evolution, 3100-475 B.C.* (London 1966).
- BARFIELD, L.
1982. The Chalcolithic of Northern Italy in the Context of Third Millennium Europe: Questions of Basic Theory, Best, J.G.P. και N. M. W. de Vries eds., *Interaction and Acculturation in the Mediterranean II* (Amsterdam 1982) 19-28.
- BARNETT, R. D.
1975. *A Catalogue of the Nimrud Ivories* (London 1975).
- BASS, G. F. – P. THROCKMORTON – J. DU PLAT TAYLOR – A. R. SCHULMAN και H.-G. BUCHHOLZ
1967. *Cape Gelidonya: A Bronze Age Shipwreck* (Philadelphia 1967) (TAPS N. S. 57 Part 8).
- BAURAIN, C.
1987. Les nécropoles de Mallia, Laffineur, R. ed., *Thanatos. Actes du colloque de Liège (21-23 avril 1986)* (*Aegaeum* 1) (Liège 1987) 61-73.
- BERNABO-BREA, L.
1964. *Poliochni I* (Roma 1964).
1976. *Poliochni II* (Roma 1976).
- BETANCOURT, P. P.
1970. *The Origin and Diffusion of Metallic Shaft-hole Implements in the Aegean Early Bronze Age*, Διατρ. (Ann Arbor 1970).
1978. Excavations at Kommos (Crete) during 1977, Appendix A, A Middle Minoan Pottery Deposit, *Hesperia* 47, 1978, 155-164.
1980. *Cooking Vessels from Minoan Kommos* (Los Angeles 1980) (University of California, Institute of Archaeology, Occasional Paper 7).
1983. *The Cretan Collection in the University Museum, University of Pennsylvania I. Minoan Objects from Vasiliki, Pseira, Sphoungaras, Priniatikos Pyrgos, and Other Sites* (Philadelphia 1983).
1986. The Chronology of Middle Minoan Plain Cups in Southern Crete, *Φίλια Ἐπη εἰς Γεώργιον Μυλωνάν*, Α' (Ἀθήναι 1986) 284-292.

- BETTS, J. H.
1981. The Seal from Shaft Grave Gamma – A «Mycenaean Chieftain»? , *TUAS* 6, 1981, 2-8.
- BIKAKI, A. H.
1984. *Keos IV. Ayia Irini: The Potters' Marks* (Mainz on Rhine 1984).
- BLEGEN, C. W.
1937. *Prosymna* (Cambridge 1937).
- BLEGEN, C. W. – M. RAWSON – Lord WILLIAM TAYLOR και W. P. DONOVAN
1973. *The Palace of Nestor at Pylos in Western Messenia III* (Princeton 1973).
- BOARDMAN, J.
1970. *Greek Gems and Finger Rings* (London 1970).
- BOGNÁR-KUTZIÁN, I.
1972. *The Early Copper Age Tiszapolgár Culture in the Carpathian Basin* (Budapest 1972).
- BORCHHART, H.
1977. Frühe griechische Schildforme, *Kriegswesen*, Teil I: *Schutzwaffen und Wehrbauten* (Göttingen 1977) (ArchHom I. 1).
- BOSANQUET, R. C. και R. M. DAWKINS
1923. *The Unpublished Objects from the Palaikastro Excavations 1902-1906* (London 1923) (The British School at Athens, Suppl. Paper 1).
- BOYD HAWES, H. – B. E. WILLIAMS – R. B. SEAGER και E. H. HALL
1908. *Gournia, Vasiliki and Other Prehistoric Sites on the Isthmus of Ierapetra* (Philadelphia 1908).
- BRADLEY, R.
1980. Anglo-Saxon Cemeteries: Some Suggestions for Research, Rahtz, P. – T. Dickinson και L. Watts eds., *Anglo-Saxon Cemeteries 1979. The Fourth Anglo-Saxon Symposium at Oxford* (Oxford 1980) (BAR British Ser. 82), 171-176.
1982. The Destruction of Wealth in Later Prehistory, *Man* 17/1, 1982, 108-122.
- BRANDT, K. H.
1967. *Studien über steinerne Äxte und Beile der Jungeren Steinzeit und der Stein-Kupferzeit Norddeutschlands* (Hildesheim 1967) (Münstersche Beiträge zur Vorgeschichtsforschung 2).
- BRANIGAN, K.
1970. *The Foundations of Palatial Crete* (London 1970).
1974. *Aegean Metallurgy of the Early and Middle Bronze Age* (Oxford 1974) (Oxford Monographs in Classical Archaeology).
1987. Ritual Interference with Human Bones in the Mesara Tholoi, Laffineur, R. ed., *Thanatos. Actes du colloque de Liège (21-23 avril 1986)* (*Aegaeum* 1) (Liège 1987) 43-51.
- BUCHHOLZ, H. G.
1980. Keule, στὸ Buchholz, H.-G – S. Foltiny και O. Hockmann, *Kriegswesen* (Göttingen 1980) (ArchHom I, E:2), 319-338.
1984-1985. Ägäische Kamme. *Acta Praehistorica et Archaeologica* 16/17, 1984-1985, 91-142.
1986. Spätbronzezeitliche Ohrringe Zyperns in Gestalt von Rinderköpfen und ihr Auftreten in Griechenland, *Acta Praehistorica et Archaeologica* 18, 1986, 117-155.
- CADOGAN, G.
1976. Some Faience, Blue Frit and Glass from Fifteenth Century Knossos, *TUAS* 1, 1976, 18-19.
- CALMEYER, P.
1969. *Datierbare Bronzen aus Luristan und Kirmanshah* (Berlin 1969) (Untersuchungen zur Assyriologie und vorderasiatischen Archäologie, 5).
- CASKEY, J. L.
1972. Investigations in Keos. Part II: A Conspectus of the Pottery *Hesperia* 41, 1972, 357-401.
- CATLING, H. W.
1964. *Cypriot Bronzework in the Mycenaean World* (Oxford 1964).
1968. Late Minoan Vases and Bronzes in Oxford, *BSA* 63, 1968, 89-131.
1989. *Some Problems in Aegean Prehistory ca 1450-1380 B.C.* (The Fourteenth J. L. Myres Memorial Lecture) (Oxford 1989).

- CATLING, E.A. – H. W. CATLING και D. SMYTH
1979. Knossos 1975: Middle Minoan III and Late Minoan I Houses by the Acropolis, *BSA* 74, 1979, 1-80.
- CHADWICK, J.
1976. *The Mycenaean World* (Cambridge 1976).
- CHAMPION, T. – C. GAMBLE – S. SHENNAN και A. WHITTLE
1984. *Prehistoric Europe* (London 1984).
- CHAPMAN, R. και K. RANDBORG
1981. Approaches to the Archaeology of Death, Chapman, R. – I. Kinnes και K. Randsborg eds., *The Archaeology of Death* (Cambridge 1981).
- CHAPOUTHIER, F. και P. DEMARGNE
1942. *Fouilles exécutées à Mallia. Exploration du palais III* (Paris 1942) (EC 6).
- CHAPOUTHIER, F. και P. DEMARGNE
1962. *Fouilles exécutées à Mallia IV. Exploration du palais* (Paris 1962) (EC 12).
- CARROLL, D. L.
1974. A Classification for Granulation in Ancient Metalwork, *AJA* 78, 1974, 33-39.
- CHERRY, J. F.
1983. Evolution, Revolution and the Origins of Complex Society in Minoan Crete, Krzyszkowska, O. και L. Nixon eds., *Minoan Society. Proceedings of the Cambridge Colloquium 1981* (Bristol 1983) 33-45.
1986. Politics and Palaces: Some Problems in Minoan State Formation, Renfrew, C. και J. F. Cherry eds., *Peer Polity Interaction and Socio-political Change* (Cambridge 1986) 19-45.
- CHEVALLIER, H. – B. DETOURNAY – S. DUPRÉ – R. JULLIEN – J.-P. OLIVIER – M. SÉFÉRIADÈS και R. TREUIL
1975. *Fouilles exécutées à Mallia. Sondages au sud- ouest du palais (1968)* (Paris 1975) (EC 20).
- COLDSTREAM, J. N.
1987. Die Minoer auf Kythera, Buchholz, H.-G. ed., *Ägäische Bronzezeit* (Darmstadt 1987) 137-148.
- COLDSTREAM, J. N. και G. L. HUXLEY, eds.
1972. *Kythera. Excavations and Studies* (London 1972).
- COLLON, D.
1982. Some Bucket Handles, *Iraq* 44, 1982, 95-101.
1986. The Green Jasper Cylinder Workshop, M. Kelly-Buccellati – P. Matthiae και M. Van Loon eds., *Insight through Images. Studies in honor of Edith Porada* (Malibu 1986) (Bibliotheca Mesopotamica 21) 57-70.
- CROUWEL, J. H.
1981. *Chariots and Other Means of Land Transport in Bronze Age Greece* (Amsterdam 1981).
- CUMMER, W. W. και E. SCHOFIELD
1984. *Keos III. Ayia Irini: House A* (Mainz on Rhine 1984).
- DAVIS, E.
1977. *The Vapheio Cups and Aegean Gold and Silver Ware* (New York 1977).
- DAVIS, J. L.
1984. Cultural Innovation and the Minoan Thalassocracy at Ayia Irini, Keos, Hägg, R. και N. Marinatos eds., *The Minoan Thalassocracy. Myth and Reality. Proceedings of the Third International Symposium at the Swedish Institute in Athens, 31 May – 5 June* (Göteborg 1984) (Acta Instituti Atheniensis Regni Suesiae, Ser. in 40, 32) 159-165.
1986. *Keos V. Ayia Irini: Period V* (Mainz on Rhine 1986).
- DAVIS, N.
1920. *The Tomb of Antefoker* (London 1920).
- DAY, P. M.
1988. The Production and Distribution of Storage Jars in Neopalatial Crete, French, E. B. και K. A. Wardle eds., *Problems in Greek Prehistory* (Bristol 1988) 499-508.
- DEMARGNE, P.
1945. *Fouilles exécutées à Mallia. Exploration des nécropoles (1921-1933) I* (Paris 1945) (EC 7).

- DESHAYES, J.
1960. *Les outils de bronze de l'Indus au Danube (IVe au IIe millénaire)* (Paris 1960) (Institut Français d'Archéologie de Beyrouth. Bibliothèque archéologique et historique 71).
- DESHAYES, J. και Α. DESSENNE
1959. *Fouilles exécutées à Mallia. Explorations des maisons et quartiers d'habitation (1948-1954) II* (Paris 1959) (EC 11).
- DETOURNAY, B. – J.-C. POURSAT και F. VANDENABEELE
1980. *Fouilles exécutées à Mallia. Le Quartier Mu II* (Paris 1980) (EC 26).
- DEVER, W. D.
1975. MB IIA Cemeteries at 'Ain es-Sâmyeh and Sinjil, *BASOR* 217, 1975, 23-31.
- DIETZ, S.
1980. *Asine II. Results of the Excavations East of the Acropolis 1970-1974. Fasc. 2. The Middle Helladic Cemetery, the Middle Helladic and Early Mycenaean Deposits* (Stockholm 1980) (Acta Instituti Atheniensis Regni Suesiae, Series in 4o, 24:2).
- DÖPRFELD, W.
1902. *Troja und Ilion* (Athen 1902).
- DOUMAS, C. G.
1983. *Thera* (London 1983).
1983a. *Cycladic Art. The N.P. Goulandris Collection* (London 1983).
- DOXEY, D.
1987. Causes and Effects of the Fall of Knossos in 1375 B.C., *OJA* 6/3, 1987, 301-324.
- DRIEHAUS, J.
1958. Zur Datierung der Knaufhammeräxte, *JRGZM* 5, 1958, 1-7.
- DRIESSEN, J. και MACDONALD, C.
1984. Some Military Aspects of the Aegean in the Late Fifteenth and Early Fourteenth Centuries B.C., *BSA* 79, 1984, 49-74.
- DU MESNIL DU BUISSON, R.
1948. *Baghouz, l'ancienne Corsôté* (Leiden 1948).
- DUNAREANU-VULPE, E.
1935-1936. La nécropole de l'âge du bronze de Poiana, *Dacia* 5-6, 1935-1936, 151-167.
- EMRE, K.
1971. *Anatolian Lead Figurines and their Stone Moulds* (Ankara 1971) (Türk Tarih Kurumu Yayınlarından, V. Ser. 22).
- EVANS, Sir A.
1901-1902. The Palace of Knossos. Provisional Report of the Excavations for the Year 1902, *BSA* 8, 1901-1902, 1-124.
1914. The 'Tomb of the Double Axes' and Associated Groups, and the Pillar Rooms and Ritual Vessels of the 'Little Palace' at Knossos, *Archaeologia* 65, 1914, 1-94.
1921. *The Palace of Minos I* (London 1921).
1928. *The Palace of Minos II* (London 1928).
1930. *The Palace of Minos III* (London 1930).
1935. *The Palace of Minos IV* (London 1935).
- EVANS, J. D.
1964. Excavations in the Neolithic Settlement of Knossos, 1957-1960, Part 1, *BSA* 59, 1964, 182-240.
- EVELY, D.
1988. Unexplored Mansion, Knossos: Note I, *BSA* 83, 1988, 127-133.
- FIANDRA, E.
1968. A che cosa servivano le cretule di Festòs. *Πεπραγμένα του Β' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου Α'* (Αθήναι 1968) 383-397.
1973. Skutelia MM a Festòs. *Πεπραγμένα του Τρίτου Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου Ι* (Αθήναι 1973) 84-91.
- FORSDYKE, E. J.
1926-1927. The Mavrospelio Cemetery at Knossos, *BSA* 28, 1926-1927, 243-296.

- FOSTER, K. P.
1979. *Aegean Faience of the Bronze Age* (New Haven 1979).
1982. *Minoan Ceramic Relief* (Göteborg 1982) (SIMA 44).
- FRENCH, E.
1971. The Development of Mycenaean Terracottas, *BSA* 66, 1971, 101-187.
- FURUMARK, A.
1941. *Mycenaean Pottery. Analysis and Classification* (Stockholm 1941).
- GAMBLE, C.
1978. The Bronze Age Animal Economy from Akrotiri; a Preliminary Analysis, Dumas, C. ed., *Thera and the Aegean World I* (London 1978) 745-753.
1979. Surplus and Self-Sufficiency in the Cycladic Subsistence Prehistory, Davis, J. L. και J. F. Cherry, eds., *Papers in Cycladic Prehistory* (Los Angeles 1979) (Institute of Archaeology, UCLA, 14) 122-133.
1982. Animal Husbandry, Population and Urbanisation, Renfrew, C. και J. M. Wagstaff, eds., *An Island Polity. The Archaeology of Exploitation on Melos* (Cambridge 1982) 161-171.
1985. Formation Processes and the Animal Bones from the Sanctuary of Phylakopi, στο Renfrew, C. κ.ά., *The Archaeology of Cult. The Sanctuary at Phylakopi* (London 1985) (BSA Suppl. vol. 18) 479-483.
- GEORGIU, H.S.
1986. *Keos VI. Ayia Irini: Specialized Domestic and Industrial Pottery* (Mainz on Rhine 1986).
- GESELL, G. C.
1985. *Town, Palace and House Cult in Minoan Crete* (Göteborg 1985) (SIMA 62).
- GIMBUTAS, M.
1965. *Bronze Age Cultures in Central and Eastern Europe* (Paris 1965).
- GODART, L. και J.-P. OLIVIER
1978. Écriture hiéroglyphique crétoise, στο Poursat, J.-P. – L. Godart και J.-P. Olivier, *Fouilles exécutées à Mallia. Le Quartier Mu I* (Paris 1978) (EC 23) 31-217.
- GRATIEN, B.
1978. *Les Cultures Kerma: Essai de classification* (Lille 1978).
- GUIDA, P. C.
1973. *Le armi defensive dei micenei nelle figurazioni* (Roma 1973) (IG 56).
- HÄGG, R.
1984. Degrees and Character of the Minoan Influence of the Mainland, Hägg, R. και N. Marinatos eds., *The Minoan Thalassocracy. Myth and Reality. Proceedings of the Third International Symposium at the Swedish Institute in Athens, 31 May – 5 June* (Göteborg 1984) (Acta Instituti Atheniensis Regni Suesiae, Ser. in 4o, 32) 119-121, 122 (discussion).
- HÄGG, R. και F. SIEURIN
1982. On the Origin of the Wooden Coffin in Late Bronze Age Greece, *BSA* 77, 1982, 177-186.
- HARKE, H.
1990. «Warrior Graves»? The Background of the Anglo-Saxon Weapon Burial Rite, *Past and Present* 126, 1990, 22-43.
- HALBHERR, F. – E. STEFANI και L. BANTI
1977. Haghia Triada nel periodo tardo palaziale, *ASAtene* 55 N. S. 39, 1977 (1980), 13-291.
- HALLAGER, B. P.
1983. A New Social Class in Late Bronze Age Crete: Foreign Traders in Khania, Krzyszkowska, O. και L. Nixon eds., *Minoan Society. Proceedings of the Cambridge Colloquium 1981* (Bristol 1983) 111-119.
- HALLAGER, E.
1975. Linear A and Linear B Inscriptions from the Excavations at Kastelli, Khania 1964-1972, *OpAth* 11, 1975, 53-86.
- HANKEY, V.
1980. Stone vessels at Myrtos Pyrgos. *Πεπραγμένα του Δ' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου Α' (Αθήναι 1980)* 210-215.

- HARDEN, D. B.
1981. *Catalogue of Greek and Roman Glass in the British Museum I. Core- and Rod-formed Vessels and Pendants and Mycenaean Cast Objects* (London 1981).
- HARDING, A. F.
1984. *The Mycenaean and Europe* (London 1984).
- HASKELL, H. W.
1981. Coarse-ware Stirrup-jars at Mycenae, *BSA* 76, 1981, 225-238.
1989. LM III Knossos: Evidence beyond the Palace, *SMEA* 27, 1989, 82-110.
- HASTINGS, H. R.
1905. A Bronze Age «Pocket» from Avgo (Crete), *AJA* 9, 1905, 277-287.
- HAZZIDAKIS, J.
1921. *Tylissos à l'époque minoenne* (Paris 1921).
1934. *Les villas minoennes de Tylissos* (Paris 1934).
- HERBERT, E. W.
1984. *Red Gold of Africa. Copper in Precolonial History and Culture* (Madison 1984).
- HERFERT, W.
1962. Die Steinäxte der Trichterbecherkultur im Elb-Saale-Gebiet. *Wissenschaftliche Zeitschrift der Martin-Luther-Universität, Halle-Wittenberg* 11/10, 1962, 1097-1142.
- HERZOG, Z. – G. RAPP JR. και O. NEGBI eds.
1989. *Excavations at Tel Michal, Israel* (Minneapolis 1989).
- HIGGINS, R. A.
1979. *The Aegina Treasure. An Archaeological Mystery* (London 1979).
1980. *Greek and Roman Jewellery* (Berkeley 1980)².
1987. A Gold Diadem from Aegina, *JHS* 152, 1987, 182.
- HÖCKMANN, O.
1980. Lanzen und Speer im spätminoischen und mykenischen Griechenland, *JRGZM* 27, 1980, 13-158.
1987. Lanzen und Speere der ägäischen Bronzezeit und des Übergangs zur Eisenzeit, Buchholz, H.-G. ed., *Ägäische Bronzezeit* (Darmstadt 1987) 329-358.
- HODDER, I. R.
1978. *Symbols in Action. Ethnoarchaeological Studies of Material Culture* (Cambridge 1978).
1979. Economic and Social Stress and Material Culture Patterning, *American Antiquity* 44, 1979, 446-454.
1980. Social Structure and Cemeteries: A Critical Appraisal, Rahtz, P. – T. Dickinson και L. Watts eds., *Anglo-Saxon Cemeteries 1979. The Fourth Anglo-Saxon Symposium at Oxford* (Oxford 1980) (BAR British Ser. 82) 161-169.
1982. *The Present Past: An Introduction to Anthropology for Archaeologists* (London 1982).
- HOLLOWAY, R.
1981. *Italy and the Aegean 3000-700 B.C.* (Louvain-la-Neuve 1981) (*Archaeologia Transatlantica* 1).
- HOOD, M. S. F.
1956. Another Warrior Grave at Ayios Ioannis near Knossos, *BSA* 51, 1956, 81-99.
1978. *The Arts in Prehistoric Greece* (Harmondsworth 1978) (Penguin Books).
- HOOD, M. S. και J. N. COLDSTREAM
1968. A Late Minoan Tomb at Ayios Ioannis near Knossos, *BSA* 63, 1968, 205-218.
- HOOD, M. S. F. και P. DE JONG
1952. Late Minoan Warrior-Graves from Ayios Ioannis and the New Hospital Site at Knossos, *BSA* 47, 1952, 243-277.
- HOOD, S. – G. HUXLEY και N. SANDARS
1958-1959. A Minoan Cemetery on Upper Gypsadhes, *BSA* 53-54, 1958-1959, 194-269.
- HROUDA, B.
1990. Die altbabylonischen Tumuli von Bagūz bei Māri: Begräbnisse der Hanäer?, Tünca, O. ed., *De la Babylonie à la Syrie en passant par Mari. Mélanges offerts à Monsieur J.-R. Kupper* (Liège 1990) 103-114.

- HUTCHINSON, R. W.
1950. Battle-axes in the Aegean, *PPS* 16, 1950, 52-64.
1956. A Tholos Tomb on the Kephala, *BSA* 51, 1956, 74-80.
- IMMERWAHR, S. A.
1971. *The Athenian Agora XIII. The Neolithic and Bronze Ages* (Princeton 1971).
- JONES, R. E.
1986. *Greek and Cypriote Pottery* (Athens 1986) (British School of Archaeology at Athens, Fitch Laboratory Occasional Paper 1).
- KANTA, A.
1980. *The Late Minoan III Period in Crete. A Survey of Sites, Pottery and their Distribution* (Göteborg 1980) (SIMA 58).
- KARAGEORGHIS, V.
1983. *Palaepaphos-Skales. An Iron Age Cemetery in Cyprus* (Kostanz 1983) (Ausgrabungen in Alt-Paphos auf Cypern 3).
- KARANTZALI, E.
1986. Une tombe du Minoen Récent IIIB à la Canée, *BCH* 110, 1986, 53-87.
- KARO, G.
1930. *Die Schachtgräber von Mykenai* (München 1930).
- KAZA-PAPAGEORGIU, D.
1985. An Early Mycenaean Cist Grave from Argos, *AM* 100, 1985, 1-21.
- KENNA, V. E. G.
1968. Studies of Birds on Seals of the Aegean and Eastern Mediterranean in the Bronze Age, *OpAth* 8, 1968, 23-38.
1969. Three Cylinder Seals Found in Crete, *Κρητ. Χρον.* 21, 1969, 351-364.
- KENYON, K. M. – E. CROWFOOT – A. GROSVENOR-ELLIS – M. RICKETTS και F. E. ZEUNER
1960. *Excavations at Jericho I. The Tombs Excavated in 1952-4* (Jerusalem 1960).
- KILLEN, G.
1980. *Ancient Egyptian Furniture* (Warminster 1980).
- KILIAN, K.
1976. Nordgrenze des ägäischen Kulturbereichs in mykenischer und nachmykenischer Zeit, *Jahresberichte des Instituts für Vorgeschichte der Universität Frankfurt a. M.* (1976) 112-129.
- KILIAN-DIRLMEIER, I.
1985. Noch einmal zu den «Kriegergräbern» von Knossos, *JRGZM* 32, 1985, 196-214.
1986. Beobachtungen zu den Schachtgräbern von Mykenai und zu den Schmuckbeigaben mykenischen Männergräber. Untersuchungen zur Sozialstruktur in späthelladischer Zeit, *JRGZM* 33, 1986, 159-198.
1987. Das Kuppelgrab von Vapheio: Die Beigabenausstattung in der Steinkiste. Untersuchungen zur Sozialstruktur in späthelladischer Zeit, *JRGZM* 34/1, 1987, 197-212.
1988. Jewellery in Mycenaean and Minoan Warrior Graves, French, E. B. και K. A. Wardle eds., *Problems in Greek Prehistory. Papers Presented at the Centenary Conference of the British School of Archaeology at Athens, Manchester, April 1986* (Bristol 1988) 161-165.
- KNIGGE, U.
1976. *Kerameikos IX. Der Sudhügel* (Berlin 1976).
- KOPCKE, G.
1987. The Cretan Palaces and Trade, Hägg, R. και N. Marinatos eds., *The Function of the Minoan Palaces. Proceedings of the Fourth International Symposium at the Swedish Institute in Athens, 10-16 June, 1964* (Stockholm 1987) (Acti Instituti Atheniensis Regni Suesiae, Ser. in 4o, 35) 255-259.
- KÜBLER, K.
1954. *Kerameikos V. 1 Die Nekropole des 12. bis 8. Jahrhunderts* (Berlin 1954).
1959. *Kerameikos VI. Die Nekropole des späten 8. bis frühen 6. Jahrhunderts* (Berlin 1959).
1976. *Kerameikos VIII. Die Nekropole der Mitte des 6. bis Ende des 5. Jahrhunderts* (Berlin 1976).

- KURTZ, D. και J. BOARDMAN
1971. *Greek Burial Customs* (London 1971).
- KYRIELEIS, H.
1969. *Throne und Klinen* (Berlin 1969) de Gruyter (*JdI*-EH 24).
- LACAU, P.
1904-1906. *Sarcophages antérieurs au Nouvel Empire*, τόμοι 2 (Paris 1904-1906) (Catalogue général des antiquités égyptiennes du Musée du Caire, v. 11, 14, 27, 33).
- LAFFINEUR, R.
1980. Les pendants d'oreilles minoens en forme de bucrane. *Πεπραγμένα του Δ' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου, 'Ηράκλειο 1976 I* (1980) 281-296.
- LAMBRINUDAKIS, V.
1981. Remains of the Mycenaean Period in the Sanctuary of Apollon Maleatas, Hägg, R. και N. Marinatos eds., *Sanctuaries and Cults in the Aegean Bronze Age. Proceedings of the First International Symposium at the Swedish Institute in Athens, 12-13 May 1980* (Göteborg 1981) (*Acta Instituti Atheniensis Regni Suesiae*, Ser. in 4o, 28) 59-65.
- LASER, S.
1968. *Hausrat* (Göttingen 1968) (*ArchHom* II.P).
- LEVI, D.
1961-1962. La tomba a tholos di Kamilarì presso a Festòs, *ASAtene* 23-24, 1961-1962, 7-148.
1976. *Festòs e la civiltà minoica*, τόμοι 2 (Roma 1976) (IG 60).
- LONG, C.
1974. *The Ayia Triadha Sarcophagus* (Göteborg 1974) (SIMA 41).
1978. The Lasithi Dagger, *AJA* 82, 1978, 35-46.
- LLOYD, S.
1967. *Early Highland Peoples of Anatolia* (London 1967).
- MACGILLIVRAY, J. A.
1987. Pottery Workshops and the Old Palaces in Crete, R. Hägg και N. Marinatos eds., *The Function of the Minoan Palaces. Proceedings of the Fourth International Symposium at the Swedish Institute in Athens, 10-16 June, 1984* (Stockholm 1987) (*Acti Instituti Atheniensis Regni Suesiae*, Ser. In 4o, 35) 273-278, 279 (discussion).
- MACGILLIVRAY, J. A. - L. H. SACKETT - J. DRIESSEN - R. BRIDGES - D. SMYTH - J. -P. OLIVIER και J. WEINGARTEN
1989. Excavations at Palaikastro, 1988, *BSA* 84, 1989, 417-445.
- MANNING, S. W.
1990. The Thera Eruption: The Third Congress and the Problem of the Date, *Archaeometry* 32, 1990, 91-100.
- MARINATOS, N.
1986. *Minoan Sacrificial Ritual* (Stockholm 1986) (*Acta Instituti Regni Suesiae*, Seires in 8o 9).
- MARINATOS, S.
1968. *Excavations at Thera. First Preliminary Report (1967 Season)* (Athens 1968).
1969. *Excavations at Thera II (1968 Season)* (Athens 1969).
1970. *Excavations at Thera III (1969 Season)* (Athens 1970).
1971. *Excavations at Thera IV (1970 Season)* (Athens 1971).
1972. *Excavations at Thera V (1971 Season)* (Athens 1972).
1974. *Excavations at Thera VI (1972 Season)* (Athens 1974).
1976. *Excavations at Thera VII (1973 Season)* (Athens 1976).
- MATTHÄUS, H.
1980. *Die Bronzegefäße der kretisch-mykenischen Kultur* (München 1980) (PBF II.1).
1983. Minoische Kriegergräber, Krzyszkowska, O. και L. Nixon eds., *Minoan Society, Proceedings of the Cambridge Colloquium 1981* (Bristol 1983) 203-215.
- MATTHIAE, P.
1980. Two Princely Tombs at Tell-Mardikh-Ebla, *Archaeology* 33, 1980, 9-17.

- MAXWELL-HYSLOP, R.
1949. Western Asiatic Shaft-Hole Axes, *Iraq* 11, 1949, 90-129.
1971. *Western Asiatic Jewellery, ca 3000-612 B.C.* (London 1971).
- MAYER, E. F.
1977. *Die Äxte und Beile in Österreich* (München 1977) (PBF IX. 9).
- MEIGGS, R.
1982. *Trees and Timber in the Ancient Mediterranean World* (Oxford 1982).
- MELLAART, J.
1962. Anatolia, ca 4000-2300 B.C., *CAH* I. 2, 1962, κεφ. XVIII.
- MERCANDO, L.
1974-1975. Lampade, lucerne, bracieri di Festòs (Scavi 1950-1970), *ASAtene* 52-53 N. S. 36-37, 1974-1975 (1978), 15-167.
- MØLLER, E.
1980. A Revaluation of the Oriental Seals Found in Crete, Best, J. G. P. και N. M. W. de Vries eds., *Interaction and Acculturation in the Mediterranean I* (Amsterdam 1980) 85-104.
- MONTET, P.
1928. *Byblos et l'Égypte* (Paris 1928).
- MORRIS, I.
1986. Gift and Commodity in Archaic Greece, *Man* 21, 1986, 1-17.
1987. *Burial and Ancient Society. The Rise of the Greek City-State* (Cambridge 1987).
- MOUNTJOY, P.
1974. A Later Development in the Late Minoan IB Marine Style, *BSA* 69, 1974, 177-180.
- MOZSOLICS, A.
1964. Das Steinaxt von Dad, *ActaArchHung* 16, 1964, 217-225.
- MÜLLER-KARPE, H.
1962. Die Metallbeigaben der früheisenzeitlichen Kerameikos - Gräber, *AM* 77, 1962, 59-129.
- NEGBI, O.
1970. *The Hoards of Goldwork from Tell el-'Ajjûl* (Göteborg 1970) (SIMA 25).
- NIEMEIER, W.-D.
1980. Die Katastrophe von Thera und die spätminoische Chronologie, *JdI* 95, 1980, 1-76.
1985. *Die Palaststilkkeramik von Knossos* (Berlin 1985) (DAI Archäologische Forschungen 13).
- ONASSOGLU, A.
1985. *Die 'talismanischen' Siegel* (Berlin 1985) (CMS Beiheft 2).
- OVERBECK, J. C.
1990. Bronzen aus einem zypriotischen Grab, *AntW* 21, 1990, 110-113.
- ÖZGÜÇ, N.
1965. *The Anatolian Group of Cylinder Seal Impressions from Kultepe* (Ankara 1965) (Türk Tarih Kurumu Yayınlarından, V. Ser. 22).
- ÖZGÜÇ, T. και M. AKOK
1958. *Horoztepe* (Ankara 1958) (Türk Tarih Kurumu Basimeri).
- PADER, E.-J.
1980. Material Symbolism and Social Relations in Mortuary Studies, Rahtz, P. – T. Dickinson και L. Watts eds., *Anglo-Saxon Cemeteries 1979. The Fourth Anglo-Saxon Symposium at Oxford* (Oxford 1980) (BAR British Ser. 82) 143-159.
- PARIBENI, R.
1904. Ricerche nel sepolcreto di Haghia Triada presso Phaestos, *MonAnt* 14, 1904, 677-756.
- PARINI, P. – E. FORMIGLI και E. MELLO
1982. Etruscan Granulation: Analysis of Orientalizing Jewelry from Marsiliana d'Albegna, *AJA* 86, 1982, 118-121.
- PATAY, P.
1968. A tiszavalki rezfokos (Copper Battle-Axe from Tiszavalk), *FolArch* 19, 1968, 9-23.
1978. *Das kupferzeitliche Gräberfeld von Tiszavalk-Kenderfold* (Budapest 1978).
- PEILLON, I.
1972. *Orfevriere d'Enkomi*, Mémoire de Maitrise (Université de Lyon II 1972).

- PELON, O.
 1966. Maison d'Hagia Varvara et architecture domestique à Mallia, *BCH* 90, 1966, 552-585.
 1970. *Fouilles exécutées à Mallia. Exploration des maisons et quartiers d'habitation (1963-1966)* III (Paris 1970) (EC 16).
 1985. Publication d'un palais minoen: éléments pour une chronologie, *Πεπραγμένα τοῦ Ε' Διεθνoῦς Κρητολογικοῦ Συνεδρίου Α'* (Ἡράκλειο 1985) 276-283.
 1987. Crète et Anatolie: données maliotes, R. Lebrun ed., *Acta anatolica E. Laroche oblata* (Louvain 1987) *Hethitica* VIII, 381-392.
- PETRIE, W. M. F.
 1913. *Tarkhan I and Memphis V* (London 1913).
- PHELPS, W. W. – G. J. VAROUPHAKIS καὶ R. E. JONES
 1979. Five Copper Axes from Greece, *BSA* 74, 1979, 175-184.
- PHILIP, G.
 1989. *Metal Weapons of the Early and Middle Bronze Ages in Syria-Palestine* (Oxford 1989) (BAR Intern. Ser. 526).
- PINI, I.
 1968. *Beiträge zur minoischen Gräberkunde* (Wiesbaden 1968).
 1981. Spätbronzezeitliche ägäische Glassiegel, *JRGZM* 28, 1981, 48-81.
- PLATON, N.
 1949. Nouvelle interprétation des idoles-cloches du Minoen Moyen I., *Mélanges d'archéologie et d'histoire offerts à Charles Picard II* (Paris 1949) *RA* 32, 833-846.
- POLLOCK, S. M.
 1983. *The Symbolism of Prestige: An Archaeological Example from the Royal Cemetery of Ur*, Διατρ. (Ann Arbor 1983).
- POPHAM, M.
 1967. Late Minoan Pottery, a Summary, *BSA* 62, 1967, 337-352.
 1969. A LM III B Inscription from Knossos, *Kadmos* 8, 1969, 43-45.
 1970. *The Destruction of the Palace at Knossos* (Göteborg 1970) (SIMA 12).
 1974. Trial KV (1969), a MM Building at Knossos, *BSA* 69, 1974, 181-194.
 1977. Notes from Knossos, Part I, *BSA* 72, 1977, 185-195.
 1985. Inscribed Stirrup Jars: a differing view. *Πεπραγμένα τοῦ Ε' Διεθνoῦς Κρητολογικοῦ Συνεδρίου Α'* (Ἡράκλειο 1985) 289-296.
 1988. The Historical Implications of the Linear B Archive at Knossos Dating to Either ca 1400 B.C. or 1200 B.C., *Cretan Studies* 1, 1988, 217-227.
- POPHAM, M. R. – E. A. CATLING καὶ H. W. CATLING
 1974. Sellopoulo Tombs 3 and 4, two Late Minoan Graves near Knossos, *BSA* 69, 1974, 195-257.
- POPHAM, M. R. κ. ἄ.
 1984. *The Minoan Unexplored Mansion at Knossos* (London 1984) (The British School of Archaeology at Athens, Suppl. vol. 17).
- POPPIA, R.
 1978. *Kamid-el-Loz 2. Der eisenzeitliche Friedhof. Befunde und Funde* (Bonn 1978) (Saarbrücker Beiträge zum Altertumskunde 18).
- POURSAT, J.-C.
 1977. *Les ivoires mycéniens* (Athènes 1977) (Bibliothèque des Écoles Françaises d'Athènes et de Rome 230).
- PRAUSNITZ, M. W.
 1955. Ay and the Chronology of Troy. University of London, *Inst. of Archaeology, Eleventh Annual Report* (1955) 19-28.
- RAISON, J.
 1968. *Les vases à inscriptions peintes de l'Âge Mycénien* (Rome 1968) (IG 19).
- REESE, D. S.
 1982. Recent and Fossil Shells from Tomb XVIII. Gypsades Cemetery, Knossos, Crete, *BSA* 77, 1982, 249-250.
 1985a. Fossils and Mediterranean Archaeology, *AJA* 89, 1985, 347-348.

- 1985b. The Late Bronze Age to Geometric Shells from Kition, στὸ Karageorghis, V. κ.ἄ., *Excavations at Kition*, V/2 (Nicosia 1985) 340-371.
1987. Palaikastro Shells and Bronze Age Purple-dye Production in the Mediterranean Basin, *BSA* 82, 1987, 201-206.
1988. Addendum: Fossils as Votives from Archaeological Sites, στὸ Rothenberg, B., *The Egyptian Mining Temple at Timna* (London 1988) 267-268.
- REHAK, P.
1984. New Observations on the Mycenaean Warrior Goddess, *AA* 1984, 535-545.
- REISSNER, G. A. καὶ W. S. SMITH
1955. *A History of the Giza Necropolis II. The Tomb of Hetepheres, the Mother of Cheops* (Cambridge 1955).
- RENFREW, C.
1967. Cycladic Metallurgy and the Aegean Early Bronze Age, *AJA* 71, 1967, 1-120.
- RENFREW, C. καὶ R. WHITEHOUSE
1974. The Copper Age of Peninsular Italy and the Aegean, *BSA* 69, 1974, 343-390.
- ROBINSON, D. M.
1942. *Excavations at Olynthus XI. Necrolynthia* (Baltimore 1942).
- ROE, F. E. S.
1966. The Battle Axe Series in Britain, *PPS* 32, 1966, 199-245.
- ROWLANDS, M. J.
1971. The Archaeological Explanation of Prehistoric Metalworking, *World Archaeology* 3, 1971, 210-224.
- SACCONI, A.
1974. *Corpus delle iscrizioni vascolari in Lineare B* (Roma 1974) (IG 58).
- SACKETT, L. H. καὶ M. POPHAM
1970. Excavations at Palaikastro VII, *BSA* 65, 1970, 203-242.
- SACKETT, L. H. – M. R. POPHAM καὶ P. M. WARREN
1965. Excavations at Palaikastro VI, *BSA* 60, 1965, 248-315.
- SAGONA, A. G.
1984. *The Caucasian Region in the Early Bronze Age* (Oxford 1984) (BAR Intern. Ser. 214).
- SAKELLARAKIS, J.
1971. Das Kuppelgrab A von Archanes und das kretisch- mykenische Tieropferritual, *PZ* 45, 1971, 135-219.
- SAKELLARIOU, A.
1974. Un cratère d'argent avec scène de bataille provenant de la IVe tombe de l'acropole de Mycènes, *AntK* 17, 1974, 3-23.
1975. La scène du «siège» sur le rhyton d'argent de Mycènes d'après une nouvelle reconstitution, *RA* 1975, 195-208.
- SANDARS, N. K.
1955. The Antiquity of the One-edged Bronze Knife in the Aegean, *PPS* 21, 1955, 174-197.
1963. Late Aegean Bronze Swords, *AJA* 67, 1963, 117-153.
- SAVIGNONI, L.
1904. Scavi e scoperte nella necropoli di Phaestos, *MonAnt* 14, 1904, 501-675.
- SCANDONE MATTHIAE, G. S.
1988. Les relations entre Ebla et l'Égypte au IIIème et au IIème millénaire av. J.-Chr., Waetzoldt, H. καὶ H. Hauptmann eds., *Wirtschaft und Gesellschaft von Ebla. Akten der internationalen Tagung Heidelberg 4.-7. November 1986* (Heidelberg 1988) (Heidelberger Studien zum Alten Orient 2) 67-74.
- SCHAEFFER, C. F. A.
1948. *Stratigraphie comparée et chronologie de l'Asie occidentale (IIIe et IIe millénaires)* (London 1948).
- SCHIERING, W.
1972. Ein minoisches Tonrhyton in Hammerform, *Κρητ. Χρον.* 14, 1972, 477-486.

- SCHLIEMANN, H.
1878. *Mykenae* (Leipzig 1878).
- SCHMIDT, H.
1902. *Heinrich Schliemann's Sammlung trojanischer Altertümer* (Berlin 1902).
- SEAGER, R. B.
1912. *Explorations in the Island of Mochlos* (Boston 1912).
- SEEDEN, H.
1980. *The Standing Armed Figurines in the Levant* (Munich 1980) (PBF I. 1).
- SERVAIS, J.
1971. La tholos circulaire, *Thorikos 1968* (Bruxelles 1971) 21-102.
- SHACKLETON, N. J.
1972. The Shells, στὸ Warren, P., *Myrtos, An Early Bronze Age Settlement in Crete* (Oxford 1972) (BSA Suppl. vol. 7) 321-325.
- SHAW, J. W.
1973. *Minoan Architecture. Materials and Techniques* (Roma 1973) (ASAtene 49, N. S. 33, 1971).
- SHAW, M. C.
1978. A Minoan Fresco from Katsambas, *AJA* 82, 1978, 27-34.
- SIMPSON, E.
1985. *The Wooden Furniture from Tumulus MM at Gordion, Turkey*, Διατρ. (Ann Arbor 1985).
- SINES, G. καὶ Y. A. SAKELLARAKIS
1987. Lenses in Antiquity, *AJA* 91, 1987, 191-196.
- SMITH, S. T.
1990. Administration at the Egyptian Middle Kingdom Frontier: Sealings from Uronarti and Askut, Palaima, T. G. ed., *Aegean Seals, Sealings and Administration (Aegaeum 5)* (Liège 1990) 197-216, 217-219 (discussion).
- SOLES, J. S.
1973. *The Gournia House Tombs*, Διατρ. (Ann Arbor 1973).
1988. Social Ranking in Prepalatial Cemeteries, French, E. B. καὶ K. A. Wardle eds., *Problems in Greek Prehistory* (Bristol 1988) 49-61.
- STRONACH, D. B.
1957. The Development and Diffusion of Metal Types in Early Bronze Age Anatolia, *AnatSt* 7, 1957, 89-125.
- STUDNICZKA, F.
1921. Archäologisches aus Griechenland, *AA* 1921, 308-340.
- SULIMIRSKI, T.
1970. *Prehistoric Russia* (New York 1970).
- SYMEONOGLOU, S.
1973. *Kadmeia I* (Göteborg 1973) (SIMA 35).
- TAMVAKI, A.
1973. Some Unusual Mycenaean Terracottas from the Citadel House Area, *BSA* 68, 1973, 207-265.
- THOMAS, E.
1981. Zu stilistischen Gruppen und zu Werkstätten neupalastzeitlicher Glyptik, Niemeier, W.-D. ed., *Studien zur minoischen und helladischen Glyptik* (Berlin 1981) (CMS Beiheft 2) 225-239.
- TRUMPELMANN, L.
1981. Eine Kneipe in Susa, *IrAnt* 16, 1981, 35-44.
- TZEDAKIS, Y. καὶ E. HALLAGER
1978. The Greek-Swedish Excavations at Kastelli-Chania 1976 and 1977, *AAA* 11, 1978, 31-46.
- VAN EFFENTERRE, H.
1948. *Nécropoles du Mirabello* (Paris 1948) (EC 8).
1980. *Le palais de Mallia et la cite minoenne*, τόμοι 2 (Roma 1980) (IG 76).
- VAN EFFENTERRE, H. καὶ Y. TZEDAKIS
1982. Matériel inédit des premières fouilles au palais de Mallia, *AA* 32, 1977 (1982) 156-181.

- VERMEULE, E.
1967. A Mycenaean Jeweler's Mold, *BMFA* 65, 1967, 19-31.
1975. *The Art of the Shaft Graves of Mycenae* (Cincinnati 1975) (Semple Lectures, 3rd Series).
- VERMEULE, E. και J. TRAVLOS
1966. Mycenaean Tomb beneath the Middle Stoa, *Hesperia* 35, 1966, 55-78.
- WALBERG G.
1983. *Provincial Middle Minoan Pottery* (Mainz am Rhein 1983).
1987a. Palatial and Provincial Workshops in the Middle Minoan Period, R. Hägg και N. Marinatos eds., *The Function of the Minoan Palaces. Proceedings of the Fourth International Symposium at the Swedish Institute in Athens, 10-16 June 1984* (Stockholm 1987) (Acti Instituti Atheniensis Regni Suesiae, Ser. in 4o, 35) 281-284, 285 (discussion).
1987b. Early Cretan Tombs: The Pottery, Laffineur, R. ed., *Thanatos. Actes du colloque de Liège (21-23 avril 1986)* (*Aegaeum* 1) (Liège 1987) 53-60.
- WARREN P.
1969. *Minoan Stone Vases* (Cambridge 1969).
1980. Problems of Chronology in Crete and the Aegean in the Third and Earlier Second Millennium B.C., *AJA* 84, 1980, 487-499.
1981-1982. Knossos: Stratigraphical Museum Excavations, 1978-1981. Part I., *AR* for 1981-1982, 73-92.
1982-1983. Knossos: Stratigraphical Museum Excavations, 1978-1982. Part II., *AR* for 1982-1983, 63-85.
1987. Absolute Dating of the Aegean Late Bronze Age, *Archaeometry* 29, 1987, 205-211.
- WARREN, P. και V. HANKEY
1989. *Aegean Bronze Age Chronology* (Bristol 1989).
- WATKINS, T.
1983. Sumerian Weapons, Warfare and Warriors, *Sumer* 39, 1983, 1-2, 100-102.
- WEINGARTEN J.
1983. *The Zakro Master and his Place in Prehistory* (Göteborg 1983) (SIMA Pocketbook 26).
1986. The Sealing Structures of Minoan Crete: MM II Phaistos to the Destruction of the Palace of Knossos. Part I: The Evidence until the LM IB Destructions, *OJA* 5/3, 1986, 279-298.
1990. Three Upheavals in Minoan Sealing Administration: Evidence for Radical Change, Palaima, T.G. ed., *Aegean Seals, Sealings and Administration* (*Aegaeum* 5) (Liège 1990) 105-114, 115-120 (discussion).
- WHITELAW, T. M.
1983. The Settlement at Fournou Korifi Myrtos and Aspects of Early Minoan Social Organization, Krzyszkowska, O. και L. Nixon eds., *Minoan Society. Proceedings of the Cambridge Colloquium 1981* (Bristol 1983) 323-345.
- WIENER, M. H.
1987. Trade and Rule in Palatial Crete, Hägg, R. και N. Marinatos eds., *The Function of the Minoan Palaces. Proceedings of the Fourth International Symposium at the Swedish Institute in Athens, 10-16 June, 1984* (Stockholm 1987) (Acti Instituti Atheniensis Regni Suesiae, Ser. in 4o, 35) 261-266, 267 (discussion).
- WILKIE, N.
1987. Burial Customs at Nichoria: The MME Tholos, Laffineur, R. ed., *Thanatos. Actes du colloque de Liège (21-23 avril 1986)* (*Aegaeum* 1) (Liège 1987) 127-136.
- WOOLLEY, Sir L.
1934. *Ur Excavations II. The Royal Cemetery* (London 1934).
1955. *Alalakh* (Oxford 1955) (Reports of the Research Committee of the Society of Antiquaries of London, 18).
- WRIGHT, J. C.
1987. Death and Power at Mycenae: Changing Symbols in Mortuary Practice, Laffineur, R. ed., *Thanatos. Actes du colloque de Liège (21-23 avril 1986)* (*Aegaeum* 1) (Liège 1987) 171-184.
- XENAKI-SAKELLARIOU, A.
1958. *Les cachets minoens de la Collection Giamalakis* (Paris 1958) (EC 10).

1985. Identité minoenne et identité mycénienne à travers les compositions figuratives, στο P. Darque και J.-C. Poursat, *L'iconographie minoenne* (Paris 1985) (*BCH* Suppl. 11) 293-309.
- YADIN, Y.
1963. *The Art of Warfare in Biblical Lands I* (New York 1963).
- YALOURIS, N.
1960. Mykenische Bronzeschutzaffen, *AM* 75, 1960, 42-67.
- YOUNG, R. S. κ.ᾶ.
1981. *The Gordion Excavations. Final Reports I. Three Great Early Tumuli* (Philadelphia 1981).
- YOUNGER, J. G.
1979. The Lapidary's Workshop at Knossos, *BSA* 74, 1979, 258-268.
1988. *The Iconography of Late Minoan and Mycenaean Sealstones and Finger Rings* (Bristol 1988).
- ZERVOS, C.
1956. *L'art de la Crète néolithique et minoenne* (Paris 1956).

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Ο λαξευτός τάφος που βρέθηκε το 1967 στο προάστειο Πόρος, ανατολικά του Ήρακλείου, αποτελούσε ως πρόσφατα ένα σπάνιο εύρημα. Όπως έδειξε η περιεκτική έκθεση που δημοσίευσε η ανασκαφέας Ά. Λεμπέση, στα ΠΑΕ του 1967, ο τάφος, αν και συλημένος, ήταν ο πιο σημαντικός από τους ως τότε γνωστούς τάφους της ΜΜ ΙΙΙ-ΥΜ Ι περιόδου. Το 1979 και το 1986 βρέθηκαν στην ίδια περιοχή δύο σύγχρονοι και πολύ όμοιοι τάφοι. Έτσι η λεπτομερής δημοσίευση της παλαιότερης ανασκαφής δεν αντιπροσωπεύει πια την πιο πλήρη παρουσίαση ενός μοναδικού ταφικού συνόλου, αλλά το πρώτο βήμα της μελέτης ενός σημαντικού νεκροταφείου. Με την προοπτική της δημοσίευσης και των άλλων ανασκαφών, οι τάφοι χαρακτηρίζονται εδώ με το αρχικό Π και την ημερομηνία της ανασκαφής τους.

Στη μελέτη του τάφου, που χρηματοδοτήθηκε το 1984-85 από το Άμερικανικό Άρχαιολογικό Ίνστιτούτο με την ύποτροφία Olivia James, είχα τη συμπαράσταση πολλών μελετητών και φίλων. Η Ά. Λεμπέση μου έδωσε την άδεια δημοσίευσης. Σε αυτό συμφώνησε πρόθυμα ο Ά. Ζώης, που την είχε αναλάβει αρχικά, και έθεσε άμεσα στη διάθεσή μου τις σημειώσεις και το σχετικό φωτογραφικό υλικό. Ο Ν. Πλάτων και ο Ί. Τζεδάκις μου έδωσαν την άδεια να δώ υλικό από τάφους που έχουν ερευνηθεί στον Πόρο και ο S. Hood μου επέτρεψε να εξετάσω τα εύρηματά των τάφων του Άι-Λιά. Με τη Ν. Δημοπούλου-Ρεθεμιωτάκη είχα την ευκαιρία να δώ τον τάφο που έσκαψε το 1986 και τα εύρηματά του και να συζητήσω μαζί της πολλά προβλήματα του υλικού. Οι Ρ. Betancourt, V. Watrous και η Ά. Κάντα έκαναν κατά καιρούς χρήσιμες υποδείξεις για τη μελέτη της κεραμικής. Οι Ί. Σακελλαράκης και Χ. Κριτζάς, όπως και όλο το επιστημονικό, τεχνικό και φυλακτικό προσωπικό του Μουσείου Ήρακλείου, με διευκόλυναν στη μελέτη των ευρημάτων με κάθε δυνατό τρόπο. Σε όλους εκφράζω τις θερμές μου ευχαριστίες.

Ίδιαίτερα πολύτιμη ήταν η βοήθεια δύο συνεργατών και φίλων: χωρίς το ενδιαφέρον και τις εύστοχες παρατηρήσεις του Άντώνη Φουντουλάκη, υπεύθυνου του εργαστηρίου των χάλκινων στο Μουσείο Ήρακλείου, δεν θα είχα διαφωτιστεί πολλά έρωτήματα σχετικά με τα εύρηματά και μάλιστα τα φορεία, ενώ χωρίς την υπομονή και την απaráμιλλη γνώση του υλικού του μουσείου που χαρακτηρίζουν τον αρχιφύλακα Άντώνη Παπαδάκη, δεν θα είχα τη δυνατότητα να επισημάνω πολλά χρήσιμα παράλληλα. Είναι επίσης υποχρέωσή μου να αναφέρω ότι, αν η μελέτη του υλικού οδήγησε σε σωστά συμπεράσματα, αυτό οφείλεται κατά μεγάλο μέρος στο ότι η έρευνα του τάφου και η καταγραφή των δεδομένων έγιναν, παρά την έλλειψη χρόνου και τεχνικών μέσων, με προσοχή, ακρίβεια και άφοσίσωση από την υπεύθυνη της ανασκαφής και όλο το προσωπικό.

Η μελέτη του υλικού έγινε εν μέρει στις βιβλιοθήκες του Κυπριακού Μουσείου (Λευκωσία) και του Προϊστορικού Ίνστιτούτου της Χαϊδελβέργης. Τον Δρα Β. Καραγεώργη, την κ. Λυγία Ίερομονάχου και τον καθηγητή Dr. H. Hauptmann ευχαριστώ για την ευγενική τους φιλοξενία. Οι φωτογραφίες του υλικού έγιναν από το Γ. Ξυλούρη, εκτός από τις φωτογραφίες των ευρημάτων 188, 217, 237, 276, που είναι του Ά. Ζώη και τη φωτογραφία του πίνακα 40β, που είναι δική μου. Τα σχέδια των μικροαντικειμένων και των άγγειών 1, 7-20, 34-42, 44-47, 56,

185-187, 217, 219, 221-222, 229, 232 έγιναν από την Κ. Ἀστρινάκη· τὰ ὑπόλοιπα εἶναι δικά μου, καθὼς καὶ ὄλες οἱ τυχὸν παραλείψεις καὶ τὰ λάθη τῆς μελέτης αὐτῆς.

Τὶς εὐχαριστίες μου ἐπίσης ὀφείλω στὸ Διοικητικὸ Συμβούλιο, ποὺ δέχτηκε νὰ συμπεριλάβει τὴ μελέτη στὰ δημοσιεύματα τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας. Εὐχαριστῶ τὸν διευθυντὴ δημοσιευμάτων τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας κ. Ἀ. Χριστοδοῦλου γιὰ τὴν ὄλη φροντίδα τῆς ἔκδοσης τοῦ βιβλίου, καθὼς καὶ τὶς κυρίες Ε. Παπαδημητρίου καὶ Ἀ. Γιαννουλάκη, ποὺ ἐπιμελήθηκαν ἀντίστοιχα στὴ δημοσίευση τὸ κείμενο καὶ τοὺς πίνακες μὲ τόση προσοχὴ καὶ ἐνδιαφέρον.

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑ

Στόν Πόρο καί στόν Κατσαμπά, στην περιοχή δηλαδή που ταυτίζεται με τὸ ἐπίγειο τῆς Κνωσοῦ, ἔχουν σημειωθεῖ κατά καιροὺς τυχαῖα εὐρήματα τῆς μινωικῆς ἐποχῆς καὶ ἔχουν γίνει δοκιμὲς καὶ σωστικὲς ἀνασκαφές, γνωστὲς μόνο ἀπὸ σύντομες ἀναφορές¹. Λείψανα τοῦ οἰκισμοῦ, που ἐκτεινόταν κατά μήκος τῆς παραλίας, τουλάχιστον ὡς τὴν ὄχθη τοῦ ποταμοῦ Καιράτου (Κατσαμπά), ἔχουν ἐρευνηθεῖ κυρίως σὲ δύο σημεία². Στὴν παραλία τοῦ Πόρου, που ἔχει ἐν τῷ μεταξύ ἐπιχωματωθεῖ λόγω τῶν λιμενικῶν ἐγκαταστάσεων, βρέθηκαν σὲ μία δοκιμὴ στρώματα με κεραμικὴ τῆς ΜΜ ΙΙΙ ὡς καὶ τῆς ΥΜ ΙΙΙ περιόδου, καθὼς καὶ ἴχνη ἐνὸς σημαντικοῦ νεοανακτορικοῦ κτιρίου³. Στὴν ἴδια περιοχή παρατήρησε ὁ Evans καὶ κατάλοιπα ἐνὸς ἐργαστηρίου λίθινων ἀγγείων. Τελειῶς πρόσφατα ἐρευνηθήκαν κοντὰ στην παραλία τοῦ Πόρου καὶ ἄλλα τμήματα τοῦ οἰκισμοῦ καὶ οἱ ἀνασκαφές συνεχίζονται.

Πιο ἀνατολικά, στὴ θέση Ἐνεμόμυλοι, κοντὰ στὴ δυτικὴ ὄχθη τοῦ Κατσαμπά, ὁ Evans ἀποκάλυψε τμήμα ἐνὸς νεοανακτορικοῦ (;) κτιρίου, ἐπάνω ἀπὸ τὸ ὁποῖο ὑπῆρχαν ΥΜ ΙΙΒ λείψανα. Σὲ αὐτὴ τὴ θέση ὑποτίθεται ὅτι εἶχαν βρεθεῖ καὶ ΥΜ Ιβ σφραγίσματα⁴. Στὴν ἴδια περιοχή, δυτικὰ τῆς τομῆς τοῦ Evans, ἐρευνηθήκε πιὸ πρόσφατα ἓνα σπῆτι τῆς ΥΜ ΙΙΒ-Γ περιόδου καὶ, σὲ γειτονικὴ θέση, ἓνα ἄλλο τῆς ΥΜ ΙΙ φάσης, που βρέθηκε κάτω ἀπὸ ΥΜ ΙΙΒ τοίχους. Στὸ ΥΜ ΙΙ σπῆτι βρέθηκαν καὶ τμήματα τοιχογραφιῶν⁵. Στὶς ἐκβολὲς τοῦ ποταμοῦ ἐπισημάνθηκαν ἐπίσης ἴχνη τοῦ μινωικοῦ οἰκισμοῦ καὶ εὐρήματα που χαρακτηρίζονται ὡς νεοανακτορικά⁶.

Τὰ νεκροταφεῖα τῆς περιοχῆς ἐντοπίζονται νότια τοῦ οἰκισμοῦ. Στόν Πόρο λαξευτοὶ τάφοι ἔχουν βρεθεῖ κυρίως βόρεια ἀλλὰ καὶ νότια τῆς σημερινῆς λεωφόρου Ἰκάρου, που ὀδηγεῖ ἀπὸ τὸ Ἡράκλειο πρὸς τὴ Νέα Ἀλικαρνασσὸ καὶ τὸ ἀεροδρόμιο. Ὁ Π 1967 βρέθηκε στὴ γωνία τῶν ὁδῶν Τρίτωνος καὶ Ἰκάρου. Στὴν ἴδια θέση ἀναφέρονται δύο ἀκόμη σπηλαιῶδεις τάφοι που ἐρευνηθήκαν τὸ 1940 καὶ τὸ 1941. Ὁ πρῶτος ἀνήκε στὴ ΜΜ ΙΙΒ-ΥΜ Ια περίοδο καὶ ξαναχρησιμοποιήθηκε τὴν ΥΜ ΙΙΙ⁷. Ὁ δεύτερος, μικρὸς καὶ συλημένος, ἔδωσε πολλὰ ὄστρακα τῆς ΥΜ Ιβ-ΙΙ περιόδου, που περιλάμβαναν δείγματα τοῦ θαλάσσιου καὶ ἀνακτορικοῦ ρυθμοῦ⁸. Ὁ Π 1940 ταυτίζεται πιθανότατα με τὸν ἤδη σκαμμένο τάφο που ἐντοπίστηκε νότια

1. Τὸ ὕλικὸ συγκεντρώνει καὶ θὰ μελετήσῃ διεξοδικὰ ἡ συνάδελφος Ν. Δημοπούλου-Ρεθεμιωτάκη στὴ διδακτορικὴ διατριβὴ τῆς με θέμα τὸ ἐπίγειο τῆς Κνωσοῦ.

2. EVANS 1928, 229-258, εἰκ. 131A (χάρτης τῆς περιοχῆς)· KANTA 1980, 26-29, με βιβλιογραφία.

3. KANTA 1980, 26-27, εἰκ. 145 (ὄστρακα).

4. EVANS 1928, 237-238. Ἡ προέλευση τῶν δύο σφραγισμάτων που ἀγόρασε ὁ EVANS (1928, 254-255, εἰκ. 149) ἔχει ἀμφισβητηθεῖ. Ἡ WEINGARTEN (1983, 18-19) πιστεύει ὅτι προέρχονται ἀπὸ τὴ Ζάκρο, ἀλλὰ εἶναι πιθανὸ νὰ βρέθηκαν πραγματικὰ στόν Πόρο.

5. ΑΛΕΞΙΟΥ 1955, 311-318, εἰκ. 1-2. Γιὰ τὴν τοιχογραφία βλ. SHAW 1978. Ἡ τοποθεσία ἀναφέρεται με τὸ ὄνομα Στάση Δράκου ἀντὶ γιὰ τὸ παλαιότερο Ἐνεμόμυλοι.

6. ΑΛΕΞΙΟΥ 1955, 319-320.

7. ΕΕΚΣ 1941, 270-271.

8. Κρητ. Χρον. 1, 1947, 631.

του Π 1967 κατά την ανασκαφή του τελευταίου⁹. Ο Π 1941 βρέθηκε κοντά στον Π 1940, αν και η θέση του δεν ορίζεται με ακρίβεια.

Από τις ενδείξεις αυτές συμπεραίνεται ότι τουλάχιστον οι δύο από τους παλαιότερα ερευνημένους σπηλαιώδεις τάφους του Πόρου, οί Π 1940 και Π 1967, ανήκαν στο ίδιο νεκροταφείο· οί Π 1979 και 1986¹⁰ βρίσκονται βορεινά του Π 1967, κατά αποστάσεις 50-100 περίπου μέτρων. Οί τέσερις αυτοί τάφοι ήταν έπομένως λαξευμένοι περίπου κατά σειρά από τὸ νότο πρὸς τὸ βορρά· ἡ χρήση τους φαίνεται νὰ καλύπτει τὸ ἴδιο περίπου χρονικὸ διάστημα. Ἡ μικρὴ ὁμάδα ἀγγείων στὸ Μουσεῖο Ἑρακλείου μὲ τὴν ἔνδειξη “Πόρος παρὰ Μπράν”¹¹, πὸ ἀντιπροσωπεύει πιθανότατα τὸ περιεχόμενο τοῦ Π 1940, δὲν περιέχει δείγματα μεταγενέστερα τῆς ΥΜ Ι περιόδου καὶ εἶναι πιθανὸ ὅτι ἡ παρουσία τῆς ΥΜ ΙΙΙ κεραμικῆς, πὸ ἀναφέρεται στὸ σύντομο σημεῖωμα τῆς ἀνασκαφῆς του, εἶναι ἐπακόλουθο τῆς σύλησης τῶν κτερισμάτων, φαινόμενο πὸ παρατηρεῖται καὶ στοὺς τρεῖς ἄλλους τάφους τοῦ νεκροταφείου. Τὰ εὐρήματα τοῦ Π 1941 δὲν ἐντοπίστηκαν στὶς ἀποθήκες τοῦ Μουσείου Ἑρακλείου καὶ ἡ χρονολόγησή του δὲν εἶναι βέβαιη. Ὅπως δὲν φαίνεται νὰ χρησιμοποιήθηκε τὴν ΥΜ ΙΙΙ περίοδο.

Ἄλλοι τάφοι τοῦ ἴδιου τύπου, πὸ μετὰ τὴ σύλησή τους γέμισαν μὲ ἀπορρίματα διαφόρων ἐποχῶν, ἀντιπροσωπεύονται ἀπὸ τοὺς ἀδημοσίευτους σπηλαιώδεις “ἀποθέτες” πὸ σκάφηταν στὸ παρελθόν¹². Ἐνας ἀπὸ αὐτοὺς ἐντοπίζεται στὴν ἴδια περιοχὴ τοῦ Κατσαμπᾶ ὅπου βρέθηκε τὸ ΥΜ ΙΙ σπῆτι καὶ ἀποτελεῖ μίαν ἔνδειξη ὅτι τὰ νεοανακτορικὰ νεκροταφεῖα τῆς περιοχῆς εἶχαν μεγάλη ἔκταση.

Οἱ μόνον δημοσιευμένοι τάφοι εἶναι οἱ θαλαμοειδεῖς τοῦ Κατσαμπᾶ. Οἱ ΥΜ ΙΙ-ΙΙΙΑ2 τάφοι Α-Η βρέθηκαν στὴ δυτικὴ ὄχθη τοῦ ποταμοῦ, ἐνῶ ὁ Θ τῆς πρώιμης ΥΜ ΙΙΙΑ2 περιόδου ἦταν στὴν ἀνατολικὴ ὄχθη καὶ πῶ κοντὰ στὴν παραλία¹³. Ἀκόμη πῶ ἀνατολικά, στὸ σημερινὸ προάστειο τῆς Νέας Ἀλικαρνασσοῦ, ὑπάρχει ἕνας ἄλλος ΥΜ ΙΙΙ τάφος, πὸ ἔχει παρόμοιο μέγεθος καὶ μορφή μὲ τὸν τάφο τῶν Διπλῶν Πελέκεων τῆς Κνωσοῦ¹⁴. Εἶναι ἄγνωστο ἂν οἱ δύο τελευταῖοι τάφοι ἦταν ἀπομονωμένοι ἢ ἂν ἀνάμεσά τους ὑπῆρχαν καὶ ἄλλοι.

Τὸ μόνον βέβαιο συμπέρασμα πὸ ἐπιτρέπουν τὰ παλαιότερα εὐρήματα εἶναι ὅτι ὁ οἰκισμὸς καὶ τὰ νεκροταφεῖα τοῦ ἐπινείου τῆς Κνωσοῦ εἶχαν μεγάλη ἔκταση τόσο στὴ νεοανακτορικὴ ὅσο καὶ στὴ μετανακτορικὴ περίοδο. Στὸς κατοίκους τῆς περιοχῆς ἀνῆκε καὶ μία ὁμάδα ἀτόμων μὲ τὴν οἰκονομικὴ δυνατότητα νὰ στολιζοῦν τὶς κατοικίες τους μὲ τοιχογραφίες καὶ νὰ κατασκευάζουν μεγάλους τάφους. Τὰ εὐρήματα τῶν γνωστῶν τάφων καὶ τοῦ οἰκισμοῦ φανερώουν ὅτι εἶχαν σχέσεις καὶ μὲ χῶρες πέρα ἀπὸ τὸ Αἰγαῖο¹⁵. Οἱ τυχὸν ἐπιπτώσεις πὸ εἶχαν οἱ καταστροφές στὸ τέλος τῆς ΥΜ ΙΒ περιόδου στὴν περιοχὴ δὲν φαίνεται νὰ ἐπηρέασαν ριζικὰ τὴν οἰκονομικὴ καὶ κοινωνικὴ τους δραστηριότητα.

9. Γιά μίαν σύντομη περιγραφή τοῦ Π 1940 βλ. ΛΕΜΠΕΣΗ 1967, 209 καὶ ΑΛΕΞΙΟΥ 1968, 255.

10. Γιά τὸν Π 1986 βλ. ΔΗΜΟΠΟΥΛΟΥ-ΡΕΘΕΜΙΩΤΑΚΗ 1988.

11. ΜΗ 17110-17125. Τὸ ὄνομα ἀναφέρεται στὴ στάση τοῦ λεωφορείου στὴ γωνία τῶν ὁδῶν Ἰκάρου καὶ Τριτωνος.

12. Π.χ. ΠΛΑΤΟΝ 1949, 835· Κρητ. Χρον. 11, 1957, 336.

13. ΑΛΕΞΙΟΥ 1967 καὶ 1970.

14. ΑΛΕΞΙΟΥ 1973, 565, σχ. 1.

15. ΚΑΝΤΑ 1980, 27· ΑΛΕΞΙΟΥ 1955, εἰκ. 3. Βλ. παράρτημα Α, καθὼς καὶ ΔΗΜΟΠΟΥΛΟΥ-ΡΕΘΕΜΙΩΤΑΚΗ 1988.

I. ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΑ

Ἡ ἔρευνα τοῦ Π 1967, πού βρέθηκε κατὰ τὴν ἐκσκαφὴ οἰκοπέδου, εἶχε διάρκεια 20 ἡμερῶν. Τμῆμα τοῦ τάφου διατηρεῖται στὸ ὑπόγειο τοῦ καταστήματος πού χτίστηκε στὸ οἰκόπεδο. Ἡ ἀνασκαφὴ ἄρχισε ἀπὸ τὸ θάλαμο, στὴν ὀροφὴ τοῦ ὁποῖου εἶχε δημιουργηθεῖ ἄνοιγμα ἀπὸ τὸν ἐκσκαφέα. Ἐπειδὴ ἡ ὀροφὴ δὲν εἶχε καταρρεύσει, ἡ μορφή τοῦ τάφου ἦταν ὁρατὴ ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τῆς ἔρευνας. Σκαμμένος μέσα στὸ μαλακὸ κούσκουρα, ὁ τάφος εἶχε περίπου ἑλλειψοειδὲς σχῆμα μὲ τὸν κύριο ἄξονα προσανατολισμένο ἀπὸ τὰ ἀνατολικά πρὸς τὰ δυτικά· ἡ ὀροφὴ τοῦ στηριζόταν σὲ τρεῖς λαξευτοὺς πεσσούς (εἰκ. 1)¹⁶. Ἐνας χτιστὸς τοῖχος, πού ἐκτεινόταν ἀπὸ τὴ βόρεια πλευρὰ ὡς τὸν πεσσὸ Α, τὸ χῶριζε σὲ δύο διαμερίσματα ἄνισου μεγέθους, ἓνα μεγάλο θάλαμο καὶ μικρότερο προθάλαμο (πίν. 1α)¹⁷.

Ἡ διατήρηση τῆς ὀροφῆς περιόρισε στὸ ἐλάχιστο τὴν ἐπίχωση τοῦ θαλάμου, πού στὸ δυτικὸ τμῆμα εἶχε πάχος μόνις δύο ὡς ἑπτὰ ἑκατοστῶν, ἐνῶ στὸ ἀνατολικὸ ἔφθανε τὰ 20. Ἀντίθετα, τὸ νοτιοανατολικὸ τοῦ τμῆμα ἦταν γεμάτο ἀπὸ πέτρες καὶ χῶμα (πίν. 1β). Ἡ ἐπίχωση αὐτὴ δημιουργήθηκε ἀπὸ τὴν κατάρρευση τοῦ φράγματος πού ἐκλείνει ἀρχικὰ τὸ ἄνοιγμα ἀνάμεσα στὸν πεσσὸ Α καὶ τὴ νότια πλευρὰ τοῦ τάφου, διὰ μέσου τοῦ ὁποῖου ἐπικοινωνοῦσαν ὁ θάλαμος καὶ ὁ προθάλαμος. Μόνον μία ἀπὸ τὶς πέτρες τοῦ φράγματος εἶχε μείνει στὴ θέση της, θεμελιωμένη ἐπάνω σὲ λαξευτὸ ὀδηγό, ὕψους 10-12 ἐκ. (πίν. 1α δεξιὰ)¹⁸.

Στὴ βορειοανατολικὴ περιοχὴ τοῦ θαλάμου, ἡ πλευρὰ τοῦ τάφου σχηματίζει κόγχη, μέσα στὴν ὁποία εἶναι σκαμμένος ἓνας μεγάλος λάκκος μὲ λαξευτὸ περιχέλιωμα (πίν. 1α ἀριστερὰ)¹⁹. Ὁ λάκκος, καὶ ἰδιαίτερα τὸ ἀνατολικὸ τοῦ τμῆμα, ἦταν σκεπασμένος μὲ σωρὸ ἀπὸ πέτρες καὶ χῶματα, πού προέρχονταν ἀπὸ ἓνα μεγάλο ἄνοιγμα τοῦ διαχωριστικοῦ τοίχου (πίν. 2α)²⁰. Ἀπὸ τὴν ἀκαταστασία πού ἐπικρατοῦσε στὸ θάλαμο φάνηκε εὐθὺς ἐξαρχῆς ὅτι ὁ τάφος εἶχε συληθεῖ· τὸ ἄνοιγμα τοῦ διαχωριστικοῦ τοίχου μαρτυροῦσε τὴ δίοδο πού ἀκολούθησαν οἱ τυμβωρύχοι.

Ἀνάμεσα στὰ διάσπαρτα ἀντικείμενα τοῦ θαλάμου ἦταν ὁρατὰ καὶ κομμάτια σαθρῶν ξύλων, συγκεντρωμένα σὲ δύο ἐνότητες. Κατὰ τὴν ἀνασκαφὴ τὰ ξύλα ἀποτελοῦσαν τὰ λείψανα δύο νεκρικῶν φορεῶν²¹. Τὰ ξύλα ἀριθμήθηκαν κατὰ τὴν ἀνασκαφὴ ὡς Ξ 1, Ξ 2 κλπ. καὶ ἡ ἴδια ἀρίθμηση χρησιμοποιεῖται καὶ ἐδῶ. Τὰ Ξ 1 - Ξ 13 (Φορεῖο Ι) βρέθηκαν κατὰ μῆκος τῆς βόρειας πλευρᾶς τοῦ τάφου καὶ βόρεια τοῦ πεσσοῦ Β (πίν. 2β)²², ἐνῶ τὰ Ξ 14, 15, 15α, 16-17

16. Στὸ σχέδιο 1, πού δημοσιεύτηκε ἤδη στὴν ἐκθεση τῆς ἀνασκαφῆς (ΛΕΜΠΕΣΗ 1967, 196, εἰκ. 1), ἔχει προστεθεῖ ἡ ἀρίθμηση τῶν πεσσῶν καὶ τῶν ξύλων. Βλ. κ.π. σ. 31, σημ. 24.

17. Γιὰ τὶς διαστάσεις τοῦ τάφου βλ. κεφ. V, σ. 144, σημ. 324.

18. ΛΕΜΠΕΣΗ 1967, πίν. 177α.

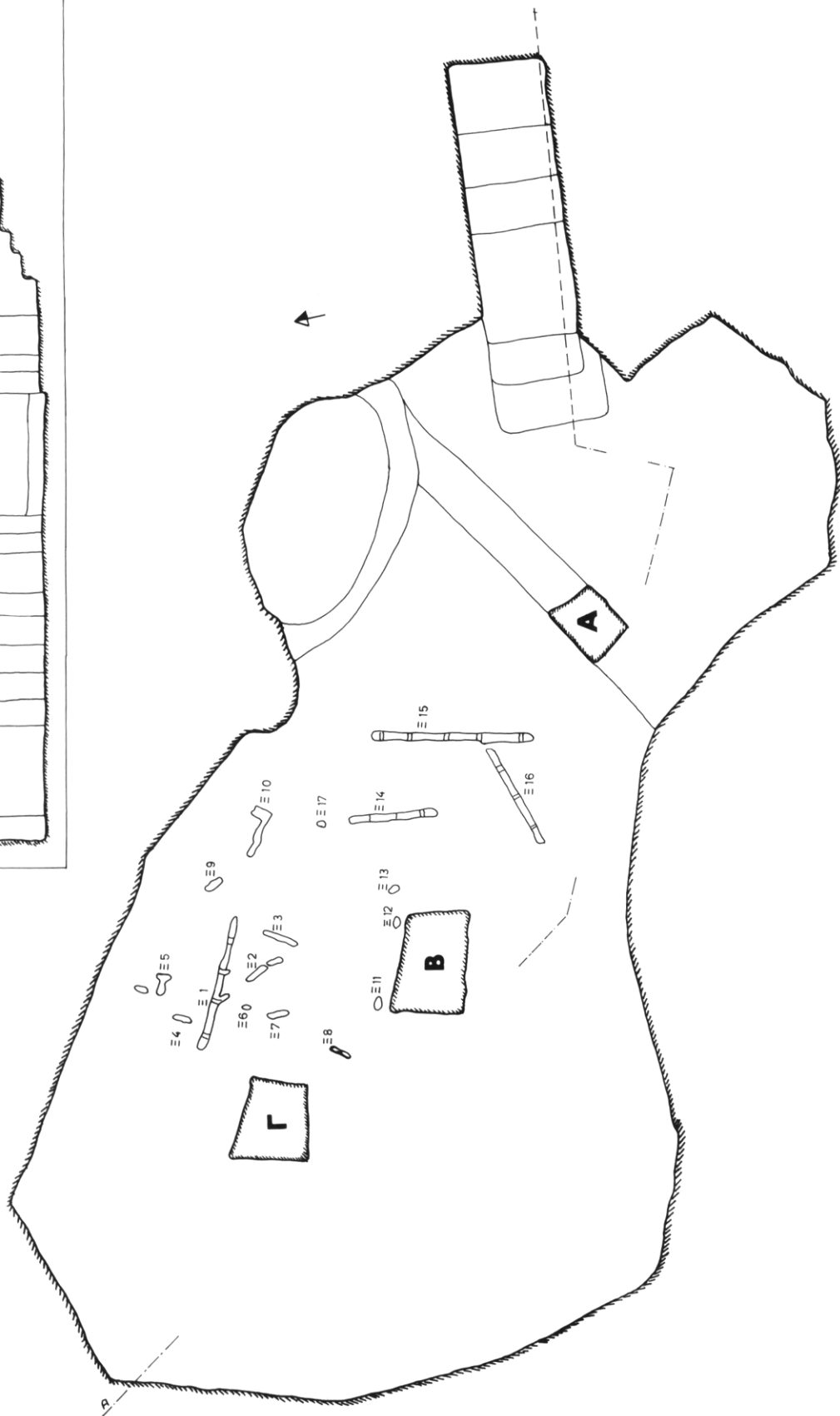
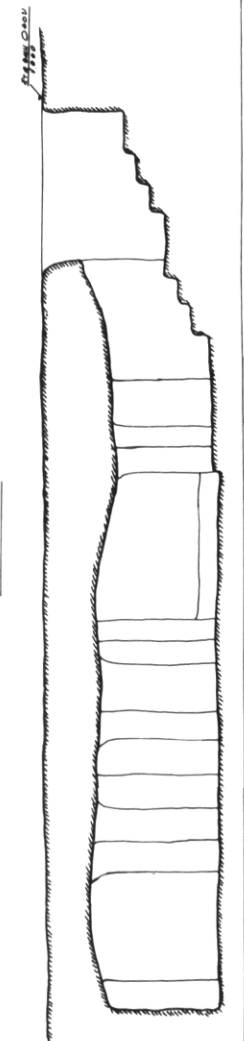
19. ΛΕΜΠΕΣΗ 1967, πίν. 178α.

20. ΛΕΜΠΕΣΗ 1967, πίν. 178β.

21. ΛΕΜΠΕΣΗ 1967, 204.

22. ΛΕΜΠΕΣΗ 1967, πίν. 184β (Ξ 1-5 μετὰ τὸν καθαρισμό).

TOMH R.R.

Eik. 1

(Φορείο Π) έκτεινονταν ανατολικά του πεσσοῦ μέχρι τὸ λάκκο (πίν. 3α)²³. Πάνω στὰ καλύτερα διατηρημένα διακρίνονταν χάλκινοι “σύνδεσμοι” σχήματος Π. Ἡ συστηματικὴ ἔρευνα τοῦ τάφου ἄρχισε μὲ τὸν καθαρισμὸ καὶ τὴν ἀφαίρεση τῶν ξύλων καὶ συνεχίστηκε μὲ τὴν ἀνασκαφὴ τοῦ θαλάμου.

Θάλαμος. Ὁ ἀριθμὸς τῶν ταφῶν δὲν διαπιστώθηκε, γιατί κανένα ἀνθρώπινο λείψανο δὲν ἦταν στὴν ἀρχικὴ του θέση. Ὅσα βρέθηκαν σκορπισμένα σὲ ὅλο τὸ χῶρο τοῦ θαλάμου, κυρίως ὅμως συγκεντρωμένα σὲ σωρούς, βόρεια τοῦ πεσσοῦ Β καθὼς καὶ κοντὰ καὶ ἐπάνω στὸ λάκκο. Τὰ ἀγγεῖα ποὺ βρέθηκαν στὸ θάλαμο ἦταν σχεδὸν ὅλα σπασμένα. Τὰ ἀκέραια ἦταν συγκεντρωμένα κυρίως μέσα καὶ γύρω ἀπὸ τὸ λάκκο. Ἀντίθετα τὰ περισσότερα μικροαντικείμενα προέρχονται ἀπὸ τὸ δυτικὸ τμήμα τοῦ θαλάμου καὶ τὸν τριγωνικὸ χῶρο νότια τοῦ λάκκου. Τὸ περιεχόμενο τοῦ λάκκου ἀντιπροσωπεύει χωρὶς ἀμφιβολία τὴν περισυλλογὴ παλαιότερων κτερισμάτων, ἐνῶ ἡ διασπορὰ τῶν εὐρημάτων στὸ κέντρο καὶ στὸ δυτικὸ τμήμα τοῦ θαλάμου ὀφείλεται, ἐν μέρει τουλάχιστον, στὴ δραστηριότητα τῶν τυμβωρύχων, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὴ λεπτομερέστερη καταγραφὴ τῆς θέσης τους²⁴.

Στὸ δυτικὸ τμήμα τοῦ θαλάμου, ὅπου ἡ ἐπίχωση ἦταν ἐλάχιστη, τὰ κτερίσματα βρέθηκαν σὲ ἀκτινωτὴ διάταξη βόρεια καὶ νότια τοῦ πεσσοῦ Γ ὡς τὸ κέντρο τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τοῦ τάφου. Κατὰ μῆκος τῆς βόρειας καὶ νότιας πλευρᾶς ὑπῆρχαν μόνο ὄστρακα, ἐνῶ οἱ γωνίες ἦταν ἄδειες: μόνο οἱ χάνδρες 246 βρέθηκαν στὰ χῶματα βορειοδυτικὰ τοῦ Ξ 1. Ἡ εἰκόνα αὐτὴ ὀδηγεῖ στὴν ὑπόθεση ὅτι τὰ εὐρήματα τῆς δυτικῆς περιοχῆς προέρχονταν ἀπὸ τὸ κέντρο τοῦ τάφου καὶ ἀπορρίφθηκαν πρὸς τὰ δυτικὰ ἀπὸ τοὺς τυμβωρύχους. Σὲ αὐτὸ συνηγορεῖ καὶ ἡ θέση τῶν ὀστράκων ὀρισμένων ἀγγείων, ποὺ ἐκτείνονταν ἀκτινωτὰ ἀπὸ τὸ χῶρο ἀνάμεσα στοὺς πεσσοὺς Β καὶ Γ μέχρι τὸ κέντρο τῆς δυτικῆς πλευρᾶς. Ἔτσι τὰ κομμάτια τῶν κυπέλλων 12 καὶ 20 ἦταν σκορπισμένα ἀπὸ τὸ χῶρο τοῦ Ξ 8 μέχρι τὴν περιοχὴ νοτιοδυτικὰ καὶ δυτικὰ τοῦ πεσσοῦ Γ, ἐνῶ τοῦ 14 ἄρχιζαν νοτιοδυτικὰ τοῦ πεσσοῦ καὶ ἐκτείνονταν ὡς τὸ κέντρο τῆς δυτικῆς πλευρᾶς. Τὰ ὄστρακα τοῦ 123 ἦταν νότια καὶ δυτικὰ τοῦ πεσσοῦ: ὀρισμένα θραύσματα τοῦ κωνικοῦ κυπέλλου 53 βρέθηκαν βόρεια τῶν Ξ 11-13 καὶ ἄλλα νότια καὶ νοτιοδυτικὰ τοῦ πεσσοῦ Γ, ἐνῶ τοῦ 175, ἀρχίζοντας ἀπὸ τὴν ἴδια περιοχὴ, ἐκτείνονταν βόρεια τοῦ πεσσοῦ ὡς τὴ δυτικὴ πλευρὰ.

Τὴ σχέση τοῦ Φορείου Ι μὲ τὸ δυτικὸ τμήμα τοῦ θαλάμου ὑποδηλώνουν καὶ μικρὰ λείψανα ξύλων μὲ συνδέσμους, ποὺ βρέθηκαν βορειοδυτικὰ καὶ νοτιοδυτικὰ τοῦ πεσσοῦ Γ μέχρι τὴ δυτικὴ πλευρὰ τοῦ τάφου, ὅπως καὶ ἡ διασπορὰ τῶν δοντιῶν τοῦ κράνου 307: ἓνα ἀπὸ τὰ δόντια βρέθηκε κοντὰ στὸ δυτικὸ ἄκρο τοῦ Ξ 1 καὶ ἓνα θραῦσμα βόρεια τοῦ ξύλου. Τὰ δύο ἄλλα δόντια ἦταν τὸ ἓνα βορειοδυτικὰ καὶ τὸ ἄλλο νοτιοδυτικὰ τοῦ πεσσοῦ Γ.

Ὁ χῶρος δυτικὰ τοῦ Ξ 1 δὲν ἔδωσε ἄλλα μικροαντικείμενα. Ἐκτὸς ἀπὸ τὸ σχεδὸν ἀκέραιο κύπελλο 19, ποὺ βρέθηκε βορειοδυτικὰ τοῦ πεσσοῦ Γ, ὑπῆρχαν μόνο τὰ ἀποσπασματικὰ διατηρημένα κωνικὰ κύπελλα 89 καὶ 119, ποὺ ἦταν πιὸ κοντὰ στὸ Ξ 1, καὶ τὰ κομμάτια τῶν κωνικῶν κυπέλλων 59 καὶ 70, βόρεια τοῦ 119 καὶ πιὸ κοντὰ στὴν πλευρὰ τοῦ τάφου. Τὰ περισσότερα

23. ΛΕΜΠΕΣΗ 1967, πίν. 178β (Ξ 14-16 μετὰ τὸν καθαρισμὸ).

24. Ἡ κάτοψη τοῦ τάφου, ποὺ ἀποτυπώθηκε μετὰ τὸ τέλος τῆς ἔρευνας, δὲν συμφωνεῖ ἀπόλυτα μὲ τὸν καμβὰ τῆς ἀνασκαφῆς, ὅπου εἶχαν ἄλλωστε σημειωθεῖ μόνο τὰ ἐπιφανειακὰ εὐρήματα. Γι' αὐτοὺς τοὺς λόγους ἡ θέση τῶν εὐρημάτων δὲν εἶναι δυνατό νὰ προσδιοριστεῖ σχεδιαστικά. Στὴν περιγραφὴ τοῦ περιεχομένου τοῦ τάφου χρησιμοποιοῦνται ὡς σημεῖα ἀναφορᾶς τὰ σταθερὰ ἀρχιτεκτονικὰ στοιχεῖα καὶ τὰ κομμάτια τῶν ξύλων ποὺ σημειώνονται στὸ σχέδιο.

κτηρίσματα βρέθηκαν δυτικά και νοτιοδυτικά του πεσσοῦ Γ. Ἀμέσως δυτικά του πεσσοῦ ἦταν (ἀπὸ Β πρὸς Ν) τὸ χάλκινο θραῦσμα 283, τὸ μαχαίρι 276, τὸ θραῦσμα 227 καὶ ἡ λαβὴ 280, ἐνῶ τὸ ἀνάρτημα 244 ἦταν κοντὰ στὴ νοτιοδυτικὴ γωνία τοῦ πεσσοῦ. Τὸ πριτσίνι 271 βρέθηκε δυτικά τοῦ 283. Πιὸ δυτικά ἀπὸ τὰ 280 καὶ 244 ἦταν ἡ ὁμάδα τῶν ἀγγείων (ἀπὸ Ν πρὸς Β) 174, 69, 90, 79, 78, 91, 58 καὶ ὀρισμένα ὄστρακα τοῦ 51, ποὺ τὰ ὑπόλοιπα κομμάτια του ἐκτείνονταν πρὸς τὴν πλευρὰ τοῦ τάφου. Ἀπὸ τὸ κοσκίνισμα τῶν χωμάτων τῆς περιοχῆς αὐτῆς προέρχεται τὸ χάλκινο θραῦσμα 275. Ἀνάμεσα στὸν πεσσὸ Γ καὶ τὴν πλευρὰ τοῦ τάφου ἦταν (ἀπὸ Β πρὸς Ν) τὰ κύπελλα 2 καὶ 114, δύο ἀπὸ τὶς χάνδρες 261, τρεῖς τῶν 263, μία ἀπὸ τὶς 267 καὶ τὰ σκουλαρίκια 237 (σὲ ἀπόσταση 50 ἐκ. τὸ ἓνα ἀπὸ τὸ ἄλλο). Πιὸ κοντὰ στὴ δυτικὴ πλευρὰ (ἀπὸ Β πρὸς Ν) ἦταν τὰ κύπελλα 115, 100, ὁ σαυρωτήρας 274 καὶ τὸ κύπελλο 5. Τὰ ὄστρακα τῶν 44 καὶ 101 ἦταν διάσπαρτα κατὰ μῆκος τῆς πλευρᾶς, ἐνῶ τοῦ 57 ἐκτείνονταν μέχρι τὸν πεσσὸ Γ. Ἀπὸ τὸ κοσκίνισμα τῶν χωμάτων τοῦ χώρου προέρχονται οἱ χρυσὲς χάνδρες 241 καὶ 251, ἡ 259, τρεῖς τῶν 267 καὶ πιθανότατα ἡ 260.

Ὡστόσο ὀρισμένα ἀγγεῖα, συγκολλημένα ἐν μέρει ἀπὸ ὄστρακα τοῦ δυτικοῦ τμήματος τοῦ θαλάμου, δὲν προέρχονται μάλλον ἀπὸ τὸ χῶρο τοῦ Φορείου Ι, γιατί τὰ κομμάτια τους παρουσιάζουν εὐρύτερη διασπορά. Ἐτσι τὰ ὄστρακα τῆς πρόχου 223 ἦταν σκορπισμένα νότια τοῦ πεσσοῦ Β καὶ κατὰ μῆκος τῆς νοτιοδυτικῆς καὶ δυτικῆς πλευρᾶς, ἐνῶ ὀρισμένα τμήματα τοῦ Ι καὶ τοῦ 6 βρέθηκαν κοντὰ στὸ μέσο τῆς νότιας πλευρᾶς τοῦ θαλάμου καὶ ἀκόμη πιὸ ἀνατολικά, δηλαδὴ σὲ περιοχὲς ποὺ ἔδωσαν μόνο λίγα ὄστρακα. Τὰ κομμάτια τοῦ κωνικοῦ κυπέλλου 116 ἦταν διάσπαρτα στὴ νοτιοδυτικὴ περιοχὴ τοῦ θαλάμου καὶ στὴ βορειοδυτικὴ γωνία. Τέλος πολλὰ ὄστρακα τοῦ 4 προέρχονται ἀπὸ τὴ νότια, ἀνατολικὴ καὶ βόρεια περιοχὴ τοῦ θαλάμου. Τὰ ἀγγεῖα αὐτὰ ἀντιπροσωπεύουν πιθανότατα λείψανα παλαιότερων ταφῶν, ὅπως καὶ τὰ 15 καὶ 173, ποὺ ὄστρακά τους βρέθηκαν κοντὰ στὴ δυτικὴ πλευρὰ, ἀλλὰ καὶ στὴν περιοχὴ δυτικά τοῦ λάκκου. Τὸ ἴδιο ἰσχύει καὶ γιὰ τὸ κόσμημα 241, ποὺ τὸ δίδυμό του βρέθηκε στὸ λάκκο-ἀποθέτη. Ἐτσι δὲν ὑπάρχει βεβαιότητα ὅτι ὅλα τὰ μικροαντικείμενα καὶ τὰ ἀγγεῖα τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τοῦ θαλάμου ἦταν ἀρχικὰ κτερίσματα τῆς ταφῆς τοῦ Φορείου Ι. Οἱ καθαρισμοὶ τοῦ τάφου δὲν θὰ ἦταν τόσο συστηματικοὶ ὥστε νὰ ἐξαλείψουν κάθε παλαιότερο κατάλοιπο· φθαρμένα θραύσματα, κοσμήματα καὶ μικρὰ σπασμένα ἀγγεῖα μπορούσαν εὐκόλα νὰ ξεφύγουν.

Στὸ κεντρικὸ τμήμα τοῦ θαλάμου, ὅπου ἐκτείνονταν τὰ λείψανα τοῦ Φορείου Ι, βρέθηκαν κυρίως θραύσματα ξύλων, πολλοὶ σκόρπιοι “σύνδεσμοι” καὶ ὄστά, ἰδιαίτερα βόρεια τῶν Ξ 11-13 καὶ ἀνάμεσα στὰ Ξ 14 καὶ 10. Νότια τοῦ πεσσοῦ Β, ποὺ ἀποχωρίζει τὸ Φορεῖο Ι ἀπὸ τὴ νότια περιοχὴ τοῦ θαλάμου, δὲν βρέθηκαν λείψανα ξύλων ἢ “σύνδεσμοι”. Τὰ κωνικὰ κύπελλα 71, 88 καὶ 60, ποὺ ἦταν κοντὰ στὴ νοτιοανατολικὴ γωνία τοῦ πεσσοῦ, καὶ τὰ 107, 176 καὶ 104, ποὺ βρίσκονταν πιὸ κοντὰ στὴ νότια πλευρὰ, ἀντιπροσωπεύουν πιθανότατα ὑπολείμματα παλαιότερων ταφῶν. Ἀντίθετα, στὴν περιοχὴ νότια τῶν Ξ 6-8, δηλαδὴ νοτιοανατολικά τοῦ πεσσοῦ Γ, βρέθηκαν “σύνδεσμοι” καὶ ὄστρακα τῶν κυπέλλων 53 (βλ. παραπάνω) καὶ 52, ποὺ ἄλλα τους κομμάτια ἦταν σκορπισμένα κοντὰ στὰ Ξ 11-13. Τὸ ὀκτώσχημο ἀνάρτημα 245, ποὺ βρέθηκε νοτιοδυτικά τοῦ πεσσοῦ Β, σὲ ἀπόσταση 1,20 μ. ἀπὸ τὴ νότια πλευρὰ, μπορεῖ νὰ ἀνῆκε στὰ κτερίσματα τοῦ Φορείου Ι ἢ σὲ κάποια παλαιότερη.

Τὸ βόρειο τμήμα τοῦ Φορείου Ι, δηλαδὴ ὁ χῶρος τῶν Ξ 1-5, δὲν ἔδωσε ἀγγεῖα ἐκτὸς ἀπὸ τὸ κωνικὸ κύπελλο 99 κοντὰ στὸ ἀνατολικὸ ἄκρο τοῦ Ξ 1. Ὁ σφραγιδόλιθος 301, ποὺ ἦταν κάτω ἀπὸ τὸ Ξ1, ταυτίζεται μὲ σχετικὴ βεβαιότητα ὡς κτερίσμα τῆς ταφῆς αὐτῆς, ὄχι ὅμως καὶ τὰ κομμάτια τῆς τριχολαβίδας 278, ποὺ βρέθηκαν βόρεια τοῦ ξύλου, καὶ τὸ χρυσὸ σκουλαρίκι 238, ποὺ βρέθηκε δυτικά τῶν Ξ 9 καὶ 10, κοντὰ στὴν καμπύλη ποὺ σχηματίζει ἡ βόρεια πλευρὰ τοῦ θαλάμου. Τὸ πριτσίνι 273 ἦταν ἀνάμεσα στοὺς “συνδέσμους”, ποὺ βρέθηκαν μέσα στὰ χῶματα τοῦ ἀνατολικοῦ ἄκρου τοῦ Ξ 1.

Στὸ νότιο τμήμα τοῦ Φορείου Ι, στὴν περιοχὴ ποὺ ὀρίζεται ἀπὸ τὰ Ξ 6-8 καὶ Ξ 11-13, ἐκτὸς ἀπὸ τὰ ὄστρακα τῶν ἀγγείων ποὺ ἤδη ἀναφέρθηκαν, βρέθηκαν μόνο τὰ κομμάτια τοῦ πυριατη-

ρίου 190, τὸ κύπελλο 102, νότια τοῦ πεσσοῦ Γ, τὰ 92, 112, ἀνατολικά τοῦ πεσσοῦ, καὶ τὰ 77 καὶ 85, βόρεια τοῦ Ξ 13. Ἀπὸ τὰ χῶματα γύρω ἀπὸ τὰ Ξ 6-8 προέρχονται τὸ πριτσίνι 272 καὶ τὸ θραῦσμα τῆς περόνης 282. Τὰ κομμάτια τοῦ κυπέλλου 106 ἦταν σκορπισμένα ὡς τὴν περιοχὴ νότια καὶ δυτικά τοῦ Ξ 1.

Στὴν περιοχὴ ἀνάμεσα στὰ λείψανα τῶν δύο φορείων, δηλαδὴ στὸ χῶρο ποῦ ὀρίζεται ἀπὸ τὰ Ξ 10, Ξ 13 καὶ τὸ βόρειο ἄκρο τοῦ Ξ 14, βρέθηκαν τὰ κωνικά κύπελλα 105 καὶ 93 καὶ τὰ ὄστρακα τοῦ 172. Βόρεια ἀπὸ αὐτὰ ὑπῆρχαν μόνο θρύμματα ξύλων καὶ “συνδέσμων”, ἐνῶ ὁ χῶρος μπροστὰ στὴν εἴσοδο τοῦ θαλάμου ἔδωσε μόνο τὰ ὄστρακα τοῦ 113 καὶ θραῦσμα “συνδέσμου” μὲ ἴχνη ξύλου.

Ὁ χῶρος τῶν Ξ 14-16 καθεαυτὸς ἔδωσε κυρίως ὄστρακα. Μερικὰ κωνικά κύπελλα, τὰ 103, 80, 177 καὶ 61, ἦταν συγκεντρωμένα κοντὰ στὸ βόρειο ἄκρο τοῦ Ξ 14 καὶ γύρω στὸ Ξ 17. Τὰ εὐρήματα ἐντοπίστηκαν κυρίως γύρω ἀπὸ τὸ λάκκο (πίν. 3β καὶ 36α) καὶ ἦταν ιδιαίτερα πυκνὰ κοντὰ στὸ δυτικὸ του τμήμα, ὅπου ὑπῆρχε καὶ σωρὸς ἀπὸ ὄστὰ, καὶ νότια, στὸν τριγωνικὸ χῶρο ποῦ ὀρίζεται ἀπὸ τὸ περιχέλωμά του καὶ τὸ διαχωριστικὸ τοῖχο. Τὰ κύπελλα βόρεια τῶν Ξ 14 καὶ Ξ 17 ἀποτελοῦν μάλλον ἐπέκταση τοῦ σωροῦ γύρω ἀπὸ τὸ λάκκο, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὴ διασπορὰ τῶν ὄστράκων τοῦ 178, ποῦ βρέθηκαν στὴν ἴδια περιοχὴ καὶ πιὸ κοντὰ στὸ λάκκο, ἀλλὰ καὶ τὴ θέση ὀρισμένων ἄλλων ἀγγείων (βλ. παρακάτω).

Ἡ περιοχὴ τοῦ λάκκου δύσκολα διευκρινίζεται καὶ ἡ ταύτιση τῶν κτερισμάτων τοῦ Φορείου II εἶναι ἐπισηφαλῆς. Καταρχὴν, ἐπάνω ἀπὸ τὰ μάζα τοῦ παραβιασμένου τοίχου, ποῦ κάλυψαν τὸ περιεχόμενο τοῦ λάκκου, συσσωρεύτηκαν καὶ ἄλλα, ποῦ διείσδυσαν σταδιακὰ μέσω τοῦ προθαλάμου μετὰ τὴ σύληση. Δείγματα τῆς ΥΜ III κεραμικῆς, ποῦ περιεῖχε αὐτὴ ἢ ἐπίχωση, κατακύλησαν δυτικά τοῦ λάκκου σχεδὸν μέχρι τὴν ἀνατολικὴ πλευρὰ τοῦ πεσσοῦ Β (βλ. κεφ. III, σ. 120). Κατὰ δεύτερο λόγο, τὸ πέρασμα τῶν τυμβωρύχων ἐπέφερε τὴν ἀνάμειξη τῶν μαζῶν τοῦ τοίχου καὶ τῶν χωμάτων τοῦ προθαλάμου μὲ τὴν ἐπίχωση τοῦ θαλάμου. Ἐνδεικτικὴ τῆς ἀναταραχῆς εἶναι ἡ διασπορὰ τῶν ὄστράκων τοῦ κυπέλλου 76, ποῦ βρέθηκαν στὴν περιοχὴ τῶν Ξ 9-10 καὶ στὰ μάζα τοῦ προθαλάμου κάτω ἀπὸ τὴν τρύπα. Παρόμοια εἶναι καὶ ἡ περίπτωση τῶν 43 καὶ 46, τὰ περισσότερα ὄστρακα τῶν ὁποίων βρέθηκαν στὴν πρώτη στρώση τοῦ λάκκου· ὀρισμένα μάλιστα τοῦ πρώτου ἦταν καὶ βαθύτερα, μέσα στὴ δεύτερη στρώση (βλ. παρακάτω). Μερικὰ ὁμως ἀπὸ τὰ κομμάτια τους, ποῦ θὰ εἶχαν παραμείνει στὸ δάπεδο τοῦ θαλάμου, παρασύρθηκαν καὶ κατέληξαν στὰ μάζα τοῦ προθαλάμου. Τέλος, ὅπως ἤδη ἀναφέρθηκε, ἡ ἐπίχωση γύρω ἀπὸ τὸ λάκκο, κάτω ἀπὸ τὰ μάζα, ἦταν αἰσθητὰ πιὸ παχιά ἀπὸ ὅ,τι στὸν ὑπόλοιπο χῶρο τοῦ θαλάμου. Ὡστόσο ἡ διάκριση τῶν ἐπιφανειακῶν κτερισμάτων ἀπὸ ἐκεῖνα ποῦ βρέθηκαν μέσα στὴν ἐπίχωση δὲν ὀδηγεῖ σὲ ἀσφαλῆ συμπεράσματα, μιὰ καὶ ὄστρακα ποῦ συναντῶνται (ὅπως τὰ κομμάτια τῶν 11 καὶ 232) βρέθηκαν σὲ διάφορα σημεία τοῦ χώρου, πότε στὴν ἐπιφάνεια καὶ πότε πιὸ βαθιά.

Ἡ θέση ὀρισμένων ὄστράκων δημιουργεῖ τὴν ἐντύπωση ὅτι τὰ ἀγγεῖα στὰ ὁποῖα ἀνήκαν, προέρχονταν ἀπὸ τὸ χῶρο τοῦ Φορείου II καὶ ἀπορρίφθηκαν πρὸς τὸ λάκκο. Ἐτσι τὰ ὄστρακα τοῦ 11 ἐκτείνονταν βορειοδυτικά τοῦ Ξ 14, βόρεια καὶ ἀνατολικά τοῦ Ξ 15 μέχρι τὸ λάκκο, καὶ τοῦ 48 ἦταν σκορπισμένα ἀπὸ τὸ Ξ 14 ὡς ἀνατολικά τοῦ Ξ 15. Τὸ θυμιατήριον 189 συγκολληθῆκε ἀπὸ κομμάτια διάσπαρτα βόρεια τῶν Ξ 15 καὶ 16, ἀνάμεσά τους καὶ μπροστὰ στὸ λάκκο. Τέλος τὰ ὄστρακα τοῦ 7 ἐκτείνονταν ἀνάμεσα στὰ Ξ 15-16 μέχρι τὸ περιχέλωμα τοῦ λάκκου. Παρόμοια, ἀλλὰ μικρότερη διασπορὰ εἶχαν καὶ τὰ κομμάτια τῶν 62 καὶ 82, ποῦ ἐκτείνονταν ἀπὸ τὸ βόρειο ἄκρο τοῦ Ξ 16 πρὸς τὰ ἀνατολικά, πέρα ἀπὸ τὸ Ξ 15.

Ὡστόσο, ἔστω καὶ ἂν αὐτὰ τὰ ἀγγεῖα ἀνήκαν στὸ Φορεῖο II, αὐτὸ δὲν σημαίνει ὅτι ἡ διασπορὰ τους καὶ ἡ συγκέντρωση τῶν κτερισμάτων γύρω ἀπὸ τὸ λάκκο ὀφείλεται στὴ δραστηριότητα τῶν τυμβωρύχων. Οἱ ἐνδείξεις ποῦ ὑπάρχουν ὑποδηλώνουν ὅτι τὰ ἀντικείμενα γύρω ἀπὸ τὸ λάκκο προέρχονται μάλλον ἀπὸ καθαρισμοὺς τοῦ τάφου. Ἰδιαίτερα ἐνδεικτικὸ εἶναι τὸ γεγονός ὅτι, ἐνῶ σὲ ὅλο τὸ χῶρο τοῦ θαλάμου ἔξω ἀπὸ τὸ λάκκο βρέθηκαν συνολικά 32

ἀκέραια ἀγγεῖα, 26 ἀπὸ αὐτὰ προέρχονται ἀπὸ τὴν περιοχὴ γύρω ἀπὸ τὸ λάκκο.

Μερικὰ ἀπὸ τὰ ἀκέραια ἢ σχεδὸν ὀλόκληρα ἀγγεῖα γύρω ἀπὸ τὸ λάκκο ἦταν ραμφόστομοι πρόχοι, μία κατηγορία ἀγγείων ποὺ δὲν ἀπαντᾷ στὸν ὑπόλοιπο χῶρο τοῦ θαλάμου, ἐνῶ εἶναι χαρακτηριστικὴ τοῦ λάκκου. Οἱ χάνδρες ἀπὸ σάρδιο 255 (ὅπως ἄλλωστε καὶ οἱ 247, 265 καὶ 266 ἀπὸ τὸ ἴδιο ὕλικό) βρέθηκαν ὅλες μέσα στὸ λάκκο, ἐκτὸς ἀπὸ μία ποὺ ἦταν μέσα στὰ χῶματα κοντὰ στὸ Ξ 15α. Ἐνδεικτικὴ τῆς σχέσης ἀνάμεσα στὸ περιεχόμενο τοῦ λάκκου καὶ τὸ χῶρο γύρω του εἶναι καὶ ἡ διασπορὰ τῶν ἀγγείων 232, 30, 10 καὶ 9. Κομμάτια τοῦ 232 βρέθηκαν δυτικὰ τοῦ λάκκου καὶ μέσα στὴν ἀνώτερη στρώση. Τὰ ὄστρακα τοῦ κυπέλλου 30 βρέθηκαν ἀνάμεσα στὰ Ξ 14-16, βορειοδυτικὰ τους, μπροστὰ στὸ λάκκο καὶ μέσα στὴν ἀνώτερη καὶ μεσαία στρώση, ἐνῶ τὰ κομμάτια τοῦ 10 ἦταν διάσπαρτα δυτικὰ τοῦ λάκκου καὶ στὸ ἐσωτερικὸ του ὡς τὸ βάθος τῆς δευτέρας στρώσης. Ἡ διασπορὰ τῶν ὄστράκων τοῦ 9 ἦταν παρόμοια μὲ τοῦ 30, μὲ τὴ διαφορὰ ὅτι ἓνα ἀπὸ τὰ ὄστράκα του εἶχε παρασυρθεῖ στὸν προθάλαμο, ὅπου κατέληξε στὸ κατώτερο στρώμα τοῦ νότιου τμήματος, δηλαδὴ κοντὰ στὸ ἀνοιγμα διὰ μέσου τοῦ ὁποῖου ἐπικοινωνοῦσαν οἱ δύο χῶροι τοῦ τάφου. Τὴ σχέση ἀνάμεσα στὸ λάκκο καὶ τὸν ὑπόλοιπο χῶρο τοῦ θαλάμου ὑποδηλώνει καὶ ἡ χάνδρα 242, τῆς ὁποίας ἡ δίδυμη 241 βρέθηκε κοντὰ στὴ δυτικὴ πλευρὰ τοῦ τάφου. Ἡ διασπορὰ τῶν κυπέλλων 15 καὶ 173 ἐξηγεῖται ἐπίσης ὡς ἐπακόλουθο τῆς μεταφορᾶς κτερισμάτων ἀπὸ τὸ δυτικὸ χῶρο τοῦ θαλάμου πρὸς τὸ λάκκο. Ἔτσι εἶναι σίγουρο ὅτι γύρω ἀπὸ τὸ λάκκο ὑπῆρχαν κατάλοιπα ἀπὸ ἀποκομιδὲς διαφόρων ἐποχῶν. Μὲ αὐτὰ τὰ δεδομένα δὲν εἶναι δυνατό νὰ διακριθοῦν μὲ βεβαιότητα τὰ τυχόν κτερίσματα τῆς ταφῆς τοῦ Φορείου II ἀπὸ τὰ παλαιότερα λείψανα. Ὡστόσο, γιὰ νὰ εἶναι ὅσο τὸ δυνατό ἀκριβῆς ἡ περιγραφή τῆς ἀνατολικῆς περιοχῆς τοῦ θαλάμου, γίνεται μνεῖα ὄχι μόνο τῆς θέσης τῶν εὐρημάτων, ἀλλὰ καὶ τοῦ βάθους ὅπου βρέθηκαν.

Στὸ χῶρο γύρω ἀπὸ τὸ λάκκο βόρεια τοῦ Φορείου II βρέθηκαν (ἀπὸ Δ πρὸς Α) τὰ 94, 83, 18 καὶ 118, τὰ τρία πρῶτα ἐπιφανειακά, τὸ τελευταῖο σὲ βάθος 20 ἐκ. Δίπλα στὸ 118 βρέθηκε καὶ τὸ μοναδικὸ κρανίον τοῦ θαλάμου, ποὺ θὰ συμπεριλαμβανόταν στὸ σωρὸ ἀπὸ ὀστὰ τοῦ δυτικοῦ τμήματος τοῦ λάκκου. Μέσα στὰ χῶματα βρέθηκαν δύο ἀπὸ τὶς χάνδρες 257, μία τῶν 250 καὶ τὸ λίθινο 298. Στὸ κοσκίνισμα βρέθηκε ἡ δευτέρα τῶν 250. Πιο κοντὰ στὸ βόρειο ἄκρο τοῦ Ξ 15 (ἀπὸ Β πρὸς Ν) ἦταν τὰ 22, 73 καὶ 66, ἐνῶ τὰ 95, 185, 97 καὶ 68 βρέθηκαν κοντὰ στὸ λάκκο (ἀπὸ Δ πρὸς Α). Τὰ 22, 97, 68 καὶ 185 ἦταν στὴν ἐπιφάνεια τῆς ἐπιχώσης, ἐνῶ τὰ 73, 66 καὶ 95 ἦταν σὲ βάθος 10-16 ἐκ. Ἀπὸ ὅλη αὐτὴ τὴν περιοχὴ προέρχονται τὰ ὄστρακα τῶν 13, 31, 48, 65 καὶ 72 καὶ τὸ 120. Στὸ κοσκίνισμα βρέθηκαν μία ἀπὸ τὶς χάνδρες 254, οἱ 270 καὶ ἡ 264.

Ἀμέσως ἀνατολικά τοῦ βόρειου τμήματος τοῦ Ξ 15 (ἀπὸ βορρὰ πρὸς νότο) βρέθηκαν τὰ 121, 109, 87, 86 καὶ οἱ πρόχοι 200 καὶ 196. Τὰ 109, 87 καὶ 86 ἦταν στὴν ἐπιφάνεια, ἐνῶ τὰ 121 καὶ 196 ἦταν σὲ βάθος 15-17 ἐκ. καὶ τὸ 200 βρέθηκε σὲ βάθος 21 ἐκ. Στὰ χῶματα βρέθηκε τὸ χάλκινο θραῦσμα 281. Ἀκόμη πιὸ ἀνατολικά, βορειοανατολικά τοῦ Ξ 15α καὶ κοντὰ στὸ λάκκο, ἦταν (ἀπὸ Β πρὸς Ν) τὰ 98, 179, 122, 96, 110, 202, 231, 111 καὶ ἡ ἀποσπασματικὰ διατηρημένη πρόχους 201. Ἀπὸ αὐτὰ βρέθηκαν ἐπιφανειακά τὰ 96 καὶ 231· τὰ 98, 122, 110 καὶ 111 ἦταν σὲ βάθος 5-8 ἐκ., ἐνῶ τὰ 179 καὶ 202 ἦταν σὲ βάθος 12-14 ἐκ. Ἀμέσως νότια τοῦ 122 βρέθηκαν οἱ χάνδρες 256, 268 καὶ 249, ἐνῶ κοντὰ στὰ 202 καὶ 231 ἦταν οἱ 253 καὶ μία τῶν 255. Κάτω ἀπὸ τὸ 122 βρέθηκε ὁ σφραγιδόλιθος 303. Τέλος νοτιοανατολικά τοῦ Ξ 15 ἦταν τὰ 117, 63, 64, 215, 108 καὶ 81, ἐνῶ πιὸ ἀνατολικά, στὴν περιοχὴ τοῦ λάκκου, βρέθηκαν τὰ 67, 50, 84 καὶ ἡ δευτέρα χάνδρα 257. Τὰ 108 καὶ 81 ἦταν στὴν ἐπιφάνεια, τὸ 84 σὲ βάθος 4 ἐκ., τὰ 67 καὶ 50 σὲ βάθος 12 ἐκ., ἐνῶ τὰ 117, 63, 64 καὶ 215 βρέθηκαν σὲ βάθος 17 ἐκ. Ἀπὸ τὰ ὄστρακα τοῦ χῶρου αὐτοῦ συγκροτήθηκαν τὰ 74 καὶ 75 καὶ στὰ χῶματα βρέθηκαν τὰ 240 καὶ 235 καὶ ἡ δευτέρα χάνδρα 255. Ἀπὸ τὸ κοσκίνισμα τῶν χωμάτων στὸ χῶρο τῶν Ξ 15 καὶ 16 καὶ ἀνατολικά τους βρέθηκε ὁ σφραγιδόλιθος 302, τὸ ἀνάρτημα 243, μία ἀπὸ τὶς χάνδρες 250 καὶ πιθανότατα καὶ ἡ 248. Ἀνάμεσα στὰ ξύλα βρέθηκαν πολλοὶ “σύνδεσμοι”, ὅπως καὶ στὸ κοσκίνισμα τῶν χωμάτων.

Ἐκτός ἀπὸ τὰ ἀγγεῖα καὶ μικροαντικείμενα ποὺ ἀναφέρθηκαν, στὴν ἀνασκαφὴ τοῦ θαλάμου σημειώθηκαν καὶ τὰ ἐξῆς εὐρήματα. Σὲ ὄλο τὸ χῶρο βρέθηκαν διάσπαρτα μικρὰ θραύσματα ἀπανθρακωμένου ξύλου, ἐνῶ στὸ ἀνατολικὸ εἰδικὰ τμήμα συλλέχθηκαν ἀρκετὰ κομματάκια ἐλαφρόπετρας καὶ μερικὰ ἀπολεπίσματα ὄψιανου. Στὰ χῶματα γύρω ἀπὸ τὸ λάκκο καὶ σὲ τρία ἄλλα σημεία (κοντὰ στὴ βόρεια καὶ νότια πλευρὰ καὶ στὸ κέντρο τοῦ θαλάμου) βρέθηκαν τέσσερα κουκούτσια ἐλιᾶς.

Περισσότερο ἐνδιαφέρον παρουσιάζουν τὰ ἴχνη γαλάζιου χρώματος, ποὺ σημειώθηκαν ἐπάνω σὲ βόλους χώματος στὸ δυτικὸ τμήμα τοῦ θαλάμου, σὲ τρία σημεία, βόρεια τοῦ σωροῦ 274 καὶ κοντὰ στὴ βορειοδυτικὴ γωνία τοῦ τάφου. Ἴχνος ἀπὸ γαλάζιο χρῶμα παρατηρήθηκε καὶ σὲ ἓνα ὅστο τοῦ σωροῦ κοντὰ στὸ λάκκο. Φαίνεται λοιπὸν ὅτι ἓνα τμήμα τοῦ δαπέδου στὸ θάλαμο εἶχε κάποτε ἐπιχρωματιστεῖ γιὰ τὴν ἀπόθεση μίας ἢ περισσοτέρων ταφῶν. Σὲ τρία σημεία τοῦ θαλάμου, κοντὰ στὴ νοτιοδυτικὴ γωνία τοῦ πεσσοῦ Γ, νότια τοῦ δυτικοῦ τμήματος τοῦ Ξ 1 καὶ νοτιοανατολικά τοῦ Ξ 3, βρέθηκαν ἀνὰ μία σχιστολιθικὴ πλάκα διαστάσεων ἀντίστοιχα 15 × 11, 26 × 18 καὶ 32 × 24 ἐκ. Τέλος στὸ χῶρο τῶν Ξ 14-16, σὲ βάθος 10 ἐκ., ἐντοπίστηκε στρώμα ἀπὸ βότσαλα, ποὺ ἐκτεινόταν καὶ δυτικὰ τῶν ξύλων.

Μὲ βάση τὰ ἀνασκαφικὰ δεδομένα συμπεραίνεται μὲ σχετικὴ βεβαιότητα ὅτι τὸ κύπελλο 19, τὰ δόντια 307, ὁ σφραγιδόλιθος 301 καὶ τὸ πριτσίνι 273 ἀνήκαν στὰ κτερίσματα τῆς ταφῆς τοῦ Φορείου I, ποὺ θὰ ἦταν ἀνδρική. Εἶναι πιθανὸ ὅτι στὴν ἴδια ταφὴ ἀνήκαν καὶ τὸ πριτσίνι 272, οἱ χάνδρες 246 καὶ τὰ ἀγγεῖα 12, 14 καὶ 20, καθὼς καὶ μερικὰ κωνικά κύπελλα (52, 53, 175). Μὲ τὸ Φορεῖο I συνδέονται καὶ οἱ σχιστολιθικὲς πλάκες ποὺ βρέθηκαν κοντὰ στὰ ξύλα καὶ μπορεῖ νὰ χρησίμευσαν ὡς στηρίγματα.

Ἡ ταύτιση τῶν κτερισμάτων (καὶ ἐπομένως καὶ ἡ χρονολόγησις) τοῦ Φορείου II εἶναι προβληματικὴ. Ὅπως ἀναφέρθηκε, τὰ ξύλα πλησιάζουν πολὺ τὸ σωρὸ τῶν κτερισμάτων γύρω ἀπὸ τὸ λάκκο (πίν. 3β καὶ 36α) καὶ τὰ ἀγγεῖα ποὺ βρέθηκαν σχετικὰ κοντὰ τοὺς (ὅπως τὰ 103, 80, 172, 61) εἶναι στὴν παρυφὴ τοῦ σωροῦ. Μόνο τὰ ἀντικείμενα 302 καὶ 243, ποὺ βρέθηκαν ἀνάμεσα στὰ ξύλα, ταυτίζονται μὲ πιθανότητα ὡς κτερίσματα τοῦ φορείου.

Τὸ γεγονός ὅτι τὰ Ξ 14-16 βρέθηκαν ἐπάνω σὲ στρώση ἀπὸ χαλίκια δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι τυχαῖο. Τὰ χαλίκια ἐξηγοῦνται μόνο ὡς ὑπόστρωμα τοῦ φορείου. Εἶναι κάπως ἀπίθανο ἢ προσεκτικὴ προετοιμασία τοῦ χώρου καὶ ἡ ἀπόθεση τοῦ φορείου νὰ ἐγίναν σὲ αὐτὸ τὸ σημεῖο τοῦ θαλάμου ἂν προϋπῆρχε ὁ σωρὸς ἀπὸ ὅστα καὶ κτερίσματα γύρω ἀπὸ τὸ λάκκο. Ἄν ὁ θάλαμος εἶχε ἤδη καθαριστεῖ, τότε θὰ ὑπῆρχε ἀρκετὸς χῶρος γιὰ τὴν ἀπόθεση τοῦ φορείου σὲ ἄλλο σημεῖο. Εἶναι λοιπὸν πιθανὸ ὅτι τὸ Φορεῖο II εἶχε χρησιμοποιηθεῖ γιὰ παλαιότερη ταφὴ καὶ τὰ κτερίσματά του εἶχαν ἤδη ἀφαιρεθεῖ καὶ ἀποτελεσεῖ τμήμα τοῦ σωροῦ. Στὴν ὑπόθεση αὐτὴ συνηγοροῦν ὄχι μόνο τὸ ὅτι τὸ Ξ 15α καὶ πολλοὶ “σύνδεσμοι” βρέθηκαν ἀνάμεσα στὰ ἄλλα εὐρήματα γύρω ἀπὸ τὸ λάκκο, ἀλλὰ καὶ ἡ εἰκόνα ποὺ παρουσίαζε ὄλος αὐτὸς ὁ χῶρος. Τὸ γεγονός ὅτι κανένα ἀγγεῖο δὲν βρέθηκε ἀνάμεσα στὰ ξύλα ἢ δυτικὰ τοὺς καὶ ἡ διασπορὰ τῶν ὀστράκων ὀρισμένων ἄλλων πρὸς τὸ λάκκο (11, 48, 189, 7, 62, 82) εἶναι ἐνδεικτικὰ ἐνὸς ἐντατικῶς καθαρισμοῦ μᾶλλον παρὰ τῆς ἐπέμβασης τῶν τυμβωρύχων.

Ἄν οἱ ὑποθέσεις αὐτὲς εἶναι σωστὲς, ἡ κεραμικὴ τοῦ σωροῦ ἀντιπροσωπεύει τὸ *terminus ante quem* γιὰ τὴν ταφὴ τοῦ Φορείου II, ποὺ ἦταν προγενέστερο τοῦ I. Πρόσθετα στοιχεῖα γιὰ τὴ χρονολόγησίν του δίνουν καὶ τὰ πιθανὰ του κτερίσματα, ἰδίως ὁ σφραγιδόλιθος 302 (βλ. κεφ. IV, σ. 141). Στὸ σωρὸ γύρω ἀπὸ τὸ λάκκο δὲν βρέθηκαν λείψανα ὄπλων, ἀλλὰ αὐτὸ δὲν σημαίνει ὅτι ἡ ταφὴ τοῦ Φορείου II ἦταν γυναικεῖα, μιὰ καὶ σχετικὰ κατάλοιπα δὲν βρέθηκαν σὲ κανένα ἀπὸ τοὺς ἀποθέτες τοῦ τάφου.

Τὰ ἀντικείμενα τοῦ δυτικοῦ τμήματος τοῦ θαλάμου σίγουρα περιλαμβάνουν ὑπολείμματα διάφορων ταφῶν, ἀλλὰ ἐκτός ἀπὸ τὴ χάνδρα 241 τὰ παλαιότερα κτερίσματα δὲν μποροῦν νὰ διακριθοῦν ἀπὸ τὰ τυχόν κτερίσματα τοῦ Φορείου I ἢ καὶ ἄλλων ταφῶν, ποὺ ἴσως ἦταν ἀκόμη *in situ* καὶ συλήθηκαν μαζί μὲ τὸ φορεῖο.

Λάκκος. Όπως ήδη αναφέρθηκε, ο χώρος του λάκκου ήταν καλυμμένος με σωρό από πέτρες και χώματα, που δημιουργήθηκε κυρίως από την παραβίαση του διαχωριστικού τοίχου αλλά και από χώματα που διολίσθησαν μέσα στο θάλαμο από τον προθάλαμο (πίν. 2α). Στα πεσμένα μπάζα του λάκκου βρέθηκαν, εκτός από την κεραμική (που περιείχε σημαντική ποσότητα ΥΜ ΙΙΙ όστράκων), και δύο τμήματα από κέρατα ζώων (βλ. παράρτημα Γ). Από τα όστρακα συγκολλήθηκε το κωνικό κύπελλο 180.

Κάτω από τα μπάζα, η επίχωση του λάκκου αφαιρέθηκε σε τρεις στρώσεις. Η ανώτερη, που έφθανε ως το βάθος των 40-42 εκ. κάτω από το περιχέλιωμα του λάκκου, περιείχε κυρίως σπασμένα άγγεϊα και όστρακα, από τα όποια συγκροτήθηκαν τα κύπελλα 24, 29, 46 (βλ. παραπάνω σ. 33), 49, 54, τα κωνικά 124, 136, 140 και οι πρόχοι 194, 198, 203, καθώς και το μεγαλύτερο τμήμα της 197. Άκέραια ήταν τα κύπελλα 35, 125, 129, 138 και 171. Η χάνδρα 265, μία από τις 266, τρεις από τις 255 και πολλοί “σύνδεσμοι” ήταν τα μόνα μικροαντικείμενα. Σε αυτά προστίθενται ο σφραγιδόλιθος 300, το θραύσμα της περόνης 308, μία από τις χάνδρες 255, μία από τις 266 και θραύσματα “συνδέσμων”, που προέρχονται όλα από το κοσκίνισμα των χωμάτων.

Η δεύτερη στρώση του λάκκου (από 40 ως 55 εκ. κάτω από την επιφάνεια του περιχειλώματος) περιείχε τα εξής άκέραια ή σχεδόν όλόκληρα άγγεϊα: τα άωτα κύπελλα 56, 126, 127, 132, 134, 135, 139, 142, 143, 147, 183, τα 16, 17, 23, 25, 26, 33, 38 και τις πρόχους 193, 195, 212, 214, 221 και 225. Η 218 συγκολλήθηκε από όστρακα. Όστόσο, ανάμεσα στην κεραμική της πρώτης και της δεύτερης στρώσης υπάρχει ευρεία ανάμειξη, που παρατηρείται ακόμη και σε άγγεϊα που τμήματά τους βρέθηκαν ψηλά μέσα στην ανώτερη στρώση, ενώ άλλα τους όστρακα ήταν μέσα στη δεύτερη (42, 133, 141, 216). Άλλα άγγεϊα συγκολλήθηκαν από όστρακα που βρέθηκαν εν μέρει χαμηλά μέσα στην ανώτερη στρώση και εν μέρει μέσα στη δεύτερη, όπως τα κύπελλα 36, 41, 43 (βλ. παραπάνω σ. 33), 184 και οι πρόχοι 203, 206, και 224. Οι δύο λοιπόν “στρώσεις” αντιπροσωπεύουν μία μόνο απόθεση, που θα αναφέρεται στο εξής ως το “έπάνω στρώμα” του λάκκου. Η χρυσή χάνδρα 242, το σκουλαρίκι 239, το λίθινο δισκίο 286 και ανά μία από τις χάνδρες 250, 254, 255 και 266 προέρχονται από το κοσκίνισμα των χωμάτων της δεύτερης στρώσης, όπου βρέθηκαν και πολλοί χάλκινοι “σύνδεσμοι”²⁵.

Η τελευταία στρώση του λάκκου (ως 78 εκ. περίπου από το χείλος) αποχωριζόταν από την προηγούμενη με μία στρώση από όστρακα και όστρακα, μέσα στην οποία βρέθηκαν “σύνδεσμοι” και τα λίθινα 296, 297. Από τα όστρακα συγκολλήθηκε το κύπελλο 32 και το άποσπασματικά διατηρημένο 146. Τα εξής άκέραια ή σχεδόν όλόκληρα άγγεϊα ήταν τοποθετημένα κυρίως κοντά στις πλευρές του λάκκου: ή τριποδική χύτρα 188, ο άμφορίσκος 228, το πυριατήριο 192, τα κύπελλα 21, 34, 40, 128, 130, 131, 137, 144, 145, 181 και οι πρόχοι 205, 207, 210, 211, 213, 219, και 220. Κάτω από αυτά τα άγγεϊα ήταν τα όστρακα του κυπέλλου 37, ή χάνδρα 247, οι 252 καθώς και τα σκουλαρίκια 236, ενώ στον πάτο ήταν ο σφραγιδοκύλινδρος 305 και θρύμματα “συνδέσμων” (πίν. 40α δεξιά). Στο κοσκίνισμα βρέθηκε το σκουλαρίκι 234. Η διάκριση της τρίτης στρώσης από τη δεύτερη ήταν σχεδόν πλήρης: μόνο τέσσερα όστρακα, ένα του κυπέλλου 38, ένα του 184 και δύο της πρόχου 197 βρέθηκαν στα όστρακα ανάμεσα στις δύο στρώσεις ή μέσα στην κατώτερη στρώση. Έτσι ή τρίτη στρώση αντιπροσωπεύει πιθανότατα χωριστή αποκομιδή και θα αναφέρεται στο εξής ως το “κάτω στρώμα” του λάκκου.

25. Στις δύο αυτές στρώσεις του λάκκου υπήρχαν και τμήματα των 232, 30, 10, 9 και 46, που άλλα τους όστρακα βρέθηκαν στο θάλαμο ή στον προθάλαμο (βλ. παραπάνω σσ. 33-34).

Ὁ καθαρισμὸς τοῦ θαλάμου καὶ τοῦ λάκκου ἔδειξε ὅτι ὁ διαχωριστικὸς τοίχος ἦταν ἐν μέρει θεμελιωμένος ἐπάνω στοῦ περιχέλωμα τοῦ λάκκου (πίν. 1α). Ἀπὸ τοὺς “συνδέσμους” ποὺ βρέθηκαν στὸ κάτω στρώμα τοῦ λάκκου συνάγεται ὅτι ἔνα ἀκόμη φορεῖο, τοῦ ἴδιου τύπου μὲ τὰ I καὶ II, εἶχε χρησιμοποιηθεῖ στὸν Π 1967 καὶ μάλιστα γιὰ μία ἀπὸ τὶς πιὸ πρώιμες ταφές. Κρίνοντας ἀπὸ τὸν ἀριθμὸ τῶν “συνδέσμων” ποὺ ἔμειναν ἐπάνω στὰ ξύλα, οἱ “σύνδεσμοι” τοῦ κάτω στρώματος εἶναι λίγοι. Οἱ “σύνδεσμοι” τοῦ ἐπάνω στρώματος ἴσως ἀνήκαν στὸ ἴδιο φορεῖο καὶ συλλέχθηκαν μετὰ τὴν πλήρη διάλυσή του. Δὲν ἀποκλείεται ὅμως νὰ προέρχονται ἀπὸ μίαν ἄλλη, παρόμοια κατασκευή.

Προθάλαμος. Ἀντίθετα μὲ τὸ θάλαμο, τοῦ ὁποῖου ἡ ἐπίχωση ἦταν γενικὰ λίγη, ὁ προθάλαμος ἦταν γεμάτος ἀπὸ μάζα (πίν. 1β). Ἡ ἐπίχωση ἦταν ἰδιαίτερα παχιά ἀνάμεσα στὸ ἀνοιγμα τοῦ τοίχου καὶ τὸ στόμιο τοῦ τάφου, ὅπου ἡ ἐπιφάνειά της ἀπεῖχε μόλις 25-40 ἐκ. ἀπὸ τὴν ὀροφή ἀποκρύπτοντας τὸ περίγραμμα τῆς εἰσόδου. Ἡ ἐπιφανειακὴ αὐτὴ ἐπίχωση ἦταν ἐπακόλουθο τῆς σύλησης καί, ὅπως ἤδη ἀναφέρθηκε, ἔνα μέρος τῆς εἶχε διολισθήσει μέσα στὸ θάλαμο ἐπάνω ἀπὸ τὰ χῶματα τῆς τρύπας τοῦ διαχωριστικοῦ τοίχου (πίν. 2α). Ἐτσι, καὶ στὸν προθάλαμο, ἡ ἐπίχωση περιεῖχε ΥΜ III ὄστρακα καὶ κόκαλα ζῶων καθὼς καὶ τμήματα ἀγγείων καὶ μερικὰ ἀποσπασματικὰ διατηρημένα ἀντικείμενα. Ἀνθρώπινα ὀστά δὲν βρέθηκαν. Μπροστὰ ἀπὸ τὴν τρύπα τοῦ διαχωριστικοῦ τοίχου βρέθηκαν τὸ ἀκέραιο κύπελλο 148, οἱ σπασμένες πρόχοι 199 καὶ 208, τὸ ὑφαντικὸ βάρος 314, τὸ κοκάλινο 309, καὶ τὰ λίθινα 289 καὶ 295, ἐνῶ στὴν ἐπίχωση τῆς εἰσόδου βρέθηκαν τὸ κύπελλο 170, τὰ κομμάτια τῆς τριχολαβίδας 279, τὰ λίθινα θραύσματα 288, 290, 292, 294, καθὼς καὶ τὰ διάσπαρτα ὄστρακα τοῦ ἀμφορέα 230 καὶ τοῦ σκύφου 186. Ὅρισμένα θραύσματα τοῦ 288 βρέθηκαν καὶ στὰ ὑψηλότερα στρώματα τῆς ἐπίχωσης τοῦ δρόμου (βλ. παρακάτω). Ἐκτὸς ἀπὸ κόκαλα ζῶων, ἡ ἐπίχωση τῆς εἰσόδου περιεῖχε ἐπίσης τὸ θραύσμα τοῦ θαλάσσιου τρίτωνου καὶ ἔνα κουκούτσι ἐλιάς. Νοτιότερα τοῦ χώρου τῆς εἰσόδου βρέθηκε τὸ ζῶδιο 311 καὶ τὸ ὑφαντικὸ βάρος 313²⁶.

Τὴν ἀφαίρεση τῶν μάζων ἀκολούθησε ἡ ἀνασκαφὴ ἐπίχωσης πάχους 60-80 ἐκ. Ἀνάμεσα στὴν εἴσοδο τοῦ τάφου καὶ τὴν εἴσοδο τοῦ θαλάμου νότια τοῦ πεσσοῦ Α, δὲν σημειώθηκαν εὐρήματα καὶ τὸ χῶμα ἦταν σκληρὸ, πιθανότατα ἀπὸ τὴ διεΐσδυση τῶν νερῶν τῆς βροχῆς καὶ ἴσως καὶ γιὰ τὸ ὅτι αὐτὸς ἀποτελοῦσε τὴν πρόσβαση πρὸς τὸ ἐσωτερικὸ τοῦ τάφου. Ἀντίθετα στὴν κόγχη τῆς νοτιοανατολικῆς περιοχῆς τοῦ προθαλάμου τὸ χῶμα ἦταν πιὸ μαλακὸ καὶ περιεῖχε πάμπολλα ὀστά, μερικὰ κρανία καὶ κτερίσματα. Ὅπως συνάγεται ἀπὸ τὴ θέση ὀρισμένων εὐρημάτων (εἰδικὰ τοῦ 258), ὁ χῶρος αὐτὸς ἔμεινε ἄθικτος ἀπὸ τοὺς τυμβωρύχους. Ἡ ἀνάμειξη ὅμως τῶν ἀνθρώπινων λειψάνων καὶ ἀντικειμένων ἦταν σαφῆς ἐνδειξὴ ὅτι ἡ κόγχη εἶχε χρησιμοποιηθεῖ μόνο ὡς χῶρος ἀνακομιδῆς.

Τὰ λείψανα τῶν ταφῶν σχημάτιζαν σωρὸ ποὺ ἐκτεινόταν κατὰ μῆκος τῆς νοτιοανατολικῆς πλευρᾶς τοῦ τάφου καὶ στὸν τριγωνικὸ χῶρο ἀμέσως νότια τῆς εἰσόδου. Ἡ ἐπίχωση ἀφαιρέθηκε σὲ τρεῖς στρώσεις. Ὁ σωρὸς δὲν ἦταν ἰσοπαχῆς· στὸ παχύτερο τμήμα του, στὸ πιὸ νότιο σημεῖο τῆς κόγχης, τὰ ὀστά ἦταν ὀρατὰ στὴν ἐπιφάνεια τῆς ἐπίχωσης. Στὸ ἴδιο σημεῖο, μέσα στὴν πρώτη στρώση, βρέθηκαν ἡ πρόχοι 222 καὶ τὰ κύπελλα 3, 149, 150, 154, 157, 163, 164, ἐνῶ ἀπὸ τὴν ὑπόλοιπη ἔκταση τοῦ σωροῦ συλλέχθηκαν μόνο ὄστρακα. Τὰ εὐρήματα τῶν ἄλλων δύο στρώσεων δὲν ἀποχωρίζονται στρωματογραφικὰ, γιὰ τὸ ὅτι δύο κομμάτια τοῦ σφυροπέλεκου 284 βρέθηκαν σὲ διαφορετικὰ σημεῖα καὶ βάθος, ὅπως καὶ οἱ ὅμοιες χρυσῆς χάνδρες 263, καὶ τὰ ὄστρακα τοῦ κυπέλλου 45. Ὅπως δὲ ἀπὸ τὴ δεύτερη στρώση προέρχονται τὸ

26. Ἀπὸ τὸν προθάλαμο, καὶ πιθανότατα ἀπὸ τὰ μάζα, προέρχεται καὶ τὸ πυριατήριο 191, γιὰ τὸ ὁποῖο δὲν ὑπάρχει πιὸ σαφῆς ἐνδειξή.

προχοΐδιο 226, τὰ κύπελλα 8, 39, τὰ διάσπαρτα ὄστρακα τοῦ 55, τὸ λίθινο θραῦσμα 291, ἔξι ἀπὸ τὶς χάνδρες 262, τρεῖς ἀπὸ τὶς 263, μία ἀπὸ τὶς 269 καὶ, στὸν τριγωνικὸ χῶρο ἀριστερὰ τῆς εἰσόδου, ὁ σφυροπέλεκυς 284. Τὰ ὄστα ἦταν πιὸ ἄφθονα στὴν τρίτη στρώση, ὅπου ὑπῆρχαν καὶ τέσσερα κρανία, ὅλα στὸ νότιο τμήμα τῆς κόγχης. Ἐκ τῆς στρώσης αὐτῆς προέρχονται οἱ πρόχοι 204, 209, 217, ὁ ἀμφορίσκος 227, τὰ κωνικὰ κύπελλα 151, 153, 155, 158-161, 165-169, 182, καθὼς καὶ τὰ ἐξῆς ἀντικείμενα, τὰ περισσότερα τῶν ὁποίων ἦταν συγκεντρωμένα στὸ κέντρο τῆς κόγχης: ὁ σφραγιδόλιθος 304, καὶ ὁ ἡμιτελής 306, δύο ἀπὸ τὶς χάνδρες 262, ἡ δευτέρη χάνδρα 269 καὶ τὸ περιδέραιο 258, ποὺ οἱ χάνδρες του βρέθηκαν συγκεντρωμένες σὲ ἓνα σημεῖο. Στὴ δυτικὴ παρυφῆ τοῦ σωροῦ βρέθηκε τὸ κωνικὸ κύπελλο 152. Στὰ τελευταῖα 15 ἐκ τῆς ἐπίχωσης τὰ ὄστα ἦταν πολὺ λιγότερα. Ἀνάμεσά τους ἦταν τμήμα διαλυμένου κρανίου, τὰ ὄστρακα τῶν κυπέλλων 27 καὶ 28 καὶ τὸ χαλίκι 299.

Ἄστρακα τοῦ 45 βρέθηκαν καὶ στὸ κατώτερο στρώμα τῆς ἐπίχωσης κοντὰ στὴν πρόσβαση τοῦ θαλάμου. Στὸ ἴδιο στρώμα, ἀλλὰ πιὸ κοντὰ στὴν πρόσβαση, ἦταν τὸ κύπελλο 156 καὶ τὸ δισκίον 285, καθὼς καὶ ἓνα θραῦσμα χάλκινου ἐλάσματος, ἀντικείμενα ποὺ μπορεῖ νὰ γλίστησαν ἀπὸ τὸ σωρὸ ἢ νὰ παράπεσαν κατὰ τὴν ἀνακομιδῆ. Τὸ ἔλασμα εἶναι πολὺ στενὸ καὶ μακρὸ καὶ δὲν μοιάζει νὰ ἦταν ποτὲ λυγισμένο σὲ σχῆμα Π ὅπως τὰ ἐλάσματα τῶν “συνδέσμων”. Ὁ σωρὸς λοιπὸν τοῦ προθαλάμου δὲν περιεῖχε ὑλικὸ ἀπὸ ταφῆς σὲ φορεῖα.

Λείψανα ταφῶν βρέθηκαν καὶ στὴ βορειοανατολικὴ γωνία τοῦ προθαλάμου, στὸν τριγωνικὸ χῶρο βόρεια τῆς εἰσόδου τοῦ τάφου. Στὸ ἀνώτερο στρώμα τῆς ἐπίχωσης βρέθηκαν ἐκτὸς ἀπὸ ὄστρακα, τὸ κωνικὸ κύπελλο 162, μερικὲς ἀπὸ τὶς χάνδρες 262 καὶ μία ἀπὸ τὶς 261, ἐνῶ στὸ κατώτερο ὑπῆρχαν ὄστα καὶ ἓνα σπασμένο κρανίον.

Ἡ ἀφαίρεση τῆς ἐπίχωσης τοῦ προθαλάμου ἀποκάλυψε τὶς βαθμίδες τῆς εἰσόδου καὶ τὸ στόμιον τοῦ τάφου, ποὺ βρέθηκε φραγμένο μὲ χῶμα μέσα στὸ ὁποῖο διακρίνονταν τρεῖς πλακωτὲς πέτρες σὲ ὀριζόντια διάταξη²⁷. Οἱ πέτρες ἐδράζονταν ἐπάνω σὲ ἐπίχωση πάχους 50 ἐκ. περίπου, μέσα στὴν ὁποία βρέθηκαν μερικὰ ἀνθρώπινα ὄστα, ὄστρακα καὶ τὸ λίθινο θραῦσμα 287. Ἡ ἀφαίρεση μικροῦ τμήματος τῆς ἐπίχωσης τοῦ δρόμου ἀπὸ τὸ ἐσωτερικὸ τοῦ προθαλάμου ἔδωσε τὰ κομμάτια τοῦ σπασμένου πίθου 233, τμήματα τοῦ 288 (βλ. παραπάνω), τὸ βάρος 312, τὸ θραῦσμα τῆς χτένας 310, καὶ ἔδειξε ὅτι ἡ πρόσβαση τοῦ τάφου ἦταν κλιμακωτὴ. Ἀπὸ τὴν ἴδια ἐπίχωση καὶ τὸν καθαρισμὸ τῆς εἰσόδου προήλθαν τὰ ὄστρακα τοῦ 229.

Δρόμος. Ὁ δρόμος σκάφτηκε σὲ μῆκος 3.70 μ. μόνο, γιατί στὸ σημεῖο αὐτὸ ὑπῆρχαν ἠλεκτροφόρα καλώδια. Ἀποκαλύφθηκαν δύο βαθμίδες καὶ τμήμα τῆς τρίτης ποὺ εἶχαν ὅλες τὸ ἴδιο σχεδὸν μῆκος καὶ ὕψος²⁸. Ἐπάνω ἀπὸ τὴν δευτέρη βαθμίδα τοῦ δρόμου βρέθηκε σωρὸς ἀπὸ πέτρες, ποὺ προέρχονταν χωρὶς ἀμφιβολία ἀπὸ τὴν διάλυση τοῦ φράγματος τῆς εἰσόδου τοῦ τάφου. Ἀπὸ τὸ φράγμα αὐτὸ οἱ τυμβωρύχοι εἶχαν ἀφήσει στὴ θέση τους τὶς τρεῖς μόνον πέτρες τοῦ κατώτερου δρόμου, ποὺ, ὅπως σημειώθηκε, ἐδράζονταν σὲ ἐπίχωση 50 ἐκ. Ἡ ἐπίχωση κάτω ἀπὸ τὸ λιθοσωρὸ τοῦ δρόμου εἶχε τὸ ἴδιο πάχος. Στὸ βαθύτερο αὐτὸ στρώμα τοῦ δρόμου, καὶ συγκεκριμένα ἐπάνω στὴν πρώτη βαθμίδα, βρέθηκαν σχετικὰ λίγα ὄστρακα καὶ μερικὰ ὄστα, ἐνῶ ἀπὸ τὰ ὑψηλότερα στρώματα, ἐπάνω ἀπὸ τὸ ἐπίπεδο τοῦ λιθοσωροῦ, ποὺ περιεῖχαν μεγαλύτερο ἀριθμὸ ὄστράκων, προέρχεται ὁ κύλινδρος 293, τὸ κύπελλο 47 καὶ τὰ ὄστρακα τῆς κύλικας 187.

27. ΛΕΜΠΕΣΗ 1967, πίν. 175α.

28. ΛΕΜΠΕΣΗ 1967, πίν. 174α.

II. ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ

Τὰ εὐρήματα τοῦ Π 1967, ἐκτὸς τῶν ἀγγείων, εἶναι λίγα καὶ ἡ κατάταξή τους σὲ κατηγορίες δὲν ἦταν ἐφικτὴ μὲ βάση τὸ ἴδιο πάντα κριτήριον. Ἔτσι, μόνον ἡ κεραμικὴ, τὰ κοσμήματα καὶ οἱ σφραγίδες ἀποτελοῦν ὁμοειδεῖς ἐνότητες, ἐνῶ τὰ ὑπόλοιπα ἀντικείμενα χωρίστηκαν κατὰ τὸ ὕλικόν. Ὁ χαρακτηρισμὸς τῶν μετάλλινων ἀντικειμένων ὡς χάλκινων εἶναι συμβατικός, μιὰ καὶ γιὰ κανένα δὲν ἐγίνε ἀνάλυση γιὰ νὰ διαπιστωθεῖ ἂν εἶναι ἀπὸ χαλκὸ ἢ ἀπὸ κράμα χαλκοῦ καὶ κασσίτερου. Οἱ χάλκινοι “σύνδεσμοι” δὲν καταγράφηκαν στὸν κατάλογο, γιὰτὶ δὲν ἀποτελοῦν αὐτοτελῆ ἀντικείμενα ἀλλὰ στοιχεῖα τῶν φορεῶν.

Ἡ ἀρίθμηση τοῦ καταλόγου εἶναι συνεχῆς καὶ τὰ εὐρήματα ἀναφέρονται σὲ ὅλη τὴ μελέτη μὲ τὸν ἀριθμὸν ποὺ τοὺς δόθηκε στὸν κατάλογο. Γιὰ ὅσα ἀντικείμενα ἔχουν καταγραφεῖ, ὁ ἀριθμὸς τῶν εὐρετηρίων τοῦ Μουσείου Ἡρακλείου ἀκολουθεῖ σὲ παρένθεση τὸν ἀριθμὸν τοῦ καταλόγου. Οἱ μετρήσεις ἀναφέρονται σὲ ἑκατοστὰ καὶ οἱ διαστάσεις εἶναι οἱ μεγαλύτερες ἢ οἱ μεγαλύτερες σωζόμενες. Στὶς περιγραφὰς χρησιμοποιήθηκαν οἱ ἀκόλουθες συντομογραφίαι:

διαστ.	διαστάσεις
διάμ.	διάμετρος
μῆκ.	μῆκος
ΜΗ	Μουσεῖο Ἡρακλείου
ΟΤ	ὀριζόντια/ὀριζόντιες ταινία/ταινίες
πάχ.	πάχος
πλ.	πλάτος
ὑψ.	ὑψος

Τὰ παράλληλα ποὺ ἀναφέρονται στὸ τέλος τῶν περιγραφῶν δὲν ἐξαντλοῦν τὸ ὑπάρχον ὕλικόν. Παραπομπὲς στοὺς πίνακες καὶ στὰ σχέδια ἀναφέρονται μόνον στὰ λήμματα τοῦ καταλόγου.

Κεραμικὴ

Ἡ ὀργάνωση τοῦ καταλόγου τῶν ἀγγείων βασίζεται στὸ σχῆμα (καὶ κατὰ δεύτερον λόγον στὴ διακόσμηση) καὶ ὄχι στὸ ὕλικόν, γιὰτὶ ὁ πηλὸς ὅλων σχεδὸν τῶν ἀγγείων εἶναι τῆς ἴδιας ποιότητας, χονδρόκοκκος μὲ πλῆθος προσμίξεων (βλ. κεφ. III, σ. 103-104). Γι' αὐτὸ καὶ στίς περισσότερες περιγραφὰς σημειώνεται μόνον τὸ χρῶμα τοῦ πηλοῦ σύμφωνα μὲ τὸ σύστημα Munsell²⁹ καὶ ἡ ποιότητα ἀναφέρεται στὴν περιγραφὴ τῶν λίγων ἀγγείων ἀπὸ λεπτόκοκκο ἢ ἀρκετὰ λεπτόκοκκο ὕλικόν. Τὸ σύστημα Munsell δὲν χρησιμοποιήθηκε στὴν περιγραφὴ ὀρι-

29. Munsell Color Charts, Baltimore, 1975.

σμένων άγγείων άπό άνοικτοκάστανο (buff) πηλό, που δέν ταιριάζει με κανένα δείγμα τών πινάκων, ούτε στην περιγραφή του έπιχρίσματος και του χρώματος, έπειδή και τά δύο διαφέρουν συχνά σέ διάφορα σημεία του ίδιου άγγείου.

Γιά νά είναι ό κατάλογος και τά έπί μέρους λήμματα όσο τό δυνατό σύντομα, τά σχήματα χαρακτηρίστηκαν με συνοπτικούς και συμβατικούς όρους (π.χ. «κυλινδρικά» και «ήμισφαιρικά» κύπελλα), ένώ ή διατήρηση τών άγγείων άναφέρεται μόνο όταν είναι άκέραια ή συμπληρωμένα και όχι άν έχουν συγκροτηθεί έξ όλοκληρου άπό όστρακα.

Άνοικτά άγγεία

Άμισφαιρικά κύπελλα

1. (MH 18280) Άμισφαιρικό κύπελλο με μικρή πλάγια προχοή και ραβδωτή λαβή (είκ. 2).

Ύψ. 8.8 έκ., διάμ. 12.1 έκ.

Πηλός λεπτόκοκκος, άνοικτοκίτρινος (2.5Y 8/4). Έπιφάνεια πάρα πολύ φθαρμένη. Τό έσωτερικό και ή λαβή όλόβαφα με μαύρο χρώμα. ΟΤ στό χείλος και στό κάτω μέρος του σώματος. Στη ζώνη τής λαβής ίχνη άλυσίδας άπό λοξά παυροειδή ή σχεδιαστική άποκατάσταση του μοτίβου μπορεί νά μήν είναι άπόλυτα σωστή. Λείπουν μικρά τμήματα του σώματος και του χείλους. Συμπληρωμένο.

Θάλαμος.

Γιά τó σχήμα πρβ. Ξανθουδίδης 1922, 20-21, είκ. 20, μεσαία σειρά δεξιά (YM Ιβ), και για τó μοτίβο Porpham 1967, πίν. 78β, μεσαία σειρά (YM Ια) και Porpham 1970, πίν. 15α, έπάνω σειρά (YM Ι/ΙΙ). Γιά πιό πρώιμα παραδείγματα βλ. τó 7.

2. (MH 18272) Άμισφαιρικό κύπελλο. Λαβή έλλειψοειδούς τομής (είκ. 2, πίν. 4).

Ύψ. 6.6 έκ., διάμ. 9.3 έκ.

Πηλός πολύ άνοικτός καστανός (10YR 8/3). Όλόβαφο με στιλπνό μαύρο χρώμα. Λείπει τó μισό του σώματος και τής λαβής. Συμπληρωμένο.

Θάλαμος (δυτικό τμήμα).

Γιά τά κύπελλα 2-6 βλ. κεφ. ΙΙΙ, σ. 108.

Άμισφαιρικά κύπελλα με ταινιωτή λαβή

3. (MH 18358) Άμισφαιρικό κύπελλο (είκ. 2, πίν. 4).

Ύψ. 5.8 έκ., διάμ. 8.6 έκ.

Πηλός κίτρινος (10YR 7/6). Όλόβαφο με άμαυρό καστανό χρώμα. Άκέραιο.

Προθάλαμος.

4. (MH 18283) Άμισφαιρικό κύπελλο (είκ. 2, πίν. 4).

Ύψ. 5.1 έκ., διάμ. 8 έκ.

Πηλός κοκκινοκίτρινος (7.5YR 7/6). Έντονα ίχνη σάγγου στη βάση. Όλόβαφο με κόκκινο χρώμα. Έπιφάνεια φθαρμένη. Λείπουν τμήματα του σώματος και τής λαβής. Συμπληρωμένο.

Θάλαμος.

5. (MH 18275) Άμισφαιρικό κύπελλο (είκ. 2).

Ύψ. 6.5 έκ., διάμ. 10.2 έκ.

Πηλός ρόδινος (7.5YR 8/4). Ίχνη σπάγγου στη βάση. Όλοβαφο με μαύρο χρώμα. Έπιφάνεια πολύ φθαρμένη.

Θάλαμος (δυτικό τμήμα).

6. (MH 18276) Ήμισφαιρικό κύπελλο (εικ. 2, πίν. 4).

Ύψ. 6.3 εκ., διάμ. 9.8 εκ.

Πηλός πολύ άνοικτός καταστανός (10YR 8/4). Όλοβαφο με μαύρο χρώμα. Έπιφάνεια φθαρμένη. Λείπουν τμήματα του σώματος. Συμπληρωμένο.

Θάλαμος.

7. (MH 18293) Ήμισφαιρικό κύπελλο. Σχήμα άσύμμετρο, ρηχή πλάγια προχοή (εικ. 2, πίν. 4).

Ύψ. 6.8 εκ., διάμ. 11.6 εκ.

Πηλός λεπτόκοκκος, κοκκινόκιτρινος (7.5YR 7/6). Όλοβαφο με χρώμα κόκκινο ως σκούρο φαιό. Η διακόσμηση, που επαναλαμβάνεται στο έσωτερικό, άποτελείται από τρεις ομάδες λευκών ταινιών: ή μία διασχίζει το σώμα στο σημείο της προχοής, ενώ οι δύο άλλες κρέμονται από το χείλος περιβάλλοντας τη λαβή και το διαμετρικά αντίθετο τμήμα του σώματος· όριζόντιες πινελιές στο έπάνω μέρος της λαβής.

Θάλαμος (δυτικά λάκκου).

Πρβ. για το σχήμα Charouhier και Demargne 1962, 51, πίν. 41, άρ. 8623, 8424 (MM III-YM I), Porham 1977, 194, σημ. 23, πίν. 30e-f (YM Ia), και για την κόσμηση σε άγγεία ήμισφαιρικού σχήματος Porham κ.ά. 1984, πίν. 143, άρ. 10, 144, άρ. 13 και 19 (YM Ia).

8. (MH 18363) Ήμισφαιρικό κύπελλο (εικ. 2, πίν. 8).

Ύψ. 7 εκ., διάμ. 9.5 εκ.

Πηλός ρόδινος (5YR 7/4). Όλοβαφο με μαύρο χρώμα. Λευκές ΟΤ στο χείλος, στη βάση και στη λαβή. Στη μέση του σώματος άλυσίδα από όριζόντια σιγμοειδή μοτίβα. Έπιφάνεια φθαρμένη. Λείπουν μικρά τμήματα του χείλους και της βάσης. Συμπληρωμένο.

Προθάλαμος.

Πρβ. Porham κ.ά. 1984, πίν. 141, άρ. 6.

9. (MH 18285) Ήμισφαιρικό κύπελλο (εικ. 2, πίν. 5).

Ύψ. 6.5 εκ., διάμ. 9 εκ.

Πηλός λεπτόκοκκος, ρόδινος (7.5YR 7/4), κοκκινόκιτρινο, στιλπνό επίχρισμα. Ίχνη σπάγγου στη βάση. Το έσωτερικό του άγγείου και το έξωτερικό της λαβής όλοβαφα με μαύρο στιλπνό χρώμα· πλατιά ταινία στο χείλος. Λευκές όριζόντιες πινελιές στο έπάνω μέρος της λαβής και ταινία στο χείλος.

Θάλαμος, άνώτερη στρώση λάκκου, Προθάλαμος.

Πρβ. Porham 1977, πίν. 31a, e (YM Ia)· Porham κ.ά. 1984, πίν. 129d κάτω στο κέντρο και άριστερά, πίν. 141 άρ. 16 (MM III/YM I).

10. (MH 18317) Ήμισφαιρικό κύπελλο (εικ. 2, πίν. 5).

Ύψ. 6.8 εκ., διάμ. 11 εκ.

Πηλός κοκκινόκιτρινος (7.5YR 7/6), λευκόκιτρινο επίχρισμα. Χείλος και λαβή βουτηγμένα σε μαύρο χρώμα, από το όποιο έχουν στάξει καταλειβάδες.

Θάλαμος, άνώτερη και μεσαία στρώση λάκκου.

Πρβ. Levi 1976, πίν. 212.1, f, m· Porpham 1977, πίν. 31c (YM Ia)· Porpham κ.ά. 1984, πίν. 141, άρ. 15 (MM III/YM I).

11. (MH 18292) Ήμισφαιρικό κύπελλο (είκ. 3, πίν. 5).

Ήψ. 6.4 έκ., διάμ. 8.4 έκ.

Πηλός ρόδινος (7.5YR 7/4), κοκκινοκίτρινο, στιλπνό έπίχρισμα. Τό έσωτερικό όλόβαφο με χρώμα κόκκινο ώς μαύρο. ΟΤ στό χείλος και σπείρα γύρω άπό τό κάτω μέρος του σώματος που καταλήγει στόν όλόβαφο πάτο· στη ζώνη της λαβής έφαπτόμενες σπείρες. Λείπει μικρό τμήμα του σώματος. Συμπληρωμένο.

Θάλαμος (δυτικά και νότια λάκκου).

Πρβ. Boyd Hawes κ.ά. 1908, πίν. 8 άρ. 8 (YM Iβ)· Porpham κ.ά. 1984, πίν. 100c-d (YM I/II).

12. (MH 18281) Ήμισφαιρικό κύπελλο (είκ. 3, πίν. 5).

Ήψ. 6.3 έκ., διάμ. 9.4 έκ.

Πηλός κοκκινοκίτρινος (5YR 6/8), ρόδινο, στιλπνό έπίχρισμα. Διακόσμηση με χρώμα στιλπνό, κοκκινοκίτρινο, παρόμοια με του 11. Λείπει μικρό τμήμα του σώματος. Συμπληρωμένο.

Θάλαμος.

13. Ήμισφαιρικό κύπελλο (είκ. 3).

Ήψ. 5.6 έκ., διάμ. 9.9 έκ.

Πηλός πολύ άνοικτός καστανός, έπίχρισμα πιό άνοικτό. Τό έσωτερικό όλόβαφο με χρώμα κοκκινοκίτρινο. Στη ζώνη της λαβής συνεχείς σπείρες άνάμεσα σε ΟΤ. Λείπει τό μεγαλύτερο μέρος του άγγελίου και ή λαβή.

Θάλαμος (δυτικά λάκκου).

14. (MH 18270) Ήμισφαιρικό κύπελλο (είκ. 3, πίν. 5).

Ήψ. 7.5 έκ., διάμ. 10.1 έκ.

Πηλός λεπτόκοκκος, πολύ άνοικτός καστανός (10YR 7/4), έπίχρισμα πιό άνοικτό. Τό έσωτερικό και ή λαβή όλόβαφα με χρώμα κοκκινοκίτρινο ώς μαύρο. ΟΤ στό χείλος και στό κάτω μέρος του σώματος. Στη ζώνη της λαβής συνεχείς ένόφθαλμες σπείρες. Λευκές στιγμές στό χείλος, στιγμορόδακες στό κέντρο των σπειρών και γραμμές στη λαβή και στις πιό πλατιές ΟΤ. Λείπουν μικρά τμήματα του σώματος. Συμπληρωμένο.

Θάλαμος (δυτικό τμήμα).

Πρβ. Marinatos 1971, πίν. 87a άριστερά (YM Ia).

15. (MH 18271) Ήμισφαιρικό κύπελλο (είκ. 3, πίν. 5).

Ήψ. 6.7 έκ., διάμ. 10.8 έκ.

Πηλός λεπτόκοκκος, άνοικτός κοκκινοκάστανος (5YR 6/4), κοκκινοκάστανο, στιλπνό έπίχρισμα. Τό έσωτερικό όλόβαφο με χρώμα στιλπνό, κοκκινοκίτρινο ώς μαύρο. ΟΤ στό έπάνω και κάτω μέρος του σώματος και στη λαβή· γύρω άπό τη βάση σπείρα που καταλήγει στόν πάτο. Στην κυρία ζώνη σπείρες. Λευκές κεραίες στό χείλος και γραμμές στις ΟΤ και στη σπείρα της βάσης. Λείπουν μικρά τμήματα του σώματος και της λαβής. Συμπληρωμένο.

Θάλαμος.

Γιά τό σχήμα πρβ. Betancourt 1983, άρ. 31 (YM Iβ).

16. (MH 18325) Ήμισφαιρικό κύπελλο (είκ. 3, πίν. 5 και 10).

Ήψ. 5.9 έκ., διάμ. 9.9 έκ.

Πηλός κοκκινοκίτρινος (7.5YR 7/6), παρόμοιο, στιλπνό επίχρισμα. Στο έσωτερικό, που είναι όλοβαφο με κόκκινο χρώμα, οι πινελιές σχηματίζουν σπείρα. ΟΤ στο χείλος, μαιανδροσπείρες στη ζώνη της λαβής και σπείρα γύρω από τη βάση. Άκέραιο.

Μεσαία στρώση λάκκου.

Πρβ. Evans 1928, εικ. 349a (YM Ia).

17. (MH 18322) Ήμισφαιρικό κύπελλο (εικ. 3, πίν. 6).

Ύψ. 6.7 εκ., διάμ. 9.8 εκ.

Πηλός πολύ ανοικτός καστανός, παρόμοιο στιλπνό επίχρισμα. Το έσωτερικό όλοβαφο με χρώμα κόκκινο, στιλπνό. ΟΤ στο χείλος και στο κάτω μέρος του σώματος· σπείρα στον πάτο της βάσης. Στη ζώνη της λαβής ομάδες από κάθετες καμπύλες ταινίες, των οποίων η τελευταία καταλήγει σε θύσανο. Άκέραιο.

Μεσαία στρώση λάκκου.

Για το μοτίβο πρβ. Porpham κ.ά. 1984, πίν. 138c επάνω άριστερά (MM III/YM I). Για παρόμοια μοτίβα βλ. Betancourt 1983, άρ. 28 με παραπομπές. Βλ. επίσης Marinatos 1976, πίν. 50 κάτω δεξιά.

18. (MH 18300) Ήμισφαιρικό κύπελλο (εικ. 3, πίν. 6).

Ύψ. 6.6 εκ., διάμ. 8.8 εκ.

Πηλός κοκκινοκίτρινος (5YR 6/6), κοκκινοκίτρινο, στιλπνό επίχρισμα. Το έσωτερικό όλοβαφο με χρώμα κόκκινο ως μαύρο. ΟΤ στο χείλος· γύρω από τη βάση σπείρα που καταλήγει στον πάτο. Στη ζώνη της λαβής σειρά καλαμοειδών. Άκέραιο.

Θάλαμος (δυτικά λάκκου).

Πρβ. Porpham 1977, πίν. 30a επάνω σειρά, d (YM Ia)· Marinatos 1969, πίν. D7 (YM Ia).

19. (MH 18279) Κωδωνόσχημο κύπελλο (εικ. 3, πίν. 6).

Ύψ. 6.6 εκ., διάμ. 8.8 εκ.

Πηλός και επίχρισμα όμοια με του 18. Το έσωτερικό και η λαβή όλοβαφα με χρώμα ανοικτοκόκκινο ως καστανό. Το μεγαλύτερο μέρος του σώματος καλύπτεται με φολιδωτό κόσμημα που όριζεται στο κάτω μέρος με ΟΤ. Λείπει τμήμα της λαβής. Συμπληρωμένο.

Θάλαμος (δυτικό τμήμα).

Πρβ. Cummer και Schofield 1984, 71 άρ. 419 (YM Ib).

20. (MH 18278) Κωδωνόσχημο κύπελλο (εικ. 3, πίν. 6).

Ύψ. 7.3 εκ., διάμ. 9 εκ.

Πηλός ρόδινος (5YR 7/4), παρόμοιο στιλπνό επίχρισμα. Το έσωτερικό και η βάση όλοβαφα με κόκκινο χρώμα. Ήπάνω από ΟΤ πλατιά ζώνη από διπλές, στλεγγιδοειδείς γραμμές που έναλλάσσονται με 'δστρεα'. Λείπουν τμήματα του σώματος και της λαβής. Συμπληρωμένο.

Θάλαμος.

Πρβ. Tzedakis και Hallager 1978, εικ. 16 (YM Ib). Για άγγεϊα με παρόμοια διακόσμηση από τὰ Χανιά, τὴν Κνωσό και τὴς Ἀρχάνες βλ. ΑΔ 29B, 1973-74, πίν. 686γ· Porpham 1967, πίν. 81e· Warren 1980-1981, εικ. 12 και Λεμπέση 1970, πίν. 371β. Τὸ μοτίβο ἀπαντᾶ και σὲ YM Ib ἀγγεϊα ἀπὸ τὸ Παλαίκαστρο (Sackett και Porpham 1970, εικ. 9-10).

Κυλινδρὶκὰ κύπελλα με ταινιωτὴ λαβὴ

21. (MH 18306) Κυλινδρὶκὸ κύπελλο. Ἀσύμμετρο σχῆμα. Στὸ ἐξωτερικὸ μικρὸ μάλωμα κοντὰ στὴ λαβὴ (εικ. 4, πίν. 6).

"Υψ. 7 έκ., διάμ. 9.5 έκ.

Πηλός άνοικτός καστανός (10YR 8/3). Λείπουν τμήματα του χείλους και τής λαβής. Συμπληρωμένο.
Κατώτερη στρώση λάκκου.

Για τα κύπελλα 21-33 βλ. κεφ. VI, σ. 108.

22. (MH 18301) Κυλινδρικό κύπελλο (είκ. 4, πίν. 7).

"Υψ. 5.7 έκ., διάμ. 7.1 έκ.

Πηλός κοκκινοκίτρινος (5YR 6/6). Ίχνη σπάγγου στον πάτο. Όλόβαφο με κόκκινο χρώμα. Λείπει τμήμα τής λαβής. Συμπληρωμένο.

Θάλαμος (δυτικά λάκκου).

23. (MH 18312) Κυλινδρικό κύπελλο. Άσύμμετρο σχήμα (είκ. 4, πίν. 7).

"Υψ. 7 έκ., διάμ. 9.5 έκ.

Πηλός καστανοκίτρινος (10YR 6/6). Όλόβαφο με χρώμα κόκκινο. Έπιφάνεια φθαρμένη. Λείπουν τμήματα του σώματος και τής λαβής. Συμπληρωμένο.

Μεσαία στρώση λάκκου.

24. (MH 18309) Κυλινδρικό κύπελλο (είκ. 4, πίν. 7).

"Υψ. 7 έκ., διάμ. 8.9 έκ.

Κατασκευή, πηλός και χρώμα όμοια με του 23. Έπιφάνεια φθαρμένη.

Άνώτερη στρώση λάκκου.

25. (MH 18315) Κυλινδρικό κύπελλο (είκ. 4, πίν. 8).

"Υψ. 6.7 έκ., διάμ. 9.6 έκ.

Πηλός πολύ άνοικτός καστανός (10YR 7/4). Όλόβαφο με χρώμα σκούρο φαιό. Έπιφάνεια πολύ φθαρμένη. Ακέραιο.

Μεσαία στρώση λάκκου.

26. (MH 18324) Κυλινδρικό κύπελλο. Άσύμμετρο σχήμα (είκ. 4, πίν. 7).

"Υψ. 6.4 έκ., διάμ. 9.3 έκ.

Πηλός κίτρινος (10YR 7/6). Ίχνη σπάγγου στον πάτο. Όλόβαφο με χρώμα κοκκινοκίτρινο ως σκούρο φαιό. Λείπει μικρό τμήμα του χείλους. Συμπληρωμένο.

Μεσαία στρώση λάκκου.

27. (MH 18361) Κυλινδρικό κύπελλο. Άσύμμετρο σχήμα (είκ. 4, πίν. 7).

"Υψ. 6.6 έκ., διάμ. 9.7 έκ.

Πηλός πολύ άνοικτός καστανός (10YR 7/3). Όλόβαφο με χρώμα κοκκινοκίτρινο. Έπιφάνεια φθαρμένη. Λείπουν πολλά τμήματα. Συμπληρωμένο.

Προθάλαμος.

28. (MH 18362) Κυλινδρικό κύπελλο (είκ. 4, πίν. 7).

"Υψ. 7 έκ., διάμ. 9.8 έκ.

Πηλός κοκκινοκίτρινος (5YR 6/8). Ίχνη σπάγγου στον πάτο. Όλόβαφο με χρώμα κόκκινο άμαυρό. Έπιφάνεια ανώμαλη και φθαρμένη. Λείπουν τμήματα του σώματος και τής λαβής. Συμπληρωμένο.

Προθάλαμος.

29. (MH 18311) Κυλινδρικό κύπελλο (είκ. 4, πίν. 7).
 Ύψ. 8 εκ., διάμ. 11 εκ.
 Πηλός λεπτόκοκκος, ανοικτός καστανοκίτρινος (10YR 6/4). Όλοβαφο με χρώμα κόκκινο. Επιφάνεια φθαρμένη. Λείπουν τμήματα του σώματος και το μεγαλύτερο μέρος της λαβής. Συμπληρωμένο.
 Άνωτερη στρώση λάκκου.
30. (MH 18305) Κυλινδρικό κύπελλο (είκ. 4, πίν. 7).
 Ύψ. 6.5 εκ., διάμ. 8 εκ.
 Πηλός κοκκινοκίτρινος (5YR 6/8). Όλοβαφο με χρώμα κόκκινο. Επιφάνεια ανώμαλη και φθαρμένη. Λείπουν μικρά τμήματα του σώματος. Συμπληρωμένο.
 Θάλαμος, ανώτερη και μεσαία στρώση λάκκου.
31. (MH 18303) Κυλινδρικό κύπελλο (είκ. 4, πίν. 7).
 Ύψ. 6.5 εκ., διάμ. 9.5 εκ.
 Πηλός κοκκινοκίτρινος (5YR 6/6). Όλοβαφο με χρώμα κοκκινοκάστανο. Επιφάνεια φθαρμένη. Λείπουν τμήματα του σώματος και της λαβής. Συμπληρωμένο.
 Θάλαμος (δυτικά λάκκου).
32. (MH 18307) Κυλινδρικό κύπελλο. Άσύμμετρο σχήμα, αποτύπωμα αντίχειρα στο έξωτερικό κοντά στη βάση (είκ. 4, πίν. 6).
 Ύψ. 7.4 εκ., διάμ. 9.9 εκ.
 Πηλός λευκός (2.5YR 8/2). Όλοβαφο με χρώμα μαύρο. Λείπουν τμήματα του σώματος και της λαβής. Συμπληρωμένο.
 Όστρακα ανάμεσα μεσαίας και κατώτερης στρώσης λάκκου.
33. (MH 18316) Κυλινδρικό κύπελλο. Άσύμμετρο σχήμα, επιφάνεια ανώμαλη (είκ. 4, πίν. 8).
 Ύψ. 7.8 εκ., διάμ. 10.3 εκ.
 Πηλός ανοικτός κόκκινος (2.5YR 6/8). Χείλος βουτηγμένο σε χρώμα κοκκινοκίτρινο από το οποίο έχουν στάξει καταλειβάδες. Άκέραιο.
 Μεσαία στρώση λάκκου.
34. (MH 18321) Κυλινδρικό κύπελλο. Άσύμμετρο σχήμα (είκ. 4, πίν. 8).
 Ύψ. 7.2 εκ., διάμ. 10.3 εκ.
 Πηλός ρόδινος (7.5YR 7/4). Όλοβαφο με χρώμα κόκκινο ως σκούρο φαιό· ραντισμένο μέσα και έξω με λευκό. Επιφάνεια πολύ φθαρμένη κατά τόπους. Λείπουν μικρά τμήματα του χείλους και της βάσης. Συμπληρωμένο.
 Κατώτερη στρώση λάκκου.
 Πρβ. Levi 1976, πίν. 210.e,g-m (MM III-YM I)· Betancourt 1978, C197 (MM III-YM I).
35. (MH 18318) Κύπελλο τύπου Βαφειού. Άσύμμετρο σχήμα. Ίχνη σπάγγου στον πάτο. Πλαστικός αναβαθμός στη μέση του σώματος (είκ. 4, πίν. 8).
 Ύψ. 7.4 εκ., διάμ. 10.2 εκ.
 Πηλός κοκκινοκίτρινος (7.5YR 7/6). Όλοβαφο με στιλπνό μαύρο χρώμα. Στο χείλος δύο οριζόντιες σειρές λευκών στιγμών κάτω από μία λεπτή λευκή γραμμή. Άκέραιο.
 Άνωτερη στρώση λάκκου.

Με τὰ 34-36 πρβ. Catling, Catling και Smyth 1979, ἀρ. 95-98 (MM IIIα): Boyd Hawes κ.ἄ. 1908, πίν. 6, ἀρ. 34 (MM III-ΥΜ I).

36. (MH 18319) Κύπελλο τύπου Βαφειοῦ. Διπλὸς πλαστικὸς ἀναβαθμὸς στὴ μέση τοῦ σώματος (εἰκ. 5, πίν. 8).
 Ὑψ. 7.2 ἐκ., διάμ. 10.8 ἐκ.
 Πηλὸς λεπτόκοκκος ὁμοῖου χρώματος μετὸ 34. Ὀλόβαφο μετὸ μαῦρο χρῶμα. Σειρὲς λευκῶν στιγμῶν κάτω ἀπὸ τὸ χεῖλος καὶ στὸ σωζόμενον τμήμα τῆς λαβῆς. Λεῖπει τὸ μεγαλύτερο μέρος τῆς λαβῆς. Συμπληρωμένο.
 Ἐπιφάνεια καὶ μεσαία στρώση λάκκου.
37. (MH 18320) Κυλινδρικό κύπελλο. Ἀσύμμετρο σχῆμα (εἰκ. 5, πίν. 8).
 Ὑψ. 6.8 ἐκ., διάμ. 9.8 ἐκ.
 Πηλὸς ρόδινος (7.5YR 8/4). Ὀλόβαφο μετὸ χρῶμα κόκκινο ὡς σκοῦρο φαιό. Τρεῖς σειρὲς λευκῶν στιγμῶν κάτω ἀπὸ τὸ χεῖλος. Λεῖπει τὸ μεγαλύτερο μέρος τῆς λαβῆς. Συμπληρωμένο.
 Κατώτερη στρώση λάκκου.
38. (MH 18328) Κυλινδρικό κύπελλο (εἰκ. 5, πίν. 8).
 Ὑψ. 6.7 ἐκ., διάμ. 9.9 ἐκ.
 Πηλὸς ὁμοῖος μετὸ τοῦ 34. Ὀλόβαφο μετὸ χρῶμα μαῦρο. Λευκὴ γραμμὴ στὸ χεῖλος, ἀπὸ τὴν ὁποία εἶναι ἐξαρτημένες τρεῖς ὁμάδες τόξων. Ἐπιφάνεια φθαρμένη.
 Μεσαία καὶ κατώτερη στρώση λάκκου.
 Γιὰ τὰ 38-39 βλ. Levi 1976, πίν. 210.η (MM III-ΥΜ I) καὶ Porham κ.ἄ. 1984, πίν. 142 ἀρ. 3 (MM III/ΥΜ I).
39. (MH 18359) Κυλινδρικό κύπελλο (εἰκ. 5, πίν. 8).
 Ὑψ. 6.6 ἐκ., διάμ. 9.4 ἐκ.
 Πηλὸς λεπτόκοκκος, πολὺ ἀνοιχτὸς καστανὸς (10YR 7/4). Ὀλόβαφο μετὸ χρῶμα καστανοκόκκινο. Ἐπιφάνεια φθαρμένη. Ἀπὸ τὴ διακόσμηση διακρίνονται δύο ὁμάδες λευκῶν τόξων ἐξαρτημένων ἀπὸ τὸ χεῖλος. ΟΤ γύρω ἀπὸ τὴ βάση καὶ ὀριζόντιες γραμμὲς στὴ λαβή. Ἀκέραιο.
 Προθάλαμος.
40. (MH 18326) Κυλινδρικό κύπελλο (εἰκ. 5, πίν. 9).
 Ὑψ. 6.4 ἐκ., διάμ. 9.1 ἐκ.
 Πηλὸς καστανὸς (7.5YR 5/4). Ὀλόβαφο μετὸ μαῦρο χρῶμα. Λευκὲς ΟΤ στὸ χεῖλος, στὸ κάτω μέρος τοῦ σώματος καὶ στὴ λαβή. Στὴ ζώνη τῆς λαβῆς δύο δισκία, τὰ ὁποῖα περιγράφουν κύκλοι πλαισιωμένοι ἀπὸ διαγραμμισμένα τριγωνικὰ μοτίβα. Ἐπιφάνεια φθαρμένη. Ἀκέραιο.
 Κατώτερη στρώση λάκκου.
 Γιὰ τὰ 40-41 βλ. Levi 1976, πίν. 209b-d, εἰκ. 1159, ἀρ. 3218 (MM III-ΥΜ I).
41. (MH 18327) Κυλινδρικό κύπελλο (εἰκ. 5, πίν. 9).
 Ὑψ. 6.1 ἐκ., διάμ. 9.3 ἐκ.
 Πηλὸς ἀνοιχτὸς καστανὸς (7.5 YR 6/4). Ὀλόβαφο μετὸ μαῦρο χρῶμα. Διακόσμηση παρόμοια μετὸ τοῦ 40, ἀλλὰ πιὸ ἀπλή. Ἐπιφάνεια φθαρμένη.
 Ἐπιφάνεια καὶ μεσαία στρώση λάκκου.

42. (MH 18310) Κυλινδρικό κύπελλο (είκ. 5, πίν. 9).
Ύψ. 6.6 εκ., διάμ. 9.1 εκ.
Πηλός πολύ άνοικτός καστανός. Όλόβαφο με χρώμα μαύρο. Λευκές ΟΤ στη λαβή και άνα μία γύρω από τó χεΐλος και τή βάση· στο σώμα δύο κρίνα. Λείπουν μικρά τμήματα του σώματος. Συμπληρωμένο.
Άνώτερη και μεσαία στρώση λάκκου.
Βλ. Λεμπέση 1967, 202 για τó δμοιο κύπελλο από τήν Πρασα. Για τó μοτίβο πρβ. Marinatos 1969, πίν. 25.1.
43. (MH 18313) Κυλινδρικό κύπελλο (είκ. 5).
Ύψ. 7.4 εκ., διάμ. 10.4 εκ.
Πηλός πολύ άνοικτός καστανός, κιτρινωπό επίχρισμα. Τó έσωτερικό όλόβαφο με μαύρο χρώμα. Έπιφάνεια πολύ φθαρμένη. Άπό τή διακόσμηση διακρίνονται μόνο ίχνη από ενάλληλες γωνίες επάνω από ΟΤ. Λείπουν μικρά τμήματα του σώματος. Συμπληρωμένο.
Άνώτερη και μεσαία στρώση λάκκου. Προθάλαμος.
Βλ. Hazzidakis 1934, πίν. 21α για παρόμοια κόσμηση με λευκό χρώμα σε ήμισφαιρικό κύπελλο.
44. (MH 18274) Κυλινδρικό κύπελλο (είκ. 5, πίν. 9).
Ύψ. 7.2 εκ., διάμ. 9.5 εκ.
Πηλός ρόδινος (7.5YR 7/4), πολύ άνοικτό καστανό, στιλπνό επίχρισμα. Τó έσωτερικό και ή λαβή όλόβαφα με μαύρο χρώμα. Λεπτή ΟΤ γύρω από τó χεΐλος και άλλη, πλατιά, γύρω από τή βάση· στη ζώνη τής λαβής μαιανδροσπείρες. Λευκές λοξές γραμμές στη λαβή και ταινία γύρω από τή βάση. Λείπουν μικρά τμήματα του σώματος. Συμπληρωμένο.
Θάλαμος (δυτικό τμήμα).
Με τά 44-45 πρβ. Porham 1967, πίν. 76β (ΥΜ Ια).
45. (MH 18360) Κυλινδρικό κύπελλο (είκ. 5, πίν. 9).
Ύψ. 6.5 εκ., διάμ. 9.3 εκ.
Πηλός και επίχρισμα όμοια με του 44. Διακόσμηση παρόμοια, αλλά με πλατιά ΟΤ στο χεΐλος, κάθετες γραμμές στη λαβή και σπείρα στον πάτο. Λείπουν τμήματα του σώματος και τής λαβής. Συμπληρωμένο.
Προθάλαμος.
46. (MH 18304) Κύπελλο τύπου Βαφειού. Πλαστικός δακτύλιος στο σημείο τής συνάφειας τής λαβής με τó σώμα (είκ. 5, πίν. 9-10).
Ύψ. 7.3 εκ., διάμ. 9.7 εκ.
Πηλός και επίχρισμα όμοια με του 44. Κόσμηση με χρώμα κοκκινοκίτρινο ως μαύρο. Στο όλόβαφο έσωτερικό οί πινελιές σχηματίζουν σπείρα. ΟΤ στο δακτύλιο και γύρω από τή βάση, σπείρα στον πάτο. Στη ζώνη τής λαβής λεπτή στολίδωση. Λευκές λοξές γραμμές στη λαβή και τυχαίες κηλίδες στο έσωτερικό.
Προθάλαμος και άνώτερη στρώση λάκκου.
Πρβ. Porham 1977, πίν. 29a-f (ΥΜ Ια)· Porham κ.ά. 1984, πίν. 128a, 141, άρ. 13 (ΜΜ ΙΙΙ/ΥΜ Ι).
47. (MH 18371) Κυλινδρικό κύπελλο (είκ. 5, πίν. 9-10).
Ύψ. 6.1 εκ., διάμ. 9.7 εκ.
Πηλός κοκκινοκίτρινος (7.5YR 7/6), παρόμοιο, στιλπνό επίχρισμα. Τó έσωτερικό όλόβαφο με

κόκκινο χρώμα. Στολίδωση στο σώμα και γύρω από τη βάση σπείρα που καταλήγει στον πάτο. Λείπει ή λαβή. Συμπληρωμένο.

Δρόμος.

Πρβ. Marinatos 1976, πίν. 77α (ΥΜ Ια).

Ύατα ήμισφαιρικά κύπελλα

48. (ΜΗ 18298) Ύατο ήμισφαιρικό κύπελλο (είκ. 6).

Ύψ. 6.4 έκ., διάμ. 7.9 έκ.

Πηλός κοκκινοκίτρινος (7.5YR 6/6). Λείπει τὸ μισὸ περίπου τοῦ σώματος. Συμπληρωμένο.

Θάλαμος (δυτικά λάκκου).

49. Ύατο ήμισφαιρικό κύπελλο. Ύχνη καψίματος στο χεῖλος (είκ. 6).

Ύψ. 6.6 έκ., διάμ. 7.7 έκ.

Πηλός ἀρκετὰ λεπτόκοκκος, κοκκινοκίτρινος (5YR 7/6). Λείπει τὸ ἓνα τρίτο περίπου τοῦ σώματος. Συμπληρωμένο.

Ύνώτερη στρώση λάκκου.

50. (ΜΗ 18297) Ύατο ήμισφαιρικό κύπελλο (είκ. 6, πίν. 10).

Ύψ. 7.1 έκ., διάμ. 10.7 έκ.

Πηλός κοκκινοκίτρινος (5YR 6/6). Ύολόβαφο με χρώμα κόκκινο, ἀμαυρό. Λείπουν τμήματα τῆς πλευρᾶς καὶ τοῦ χεῖλους. Συμπληρωμένο.

Θάλαμος (νότια λάκκου).

51. (ΜΗ 18273) Ύατο ήμισφαιρικό κύπελλο (είκ. 6, πίν. 10).

Ύψ. 6.9 έκ., διάμ. 10 έκ.

Πηλός ὁμοῖος με τοῦ 50. Ύολόβαφο με χρώμα κόκκινο ὡς καστανοκόκκινο, ἀμαυρό. Λείπουν τμήματα τοῦ σώματος. Συμπληρωμένο.

Θάλαμος (δυτικό τμήμα).

52. (ΜΗ 18284) Ύατο ήμισφαιρικό κύπελλο (είκ. 6, πίν. 10).

Ύψ. 6 έκ., διάμ. 9.4 έκ.

Πηλός πολὺ ἀνοικτὸς καστανός (10YR 8/3). Ύολόβαφο με χρώμα μαῦρο.

Θάλαμος (χᾶρος Φορείου Ι).

53. (ΜΗ 18282) Ύατο ήμισφαιρικό κύπελλο (είκ. 6).

Ύψ. 6 έκ., διάμ. 9.5 έκ.

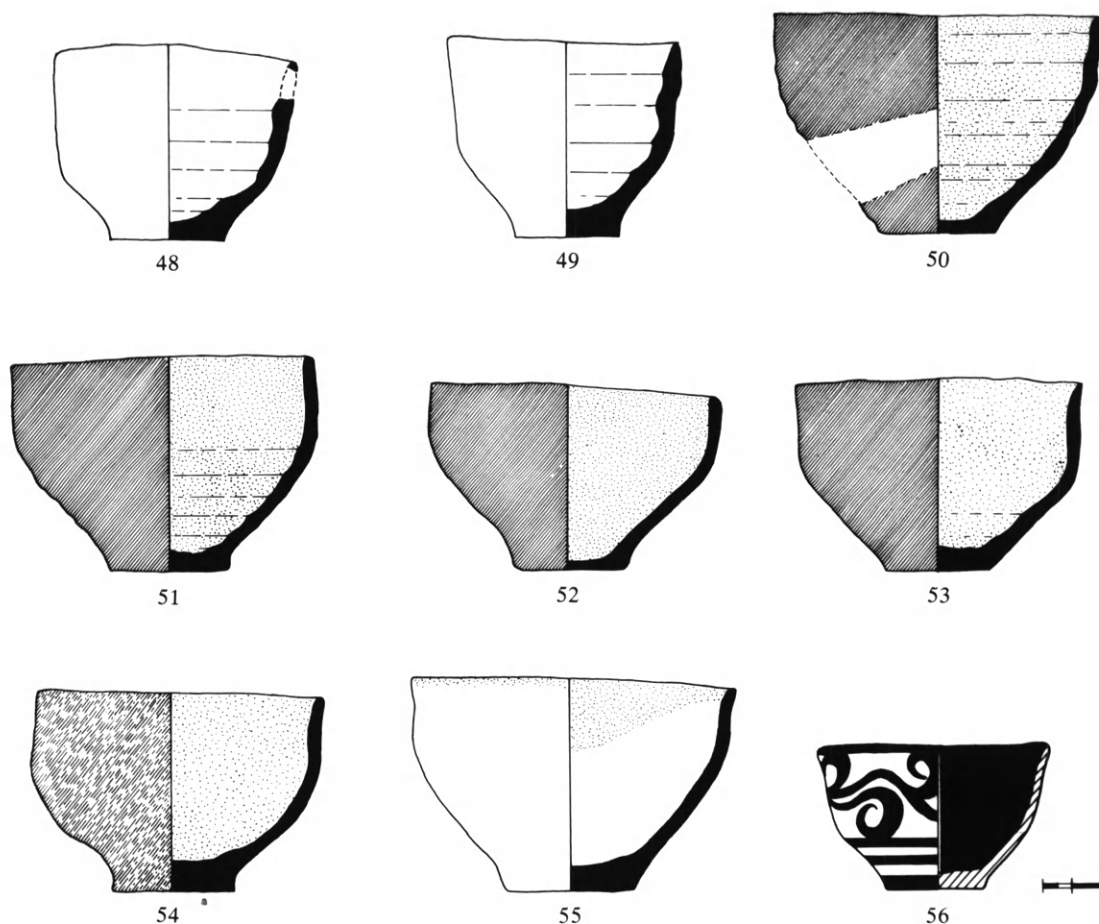
Πηλός ἀρκετὰ λεπτόκοκκος, κοκκινοκίτρινος (5YR 7/4). Ύολόβαφο με μαῦρο χρώμα. Ύεπιφάνεια πολὺ φθαρμένη. Λείπουν μικρὰ τμήματα τῆς πλευρᾶς καὶ τοῦ χεῖλους. Συμπληρωμένο.

Θάλαμος.

54. Ύατο ήμισφαιρικό κύπελλο (είκ. 6, πίν. 11).

Ύψ. 6.4 έκ., διάμ. 10 έκ.

Πηλός ἀρκετὰ λεπτόκοκκος, ρόδινος (7.5YR 8/4). Πιθανότατα ὀλόβαφο με κόκκινο χρώμα ποῦ

Εικ. 6

σώζεται μόνο στο έσωτερικό. Έπιφάνεια πολύ φθαρμένη. Λείπουν τμήματα της πλευράς και του χείλους. Συμπληρωμένο.

Άνωτερη στρώση λάκκου.

55. (MH 18364) Άωτο ήμισφαιρικό κύπελλο (εικ. 6).

Ύψ. 6.6 εκ., διάμ. 10.7 εκ.

Πηλός πολύ άνοικτός καστανός (10YR 8/4). Ίσως όλόβαφο. Έπιφάνεια πολύ φθαρμένη. Λείπει τó μισό περίπου τού σώματος. Συμπληρωμένο.

Προθάλαμος.

56. (MH 18323) Άωτο ήμισφαιρικό κύπελλο (εικ. 7, πίν. 6).

Ύψ. 4.7 εκ., διάμ. 7.8 εκ.

Πηλός άρκετά λεπτόκοκκος, κοκκινοκίτρινος (7.5YR 7/6), κόκκινο στιλπνό επίχρισμα. Τό χείλος όλόβαφο με μαύρο χρώμα. Στην κυρία ζώνη, που όρίζεται στο κάτω μέρος με δύο ΟΤ, όριζόντιος κλάδος από τόν όποιο φύονται σπειροειδείς βλαστοί (alternate foliate scroll). Άκέραιο.

Μεσαία στρώση λάκκου.

Γιά τó μοτίβο βλ. Porham 1967, 338, πίν. 78β έπάνω σειρά, εικ. 1, άρ. 7 (ΥΜ Ια).

Ύψα κωνικά κύπελλα

- 57.** Κωνικό κύπελλο. Ύψωμα με έντονα ίχνη σπάγγου. Ύψωμα ίχνη καψίματος στο έσωτερικό (είκ. 7).
Ύψ. 4.1 εκ., διάμ. 8.3 εκ.
Πηλός κοκκινοκίτρινος (7.5YR 7/6). Λείπει τμήμα της πλευράς και του χείλους. Συμπληρωμένο.
Θάλαμος (δυτικό τμήμα).
Για τα κύπελλα 57-184 βλ. κεφ. VI, σσ. 112-114.
- 58.** Κωνικό κύπελλο.
Ύψ. 4.7 εκ.
Κατασκευή και ηλός ομοια με του 57. Λείπουν τα δύο τρίτα περίπου.
Θάλαμος (δυτικό τμήμα).
- 59.** Κωνικό κύπελλο. Ύψωμα δακτύλου στον πυθμένα (είκ. 7).
Ύψ. 3.9 εκ., διάμ. 7.7 εκ.
Πηλός ομοιος με του 57. Λείπουν μικρά τμήματα της πλευράς και του χείλους. Συμπληρωμένο.
Θάλαμος (βορειοδυτικά Ξ 1).
- 60.** Κωνικό κύπελλο (είκ. 7).
Ύψ. 4.7 εκ., διάμ. 8.6 εκ.
Πηλός ομοιος με του 57. Ύψωμα.
Θάλαμος (νοτιοανατολική γωνία πεσσοῦ Β).
- 61.** Κωνικό κύπελλο (είκ. 7).
Ύψ. 4.7 εκ., διάμ. 8.5 εκ.
Πηλός παρόμοιος με του 57.
Θάλαμος (βόρεια Ξ 14 και 17).
- 62.** Κωνικό κύπελλο.
Ύψ. 3.8 εκ., διάμ. 8.1 εκ.
Πηλός ομοιος με του 57. Ύψωμα καψίματος και πιτσιλιές κόκκινου χρώματος στο έσωτερικό. Λείπουν τμήματα της πλευράς και του χείλους. Συμπληρωμένο.
Θάλαμος (δυτικά λάκκου).
- 63.** Κωνικό κύπελλο. Ύψωμα σχήμα (είκ. 7).
Ύψ. 3.9 εκ., διάμ. 9 εκ.
Πηλός ομοιος με του 57. Ύψωμα.
Θάλαμος (δυτικά λάκκου).
- 64.** Κωνικό κύπελλο. Ύψωμα σχήμα (είκ. 7).
Ύψ. 4.2 εκ., διάμ. 8.1 εκ.
Πηλός ομοιος με του 57. Ύψωμα.
Θάλαμος (δυτικά λάκκου).

65. Κωνικό κύπελλο. Ἐποτύπωμα δακτύλου στὸν πυθμένα καὶ ἴχνη καψίματος στὸ χεῖλος (εἰκ. 7).
Ἔψ. 4.1 ἐκ., διάμ. 8.3 ἐκ.
Πηλὸς ὅμοιος μετὰ τοῦ 57. Λείπουν τμήματα τοῦ χεῖλους, τῆς πλευρᾶς καὶ τῆς βάσης. Συμπληρωμένο.
Θάλαμος (δυτικὰ λάκκου).
66. Κωνικό κύπελλο (εἰκ. 7).
Ἔψ. 4.8 ἐκ., διάμ. 8.1 ἐκ.
Πηλὸς ὅμοιος μετὰ τοῦ 57.
Θάλαμος (δυτικὰ λάκκου).
67. Κωνικό κύπελλο. Ἐσῦμμετρο σχῆμα (εἰκ. 7).
Ἔψ. 4 ἐκ., διάμ. 7.4 ἐκ.
Πηλὸς λεπτόκοκκος ὁμοίου χρώματος μετὰ τοῦ 57. Ἐκέραιο.
Θάλαμος (νότια λάκκου).
68. Κωνικό κύπελλο (εἰκ. 7).
Ἔψ. 4.2 ἐκ., διάμ. 8 ἐκ.
Πηλὸς ὅμοιος μετὰ τοῦ 67. Ἐχνη καψίματος στὸ χεῖλος καὶ στὸ ἐσωτερικό. Ἐκέραιο.
Θάλαμος (δυτικὰ λάκκου).
69. Κωνικό κύπελλο (εἰκ. 7).
Ἔψ. 4.2 ἐκ., διάμ. 8 ἐκ.
Πηλὸς κοκκινοκίτρινος (7.5YR 6/6). Ἐκέραιο ἀλλὰ φθαρμένο.
Θάλαμος (δυτικὸ τμήμα).
70. Κωνικό κύπελλο.
Ἔψ. 4.6 ἐκ.
Πηλὸς ὅμοιος μετὰ τοῦ 69. Λείπουν τὰ δύο τρίτα περίπου.
Θάλαμος (βορειοδυτικὰ Ξ 1).
71. Κωνικό κύπελλο.
Ἔψ. 4.1 ἐκ., διάμ. 8.5 ἐκ.
Πηλὸς ἀρκετὰ λεπτόκοκκος ὁμοίου χρώματος μετὰ τοῦ 69. Λείπει τὸ ἕνα τρίτο περίπου.
Θάλαμος (νοτιοανατολικὴ γωνία πεσσοῦ Β).
72. Κωνικό κύπελλο. Ἐχνη σπάγγου στὸν πάτο καὶ καψίματος στὸ χεῖλος.
Ἔψ. 4.5 ἐκ., διάμ. 8.3 ἐκ.
Πηλὸς ὅμοιος μετὰ τοῦ 69. Λείπει τὸ ἕνα τρίτο περίπου.
Θάλαμος (δυτικὰ λάκκου).
73. Κωνικό κύπελλο (εἰκ. 7).
Ἔψ. 4.3 ἐκ., διάμ. 8 ἐκ.
Πηλὸς ὅμοιος μετὰ τοῦ 69. Ἐντονα ἴχνη καψίματος στὸ χεῖλος. Ἐκέραιο ἀλλὰ φθαρμένο.
Θάλαμος (δυτικὰ λάκκου).

74. Κωνικό κύπελλο. Ἐκκεντρικό, σχεδόν ἑλλειψοειδές σχῆμα. Ἰχνη σπάγγου στὸν πάτο καὶ καψίματος στὸ χεῖλος καὶ στὸ ἐσωτερικό (εἰκ. 7, πίν. 11).
Ἔψ. 4.8 ἐκ., διάμ. 9.3 ἐκ.
Πηλὸς λεπτόκοκκος ὁμοίου χρώματος μὲ τὸ 69.
Θάλαμος (νότια λάκκου).
75. Κωνικό κύπελλο. Ἰχνη σπάγγου στὸν πάτο καὶ ἀποτύπωμα δακτύλου στὸ ἐσωτερικό.
Ἔψ. 4.3 ἐκ., διάμ. 8.8 ἐκ.
Πηλὸς ὁμοιος μὲ τοῦ 69. Λείπει τὸ ἕνα τρίτο περίπου.
Θάλαμος (νότια λάκκου).
76. Κωνικό κύπελλο. Ἰχνη σπάγγου στὸν πάτο καὶ καψίματος στὸ χεῖλος καὶ στὸν πυθμένα.
Ἔψ. 4.1 ἐκ., διάμ. 8.6 ἐκ.
Πηλὸς ὁμοιος μὲ τοῦ 69. Λείπει μεγάλο τμήμα τοῦ σώματος.
Βόρειο τμήμα θαλάμου καὶ μπάζα προθαλάμου.
77. Κωνικό κύπελλο. Ἰχνη σπάγγου στὸν πάτο (εἰκ. 7).
Ἔψ. 4.3 ἐκ., διάμ. 8.6 ἐκ.
Πηλὸς ὁμοιος μὲ τοῦ 69. Λείπουν τμήματα τοῦ χείλους καὶ τῆς βάσης.
Θάλαμος (βόρεια Ξ 13).
78. Κωνικό κύπελλο (εἰκ. 7).
Ἔψ. 4.1 ἐκ., διάμ. 8 ἐκ.
Πηλὸς ρόδινος (7.5YR 7/4). Ἰχνη καψίματος στὴν πλευρά. Ἐκκεντρικό ἀλλὰ φθαρμένο.
Θάλαμος (δυτικό τμήμα).
79. Κωνικό κύπελλο. Ἰχνη σπάγγου στὸν πάτο καὶ καψίματος στὸ χεῖλος (εἰκ. 7).
Ἔψ. 3.9 ἐκ., διάμ. 8.3 ἐκ.
Πηλὸς ἄρκετὰ λεπτόκοκκος, ὁμοίου χρώματος μὲ τὸ 78. Λείπουν τμήματα τοῦ χείλους.
Θάλαμος (δυτικό τμήμα).
80. Κωνικό κύπελλο (εἰκ. 7).
Ἔψ. 4.2 ἐκ., διάμ. 7.6 ἐκ.
Πηλὸς ὁμοιος μὲ τοῦ 78. Ἰχνη καψίματος στὸ χεῖλος καὶ στὸ ἐσωτερικό. Ἐκκεντρικό.
Θάλαμος (βόρεια Ξ 14 καὶ 17).
81. Κωνικό κύπελλο. Ἐκκεντρικό σχῆμα (εἰκ. 7).
Ἔψ. 5.2 ἐκ., διάμ. 8.4 ἐκ.
Πηλὸς ὁμοιος μὲ τοῦ 78. Ἐκκεντρικό ἀλλὰ φθαρμένο.
Θάλαμος (δυτικά λάκκου).
82. Κωνικό κύπελλο. Ἰχνη σπάγγου στὸν πάτο (εἰκ. 7).
Ἔψ. 4 ἐκ., διάμ. 8.1 ἐκ.
Πηλὸς ὁμοιος μὲ τοῦ 78. Λείπει τὸ ἕνα τρίτο περίπου. Συμπληρωμένο.
Θάλαμος (δυτικά λάκκου).

83. Κωνικό κύπελλο. Ἄσύμμετρο, σχεδὸν ἑλλειψοειδὲς σχῆμα. Ἰχνη σπάγγου στὸν πάτο (εἰκ. 8).
Ύψ. 4 ἐκ., διάμ. 7.8 ἐκ.
Πηλὸς ὁμοῖος μὲ τοῦ 78. Ἄκέραιο.
Θάλαμος (δυτικὰ λάκκου).
84. Κωνικό κύπελλο. Ἄσύμμετρο σχῆμα (εἰκ. 8).
Ύψ. 4.1 ἐκ., διάμ. 8.2 ἐκ.
Πηλὸς ὁμοῖος μὲ τοῦ 78. Λείπουν τμήματα τῆς πλευρᾶς καὶ τοῦ χεῖλους. Συμπληρωμένο.
Θάλαμος (νότια λάκκου).
85. Κωνικό κύπελλο. Ἄσύμμετρο σχῆμα (εἰκ. 8).
Ύψ. 4.5 ἐκ., διάμ. 8.5 ἐκ.
Πηλὸς ὁμοῖος μὲ τοῦ 78. Λείπουν μικρὰ τμήματα τοῦ χεῖλους. Συμπληρωμένο.
Θάλαμος (βόρεια Ξ 13).
86. Κωνικό κύπελλο. Ἄσύμμετρο σχῆμα (εἰκ. 8).
Ύψ. 3.9 ἐκ., διάμ. 9.1 ἐκ.
Πηλὸς λεπτόκοκκος ἀνοικτὸς φαιὸς μὲ ρόδινη ἀπόχρωση (7.5YR 7/2).
Θάλαμος (νοτιοδυτικὰ λάκκου)
87. Κωνικό κύπελλο (εἰκ. 8).
Ύψ. 4.2 ἐκ., διάμ. 8.8 ἐκ.
Πηλὸς ὁμοῖος χρώματος μὲ τὸ 86. Ἰχνη καψίματος στὸ ἐσωτερικὸ καὶ σπάγγου στὸν πάτο. Λείπει τμήμα τοῦ χεῖλους. Συμπληρωμένο.
Θάλαμος (δυτικὰ λάκκου).
88. Κωνικό κύπελλο. Μπάλωμα στὸ κάτω μέρος τῆς πλευρᾶς (εἰκ. 8).
Ύψ. 4.5 ἐκ., διάμ. 8.6 ἐκ.
Πηλὸς ρόδινος (7.5 YR 8/4) ὡς κοκκινοκίτρινος (7.5YR 6/8). Ἄκέραιο.
Θάλαμος (νοτιοανατολικὴ γωνία πεσσοῦ Β).
89. Κωνικό κύπελλο (εἰκ. 8).
Ύψ. 4.1 ἐκ., διάμ. 7.9 ἐκ.
Πηλὸς λεπτόκοκκος ρόδινος (7.5YR 8/4). Λείπουν τμήματα τῆς πλευρᾶς καὶ τοῦ χεῖλους. Συμπληρωμένο.
Θάλαμος (δυτικὰ Ξ 1).
90. Κωνικό κύπελλο. Ἄσύμμετρο σχῆμα (εἰκ. 8).
Ύψ. 4.1 ἐκ., διάμ. 8.3 ἐκ.
Πηλὸς κοκκινοκίτρινος (5YR 6/6). Λείπουν τμήματα τῆς πλευρᾶς καὶ τοῦ χεῖλους. Συμπληρωμένο.
Θάλαμος (δυτικὸ τμήμα).
91. Κωνικό κύπελλο.
Ύψ. 4 ἐκ.

Πηλός λεπτόκοκκος, όμοιου χρώματος με τὸ 90. Λείπει τὸ μισὸ περίπου τῆς πλευρᾶς καὶ τοῦ χεῖλους.

Θάλαμος (δυτικὸ τμήμα).

92. Κωνικὸ κύπελλο. Ἄσύμμετρο, ἔλλειψοειδὲς σῶμα, συμπιεσμένο στὴ μία πλευρὰ ὅπου σχηματίζεται μικρὴ προχοή· τὸ ἐσωτερικὸ τῆς προχοῆς φέρει ἴχνη καψίματος (εἰκ. 8).

Ύψ. 4.5 ἐκ., διάμ. 9 ἐκ.

Πηλός ὁμοιος με τοῦ 90.

Θάλαμος (ἀνατολικά πεσσοῦ Γ).

93. Κωνικὸ κύπελλο. Μικρὸ μπάλωμα στὸ ἐσωτερικὸ τῆς πλευρᾶς (εἰκ. 8).

Ύψ. 4.4 ἐκ., διάμ. 8 ἐκ.

Πηλός ὁμοιος με τοῦ 90. Λείπει τμήμα τοῦ χεῖλους. Συμπληρωμένο.

Θάλαμος (βορειοδυτικὰ Ξ 14).

94. Κωνικὸ κύπελλο. Πιτσιλιά κόκκινου χρώματος στὸ ἐσωτερικὸ (εἰκ. 8).

Ύψ. 4.2 ἐκ., διάμ. 8 ἐκ.

Πηλός ὁμοιος με τοῦ 90. Ἄκέραιο.

Θάλαμος (δυτικὰ λάκκου).

95. Κωνικὸ κύπελλο. Ἰχνη σπάγγου στὸν πάτο (εἰκ. 8).

Ύψ. 3.9 ἐκ., διάμ. 8.2 ἐκ.

Πηλός ὁμοιος με τοῦ 90. Ἄκέραιο ἀλλὰ φθαρμένο.

Θάλαμος (δυτικὰ λάκκου).

96. Κωνικὸ κύπελλο (εἰκ. 8).

Ύψ. 3.9 ἐκ., διάμ. 8.1 ἐκ.

Πηλός ὁμοιος με τοῦ 90. Ἄκέραιο.

Θάλαμος (νότια λάκκου).

97. Κωνικὸ κύπελλο (εἰκ. 8).

Ύψ. 4.4 ἐκ., διάμ. 7.8 ἐκ.

Πηλός ὁμοιος με τοῦ 90. Ἄκέραιο.

Θάλαμος (δυτικὰ λάκκου).

98. Κωνικὸ κύπελλο (εἰκ. 8).

Ύψ. 4.2 ἐκ., διάμ. 7.8 ἐκ.

Πηλός ὁμοιος με τοῦ 90. Ἄκέραιο.

Θάλαμος (δυτικὰ λάκκου).

99. Κωνικὸ κύπελλο (εἰκ. 8).

Ύψ. 5 ἐκ., διάμ. 8.9 ἐκ.

Πηλός ὁμοιος με τοῦ 90.

Θάλαμος (ἀνατολικά Ξ 1).

- 100.** Κωνικό κύπελλο. Ίχνη καψίματος στο χεῖλος (εἰκ. 8).
Ύψ. 4.3 ἐκ., διάμ. 7.7 ἐκ.
Πηλὸς λεπτόκοκκος κοκκινοκίτρινος (5YR 7/6). Ἀκέραιο.
Θάλαμος (δυτικὸ τμήμα).
- 101.** Κωνικό κύπελλο. Ἀσύμμετρο σχῆμα. Ίχνη σπάγγου στὸν πάτο (εἰκ. 8).
Ύψ. 4.2 ἐκ., διάμ. 8.1 ἐκ.
Πηλὸς ὁμοίου χρώματος μετὸ 100.
Θάλαμος (δυτικὸ τμήμα).
- 102.** Κωνικό κύπελλο (εἰκ. 8).
Ύψ. 4.4 ἐκ., διάμ. 8.1 ἐκ.
Πηλὸς ὁμοῖος μετὸ 100. Ἀκέραιο ἀλλὰ φθαρμένο.
Θάλαμος.
- 103.** Κωνικό κύπελλο (εἰκ. 8).
Ύψ. 4 ἐκ., διάμ. 7.7 ἐκ.
Πηλὸς ὁμοῖος μετὸ 100. Λείπουν τμήματα τῆς πλευρᾶς καὶ τοῦ χεῖλους. Συμπληρωμένο.
Θάλαμος (βόρεια Ξ 14).
- 104.** Κωνικό κύπελλο. Ίχνη σπάγγου στὸν πάτο καὶ καψίματος στὸ χεῖλος (εἰκ. 8).
Ύψ. 4.3 ἐκ., διάμ. 8.2 ἐκ.
Πηλὸς ρόδινος (5YR 7/4). Λείπουν τμήματα τῆς πλευρᾶς καὶ τοῦ χεῖλους. Συμπληρωμένο.
Θάλαμος (νότια πλευρά).
- 105.** Κωνικό κύπελλο (εἰκ. 8).
Ύψ. 4.3 ἐκ., διάμ. 8.9 ἐκ.
Πηλὸς λεπτόκοκκος, παρόμοιου χρώματος μετὸ 104. Λείπει τὸ μισὸ περίπου τῆς πλευρᾶς καὶ τοῦ χεῖλους. Συμπληρωμένο.
Θάλαμος (βορειοδυτικὰ Ξ 14).
- 106.** Κωνικό κύπελλο (εἰκ. 8).
Ύψ. 4.1 ἐκ., διάμ. 8.7 ἐκ.
Πηλὸς λεπτόκοκκος, ὁμοίου χρώματος μετὸ 104. Λείπουν τμήματα τῆς πλευρᾶς καὶ τοῦ χεῖλους.
Συμπληρωμένο.
Θάλαμος.
- 107.** Κωνικό κύπελλο. Ἐντονα ἶχνη σπάγγου στὸν πάτο.
Ύψ. 4.2 ἐκ.
Πηλὸς ἀρκετὰ λεπτόκοκκος, κοκκινοκίτρινος (5YR 6/8). Λείπουν τὰ δύο τρίτα τῆς πλευρᾶς καὶ τοῦ χεῖλους.
Θάλαμος (νότια πλευρά).
- 108.** Κωνικό κύπελλο. Ἀσύμμετρο σχῆμα. Ἀποτύπωμα δακτύλου στὸ ἐξωτερικὸ καὶ στὸ ἀντίστοιχο σημεῖο τοῦ ἐσωτερικοῦ. Ίχνη καψίματος στὸ χεῖλος (εἰκ. 8).

"Υψ. 3.9 έκ., διάμ. 8.4 έκ.

Πηλός ομοίου χρώματος με τὸ 107. Ἐκέραιο ἀλλὰ φθαρμένο.

Θάλαμος (νοτιοανατολικά Ξ 15).

109. Κωνικὸ κύπελλο. Ἴχνη σπάγγου στὸν πάτο (εἰκ. 9).

"Υψ. 3.9 έκ., διάμ. 7.6 έκ.

Πηλός ὁμοιος με τοῦ 107. Ἐκέραιο.

Θάλαμος (δυτικὰ λάκκου).

110. Κωνικὸ κύπελλο (εἰκ. 9).

"Υψ. 3.9 έκ., διάμ. 7.3 έκ.

Πηλός ὁμοιος με τοῦ 107. Ἐκέραιο.

Θάλαμος (νότια λάκκου).

111. Κωνικὸ κύπελλο. Ἀποτύπωμα δακτύλου στὸν πυθμένα καὶ ἔντονα ἴχνη καψίματος στὸ ἐσωτερικὸ καὶ τὸ χεῖλος (εἰκ. 9).

"Υψ. 4.6 έκ., διάμ. 8.5 έκ.

Πηλός ὁμοιος με τοῦ 107. Ἐκέραιο ἀλλὰ φθαρμένο.

Θάλαμος (νότια λάκκου).

112. Κωνικὸ κύπελλο. Ἀσύμμετρο σχῆμα, ἔντονα ἴχνη σπάγγου στὸν πάτο.

"Υψ. 4.4 έκ., διάμ. 8.2 έκ.

Πηλός κοκκινοκίτρινος (5YR 5/8). Ἴχνη καψίματος στὸ χεῖλος. Ἐπιφάνεια φθαρμένη. Λείπει τμῆμα τοῦ χείλους. Συμπληρωμένο.

Θάλαμος (ἀνατολικά πεσσοῦ Γ).

113. Κωνικὸ κύπελλο (εἰκ. 9).

"Υψ. 4.7 έκ., διάμ. 8.4 έκ.

Πηλός ἀρκετὰ λεπτόκοκκος, κίτρινος. Ἐντονα ἴχνη καψίματος στὸ ἐσωτερικὸ. Ἐπιφάνεια φθαρμένη. Λείπουν τμήματα τῆς πλευρᾶς καὶ τοῦ χείλους. Συμπληρωμένο.

Θάλαμος (εἴσοδος).

114. Κωνικὸ κύπελλο (εἰκ. 9).

"Υψ. 3.9 έκ., διάμ. 8.3 έκ.

Πηλός πολὺ ἀνοικτὸς καστανός (10YR 7/4). Λείπουν τμήματα τῆς πλευρᾶς καὶ τῆς βάσης.

Θάλαμος (δυτικὸ τμῆμα).

115. Κωνικὸ κύπελλο (εἰκ. 9).

"Υψ. 4.1 έκ., διάμ. 9.1 έκ.

Πηλός ἀρκετὰ λεπτόκοκκος, ὁμοίου χρώματος με τὸ 114. Ἐπιφάνεια φθαρμένη.

Θάλαμος (δυτικὸ τμῆμα).

116. Κωνικὸ κύπελλο (εἰκ. 9).

"Υψ. 4.1 έκ., διάμ. 8 έκ.

Πηλός ὁμοιος με τοῦ 115. Λείπουν μικρὰ τμήματα τῆς πλευρᾶς καὶ τοῦ χείλους. Συμπληρωμένο.

Θάλαμος (δυτικὸ τμῆμα).

121. Κωνικό κύπελλο (είκ. 10, πίν. 11).
Ύψ. 5.7 έκ., διάμ. 8.8 έκ.
Πηλός ὁμοιος με τοῦ 119. Ἄκέραιο ἀλλά φθαρμένο.
Θάλαμος (δυτικά λάκκου).
122. Κωνικό κύπελλο. Ἴχνη σπάγγου στὸν πάτο (είκ. 10).
Ύψ. 4.1 έκ., διάμ. 7.7 έκ.
Πηλός ἀρκετὰ λεπτόκοκκος, ὁμοίου χρώματος με τὸ 119. Ἄκέραιο.
Θάλαμος (νότια λάκκου).
123. Κωνικό κύπελλο. Ἴχνη σπάγγου στὸν πάτο (είκ. 10).
Ύψ. 5 έκ., διάμ. 8.6 έκ.
Πηλός ἀνοικτός κιτρινοκάστανος (10YR 6/4). Ἐπιφάνεια φθαρμένη.
Θάλαμος (δυτικό τμήμα).
124. Κωνικό κύπελλο (είκ. 10).
Ύψ. 5 έκ., διάμ. 11 έκ.
Πηλός λευκός (2.5YR 8/2). Λείπουν τμήματα τῆς πλευρᾶς καὶ τοῦ χεῖλους. Συμπληρωμένο.
Ἄνωτερη στρώση λάκκου.
125. Κωνικό κύπελλο. Ἀσύμμετρο, ἐλλειψοειδές σχῆμα (είκ. 10, πίν. 11).
Ύψ. 4 έκ., διάμ. 8.6 έκ.
Πηλός κοκκινοκίτρινος (7.5YR 6/6). Ἄκέραιο.
Ἄνωτερη στρώση λάκκου.
126. Κωνικό κύπελλο. Ἐντονα ἴχνη καψίματος στὸ χεῖλος (είκ. 10, πίν. 11).
Ύψ. 4.8 έκ., διάμ. 8 έκ.
Πηλός λεπτόκοκκος ὁμοίου χρώματος με τὸ 125. Λεῖπει μικρὸ τμήμα τοῦ χεῖλους.
Μεσαία στρώση λάκκου.
127. Κωνικό κύπελλο. Ἀποτύπωμα δακτύλου στὸν πυθμένα (είκ. 10).
Ύψ. 4.8 έκ., διάμ. 8.8 έκ.
Πηλός ὁμοιος με τοῦ 125. Ἄκέραιο.
Μεσαία στρώση λάκκου.
128. Κωνικό κύπελλο. Ἴχνη καψίματος στὸ χεῖλος (είκ. 10, πίν. 11).
Ύψ. 4.3 έκ., διάμ. 8.7 έκ.
Πηλός ὁμοιος με τοῦ 125. Ἄκέραιο.
Κατώτερη στρώση λάκκου.
129. Κωνικό κύπελλο. Ἐντονα ἴχνη καψίματος στὸ χεῖλος καὶ στὸ ἐσωτερικό (είκ. 10, πίν. 11).
Ύψ. 3.9 έκ., διάμ. 8.1 έκ.
Πηλός παρόμοιος με τοῦ 125. Ἄκέραιο.
Ἄνωτερη στρώση λάκκου.

130. Κωνικό κύπελλο. Ἀσύμμετρο σχῆμα (εἰκ. 10, πίν. 11).
Ύψ. 4.3 ἐκ., διάμ. 8.6 ἐκ.
Πηλὸς κοκκινοκίτρινος (7.5YR 6/8). Ἀκέραιο.
Κατώτερη στρώση λάκκου.
131. Κωνικό κύπελλο.
Ύψ. 4 ἐκ., διάμ. 8 ἐκ.
Πηλὸς ὁμοῖος μὲ τοῦ 130. Λεῖπει τὸ μισὸ περίπου τοῦ σώματος.
Κατώτερη στρώση λάκκου.
132. Κωνικό κύπελλο. Ἀσύμμετρο σχῆμα (εἰκ. 10).
Ύψ. 4.4 ἐκ., διάμ. 8.8 ἐκ.
Πηλὸς ρόδινος (7.5YR 7/4). Ἀκέραιο ἀλλὰ φθαρμένο.
Μεσαία στρώση λάκκου.
133. Κωνικό κύπελλο. Ἀποτύπωμα ἀντίχειρα στὸ ἐσωτερικὸ (εἰκ. 10).
Ύψ. 4.4 ἐκ., διάμ. 7.5 ἐκ.
Πηλὸς κοκκινοκίτρινος (7.5YR 7/6).
Ἀνώτερη καὶ μεσαία στρώση λάκκου.
134. Κωνικό κύπελλο. Ἴχνη σπάγγου στὸν πάτο (εἰκ. 10).
Ύψ. 4.4 ἐκ., διάμ. 9.4 ἐκ.
Πηλὸς ὁμοῖος μὲ τοῦ 133. Ἀκέραιο.
Μεσαία στρώση λάκκου.
135. Κωνικό κύπελλο (εἰκ. 10).
Ύψ. 4.6 ἐκ., διάμ. 8.7 ἐκ.
Πηλὸς ἄρκετὰ λεπτόκοκκος, ὁμοίου χρώματος μὲ τὸ 133. Λεῖπει τμῆμα τοῦ χεῖλους. Συμπληρωμένο.
Μεσαία στρώση λάκκου.
136. Κωνικό κύπελλο. Ἴχνη σπάγγου στὸν πάτο (εἰκ. 10, πίν. 11).
Ύψ. 4.4 ἐκ., διάμ. 8.4 ἐκ.
Πηλὸς ἄρκετὰ λεπτόκοκκος, κοκκινοκίτρινος (5YR 6/6).
Ἀνώτερη στρώση λάκκου.
137. Κωνικό κύπελλο. Σταγόνες κόκκινου χρώματος στὸ ἐσωτερικὸ καὶ μικρὲς πιτσιλιές στὸ ἐξωτερικὸ (εἰκ. 10, πίν. 11).
Ύψ. 4.3 ἐκ., διάμ. 7.7 ἐκ.
Πηλὸς ὁμοῖος μὲ τοῦ 136. Λεῖπει τμῆμα τοῦ χεῖλους.
Κατώτερη στρώση λάκκου.
138. Κωνικό κύπελλο (εἰκ. 10).
Ύψ. 4.3 ἐκ., διάμ. 7.8 ἐκ.
Πηλὸς κοκκινοκίτρινος (5YR 5/8). Ἴχνη καψίματος στὸ χεῖλος. Ἀκέραιο.
Ἀνώτερη στρώση λάκκου.

- 139.** Κωνικό κύπελλο (είκ. 11).
Ύψ. 3.8 εκ., διάμ. 8.3 εκ.
Πηλός δμοιος με του 138. Ἀκέραιο.
Μεσαία στρώση λάκκου.
- 140.** Κωνικό κύπελλο (είκ. 11).
Ύψ. 3.7 εκ.
Πηλός ἀρκετά λεπτόκοκκος, κοκκινοκίτρινος (5YR 6/8). Λείπει τὸ μεγαλύτερο τμήμα.
Ἀνώτερη στρώση λάκκου.
- 141.** Κωνικό κύπελλο (είκ. 11).
Ύψ. 4.3 εκ., διάμ. 7.9 εκ.
Πηλός δμοιος με του 140. Ἴχνη καψίματος στὸ χεῖλος καὶ στὸ ἐσωτερικό.
Ἀνώτερη καὶ μεσαία στρώση λάκκου.
- 142.** Κωνικό κύπελλο. Ἀσύμμετρο σχῆμα. Ἴχνη σπάγγου στὸν πάτο (είκ. 11).
Ύψ. 4.4 εκ., διάμ. 10 εκ.
Πηλός δμοιος με του 140. Ἀκέραιο.
Μεσαία στρώση λάκκου.
- 143.** Κωνικό κύπελλο (είκ. 11).
Ύψ. 3.8 εκ., διάμ. 8 εκ.
Πηλός δμοιος με του 140.
Μεσαία στρώση λάκκου.
- 144.** Κωνικό κύπελλο. Ἴχνη σπάγγου στὸν πάτο. Ἀποτύπωμα δακτύλου μέσα καὶ ἔξω (είκ. 11).
Ύψ. 3.8 εκ., διάμ. 7.5 εκ.
Πηλός δμοιος με του 140. Λείπει τμήμα του χεῖλους. Συμπληρωμένο.
Κατώτερη στρώση λάκκου.
- 145.** Κωνικό κύπελλο. Ἴχνη σπάγγου στὸν πάτο (είκ. 11, πίν. 11).
Ύψ. 3.6 εκ., διάμ. 9.5 εκ.
Πηλός κοκκινοκίτρινος (5YR 7/6). Ἀκέραιο.
Κατώτερη στρώση λάκκου.
- 146.** Κωνικό κύπελλο. Ἴχνη σπάγγου στὸν πάτο.
Ύψ. 4.3 εκ.
Πηλός ἀρκετά λεπτόκοκκος, ἀνοικτοκάστανος (10YR 7/4). Λείπουν τὰ δύο τρίτα του σώματος.
Ὅστρακα ἀνάμεσα μεσαίας καὶ κάτω στρώσης λάκκου.
- 147.** Κωνικό κύπελλο (είκ. 11).
Ύψ. 4.5 εκ., διάμ. 8 εκ.
Πηλός παρόμοιος με του 146. Ἀκέραιο.
Μεσαία στρώση λάκκου.

- 148.** Κωνικό κύπελλο. Ίχνη σπάγγου στὸν πάτο καὶ καψίματος στὸ χεῖλος καὶ στὸ ἐσωτερικὸ (εἰκ. 11).
Ύψ. 4.6 ἐκ., διάμ. 8.1 ἐκ.
Πηλὸς κοκκινοκίτρινος (7.5YR 6/6). Ἀκέραιο ἀλλὰ φθαρμένο.
Μπάζα προθάλαμου.
- 149.** Κωνικό κύπελλο. Μπάλωμα στὸν πυθμένα (εἰκ. 11, πίν. 12).
Ύψ. 4.3 ἐκ., διάμ. 8.5 ἐκ.
Πηλὸς ὁμοῖος μὲ τοῦ 148. Λεῖπει μικρὸ τμήμα τοῦ χεῖλους. Συμπληρωμένο.
Προθάλαμος.
- 150.** Κωνικό κύπελλο (εἰκ. 11).
Ύψ. 4.3 ἐκ., διάμ. 8.9 ἐκ.
Πηλὸς ὁμοῖος μὲ τοῦ 148. Ἀκέραιο.
Προθάλαμος.
- 151.** Κωνικό κύπελλο. Ἀσύμμετρο, σχεδὸν ἑλλειψοειδὲς σχῆμα (εἰκ. 11, πίν. 12).
Ύψ. 5.1 ἐκ., διάμ. 7.8 ἐκ.
Πηλὸς ὁμοῖος μὲ τοῦ 148. Ίχνη καψίματος στὸ χεῖλος. Λεῖπουν τμήματα τῆς πλευρᾶς καὶ τοῦ χεῖ-
λους. Συμπληρωμένο.
Προθάλαμος.
- 152.** Κωνικό κύπελλο. Ίχνη σπάγγου στὸν πάτο (εἰκ. 11).
Ύψ. 5.2 ἐκ., διάμ. 7.6 ἐκ.
Πηλὸς ὁμοῖος μὲ τοῦ 148. Λεῖπει τμήμα τῆς πλευρᾶς καὶ τοῦ χεῖλους. Συμπληρωμένο.
Προθάλαμος.
- 153.** Κωνικό κύπελλο. Ἀσύμμετρο σχῆμα. Ίχνη σπάγγου στὸν πάτο (εἰκ. 11).
Ύψ. 4.7 ἐκ., διάμ. 8.6 ἐκ.
Πηλὸς παρόμοιος μὲ τοῦ 148. Λεῖπουν τμήματα τῆς πλευρᾶς καὶ τοῦ χεῖλους. Συμπληρωμένο.
Προθάλαμος.
- 154.** Κωνικό κύπελλο (εἰκ. 11).
Ύψ. 4.5 ἐκ., διάμ. 8.6 ἐκ.
Πηλὸς κοκκινοκίτρινος (7.5YR 6/8). Ἀκέραιο.
Προθάλαμος.
- 155.** Κωνικό κύπελλο (εἰκ. 11).
Ύψ. 5 ἐκ., διάμ. 9.1 ἐκ.
Πηλὸς ρόδινος (7.5YR 7/4). Λεῖπουν μικρὰ τμήματα τῆς πλευρᾶς καὶ τῆς βάσης. Συμπληρωμένο.
Προθάλαμος.
- 156.** Κωνικό κύπελλο.
Ύψ. 3.6 ἐκ., διάμ. 10.5 ἐκ.
Πηλὸς ὁμοῖος μὲ τοῦ 155. Λεῖπουν μικρὰ τμήματα τῆς πλευρᾶς καὶ τοῦ χεῖλους. Συμπληρωμένο.
Προθάλαμος.

- 157.** Κωνικό κύπελλο (είκ. 12).
Ύψ. 4.2 εκ., διάμ. 7.9 εκ.
Πηλός λεπτόκοκκος, κοκκινοκίτρινος (7.5YR 7/6). Λείπει τμήμα της πλευράς και του χείλους. Συμπληρωμένο.
Προθάλαμος.
- 158.** Κωνικό κύπελλο. Τυχαίες πιτσιλιές κόκκινου χρώματος και κομματάκια πηλού στο έσωτερικό (είκ. 12).
Ύψ. 4.2 εκ., διάμ. 8.9 εκ.
Πηλός αρκετά λεπτόκοκκος, όμοιου χρώματος με το 157. Ἐκέραιο.
Προθάλαμος.
- 159.** Κωνικό κύπελλο (είκ. 12, πίν. 12).
Ύψ. 4 εκ., διάμ. 7.8 εκ.
Πηλός όμοιου χρώματος με το 157. Ἐκέραιο.
Προθάλαμος.
- 160.** Κωνικό κύπελλο (είκ. 12).
Ύψ. 4.5 εκ., διάμ. 7.7 εκ.
Πηλός όμοιος με το 159. Λείπουν τμήματα του χείλους. Συμπληρωμένο.
Προθάλαμος.
- 161.** Κωνικό κύπελλο (είκ. 12).
Ύψ. 3.6 εκ., διάμ. 8.5 εκ.
Πηλός όμοιος με το 158. Ἰχνη καψίματος στο χείλος. Λείπουν τμήματα της πλευράς και του χείλους. Συμπληρωμένο.
Προθάλαμος.
- 162.** Κωνικό κύπελλο (είκ. 12).
Ύψ. 4 εκ., διάμ. 8.1 εκ.
Πηλός κοκκινοκίτρινος (5YR 5/6). Ἰχνη καψίματος μέσα και έξω.
Προθάλαμος.
- 163.** Κωνικό κύπελλο. Ἰχνη καψίματος στο έσωτερικό του χείλους (είκ. 12).
Ύψ. 3.3 εκ., διάμ. 7.7 εκ.
Πηλός κοκκινοκίτρινος (5YR 6/6). Ἐκέραιο αλλά φθαρμένο.
Προθάλαμος.
- 164.** Κωνικό κύπελλο (είκ. 12).
Ύψ. 4.3 εκ., διάμ. 8.2 εκ.
Πηλός λεπτόκοκκος, κοκκινοκίτρινος (5YR 6/8). Λείπει τμήμα της βάσης. Συμπληρωμένο.
Προθάλαμος.
- 165.** Κωνικό κύπελλο (είκ. 12, πίν. 12).
Ύψ. 4.2 εκ., διάμ. 7.7 εκ.

Πηλός ὁμοίου χρώματος με τὸ 164. Ἐκέραιο.
Προθάλαμος.

166. Κωνικό κύπελλο. Ἐκείνη, ἄσυμμετρο, ἑλλειψοειδές σχῆμα (εἰκ. 12).

Ἔψ. 4.2 ἐκ., διάμ. 8.5 ἐκ.

Πηλός κοκκινοκίτρινος (5YR 6/8 ὡς 7.5YR 7/6). Λείπουν τμήματα τοῦ χεῖλους. Συμπληρωμένο.
Προθάλαμος.

167. Κωνικό κύπελλο. Ἐκείνη, ἄσυμμετρο, ἑλλειψοειδές σχῆμα (εἰκ. 12).

Ἔψ. 4.5 ἐκ., διάμ. 8.9 ἐκ.

Πηλός πολὺ ἀνοικτός καστανός. Λείπει μικρὸ τμήμα τῆς πλευρᾶς καὶ τοῦ χεῖλους. Συμπληρωμένο.
Προθάλαμος.

168. Κωνικό κύπελλο (εἰκ. 12).

Ἔψ. 4.2 ἐκ., διάμ. 7 ἐκ.

Πηλός λεπτόκοκκος, ἀνοικτός καστανός (10YR 7/4). Ἐκέραιο.
Προθάλαμος.

169. Κωνικό κύπελλο (εἰκ. 12, πίν. 12).

Ἔψ. 4.5 ἐκ., διάμ. 9.6 ἐκ.

Πηλός ὁμοίου χρώματος με τὸ 168. Ἐκείνη καψίματος στὸ χεῖλος.
Προθάλαμος.

170. Κωνικό κύπελλο. Ἐκείνη, ἄσυμμετρο σχῆμα. Ἐκείνη σπάγγου στὸν πάτο (εἰκ. 12).

Ἔψ. 4.3 ἐκ., διάμ. 8 ἐκ.

Πηλός κίτρινος. Ἐκέραιο.
Μπάζα προθαλάμου.

171. Κωνικό κύπελλο. Ἐκείνη, ἄσυμμετρο σχῆμα. Μικρὸ κομμάτι πηλοῦ κολλημένο στὸ χεῖλος σὰν τὴν ἀπαρχὴ ἀχρηστευμένης λαβῆς (εἰκ. 12, πίν. 11).

Ἔψ. 6.5 ἐκ., διάμ. 11.3 ἐκ.

Πηλός κοκκινοκίτρινος (5YR 7/6). Ὀλόβαφο με χρῶμα κόκκινο ἀμαυρό. Ἐπιφάνεια φθαρμένη.
Ἐκέραιο.

Ἐνώτερη στρώση λάκκου.

172. (18288) Κωνικό κύπελλο (εἰκ. 12, πίν. 11).

Ἔψ. 4.5 ἐκ., διάμ. 9.7 ἐκ.

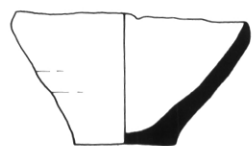
Πηλός ἄρκετὰ λεπτόκοκκος, ἀνοικτός καστανός (10YR 7/3). Δύο μαῦρες ΟΤ στὸ μέσο τοῦ σώματος καὶ ἄλλη γύρω ἀπὸ τὴ βάση. Τέσσερις ΟΤ κατὰ κανονικὰ διαστήματα στὸ ἐσωτερικό. Λείπει τμήμα τῆς πλευρᾶς καὶ τοῦ χεῖλους. Συμπληρωμένο.

Θάλαμος (βορειοδυτικὰ Ξ 14).

Ἐκείνη κωνικά κύπελλα με ἐπίπεδο χεῖλος

173. Κωνικό κύπελλο. Χεῖλος λοξότμητο. Ἐκείνη ἔκείνη καψίματος στὸ ἐσωτερικό.

Ἔψ. 6.7 ἐκ.

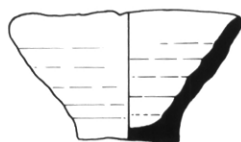
157

158

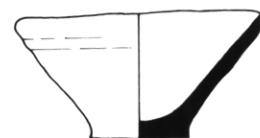
159

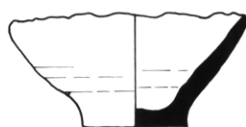
160

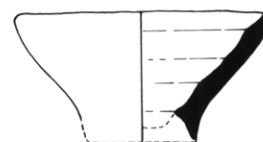
161

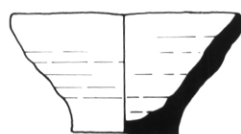
162

163

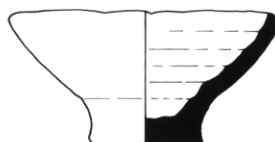
164

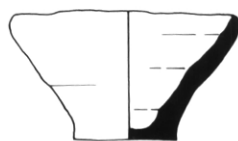
165

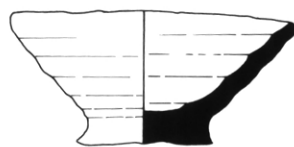
166

167

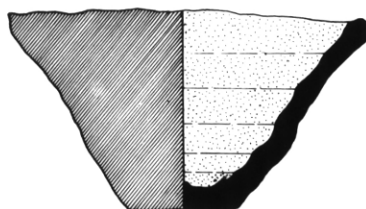
168

169

170

171

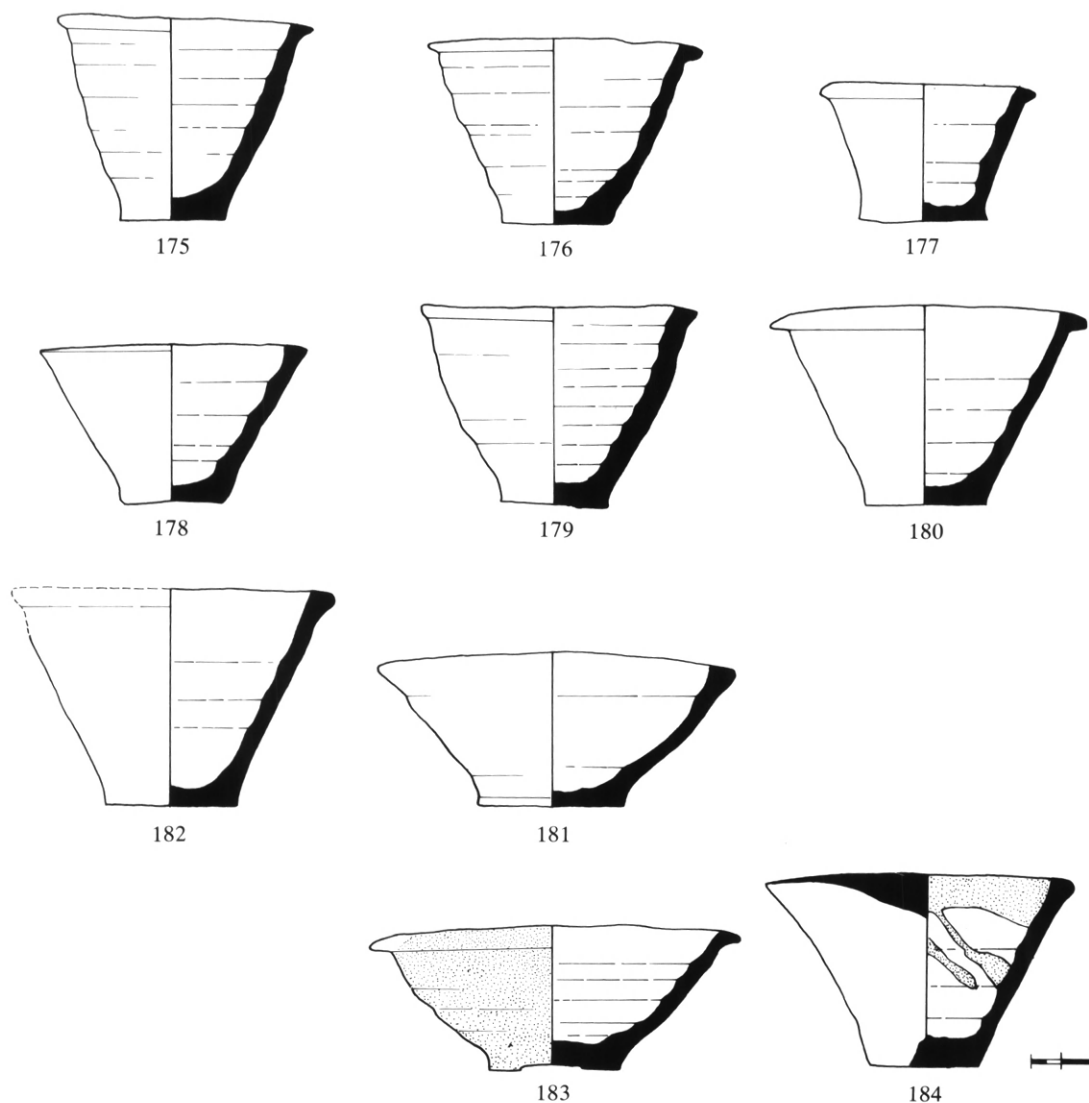

172

Εικ. 12

Πηλός κοκκινοκίτρινος (7.5YR 6/8). Λείπει το μεγαλύτερο τμήμα.
Θάλαμος.

- 174.** Κωνικό κύπελλο. Χείλος όμοιο με του 173.
Ύψ. 4 εκ., διάμ. 7.5 εκ.
Πηλός κοκκινοκίτρινος (7.5YR 6/6). Λείπει τμήμα της πλευράς και του χείλους.
Θάλαμος (δυτικό τμήμα).
- 175.** Κωνικό κύπελλο. Ίχνη σπάγγου στον πάτο (είκ. 13, πίν. 11).
Ύψ. 6.5 εκ., διάμ. 9 εκ.
Πηλός κοκκινοκίτρινος (7.5YR 8/6). Λείπουν μικρά τμήματα. Συμπληρωμένο.
Θάλαμος.
- 176.** Κωνικό κύπελλο. Ίχνη σπάγγου στον πάτο. Έντονα ίχνη καψίματος στο χείλος και στο έσωτε-
ρικό (είκ. 13).
Ύψ. 5.8 εκ., διάμ. 9.1 εκ.
Πηλός κοκκινοκίτρινος (7.5YR 7/6). Άκέραιο.
Θάλαμος (νότια πλευρά).
- 177.** Κωνικό κύπελλο. Χείλος όμοιο με του 173. Ίχνη σπάγγου στον πάτο (είκ. 13).
Ύψ. 4.5 εκ., διάμ. 7.2 εκ.
Πηλός άνοικτός καστανός (10YR 7/4). Λείπει τμήμα του χείλους. Συμπληρωμένο.
Θάλαμος (βόρεια Ξ 14 και 17).
- 178.** Κωνικό κύπελλο (είκ. 13).
Ύψ. 5.2 εκ., διάμ. 9 εκ.
Πηλός παρόμοιος με του 177. Λείπουν τμήματα του χείλους. Συμπληρωμένο.
Θάλαμος (βόρεια Ξ 14).
- 179.** Κωνικό κύπελλο. Ίχνη σπάγγου στον πάτο (είκ. 13).
Ύψ. 6.6 εκ., διάμ. 9 εκ.
Πηλός όμοιος με του 177. Άκέραιο.
Θάλαμος (δυτικά λάκκου).
- 180.** Κωνικό κύπελλο. Χείλος όμοιο με του 173. Ίχνη σπάγγου στον πάτο (είκ. 13).
Ύψ. 6.8 εκ., διάμ. 10.5 εκ.
Πηλός κοκκινοκίτρινος (5YR 6/8).
Μπάζα λάκκου.
- 181.** Κωνικό κύπελλο. Άσύμμετρο, έλλειψοειδές σχήμα. Ίχνη καψίματος στο έσωτερικό (είκ. 13, πίν. 11).
Ύψ. 5 εκ., διάμ. 11.8 εκ.
Πηλός κοκκινοκίτρινος (5YR 6/6). Λείπει τμήμα της πλευράς και του χείλους. Συμπληρωμένο.
Κατώτερη στρώση λάκκου.
- 182.** Κωνικό κύπελλο (είκ. 13, πίν. 12).
Ύψ. 7 εκ., διάμ. 10.5 εκ.

Εικ. 13

Πηλός αρκετά λεπτόκοκκος, ρόδινος (7.5YR 7/4). Λείπουν τμήματα της πλευράς και του χείλους. Συμπληρωμένο.

Προθάλαμος.

183. Κωνικό κύπελλο. Χείλος λοξότμητο. Ίχνη σπάγγου στον πάτο (εικ. 13, πίν. 11).

Ύψ. 4.9 εκ., διάμ. 12.2 εκ.

Πηλός όμοιος με του 181. Η μία πλευρά βουτηγμένη σε κόκκινο χρώμα. Άκέραιο.

Μεσαία στρώση λάκκου.

184. (ΜΗ 18314) Κωνικό κύπελλο. Άσύμμετρο σχήμα. Ίχνη σπάγγου στον πάτο (εικ. 13, πίν. 11).

Ύψ. 6.8 εκ., διάμ. 10 εκ.

Πηλός όμοιος με του 181. Χείλος βουτηγμένο σε ανοικτοκόκκινο χρώμα από το όποιο έχουν τρέξει καταλειβάδες.

Λάκκος.

Άνοικτά άγγεϊα διαφόρων σχημάτων

- 185.** (MH 18302) Σκύφος με δύο ζεύγη μικρών άποφύσεων άντι για λαβές (εϊκ. 13, πίν. 5 και 10).

Ύψ. 7.1 έκ., διάμ. 8.9 έκ.

Πηλός ρόδινος (7.5YR 7/4), στιλπνό, κιτρινωπό έπίχρισμα. Τό έσωτερικό όλόβαφο με κόκκινο στιλπνό χρώμα. ΟΤ στό χείλος και στό κάτω μέρος του σώματος· γύρω από τη βάση σπείρα που καταλήγει στόν πάτο· στην κυρία ζώνη μαιανδροσπείρες. Λείπουν μικρά τμήματα του χείλους και τό μεγαλύτερο μέρος των άποφύσεων. Συμπληρωμένο.

Θάλαμος (δυτικά λάκκου).

Για τη διακόσμηση βλ. 16. Για βαθεϊς σκύφους με άποφύσεις βλ. Porham κ.ά. 1984, 157, πίν. 143 άρ. 8 (MM III/YM I). Παρόμοιες άποφύσεις έχουν συχνά τά άωτα ήμισφαιρικά ή κωνικά κύπελλα με πλατύ έπίπεδο χείλος (π.χ. Catling, Catling και Smyth 1979, άρ. 188).

- 186.** (MH 18370) Σκύφος. Άποτύπωμα ψάθας στόν πάτο (εϊκ. 14, πίν. 12).

Ύψ. 13.6 έκ., διάμ. 20.5 έκ.

Πηλός όμοιος με του 185, άνοικτοκάστανο έπίχρισμα. Τό χείλος και οϊ λαβές όλόβαφα με κοκκινοκίτρινο ως σκούρο φαιό χρώμα· στό σώμα πλατιά ζώνη δικτυωτου έπάνω από ΟΤ. Τυχαϊες σταγόνες χρώματος στό έσωτερικό. Λείπουν τμήματα της πλευράς, του χείλους και ή μία λαβή. Συμπληρωμένο.

Μπάζα προθαλάμου.

Για τό σχήμα βλ. Hazzidakis 1921, εϊκ. 12Σ, ν, γ (YM Iβ)· Ξανθουδίδη 1922, εϊκ. 19, κάτω δεξιά (YM Iβ)· Μαρινάτο 1939-1941, πίν. 2 κάτω δεξιά (YM Iβ). Για τό μοτίβο σε YM Iβ άγγεϊα βλ. Boyd Hawes κ.ά. 1908, πίν. 8 άρ. 29· Halbherr, Stefani και Banti 1977, εϊκ. 63 και 165.

- 187.** (MH 18357) Κύλϊκα με ύψηλό πόδι (εϊκ. 14, πίν. 13).

Ύψ. 16.4 έκ., διάμ. 15.8 έκ.

Πηλός λεπτόκοκκος, κοκκινοκίτρινος (5YR 6/6), στιλπνό έπίχρισμα με πιο κίτρινη άπόχρωση. Διακόσμηση με χρώμα κόκκινο. Τό χείλος όλόβαφο όπως και ή βάση με την έξαίρεση μιās έδαφόχρωμης γραμμής. Στη ζώνη της λαβής πλέγμα ενάλληλων τόξων έπάνω από άνισοπαχείς γραμμές. Στο πόδι όμάδα λεπτών ΟΤ έπάνω από μία πλατιά. Στο έσωτερικό πλατιά ΟΤ έπάνω από τον όλόβαφο πυθμένα. Έπιφάνεια φθαρμένη. Λείπει τό μεγαλύτερο τμήμα. Συμπληρωμένη.

Δρόμος.

Για τη χρονολόγηση βλ. Kanta 1980, 27. Πρβ. και Halbherr, Stefani και Banti 1977, 331, εϊκ. 31a-b.

- 188.** (MH 18329) Τριποδική χύτρα. Σώμα κυλινδρικό με μικρή προχοή, έπίπεδο πυθμένα και δύο ήμιελλειψοειδεις άποφύσεις άντι για λαβές. Πόδια σχεδόν τριγωνικής διατομής. Ίχνη καψίματος στόν πάτο και την πλευρά (πίν. 13).

Ύψ. 16.2 έκ., διάμ. χείλους (με την προχοή) 15.2 έκ.

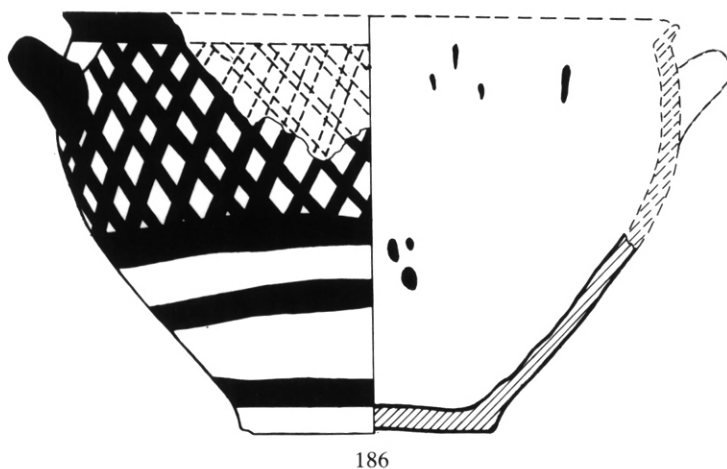
Πηλός κόκκινος (2.5YR 5/6). Λείπουν τμήματα του σώματος και τό ένα πόδι. Συμπληρωμένη.

Κατώτερη στρώση λάκκου.

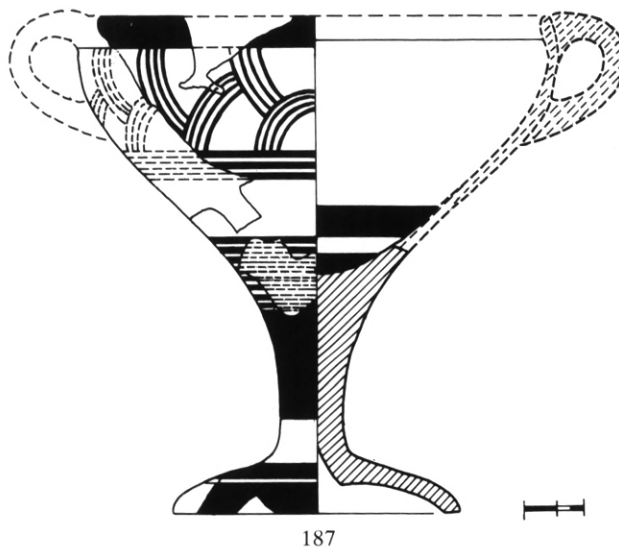
Πρβ. Levi 1976, πίν. 187f (MM III-YM I). Βλ. έπίσης Betancourt 1980, 10 για την εξέλιξη του τύπου Β, στόν όποιο άνήκει ή 188.

- 189.** (MH 18299) Πυριατήριο. Κωνικό σώμα, χαμηλή δισκοειδής βάση και πλατύ, έπίπεδο χείλος. Ό πυθμένας περιβάλλεται με πλαστικό δακτύλιο. Ίχνη σπάγγου στόν πάτο (εϊκ. 15, πίν. 14).

Ύψ. 4.7 έκ., διάμ. 13.6 έκ.

186

187

Εικ. 14

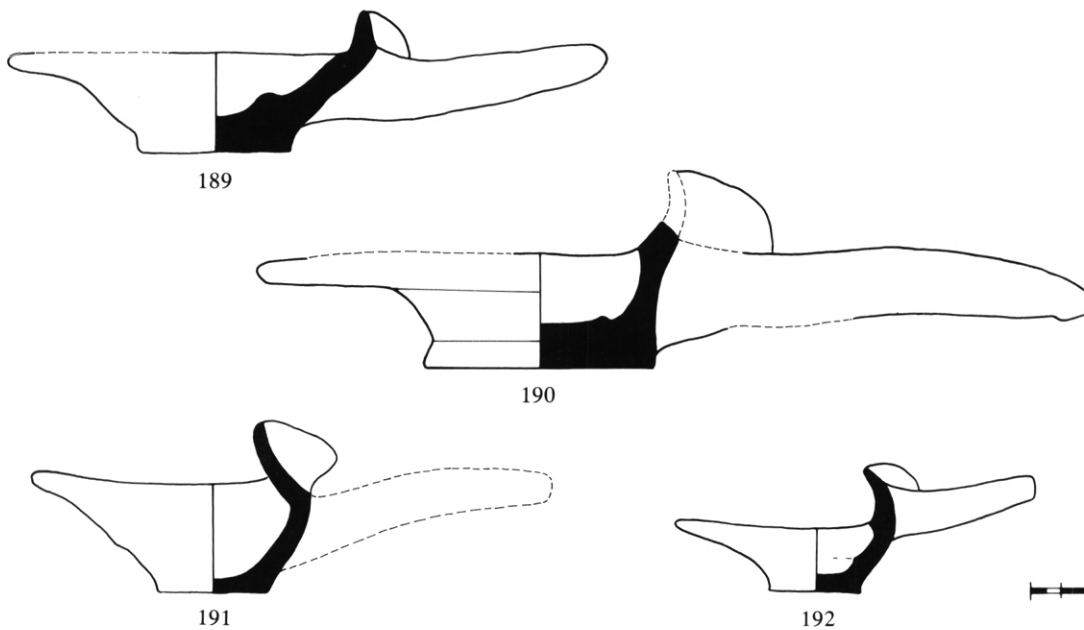
Πηλός κοκκινοκίτρινος (7.5YR 6/6). Όλόβαφο με κόκκινο χρώμα. Έπιφάνεια φθαρμένη. Λείπουν τμήματα του χείλους. Συμπληρωμένο.

Θάλαμος (δυτικά λάκκου).

Μέ τὰ 189-192 πρβ. Levi 1976, πίν. 223a-d, f (MM III-YM I); Forsdyke 1926-1927, πίν. 22, ἐπάνω σειρές; Caskey 1972, πίν. 98d; Coldstream και Huxley 1972, 256-57, ἀρ. 31-33, εἰκ. 93, πίν. 81, και Ἀλεξίου 1967, 43, ἀρ. 14-15, πίν. 8α, ἐπάνω σειρά, δεύτερο και τέταρτο δεξιά. Για τὴν ἐξέλιξη τοῦ σχήματος βλ. Mercado 1974-1975, 11-112 και Georgiou 1986, 28-29.

190. (MH 18286) Πυριατήριο. Σῶμα και χείλος ὅμοια με τοῦ 189. Βάση κωνική, λαβὴ ποὺ ἀπολήγει σὲ κερατοειδείς προεξοχές (εἰκ. 15, πίν. 14).

Ύψ. 6.8 ἐκ., διάμ. 18.9 ἐκ.

Είκ. 15

Πηλός κοκκινοκίτρινος (5YR 6/6). Ίχνη κόκκινου χρώματος στο χείλος. Λείπουν τμήματα του σώματος και της λαβής. Συμπληρωμένο.

Θάλαμος (χώρος Ξ 6-8).

191. (MH 18368) Πυριατήριο. Παρόμοιο με το 189, αλλά χωρίς πλαστικό δακτύλιο γύρω από τον πυθμένα (είκ. 15, πίν. 14).

Ύψ. 5.8 εκ., διάμ. 12.2 εκ.

Πηλός κοκκινοκίτρινος (5YR 7/6). Ίχνη κόκκινου χρώματος στο εξωτερικό. Λείπει το μισό περίπου του σώματος και η λαβή. Συμπληρωμένο.

Μπάζα προθαλάμου.

192. (MH 18308) Πυριατήριο. Παρόμοιο με το 191 (είκ. 15, πίν. 14).

Ύψ. 4.3 εκ., διάμ. 9.7 εκ.

Πηλός κοκκινοκίτρινος (7.5YR 7/6). Λείπουν μικρά τμήματα. Συμπληρωμένο.

Κατώτερη στρώση λάκκου.

Κλειστά αγγεία

Ραμφόστομοι πρόχοι

193. (MH 18334) Ραμφόστομη πρόχους. Σῶμα ὠσειδῆς με πλατιά βάση, λαιμός χαμηλός, κυλινδρικός, ραβδωτή λαβή (είκ. 16).

Ύψ. 21.3 εκ., διάμ. 11.5 εκ.

Πηλός ρόδινος (7.5YR 7/4). Λείπει μικρό τμήμα του χείλους. Συμπληρωμένη.

Μεσαία στρώση λάκκου.

Για τις 193-203, 205-219 βλ. κεφ. ΙΙΙ, σσ. 110-112.

- 194.** (MH 18339) Ραμφόστομη πρόχους, παρόμοια με την 193 αλλά άποτυχημένη· τὸ μεγαλύτερο τμήμα τῆς προχοῆς ἀφαιρέθηκε πρὶν ἀπὸ τὸ ψήσιμο καὶ ἡ βάση εἶναι τρύπια (εἰκ. 16).
Ύψ. 15.1 ἐκ., διάμ. 8.3 ἐκ.
Πηλὸς κοκκινοκίτρινος (7.5YR 6/8). Ἐπιφάνεια φθαρμένη. Συμπληρωμένη.
Ἀνώτερη στρώση λάκκου.
- 195.** (MH 18351) Ραμφόστομη πρόχους, παρόμοια με την 193, ἀλλὰ με λαβὴ ἑλλειψοειδοῦς τομῆς. Ἴχνη σπάγγου στὸν πάτο (πίν. 15).
Ύψ. 28.2 ἐκ., διάμ. 13.7 ἐκ.
Πηλὸς κοκκινοκίτρινος (5YR 7/6). Ἐπιφάνεια φθαρμένη.
Μεσαία στρώση λάκκου.
- 196.** (MH 18290) Ραμφόστομη πρόχους, παρόμοια με την 194 (πίν. 16).
Ύψ. 17.3 ἐκ., διάμ. 9.1 ἐκ.
Πηλὸς ἀνοικτὸς κίτρινος (2.5YR 8/4). Λεῖπει μικρὸ τμήμα τοῦ χεῖλους. Συμπληρωμένη.
Θάλαμος (νοτιοδυτικὰ λάκκου).
- 197.** (MH 18346) Ραμφόστομη πρόχους. Σῶμα ὠοειδές, χαμηλὸς κωνικὸς λαιμὸς, λαβὴ ἑλλειψοειδοῦς τομῆς (πίν. 16).
Ύψ. 29.7 ἐκ., διάμ. 15.4 ἐκ.
Πηλὸς κοκκινοκίτρινος (5YR 5/6). Λεῖπουν μικρὰ τμήματα τοῦ σώματος. Συμπληρωμένη.
Ἀνώτερη καὶ κατώτερη στρώση λάκκου.
- 198.** (MH 18335) Ραμφόστομη πρόχους. Σῶμα παρόμοιο με τῆς 197 ἀλλὰ πιὸ ραδινὸ, λαιμὸς χαμηλὸς κωνικὸς, ραβδωτὴ λαβὴ (πίν. 15).
Ύψ. 23.5 ἐκ., διάμ. 12.3 ἐκ.
Πηλὸς ρόδινος (7.5YR 8/4). Λεῖπουν τμήματα τοῦ σώματος. Συμπληρωμένη.
Ἀνώτερη στρώση λάκκου.
- 199.** (MH 18352) Ραμφόστομη πρόχους. Σχήμα παρόμοιο με τῆς 193 (εἰκ. 16).
Ύψ. 29.3 ἐκ., διάμ. 13.9 ἐκ.
Πηλὸς κίτρινος (10YR 7/6). Ἐπιφάνεια φθαρμένη. Λεῖπουν τμήματα τοῦ λαιμοῦ καὶ τοῦ χεῖλους καθὼς καὶ ἡ λαβὴ. Συμπληρωμένη.
Μπάζα προθαλάμου.
- 200.** (MH 18289) Ραμφόστομη πρόχους. Σχήμα ἀσύμμετρο, ὑποτυπώδης λαιμὸς, ραβδωτὴ λαβὴ. Ἴχνη σπάγγου στὸν πάτο (πίν. 16).
Ύψ. 16.8 ἐκ., διάμ. 9.3 ἐκ.
Πηλὸς ἀνοικτοκίτρινος (2.5YR 8/4). Λεῖπει μικρὸ τμήμα τοῦ χεῖλους. Συμπληρωμένη.
Θάλαμος (νοτιοδυτικὰ λάκκου).
- 201.** (MH 18294) Ραμφόστομη πρόχους. Σχήμα παρόμοιο με τῆς 200, ὑποτυπώδης λαιμὸς, λαβὴ ἑλλειψοειδοῦς τομῆς (πίν. 16).

Ύψ. 14.5 έκ., διάμ. 9.5 έκ.

Πηλός κοκκινοκίτρινος (5YR 7/8). Λείπει τὸ κάτω μέρος τοῦ σώματος. Συμπληρωμένη.
Θάλαμος (νότια λάκκου).

- 202.** (MH 18295) Ραμφόστομη πρόχους. Σῶμα σχεδὸν ἀμφικωνικό, βάση κωνική, ραβδωτὴ λαβὴ (πίν. 16).

Ύψ. 12.9 έκ., διάμ. 7.9 έκ.

Πηλός κοκκινοκίτρινος (7.5YR 6/6). Λείπει μικρὸ τμήμα τῆς προχοῆς. Συμπληρωμένη.
Θάλαμος (νότια λάκκου).

- 203.** (MH 18348) Ραμφόστομη πρόχους. Σῶμα σφαιρικό πὸ ἐπιμηκύνεται σὲ κυλινδρικό πόδι μὲ δισκοειδῆ βάση. Προχοὴ σχεδὸν κάθετη, λαιμὸς ὑψηλός, κωνικός μὲ πλαστικό ἀναβαθμὸ στὴ βάση του, λαβὴ ραβδωτὴ (πίν. 17).

Ύψ. 33.2 έκ., διάμ. 15 έκ.

Πηλός ρόδινος (7.5YR 8/4). Λείπει τμήμα τῆς προχοῆς. Συμπληρωμένη.
Ἀνώτερη στρώση λάκκου.

- 204.** (MH 18356) Ραμφόστομη πρόχους. Σῶμα σχεδὸν σφαιρικό μὲ κωνική βάση. Λαιμὸς χαμηλός, κωνικός μὲ πλαστικό ἀναβαθμὸ στὴ βάση, λαβὴ ραβδωτὴ. Σὲ τρία σημεία τῆς κοιλιᾶς ἐπίθετες μάζες πηλοῦ σχηματίζουν φυλλόσχημες ἀποφύσεις (πίν. 17).

Ύψ. 15 έκ., διάμ. 8.6 έκ.

Πηλός κοκκινοκίτρινος (7.5YR 7/6). Ὀλόβαφη μὲ κοκκινόμαυρο χρῶμα. Ἐπιφάνεια φθαρμένη.
Λείπουν μικρὰ τμήματα τοῦ σώματος. Συμπληρωμένη.

Προθάλαμος.

Πρβ. Catling, Catling και Smyth 1979, ἀρ. 207 (MM III-YM I), ἐπίσης Λεμπέση 1967, 201 γιὰ ὅμοια ἀπὸ τὴν Πρασά (MM III-YM I:).

- 205.** (MH 18332) Ραμφόστομη πρόχους. Σῶμα ὠοειδές, πολὺ χαμηλὸς λαιμὸς, λαβὴ ἔλλειψοειδοῦς τομῆς (πίν. 16).

Ύψ. 26.5 έκ., διάμ. 14.2 έκ.

Πηλός κοκκινοκίτρινος (7.5YR 8/6). Βουτηγμένη σὲ χρῶμα κοκκινοκάστανο ὡς σκοῦρο φαιό. Ἐπιφάνεια πολὺ φθαρμένη. Λείπει μικρὸ τμήμα τοῦ χεῖλους. Συμπληρωμένη.

Κατώτερη στρώση λάκκου.

- 206.** (MH 18350) Ραμφόστομη πρόχους, παρόμοια μὲ τὴ 205 (πίν. 18).

Ύψ. 29.2 έκ., διάμ. 15.9 έκ.

Πηλός κοκκινοκίτρινος (5YR 5/8). Λαβὴ ὀλόβαφη μὲ κόκκινο χρῶμα ἀπὸ τὸ ὁποῖο ἔχουν στάξει καταλειβάδες, ὅπως καὶ ἀπὸ μία ἡμικυκλικὴ πινελιά κοντὰ στὴ λαβὴ. Ἐπιφάνεια φθαρμένη. Λείπει μικρὸ τμήμα τῆς λαβῆς. Συμπληρωμένη.

Μεσαία στρώση λάκκου.

- 207.** (MH 18330) Ραμφόστομη πρόχους, παρόμοια μὲ τὴ 205. Ἴχνη σπάγγου στὸν πάτο (πίν. 19).

Ύψ. 29.6 έκ., διάμ. 15 έκ.

Πηλός κοκκινοκίτρινος (5YR 6/6). Τὸ ἐπάνω μέρος τοῦ σώματος βουτηγμένο σὲ κόκκινο χρῶμα ἀπὸ τὸ ὁποῖο ἔχουν στάξει καταλειβάδες. Ἀκέραιη.

Κατώτερη στρώση λάκκου.

- 208.** Ραμφόστομη πρόχους, παρόμοια με τη 205 (είκ. 16).

Ύψ. 21.4 έκ., διάμ. βάσης 5.1 έκ.

Πηλός κοκκινοκίτρινος (5YR 6/8). Ίχνη κόκκινου χρώματος στο επάνω μέρος του σώματος και στη λαβή. Ήπιφάνεια φθαρμένη. Λείπει το μεγαλύτερο μέρος του σώματος και της προχοής. Συμπληρωμένη.

Μπάζα προθαλάμου.

- 209.** (MH 18353) Ραμφόστομη πρόχους. Σῶμα ὠσειδές, λαιμός κωνικός, ραβδωτή λαβή (πίν. 17).

Ύψ. 14.6 έκ., διάμ. 8.4 έκ.

Πηλός κοκκινοκίτρινος (7.5YR 6/6). Το επάνω μέρος του σώματος βουτηγμένο σε κόκκινο χρώμα από το οποίο έχει στάξει μία καταλειβάδα. Σε άλλο σημείο της πλευράς αποτύπωμα δαχτύλου βουτηγμένου σε χρώμα. Λείπει τμήμα της προχοής. Συμπληρωμένη.

Προθάλαμος.

- 210.** (MH 18347) Ραμφόστομη πρόχους. Σῶμα ἀσύμμετρο, ὠσειδές με σχετικά στενή βάση, ὑποτυπώδης λαιμός, ραβδωτή λαβή (πίν. 19).

Ύψ. 28.7 έκ., διάμ. 12.7 έκ.

Πηλός κόκκινος (2.5YR 5/8). Ίχνη κόκκινου χρώματος στο επάνω μέρος του σώματος. Ήκεραιη.

Κατώτερη στρώση λάκκου.

- 211.** (MH 18333) Ραμφόστομη πρόχους, παρόμοια με τη 210 (πίν. 19).

Ύψ. 22.5 έκ., διάμ. 11.3 έκ.

Πηλός ρόδινος (7.5YR 8/4). Το επάνω μέρος της μίας πλευράς και ή αντίστοιχη ὄψη της λαβής ραντισμένα με χρώμα κόκκινο ὡς μαύρο. Ήπιφάνεια φθαρμένη.

Κατώτερη στρώση λάκκου.

- 212.** (MH 18349) Ραμφόστομη πρόχους. Σῶμα σχεδόν ἀμφικωνικό, ὑποτυπώδης λαιμός, λαβή ἑλλειψοειδοῦς τομῆς (πίν. 18).

Ύψ. 29 έκ., διάμ. 17.1 έκ.

Πηλός κοκκινοκίτρινος (5YR 6/8). Το επάνω και κάτω μέρος του σώματος βαμμένα ή βουτηγμένα σε κόκκινο χρώμα από το οποίο ἔχουν στάξει καταλειβάδες. Λείπει μικρό τμήμα της προχοής. Συμπληρωμένη.

Μεσαία στρώση λάκκου.

- 213.** (MH 18336) Ραμφόστομη πρόχους. Σῶμα ἀσύμμετρο, σχεδόν ἀμφικωνικό, χαμηλός λαιμός, ραβδωτή λαβή (είκ. 17, πίν. 19).

Ύψ. 17.2 έκ., διάμ. 9.6 έκ.

Πηλός πολύ ἀνοιχτός καστανός (10YR 8/4). Διακόσμηση ὁμοια με της 212. Ήπιφάνεια φθαρμένη. Ήκεραιη.

Κατώτερη στρώση λάκκου.

- 214.** (MH 18337) Ραμφόστομη πρόχους. Ήσύμμετρο, σχεδόν ἀμφικωνικό σῶμα, ὑποτυπώδης λαιμός (είκ. 17).

Ύψ. 12.8 έκ., διάμ. 8.6 έκ.

Πηλός ὁμοιος με της 213. Το επάνω μέρος του σώματος ὀλόβαφο με χρώμα κόκκινο ὡς μαύρο. Ήπιφάνεια φθαρμένη. Λείπει το μεγαλύτερο τμήμα της λαβής. Συμπληρωμένη.

Μεσαία στρώση λάκκου.

- 215.** (MH 18291) Ραμφόστομη πρόχους. Ἄσύμμετρο, σχεδὸν ἀμφικωνικὸ σῶμα, ὑποτυπώδης λαιμὸς, δισκοειδῆς βάση, λαβὴ μὲ ἀνώμαλο περίγραμμα. Στὸν ὄμο βαθιὰ ἀυλάκωση δημιουργεῖ τὴν ἐντύπωση πλαστικῆς ἄρθρωσης (εἰκ. 17, πίν. 16).

Ὑψος 12 ἐκ., διάμ. 7.5 ἐκ.

Πηλὸς ὁμοῖος μὲ τῆς 213. Τὸ ἐπάνω μέρος τοῦ σώματος ὀλόβαφο μὲ χρῶμα κόκκινο. Ἐπιφάνεια φθαρμένη. Λεῖπουν μικρὰ τμήματα τοῦ χεῖλους. Συμπληρωμένη.

Θάλαμος (νοτιοανατολικά Ξ 15).

- 216.** (MH 18344) Ραμφόστομη πρόχους. Σῶμα ὠοειδές, χαμηλὸς λαιμὸς, ραβδωτὴ λαβὴ (εἰκ. 17, πίν. 15).

Ὑψ. 28.2 ἐκ., διάμ. 13.8 ἐκ.

Πηλὸς κοκκινokίτρινος (7.5YR 7/6), ἐπίχρῖσμα πολὺ ἀνοικτὸ καστανό. Τὸ ἐπάνω καὶ κάτω μέρος τοῦ σώματος ὀλόβαφα μὲ χρῶμα κόκκινο ὡς σκοῦρο φαιό. Λεῖπουν τμήματα τῆς πλευρᾶς καὶ τῆς βάσης. Συμπληρωμένη.

Ἄνωτερη καὶ μεσαία στρώση λάκκου.

- 217.** (MH 18355) Ραμφόστομη πρόχους. Σχήμα παρόμοιο μὲ τῆς 216, λαβὴ ἑλλειψοειδοῦς τομῆς (εἰκ. 17, πίν. 20).

Ὑψ. 25 ἐκ., διάμ. 13.5 ἐκ.

Πηλὸς ὁμοῖος μὲ τῆς 216. Ὀλόβαφη μὲ χρῶμα κόκκινο. Λευκὲς ΟΤ στὴ λαβή, γύρω ἀπὸ τὴν βάση τοῦ λαιμοῦ, στὸν ὄμο καὶ στὸ κάτω μέρος τοῦ σώματος. Στὴ ζώνη τῆς κοιλιᾶς συνεχεῖς μαιανδροσπεῖρες. Ἐπιφάνεια φθαρμένη κατὰ τόπους. Λεῖπουν μικρὰ τμήματα τῆς πλευρᾶς καὶ τοῦ χεῖλους. Συμπληρωμένη.

Προθάλαμος.

- 218.** (MH 18345) Ραμφόστομη πρόχους, παρόμοια μὲ τὴν 217 (εἰκ. 18, πίν. 18).

Ὑψ. 30.5 ἐκ., διάμ. 14.2 ἐκ.

Πηλὸς κοκκινokίτρινος (7.5YR 6/8). Ὀλόβαφη μὲ χρῶμα κόκκινο. Ἀπὸ τὴν διακόσμηση διακρίνονται ἴχνη λευκῆς σπείρας στὴ ζώνη τῆς κοιλιᾶς. Ἐπιφάνεια πολὺ φθαρμένη. Λεῖπουν μικρὰ τμήματα τοῦ χεῖλους καὶ τοῦ λαιμοῦ. Συμπληρωμένη.

Μεσαία στρώση λάκκου.

- 219.** (MH 18331) Ραμφόστομη πρόχους. Σῶμα παρόμοιο μὲ τῆς 217 ἀλλὰ μὲ πῶς πλατιὰ βάση, ὑποτυπώδη λαιμὸ, λαβὴ ἀκανόνιστης τομῆς. Ἰχνη σπάγγου στὸν πάτο (εἰκ. 18, πίν. 20).

Ὑψος 31.8 ἐκ., διάμ. 17 ἐκ.

Πηλὸς κοκκινokίτρινος (5YR 6/8). Ὀλόβαφη μὲ χρῶμα κόκκινο, ἀμαυρό. Λευκὲς ΟΤ στὴ λαβή, γύρω ἀπὸ τὴν βάση τοῦ λαιμοῦ καὶ στὸ σῶμα. Στὴ ζώνη τοῦ ὄμου τρία σχηματοποιημένα καλαμοειδῆ. Ἐπιφάνεια φθαρμένη. Λεῖπουν τμήματα τοῦ σώματος καὶ τῆς λαβῆς. Συμπληρωμένη.

Κατώτερη στρώση λάκκου.

Γιὰ τὸ μοτίβο βλ. Catling, Catling καὶ Smyth 1979, ἀρ. 157 (MM III-YM I).

- 220.** (MH 18340) Ραμφόστομη πρόχους. Σῶμα σχεδὸν σφαιρικὸ, ὑποτυπώδης λαιμὸς, ραβδωτὴ λαβὴ (πίν. 21).

Ὑψ. 19.6 ἐκ., διάμ. 14.9 ἐκ.

Πηλὸς ἄρκετὰ λεπτόκοκκος, κοκκινokίτρινος (7.5YR 7/6). Ὀλόβαφη μὲ μαῦρο χρῶμα. Ἀπὸ τὴν διακόσμηση διακρίνονται μόνο ἀνὰ μία κόκκινη ταινία γύρω ἀπὸ τὸν λαιμὸ καὶ τὴν μέση τοῦ σώματος· στὴν ἐνδιάμεση ζώνη ἴχνη ἀπὸ λοξὲς λευκὲς ταινίες. Ἐπιφάνεια φθαρμένη. Ἀκέραιη.

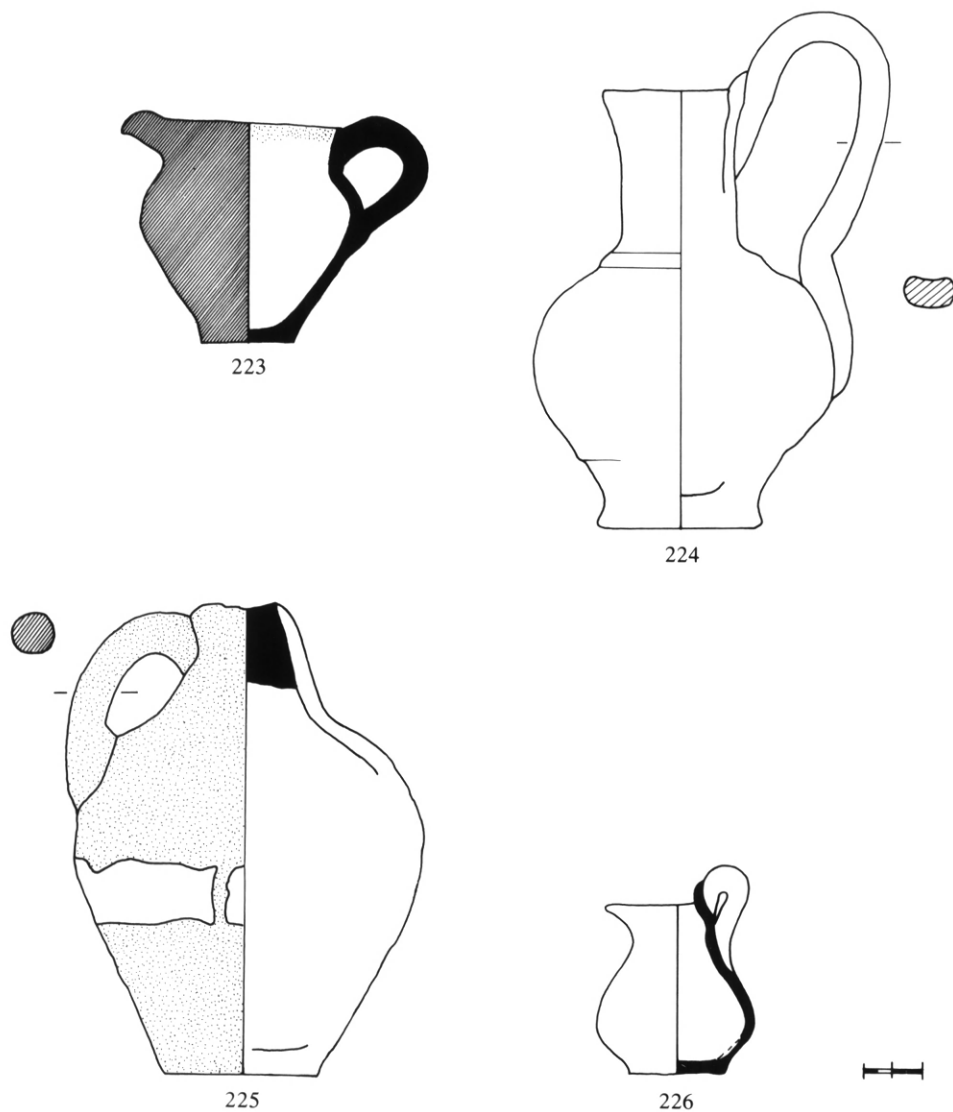
Κατώτερη στρώση λάκκου.

Γιὰ τὸ σχῆμα βλ. Levi 1976, πίν. 196c.

- 221.** (MH 18341) Ραμφόστομη πρόχους. Σώμα σφαιρικό, χαμηλός λαιμός, ραβδωτή λαβή (είκ. 18, πίν. 21).
Ύψ. 15.2 εκ., διάμ. 10 εκ.
Πηλός αρκετά λεπτόκοκκος, ρόδινος (7.5YR 7/4), στιλπνό ανοικτοκάστανο επίχρισμα. Ό λαιμός όλόβαφος με κόκκινο στιλπνό χρώμα, όπως και ή λαβή. ΟΤ στο σώμα· στη ζώνη του ώμου συνεχείς ένόφθαλμες σπειρες. Λείπουν τμήματα της πλευράς και του χείλους. Συμπληρωμένη.
Μεσαία στρώση λάκκου.
Πρβ. Charouthier και Demargne 1962, 55, άρ. 9141, πίν. 42 δίπλα στον άρ. 9218 (MM III-YM I)· Doumas 1983, φωτ. 48 (YM Ia).
- 222.** (MH 18354) Ραμφόστομη πρόχους. Σώμα κωνικό, επίπεδος ώμος, ραβδωτή λαβή. Πλαστικός άναβαθμός στη βάση του ύψηλου, κωνικού λαιμού (είκ. 18, πίν. 21).
Ύψ. 18.5 εκ., διάμ. 12.6 εκ.
Πηλός λεπτόκοκκος, του ίδιου χρώματος με τη 220, ανοικτότερο επίχρισμα. Το στόμιο, ή λαβή, ή βάση του λαιμού και ή περιφέρεια της βάσης όλόβαφα με μαύρο χρώμα. Λευκές ΟΤ κοσμούν τη λαβή και τη βάση και όρίζουν σειρά στιγμών επάνω στον πλαστικό άναβαθμό· στη βάση του λαιμού όφιοειδής γραμμή. Άκέραιη.
Προθάλαμος.
Για το σχήμα βλ. Ξανθουδίδη 1922, είκ. 14 επάνω σειρά (YM Ib) και για τη διακόσμηση Betancourt 1985, άρ. 263 (YM Ia;).

Πρόχοι διαφόρων σχημάτων

- 223.** (MH 18277) Εύρύστομη πρόχους με όριζόντια προχοή. Κωνικό σώμα, ύψηλο χείλος, ραβδωτή λαβή (είκ. 19, πίν. 20).
Ύψ. 7.5 εκ., διάμ. 7.4 εκ.
Πηλός αρκετά λεπτόκοκκος, ανοικτοκίτρινος (2.5YR 7/4). Όλόβαφη με μαύρο χρώμα. Έπιφάνεια φθαρμένη. Λείπει μικρό τμήμα του σώματος. Συμπληρωμένη.
Θάλαμος.
Για το σχήμα πρβ. Hazzidakis 1921, πίν. 10.g (YM Ib)· Μαρινάτο 1939-1941, πίν. 2.1 στη μέση της επάνω σειράς (YM Ib).
- 224.** (MH 18342) Πρόχους με συμπιεσμένο σφαιρικό σώμα, ύψηλο κυλινδρικό λαιμό, δισκοειδή βάση και ύπερυψωμένη αύλακατή λαβή. Πλαστικός άναβαθμός στη βάση του λαιμού (είκ. 19, πίν. 22).
Ύψ. 14 εκ., διάμ. 10 εκ.
Πηλός κοκκινοκίτρινος (5YR 5/6). Το στόμιο και το επάνω μέρος της λαβής βουτηγμένα σε κόκκινο χρώμα από το όποιο έχουν στάξει καταλειβάδες. Τυχαίες σταγόνες και λεκέδες από τα δάχτυλα του τεχνίτη σε διάφορα σημεία του σώματος. Λείπουν τμήματα του χείλους και του λαιμού. Συμπληρωμένη.
Άνώτερη και μεσαία στρώση λάκκου.
Άπό τις διάφορες παραλλαγές αυτού του σχήματος από την Κνωσό (Evans 1921, είκ. 191), από τα Γουρνιά (Boyd Hawes κ.ά. 1908, πίν. 7 άρ. 37 (YM Ia), τη Φυλακωπή (Atkinson κ.ά. 1904, πίν. 27 άρ. 8-9), πλησιέστερο είναι ένα άγγείο από την Κέα, ίσως εισηγμένο από τη Μήλο (Cummer και Schofield 1984, άρ. 508 (YM Ia/YE I).
- 225.** (MH 18338) Πρόχους με πλάγια προχοή, σφαιρικό σώμα, χαμηλό λαιμό και ραβδωτή λαβή· πιθανότατα άποτυχημένη ραμφόστομη πρόχους (είκ. 19, πίν. 22).
Ύψ. 15.1 εκ., διάμ. 11.4 εκ.

Είκ. 19

Πηλός κοκκινοκίτρινος (5YR 6/8), ρόδινο επίχρισμα. Το επάνω και κάτω μέρος του σώματος βουτηγμένα σε κοκκινοκίτρινο χρώμα από το οποίο έχουν στάξει καταλειβάδες. Ἀκέραιη. Μεσαία στρώση λάκκου.

- 226.** (MH 18366) Προχοΐδιο με άπιόσχημο σώμα και πλατύ, επίπεδο χείλος, ανυψωμένο στη συνάφειά του με την υπερυψωμένη, αυλακωτή λαβή (είκ. 19, πίν. 20).

Ὑψ. (με τή λαβή) 7 ἐκ., διάμ. 5.3 ἐκ.

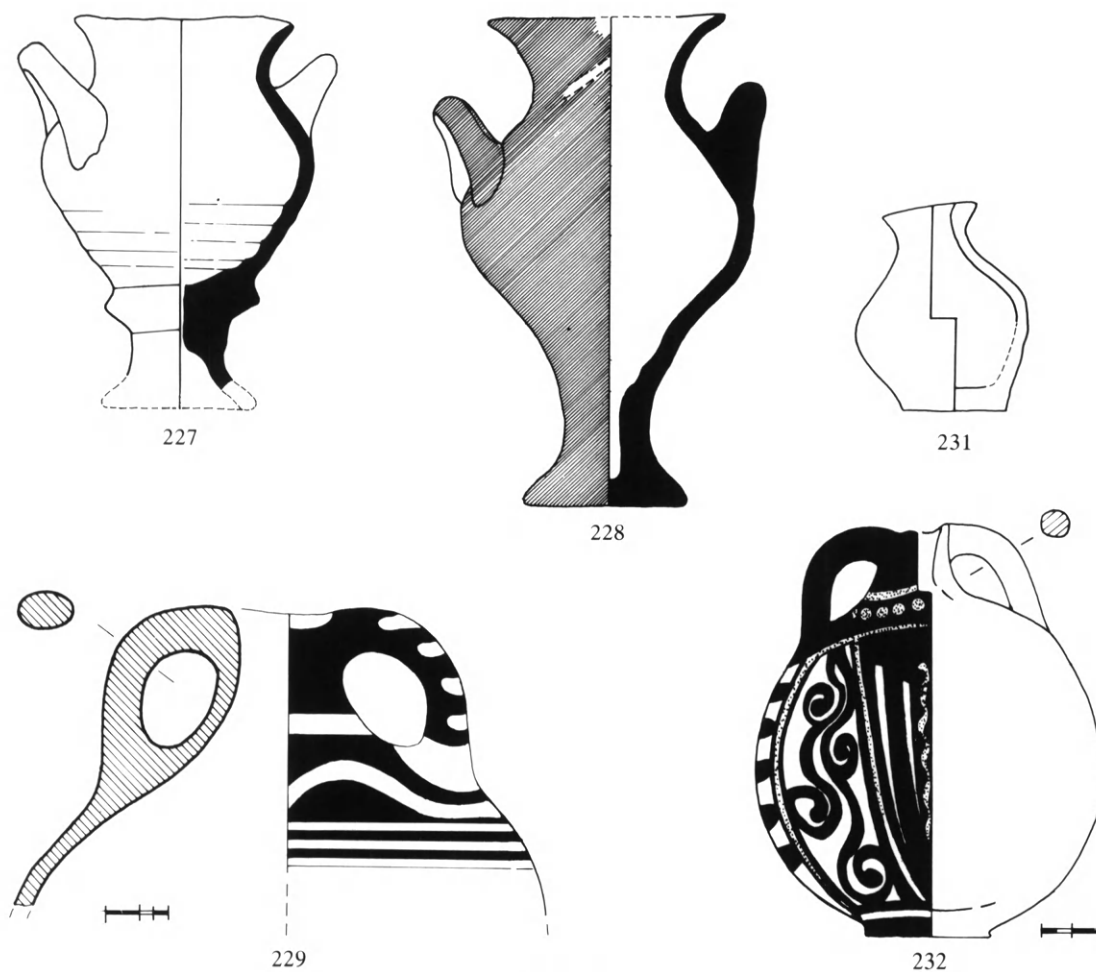
Πηλός πολύ ανοικτός καστανός (10YR 7/4). Λείπουν μικρά τμήματα της πλευράς και του χείλους. Συμπληρωμένο.

Προθάλαμος.

Πρβ. Catling, Catling και Smyth 1979, ἀρ. 190 με λιγότερο εξεζητημένο σχήμα (MM III-YM I).

Κλειστά άγγεϊα διαφόρων σχημάτων

- 227.** (MH 18365) Άμφορίσκος με άμφικωνικό σώμα, κοίλο πόδι και όριζόντιες λαβές. Πλαστικός δακτύλιος στη συνάφεια σώματος και ποδιού. Τρύπα στόν πυθμένα (είκ. 20, πίν. 17).
Ύψος 12.5 έκ., διάμ. 8.9 έκ.
Πηλός κοκκινοκίτρινος (5YR 6/8). Λείπει ή βάση. Συμπληρωμένος.
Προθάλαμος.
Για τὰ 227-228 βλ. Levi 1976, 726, είκ. 1170 (MM III-YM I), καθώς και Charouthier και Demargne 1962, 55 σημ. 3.
- 228.** (MH 18343) Άμφορίσκος παρόμοιος με τὸ 227, αλλά χωρίς πλαστικό δακτύλιο (είκ. 20, πίν. 21).
Ύψ. 15.7 έκ., διάμ. 9.6 έκ.
Πηλός κοκκινοκίτρινος (7.5YR 7/6). Όλόβαφος με κόκκινο χρώμα. Στην επιφάνεια του σώματος ξεθωριασμένες κηλίδες και ίχνος στο λαιμό που μοιάζει με τὸ άποτύπωμα ταινίας λευκού χρώματος. Λείπουν τμήματα του χείλους. Συμπληρωμένος.
Κατώτερη στρώση λάκκου.
- 229.** (MH 18367) Άμφορέας με χαμηλό λαιμό, έλλειψοειδές στόμιο και λαβές έλλειψοειδούς τομής (είκ. 20, πίν. 23).
Ύψ. 9.9 έκ.
Πηλός κοκκινokάστανος (5YR 4/3). Όλόβαφος με χρώμα μαύρο, άμαυρό. Κόσμηση με λευκό χρώμα. Ταινία γύρω από τη βάση του λαιμού και των λαβών και λοξές γραμμές επάνω στις λαβές. Στη ζώνη του ώμου, που όρίζεται από τρεις OT, όφιοειδής ταινία· στην κοιλιά δυσδιάκριτα ίχνη. Έπιφάνεια φθαρμένη. Λείπει τὸ μεγαλύτερο τμήμα του σώματος και του στομίου.
Εϊσοδος.
Για τή διακόσμηση πρβ. Warren 1982-1983, είκ. 39 (YM IIIA2)· Haskell 1981, είκ. 1β.
- 230.** (MH 18372) Ψευδόστομος άμφορέας (πίν. 23).
Ύψ. 30 έκ.
Πηλός ρόδινος (5YR 7/3), άνοικτοκάστανο επίχρισμα. Διακόσμηση με ομάδες από άνισοπαχείς OT μαύρου χρώματος. Έπιφάνεια φθαρμένη. Λείπει τὸ επάνω μέρος του άγγείου.
Μπάζα προθαλάμου.
Πρβ. Άλεξίου 1967, 52, άρ. 4α, πίν. 25β δεξιά (YM IIIA2).
- 231.** (MH 18296) Άλάβαστρο. Σώμα άμφικωνικό, χαμηλός λαιμός, άρκετά πλατύ, επίπεδο χείλος (είκ. 20, πίν. 20).
Ύψ. 7 έκ., διάμ. 5.7 έκ.
Πηλός άνοικτοκίτρινος (2.5YR 8/4). Τὸ κάτω μέρος καλύπτεται από ίζημα. Άκέραιο.
Θάλαμος (Νοτιοδυτικά λάκκου).
Πρβ. Sackett και Popham 1970, είκ. 15, άρ. NP 108 (YM Iβ)· MacGillivray κ.ά. 1989, πίν. 59f (YM Iβ).
- 232.** (MH 18287) Φλασκή. Χαμηλός λαιμός, έλλειψοειδές στόμιο, ύποτυπώδης βάση (είκ. 20, πίν. 22).
Ύψ. 13.4 έκ., διάμ. 11.3 έκ.
Πηλός άρκετά λεπτόκοκκος, κοκκινοκίτρινος (7.5YR 6/6), στιλπνό άνοικτοκάστανο επίχρισμα. Ό λαιμός, οι λαβές και ή βάση όλόβαφα με κόκκινο άραιό χρώμα. Η κάθε πλευρά περιβάλλεται με κύκλο, που διαιρείται σε ήμίτομα με τρεις ή τέσσερις κάθετες ταινίες· στο κάθε ήμίτομο κατακόρυ-

Είκ. 20

φος κλάδος από τον οποίο φύονται σπειροειδείς βλαστοί. Οί κύκλοι τών πλευρών συνδέονται με όριζόντιες πινελιές. Λευκές γραμμές επάνω στις ταινίες, εκτός από τη μεσαία τών πλευρών, πού φέρει ζιγκ-ζάγκ· σειρά στιγμών στη βάση του λαιμού. Έπιφάνεια φθαρμένη κατά τόπους. Λείπουν τμήματα του σώματος. Συμπληρωμένο.

Θάλαμος και άνώτερη στρώση λάκκου.

Γιά τό σχήμα πρβ. Evans 1928, εικ. 312c (ΥΜ Ια). Γιά τό κύριο μοτίβο και τά λευκά κοσμήματα βλ. τά 56 και 222.

233. (ΜΗ 19374) Πίθος. Σώμα σφαιρικό με πλατύ καμύλο χείλος. Στόν ώμο τέσσερις λαβές, έναλλάξ κυλινδρικές, όριζόντια τοποθετημένες, και ταινιωτές κάθετες (πίν. 22).

Ύψ. 32.5 εκ., διάμ. χείλους 26.8 εκ.

Πηλός άνοικτοκάστανος (10ΥR 7/4). Οί λαβές και τό χείλος όλόβαφα με άραιό μαύρο χρώμα. Στην κάθε όψη μία πλατιά τοξωτή ταινία κρέμεται από τις όριζόντιες λαβές, ενώ άλλη περιβάλλει την κάθετη. Λείπουν τό κάτω μέρος του σώματος και τμήματα του επάνω, πού έχουν συμπληρωθεί.

Δρόμος.

Γιά τό σχήμα και τή διακόσμηση πρβ. Catling, Catling και Smyth 1979, άρ. 262 (ΥΜ Ιβ) και Άλεξίου 1955, πίν. 119β (ΥΜ ΙΙ). Γιά παρόμοια ΥΜ Ιβ πιθάρια βλ. Warren 1980-1981, 82, εικ. 22 και Λεμπέση 1970, πίν. 366β.

Κοσμήματα

- 234.** (ΜΗ 1025) Σκουλαρίκι (πίν. 26).
 Διάμ. 1.2 έκ., πάχ. 0,15 έκ.
 Ἐκτεθειμένο χρυσό, σὲ σχῆμα κρίκου μὲ ἀπολήξεις πού διασταυρώνονται.
 Κατώτερη στρώση λάκκου.
 Πρβ. Μαρινάτο 1930-31, 163, εἰκ. 27 (Βόρος Μεσαράς, τάφος Α)· Demargne 1945, 62, πίν. 22 ἀρ. 557 (Μάλια)· Hutchinson 1956, 79, ἀρ. 2, πίν. 12α (Κνωσός, Θόλος Κεφάλας)· Levi 1961-62, εἰκ. 14 (Τάφος Καμηλάρη)· Hood, Huxley καὶ Sandars 1958-59, 252-253, εἰκ. 35, πίν. 60β (Κνωσός, τάφος ΧVIII Γυνάδων). Ἀ δημοσίευτα παραδείγματα ἀπὸ τὸν τάφο Α Φουρνιῶν Ἀρχανῶν (ΜΗ 1029) καὶ ἀπὸ τὸν Πόρο (ΜΗ 1341).
- 235.** (ΜΗ 130) Σκουλαρίκι (πίν. 28).
 Διάμ. 1.4 έκ., πάχ. 0.2 έκ.
 Ἐκτεθειμένο μολύβι, τοῦ ἴδιου τύπου μὲ τὸ 234.
 Θάλαμος (νότια λάκκου).
 Πρβ. Levi 1976, 436, πίν. 246 (ἀπὸ τὴ Φαιστό, ΜΜ III-ΥΜ I).
- 236.** Δύο σκουλαρίκια (πίν. 30).
 Μῆκ. μεγαλύτερου θραύσματος 1.9 έκ., πάχ. 0.15-0.25 έκ.
 Ἐκτεθειμένο χαλκό, σὲ σχῆμα κρίκου. Ἀποσπασματικά διατηρημένα.
 Κατώτερη στρώση λάκκου.
 Πρβ. Levi 1961-1962, εἰκ. 148 (Φαιστός)· Hutchinson 1956, 79, ἀρ. 11 (Θόλος Κεφάλας)· Higgins 1980, 62 (Ἄι-Λιάς)· Demargne 1945, πίν. 64.3 κάτω δεξιά (Χρυσόλακκος).
- 237.** (ΜΗ 1027) Δύο σκουλαρίκια (πίν. 26).
 Διάμ. 1.7-1.8 έκ.
 Ἐκτεθειμένο ἀσήμι, σὲ σχῆμα κρίκου μὲ σφαιρικό πρόσφυμα.
 Θάλαμος (δυτικὸ τμήμα).
 Πρβ. Πλάτων 1952, 622-23, εἰκ. 4 (Ἐπισκοπὴ Πεδιάδος)· Porham κ.ἄ. 1984, 254, πίν. 232 ἀρ. 8 (Ἀνεξερευνητὴ Οἰκία Κνωσοῦ).
- 238.** (ΜΗ 1023) Σκουλαρίκι (πίν. 26).
 Διάμ. 1.8 έκ., πάχ. 0.2 έκ.
 Ἐκτεθειμένο χρυσό, σὲ σχῆμα ἐλλειψοειδοῦς κρίκου μὲ ἀπολήξεις πού διασταυρώνονται καὶ πρόσφυμα ἀπὸ τέσσερα σφαιρίδια.
 Θάλαμος (κοντὰ στὰ Ξ 9-10).
 Πρβ. Levi 1961-62, 101 πίν. IV (τάφος Καμηλάρη)· Μαρινάτο 1952, 606 (Βαθύπετρο).
- 239.** (ΜΗ 1024) Σκουλαρίκι (πίν. 26).
 Μῆκ. 2.9 έκ., διάμ. κρίκου 1.8 έκ., πάχ. 0.2 έκ.
 Ἐκτεθειμένο χρυσό, σὲ σχῆμα κρίκου μὲ κωνικὴ πρόσφυση ἀπὸ μικρὲς κοκκίδες πού καταλήγει σὲ μεγαλύτερο σφαιρίδιο.
 Μεσαία στρώση λάκκου.

242

Εικ. 21

240. (MH 1022) Δακτυλίδι (πίν. 26).

Διάμ. κρίκου 1.45 εκ., διάμ. σφενδόνης 1.3 εκ.

Ύπό χρυσό έλασμα, με κυκλική σφενδόνη. Ή σφενδόνη αποτελείται από έλασμα με ρηχή ύποδοχή στο έσωτερικό της κατακόρυφα έλάσματα σχηματίζουν τετράγωνο που έσωκλείει ρόμβο με κοίλες πλευρές· στα κενά, ένθέματα από γαλάζιο γυαλί περιβάλλουν λευκό ρόμβο από το ίδιο ύλικό. Οί παρυφές του έλασματίνου κρίκου είναι αναδιπλωμένες ώστε ή έξωτερική του όψη είναι τριμερής με έλαφρά ανάγλυφη τήν κεντρική λωρίδα· οί ανώμαλες άκρες του μόλις εφάπτονται ή μία με τήν άλλη κάτω από τή σφενδόνη, που είναι λίγο λυγισμένη για να προσαρμόζεται καλύτερα στο δάκτυλο.

Θάλαμος (νότια λάκκου).

241. (MH 1020) Χάνδρα (πίν. 27).

Διαστ. 2.9 × 2.35 εκ.

Ύπό χρυσό έλασμα με έκτυπη διακόσμηση. Ή πίσω της όψη αποτελείται από επίπεδο έλασμα που έχει αναδιπλωθεί γύρω από το περίγραμμα του ανάγλυφου έλάσματος τής κυρίας όψης. Ήριζόντιο τρήμα. Στην κυρία όψη, ύδρόβιο πουλί που στρέφει το κεφάλι για να καθαρίσει τήν ύπερυψωμένη του φτερούγα προβάλλεται μπροστά από τρία σχηματοποιημένα φυτά σε συμμετρική διάταξη. Το σώμα του πουλιού είναι λείο με δηλωμένα μόνο το κυκλικό μάτι και τὰ φτερά στην άκρη τής φτερούγας και τής ούρας· διπλό χάραγμα στη βάση του λαιμού ίσως δηλώνει τήν αλλαγή του χρώματος στο φτέρωμα. Το κατώτερο τμήμα του έλάσματος είναι ανώμαλο και τὰ πόδια του πουλιού δέν φαίνονται.

Θάλαμος (δυτικό τμήμα).

242. (MH 1021) Χάνδρα. Ύπό τήν ίδια μήτρα με τή 241 (εικ. 21, πίν. 27).

Διαστ. 2.8 × 2.3 εκ.

Μεσαία στρώση λάκκου.

243. (MH 1028) Χάνδρα από άσημένιο έλασμα, όκτώσχημη (πίν. 28).

Ύψ. 2.9 εκ., πλ. 2.1 εκ., πάχ. 0.9 εκ.

Το επίπεδο έλασμα τής πίσω όψης είναι περιτυλιγμένο επάνω από το ανάγλυφο τής κυρίας, σχηματίζοντας ένα πλαστικό πλαίσιο. Ή επάνω λοβός τής άσπίδας είναι μικρότερος του κάτω. Ήριζόντιο τρήμα στο στενότερο σημείο τής κυρίας όψης. Ήπιφάνεια φθαρμένη. Λείπει τμήμα του πίσω έλάσματος.

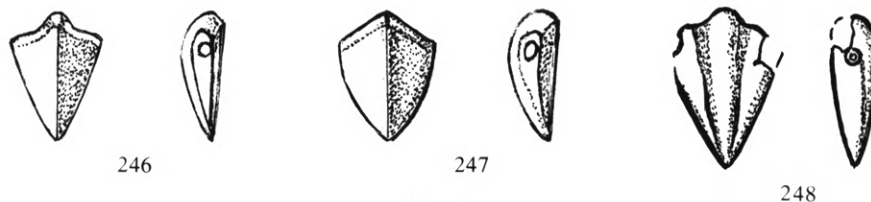
Θάλαμος (χώρος Ξ 15).

Για κοσμήματα του ίδιου σχήματος από διάφορες ύλες βλ. Guida 1973, άρ. 122-128· Åström 1975, 506, 576-77, Τύπος 10.

244. (MH 2943) Ύνάρτημα από χαλκό όκτώσχημο (πίν. 28).

Ύψ. 3.15 εκ., πλ. 1.75 εκ., πάχ. (μαζί με τόν κρίκο) 1.3 εκ.

Ή κύρια όψη είναι ανάγλυφη και παισιώνεται με λεπτή γλυφή. Ή πίσω είναι επίπεδη με κάθετο

Εικ. 22

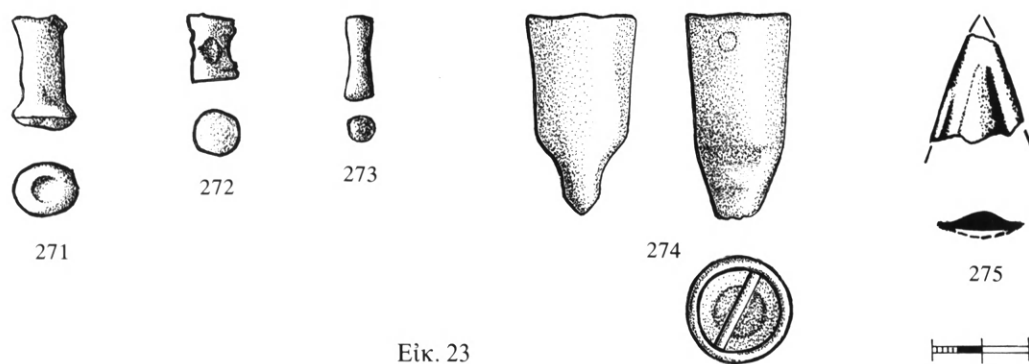
στελέχος ανάρτησης, του οποίου το τμήμα συμπίπτει με το κέντρο του όκτώ. Ὁ ἐπάνω λοβός είναι λίγο πιό κοντός ἀπό τόν κάτω. Ἐπιφάνεια ὀξειδωμένη με πολλές ρωγμές. Λείπει τμήμα του στελέχους.

Θάλαμος (δυτικό τμήμα).

- 245.** (MH 2944) Ἀνάρτημα ἀπό χαλκό, του ἴδιου τύπου με τὸ 244 (πίν. 28).
 Ὑψ. 2.9 ἐκ., πλ. 1.85 ἐκ., πάχ. (μαζί με τὸν κρίκο) 1.4 ἐκ.
 Οἱ κόλποι ἀνάμεσα στους λοβούς είναι βαθύτεροι και ὁ μικρότερος ἐπάνω λοβός σχεδὸν ἀχιβαδόσχημος. Ἐπιφάνεια ὀξειδωμένη με πολλές ρωγμές. Λείπει μικρὸ τμήμα του κάτω λοβοῦ.
 Θάλαμος (νοτιοδυτικά του πεσσοῦ Β).
- 246.** (MH 2350) Δύο χάνδρες ἀπὸ ὀρεία κρύσταλλο, καρδιόσχημες (εἰκ. 22, πίν. 27).
 Ὑψ. 1.6 ἐκ., πλ. 1.2-1.25 ἐκ., πάχ. 0.5 ἐκ.
 Θάλαμος (βορειοδυτική γωνία).
 Γιὰ τις 246-248 βλ. Sackett, Porham και Warren 1965, 303, ἀρ. 17, εἰκ. 18, πίν. 79c (YM Iβ).
- 247.** (MH 2351) Χάνδρα ἀπὸ σάρδιο, του ἴδιου τύπου με τις 246 (εἰκ. 22, πίν. 27).
 Ὑψ. 1.55 ἐκ., πλ. 1.2 ἐκ., πάχ. 0.6 ἐκ.
 Κατώτερη στρώση λάκκου.
- 248.** (MH 2353) Χάνδρα γυάλινη, λευκή, του ἴδιου σχήματος με τις 246 (εἰκ. 22).
 Ὑψ. 2 ἐκ., πλ. 1.2 ἐκ., πάχ. 0.6 ἐκ.
 Δύο κάθετες γλυφές στην κάθε ὀψη.
 Θάλαμος (χώρος Ξ 15).
- 249.** (MH 2350) Δύο χάνδρες ἀπὸ ὀρεία κρύσταλλο, ἀχιβαδόσχημες (πίν. 27).
 Ὑψ. 1.45-1.5 ἐκ., πλ. 2 ἐκ.
 Θάλαμος (νότια λάκκου).
 Πρβ. Forsdyke 1926-27, 255, IV.8, εἰκ. 40, πίν. 18 ἀρ. 15.
- 250.** (MH 2353) Τέσσερις χάνδρες, γυάλινες, γαλάζιες, του ἴδιου σχήματος με τις 249. Μόνο ἢ μία είναι ἀκέραιη (πίν. 28).
 Ὑψ. 1.6 ἐκ., πλ. 2 ἐκ., πάχ. 0.53 ἐκ.
 Μεσαία στρώση λάκκου και Θάλαμος (δυτικά και νότια λάκκου).
- 251.** (MH 1026) Δύο χάνδρες ἀπὸ χρυσὸ ἔλασμα, σφαιρικοῦ σχήματος (πίν. 26).
 Διάμ. 0.4-0.5 ἐκ.
 Θάλαμος (δυτικό τμήμα).
 Πρβ. Forsdyke 1926-27, VII B.3, πίν. 18.

- 252.** Δύο χάνδρες από χαλκό, του ίδιου σχήματος με τις 250, περασμένες σε νήμα (;) (πίν. 40α δεξιά).
Διάμ. 0.65 έκ.
Κατώτερη στρώση λάκκου.
Πρβ. Forsdyke 1926-27, XVII P.1.
- 253.** (MH 2350) Χάνδρα από όρεία κρύσταλλο, του ίδιου σχήματος με τις 251 (πίν. 27).
Διάμ. 0.8 έκ.
Θάλαμος (νότια λάκκου).
Πρβ. Forsdyke 1926-27, XVII P. 9, πίν. 18 άρ. 1.
- 254.** (MH 2353) Δύο χάνδρες γυάλινες, γαλάζιες, του ίδιου σχήματος με τις 251, φθαρμένες.
Διάμ. 0.55-0.65 έκ.
Μεσαία στρώση λάκκου και Θάλαμος (δυτικά λάκκου).
Πρβ. Hastings 1905, άρ. 25, εικ. 1· Forsdyke 1926-27, XVII P.5.
- 255.** (MH 2351) Έξι χάνδρες από σάρδιο, του ίδιου σχήματος με τις 251 (πίν. 27).
Διάμ. 0.5-0.95 έκ.
Θάλαμος (νότια λάκκου) και Λάκκος (άνώτερη και μεσαία στρώση).
- 256.** (MH 2352) Δύο χάνδρες από όφίτη, του ίδιου σχήματος με τις 251 (πίν. 28).
Διάμ. 0.65-0.75 έκ.
Θάλαμος (νότια λάκκου).
- 257.** (MH 2352/2355) Δύο χάνδρες από άμέθυστο, του ίδιου σχήματος με τις 251 (πίν. 28).
Διάμ. 0.75-0.9 έκ.
Θάλαμος (νότια και δυτικά λάκκου).
- 258.** (MH 2349) Περιδέραιο από άμέθυστο. Άποτελείται από 19 χάνδρες του ίδιου σχήματος με τις 251 και 34 συμπιεσμένου σφαιρικού σχήματος (πίν. 27).
Διάμ. 0.35-1 έκ.
Προθάλαμος.
Πρβ. Forsdyke 1926-27, 279-81, XVII.8, πίν. 18.4.
- 259.** (MH 2352) Χάνδρα από μπλε στεατίτη (;), συμπιεσμένου σφαιρικού σχήματος (πίν. 28).
Διάμ. 0.85 έκ.
Θάλαμος (δυτικό τμήμα).
Για τὸ ὕλικὸ πρβ. Ἀλεξίου 1967, 58 άρ. 38.
- 260.** (MH 2352) Χάνδρα γυάλινη, του ίδιου σχήματος με τή 259. Φθαρμένη.
Διάμ. 0.65 έκ.
Θάλαμος (δυτικό τμήμα).
- 261.** (MH 2354) Τρεις χάνδρες, γυάλινες, γαλάζιες, του ίδιου σχήματος με τή 259 (πίν. 27).
Διάμ. 0.5 έκ.
Προθάλαμος και Θάλαμος (δυτικό τμήμα).

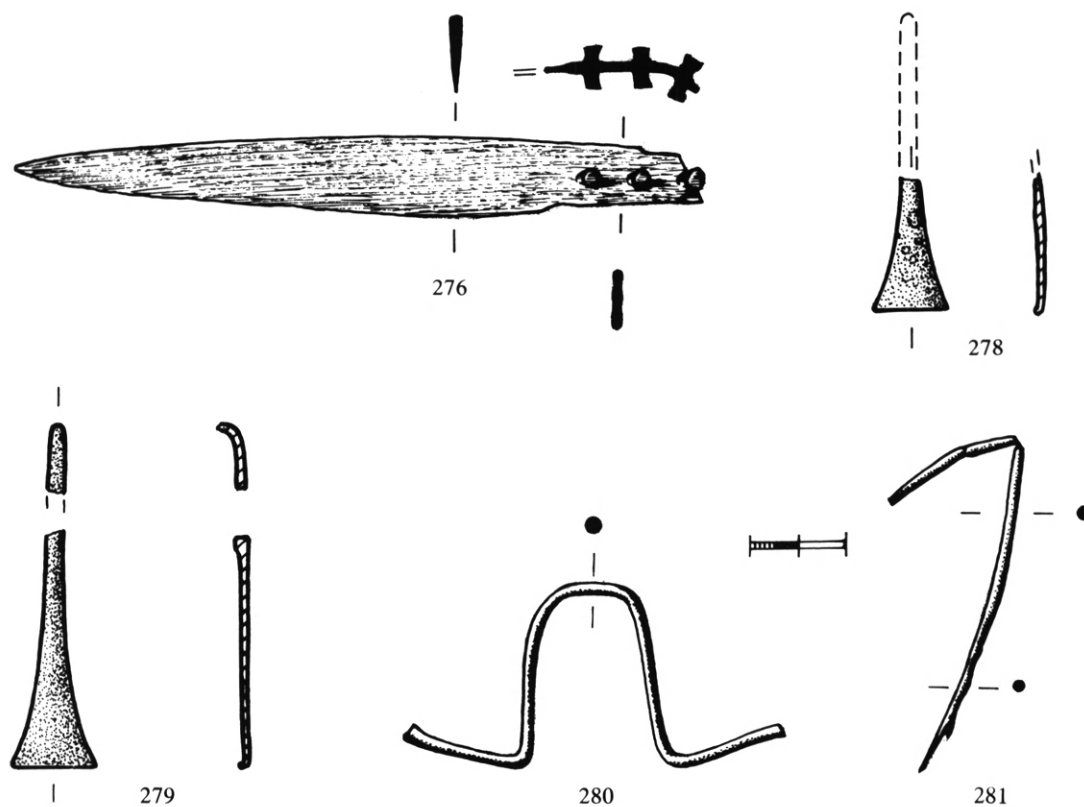
- 262.** (ΜΗ 2354) Δεκατέσσερις χάνδρες γυάλινες, γαλάζιες, επιμήκεις τετράεδρες, με διπλά χαράγματα κατά μήκος της κάθε έδρας. Οί μισές είναι φθαρμένες (πίν. 27).
Μήκ. 0.95-1.1 έκ.
Προθάλαμος.
Πρβ. Forsdyke 1926-1927, ΙΙΙ.11, ΙΧ Β.3, πίν. 18 άρ. 26 για όμοιες από φαγεντιανή.
- 263.** (ΜΗ 2354) Έξι χάνδρες γυάλινες, γαλάζιες, δισκοειδείς (πίν. 27).
Διάμ. 0.4-0.45 έκ.
Προθάλαμος και Θάλαμος (δυτικό τμήμα).
Πρβ. Άλεξίου 1967, 57-58 άρ. 37β, πίν. 37 τρίτη σειρά: Forsdyke 1926-1927, ΙΧ Ε.6, πίν. 18 άρ. 26 (άπό φαγεντιανή).
- 264.** Χάνδρα από χαλκό, του ίδιου σχήματος με τις 263.
Διάμ. 0.8 έκ., πάχ. 0.2 έκ.
Θάλαμος (δυτικά λάκκου).
- 265.** (ΜΗ 2351) Χάνδρα από σάρδιο, φακοειδής.
Διάμ. 0.9 έκ.
Άνώτερη και μεσαία στρώση λάκκου.
- 266.** (ΜΗ 2351) Δύο χάνδρες από σάρδιο, άμυγδαλόσχημες (πίν. 27).
Μήκ. 1.25-1.55 έκ.
Άνώτερη στρώση λάκκου.
- 267.** (ΜΗ 2352) Τέσσερις χάνδρες γυάλινες, ρομβοειδείς. Στη μιάν όψη τó σχήμα της μιάς τονίζεται με χάραγμα, ένθ σε μιά άλλη έπαναλαμβάνεται ανάγλυφο (πίν. 28).
Μήκ. 1.50-3 έκ.
Θάλαμος (δυτικό τμήμα).
Πρβ. Hastings 1905, άρ. 20, εικ. 1· Evans 1935, πίν. XXXIV (ΥΜ Ια).
- 268.** (ΜΗ 2352) Χάνδρα γυάλινη, γαλάζια, σιτόσχημη.
Μήκ. 0.75 έκ.
Θάλαμος (νότια λάκκου).
Πρβ. Levi 1961-1962, πίν. IV.
- 269.** (ΜΗ 1026) Δύο χάνδρες από χρυσό έλασμα, του ίδιου σχήματος με τη 268 (πίν. 26).
Μήκ. 0.12 έκ.
Προθάλαμος.
Πρβ. Levi 1961-1962, πίν. IV.
- 270.** (ΜΗ 2353) Δύο χάνδρες γυάλινες, γαλάζιες, κυλινδρικές. Φθαρμένες (πίν. 28).
Μήκ. 1.5-1.7 έκ.
Θάλαμος (δυτικά λάκκου).
Πρβ. Forsdyke 1926-1927, 279-281, XVII.6, IV.3.

Εικ. 23

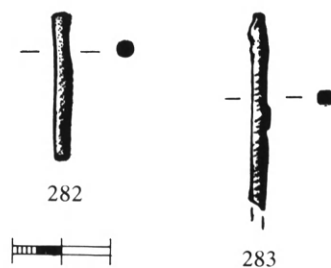
Χάλκινα

- 271.** (ΜΗ 2939) Πριτσίνι (εικ. 23, πίν. 29).
Μήκ. 2.2 εκ., διάμ. άκρων 1.1 και 1.25 εκ., διάμ. μέσης 0.9 εκ.
Θάλαμος (δυτικό τμήμα).
- 272.** (ΜΗ 2940) Πριτσίνι (εικ. 23, πίν. 29).
Μήκ. 1.4 εκ., διάμ. άκρων 1 εκ., διάμ. μέσης 0.8 εκ.
Θάλαμος (χώρος Ξ 6-8).
- 273.** Πριτσίνι (εικ. 23, πίν. 29).
Μήκ. 1.65 εκ., διάμ. άκρων 0.65 εκ., διάμ. μέσης 0.5 εκ.
Θάλαμος (χώρος Ξ 1).
- 274.** (ΜΗ 2941) Σαυρωτήρας σωληνωτός, με άμβλεία συμπαγή αιχμή. Στο έσωτερικό, άμέσως κάτω από το χείλος, σώζεται στη θέση του λεπτό πριτσίνι (εικ. 23, πίν. 29).
Μήκ. 4 εκ., έξωτερική διάμ. 2.2 εκ., πάχ. τοιχωμάτων 0.3 εκ., βάρος 43 γρ.
Θάλαμος (δυτικό τμήμα).
Πρβ. Catling 1964, 133-135, Τύπος α.
- 275.** Μικρό θραύσμα από την αιχμή λόγχης ή έγχειριδίου. Πολύ φθαρμένο (εικ. 23, πίν. 29).
Μήκ. 2.1 εκ., πλ. 1.7 εκ.
Θάλαμος (δυτικό τμήμα).
- 276.** (ΜΗ 2938) Μαχαίρι. Στη λαβή, που ή άκρη της είναι σπασμένη, σώζονται τρία πριτσίνια (εικ. 24, πίν. 29).
Μήκ. 14 εκ., πλ. λεπίδας 1.5 εκ., πλ. λαβής 1.1 εκ., πάχ. ράχης 0.25 εκ.
Πριτσίνια. Μήκ. 0.85 εκ., διάμ. άκρων 0.25-0.45 εκ., διάμ. μέσης 0.35 εκ.
Θάλαμος (δυτικό τμήμα).
Πρβ. Sandars 1955, Τύπος 1α.
- 277.** Μικρό θραύσμα αιχμής μαχαιριού, του ίδιου τύπου με τὸ 276. Φθαρμένο (πίν. 29).
Μήκ. 2.1 εκ., πλ. 0.85 εκ.
Θάλαμος (δυτικό τμήμα).

Εικ. 24

- 278.** Τριχολαβίδα. Σώζονται μόνο τὰ τριγωνικά ἄκρα, ποὺ ἔχουν ἀναδιπλωμένες ἀκμές. Ἐπιφάνεια διαβρωμένη (εἰκ. 24, πίν. 30).
Μήκ. 2.7 καὶ 2.2 ἐκ., πλ. 1 καὶ 1.3 ἐκ., πάχ. 0.2 ἐκ.
Θάλαμος (βόρεια Ξ 1).
Branigan 1974, Τύπος II.
- 279.** (MH 2942) Τριχολαβίδα, τοῦ ἴδιου τύπου μετὰ τὴν 278. Σώζονται τὰ τριγωνικά ἄκρα καὶ τὸ τόξο (εἰκ. 24, πίν. 30).
Μήκ. 4.75 καὶ 3.3 ἐκ., πλ. 1.75 καὶ 1.7 ἐκ., πάχ. 0.2 ἐκ.
Μπάζα προθαλάμου.
- 280.** (MH 2945) Λαβὴ ἀπὸ σύρμα, σχήματος ὦμέγα μετὰ ἐλαφρὰ ἀνυψωμένα τὰ ἄκρα (εἰκ. 24, πίν. 30).
Μήκ. 7.7 ἐκ., διάμ. σύρματος 0.25 ἐκ.
Θάλαμος (δυτικὸ τμήμα).
Πρβ. Evans 1921, 469, εἰκ. 337 B, C.
- 281.** Τμήμα περόνης (εἰκ. 24, πίν. 30).
Μήκ. 9.8 ἐκ., διάμ. 0.2-0.25 ἐκ.
Θάλαμος (χῶρος Ξ 15).
Πρβ. Branigan 1974, ἀρ. 1188-1191· Ἀλεξίου 1967, πίν. 12γ κάτω· Hutchinson 1956, 79 ἀρ. 12-14.

Είκ. 25

- 282.** Θραύσμα περόνης με επίπεδη κεφαλή (είκ. 25, πίν. 30).
Μήκ. 2.85 έκ., διάμ. 0.35 έκ.
Έπιφάνεια πολύ διαβρωμένη. Ίχνη λοξών χαραγμάτων (;).
Θάλαμος (χώρος Ξ 6-8).
- 283.** Θραύσματα περόνης, με ὀρθογώνια τομή (είκ. 25, πιν. 30).
Μήκ. μεγαλύτερου θραύσματος 3.8 έκ., πάχ. 0,3 έκ.
Έπιφάνεια πολύ διαβρωμένη. Ίχνη λοξών χαραγμάτων (;).
Θάλαμος (δυτικό τμήμα).
Πρβ. Hastings 1905, πίν. 10, είκ. 1 ἄρ. 8-9.

Λίθινα

- 284.** (MH 3174) Σφυροπέλεκυς ἀπὸ κιτρινοκάστανο κροκαλοπαγή ἄσβεστόλιθο με πορφυρὲς φλέβες καὶ κηλίδες (είκ. 26, πίν. 31).
Μήκ. 11 έκ., πλ. 4.1 έκ., πάχ. 4 έκ.
Ἡ λεπίδα ἔχει κοιλόκυρτο σχῆμα καὶ οἱ πλευρὲς τῆς περιγράφονται με γλυφή, πὺ περιβάλλει καὶ τὴν ὀπὴ στειλέωσης. Ἡ σφύρα εἶναι κομβιόσχημη. Ἡ ἐπιφάνεια, τέλεια λειασμένη, δὲν φέρει κανένα ἶχνος χρήσης, οὔτε ἡ ἀκμὴ τῆς λεπίδας, πὺ ἔχει ἐπίπεδη ἐπιφάνεια πλάτους δύο χιλιοστῶν. Συγκολλημένος ἀπὸ δύο κομμάτια. Λεῖπουν ἀπολεπίσματα ἀπὸ τὶς πλευρὲς καὶ μικρὸ τμήμα τῆς ἀκμῆς, πὺ ἔχει συμπληρωθεῖ.
Προθάλαμος.
- 285.** (MH 3179) Δισκίῳ ἀπὸ ἀλάβαστρο, με λοξότμητη περιφέρεια καὶ μία στιλπνὴ ὄψη (είκ. 26, πίν. 30).
Διάμ. 2.75 έκ., πάχ. 0.3 έκ.
Προθάλαμος.
Πρβ. Karo 1930, ἄρ. 529, πίν. 101.
- 286.** (MH 2356) Δισκίῳ ἀπὸ ὄρεια κρύσταλλο, ἐπιπεδόκυρτο (πίν. 30).
Διάμ. 1.85 έκ., πάχ. 0,6 έκ.
Μεσαία στρώση λάκκου.
Γιὰ τὰ δισκία αὐτὰ βλ. γενικὰ Sines καὶ Sakellarakis 1987.
- 287.** (MH 3213) Τμήμα καλυκόσχημου ἀγγείου, ἀπὸ ὀφίτη (είκ. 26).
Ύψ. 9.4 έκ., μήκ. 7.2 έκ.

Ἐπίχωση εισόδου.

Warren 1969, Τύπος 5.

- 288.** Θραύσματα μικροῦ κυπέλλου τύπου goblet, ἀπὸ ὀφίτη. Τὰ δύο μεγαλύτερα ἀνήκουν στὴ βάση καὶ στὴ συμβολὴ τῆς πρὸς τὴν πλευρά, ποὺ τονίζεται μὲ τρία λεπτὰ κυμάτια (εἰκ. 26).

Ύψ. 4 ἐκ., πάχ. τοιχωμάτων 0.9 ἐκ.

Δρόμος καὶ μπάζα προθαλάμου.

Warren 1969, Τύπος 15, P 197.

- 289.** (MH 3178) Θραῦσμα ἀπὸ τὴ βάση κυλινδρικής πυξίδας ἀπὸ ὀφίτη (εἰκ. 26, πίν. 30).

Ύψ. 2.8 ἐκ., διάμ. βάσης 7.6 ἐκ.

Δύο τρήματα στὴν περιφέρεια τῆς βάσης γιὰ τὴ στερέωση τοῦ πάματος. Ἡ πλευρὰ κοσμεῖται μὲ γλυφές.

Μπάζα προθαλάμου.

Warren 1969, Τύπος 33 C.

- 290.** Μικρὸ θραῦσμα ἀνοικτοῦ ἀγγείου μὲ ἐπίπεδο χεῖλος ἀπὸ ὀφίτη.

Ύψ. 2.4 ἐκ., μῆκ. 1.9 ἐκ., πάχ. χείλους 0.9 ἐκ.

Μπάζα προθαλάμου.

Warren 1969, πιθανότατα Τύπος 10.

- 291.** Θραῦσμα μικροῦ κυπέλλου ἀπὸ ὀφίτη.

Ύψ. 2.4 ἐκ., πλ. 2.3 ἐκ., πάχ. τοιχώματος 0.4 ἐκ.

Προθάλαμος.

Warren 1969, Τύπος 16.

- 292.** (MH 3177) Ὀρθογώνιο πλακίδιο ἀπὸ ἀσβεστόλιθο (εἰκ. 27, πίν. 30).

Διαστ. 3.1×2.6 ἐκ., πάχ. 1.5 ἐκ.

Μπάζα προθαλάμου.

- 293.** (MH 3214) Κυλινδρικό ἀντικείμενο ἀπὸ κροκαλοπαγὴ ἀσβεστόλιθο. Τὸ ἓνα ἄκρο εἶναι ἐλαφρὰ κοῖλο, τὸ ἄλλο ἔχει μία μικρὴ κοιλότητα στὸ κέντρο (εἰκ. 27, πίν. 30).

Ύψ. 3.15 ἐκ., διάμ. 2.8-3 ἐκ.

Δρόμος.

- 294.** (MH 3175) Τριπτήρας ἀπὸ πορφυρὴ λεπτόκοκκη πέτρα. Ἡ ἐπίπεδη πλευρὰ εἶναι πολὺ λεία ἀπὸ τὴ χρήση.

Μῆκ. 12.8 ἐκ., ὕψ. 5.4 ἐκ., πλ. 4.7 ἐκ.

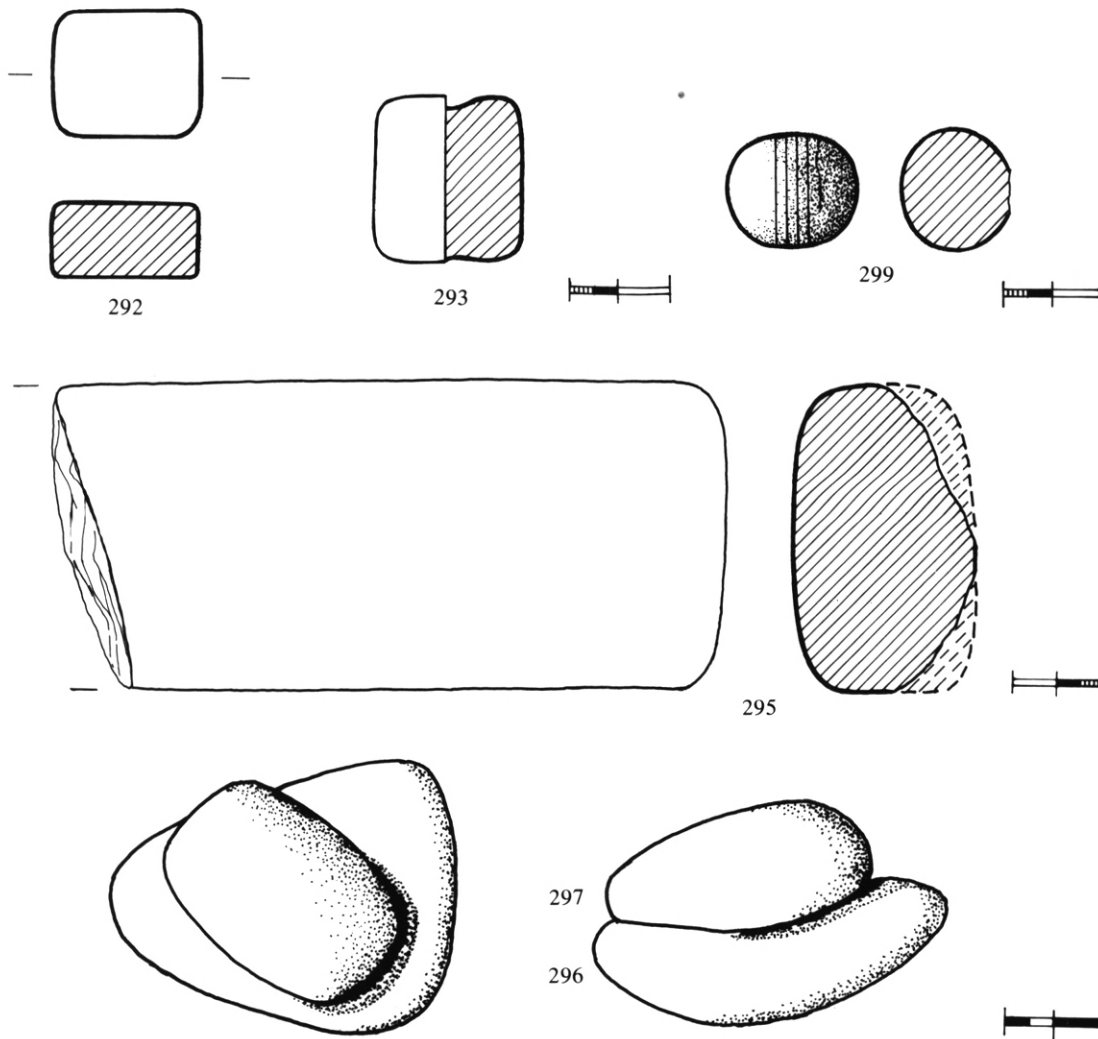
Μπάζα προθαλάμου.

- 295.** (MH 3176) Τμῆμα πέλεκυ ἢ τριπτήρα ἀπὸ μαύρη πέτρα (εἰκ. 27).

Μῆκ. 14.3 ἐκ., πάχ. 4 ἐκ.

Μπάζα προθαλάμου.

- 296.** Πλακοειδὴς πέτρα. Ἡ μία ἐπιφάνεια εἶναι κοίλη (εἰκ. 27, πίν. 35).

Εικ. 27

Μήκ. 7 εκ.

Μεσαία στρώση λάκκου.

297. Μικρό χαλίκι. Ἡ μία ἐπιφάνεια εἶναι ἐπίπεδη καὶ λεία (εἰκ. 27, πίν. 35).

Διάμ. 5.2 εκ.

Μεσαία στρώση λάκκου.

298. Τμήμα τριπτήρα. Ἡ μία ὄψη εἶναι λεία ἀπὸ τὴν τριβή.

Διάμ. 7.4 εκ.

Θάλαμος (δυτικὰ λάκκου).

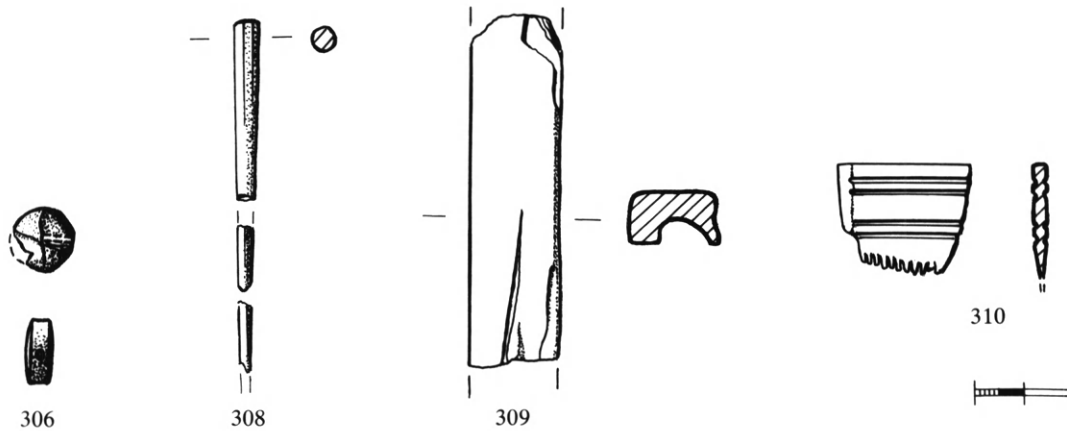
299. Βότσαλο σφαιρικοῦ σχήματος. Γύρω ἀπὸ τὴ μέση τέσσερα λεπτὰ χαράγματα (εἰκ. 27).

Διάμ. 2.6 εκ.

Προθάλαμος.

Σφραγιδόλιθοι

- 300.** (ΜΗ 2346) Φακοειδής σφραγιδόλιθος από καστανό ἴασπη (πίν. 32).
 Διάμ. 1.25 ἐκ., πάχ. 0.6 ἐκ.
 Στη μιάν ὄψη ἰπτάμενο ψάρι με διάγραμμα φτερούγες· στά κενά ανάμεσα στά φτερά και τήν οὐρά διπλή γωνία και διπλός σταυρός.
 Ἐνώτερη στρώση λάκκου.
 Βλ. Λεμπέση 1967, πίν. 191α-β· Onassoglou 1985, 159-60, F1 ἀρ. 17, πίν. LVI.
- 301.** (ΜΗ 2345) Φακοειδής σφραγιδόλιθος από σάρδιο (πίν. 32).
 Διαστ. 2.1 × 2.25 ἐκ., πάχ. 1 ἐκ.
 Στη μιάν ὄψη δύο λιοντάρια ξαπλωμένα στοῦ ἔδαφος, που δηλώνεται με διπλή γραμμή. Τὸ ἕνα εἰκονίζεται ὀλόκληρο με ὑπερυψωμένη οὐρά· ἐπάνω από τή ράχη του φαίνεται ἡ προτομή τοῦ δευτέρου, στραμμένη πρὸς τήν ἀντίθετη κατεύθυνση.
 Θάλαμος (κάτω από τὸ Ξ 1).
 Βλ. Λεμπέση 1967, πίν. 190α-β· Thomas 1981, 230 σημ. 12· Younger 1988, 81, Μοτίβο 25Α.
- 302.** (ΜΗ 2343) Χρυσόδετος πρισματικός σφραγιδόλιθος από σάρδιο, με τρεῖς ἔδρες φακοειδοῦς σχήματος (πίν. 32).
 Ὑψ. 1.5 ἐκ., διάμ. σφραγιστικῆς ἐπιφάνειας 1.1. ἐκ.
 Τὰ τριγωνικά φύλλα τοῦ χρυσοῦ, που καλύπτουν τή συμβολή τῶν ἐδρῶν, σχηματίζουν στά ἄκρα τοῦ τρήματος στόμιο περιβαλλόμενο από κοκκίδωση. Στις τρεῖς ἔδρες εἰκονίζονται διπλός πέλεκυς με "ἱερὸ κόμβο", ἀμφορέας με σφαιρικό σῶμα και ὑπερυψωμένες λαβές και μνηοειδές μοτίβο.
 Θάλαμος (χῶρος Ξ 15).
 Βλ. Λεμπέση 1967, πίν. 188α-δ· Onassoglou 1985, AM KO-44a, 109, σημ. 640-641, πίν. IV A, XLIIa ἀρ. f.
- 303.** (ΜΗ 2344) Πρισματικός σφραγιδόλιθος από ὀφίτη, με τρεῖς ἀμυγδαλόσχημες ἔδρες (πίν. 33).
 Μῆκ. 1.9 ἐκ., πλ. 1 ἐκ.
 Στις τρεῖς ἔδρες εἰκονίζονται ἀμφορέας με σφαιρικό σῶμα και ὑπερυψωμένες λαβές· τὸ μοτίβο που εἶναι γνωστό ὡς "Humpen" ἢ "Rustic Shrine" και "σκορπιός".
 Θάλαμος (νότια λάκκου).
 Βλ. Λεμπέση 1967, πίν. 189α-δ· Onassoglou 1985, AM KO 44b, πίν. IVb, Χα, XXXa.
- 304.** (ΜΗ 2348) Ἀμυγδαλόσχημος σφραγιδόλιθος από γυαλί (πίν. 33).
 Μῆκ. 1.9 ἐκ., πλ. 1.4 ἐκ., πάχ. 0.65 ἐκ.
 Ἐπιφάνεια φθαρμένη, χρώματος ἀνοικτόφαιου. Στη μιάν ὄψη "σταυρός" με ἕξι σκέλη ἐνωμένα με γραμμές· τὰ ἐνδιάμεσα κενά διάγραμμα.
 Προθάλαμος.
 Βλ. Λεμπέση 1967, πίν. 191δ· Pini 1981, ἀρ. 80, πίν. 13.2· Younger 1988, 233, Μοτίβο 9H.
- 305.** Σφραγιδοκύλινδρος από ἴασπη (πίν. 34). Παράρτημα Α.
- 306.** Ἡμιτελής φακοειδής σφραγιδόλιθος από φαιοπράσινο στεατίτη (εἰκ. 28, πίν. 28).
 Διάμ. 1.3 ἐκ., πάχ. 0.55 ἐκ.

Είκ. 28

Ἡ ἀνώμαλη περιφέρεια εἶναι σχεδὸν κυκλική, ἢ μία ὄψη ἐπίπεδη καὶ ἡ ἄλλη τρίεδρη. Τὸ τρῆμα δὲν εἶναι διαμπερές. Ἐμφανὴ ἴχνη τοῦ πριονιοῦ σὲ ὅλη τὴν ἐπιφάνεια.

Προθάλαμος.

Πρβ. Younger 1988, 262, πίν. 33a-c.

Κοκάλινα

307. (MH 374, 375, 376) Τρία δόντια ἀγριόχοιρου, συγκολλημένα ἀπὸ θραύσματα καὶ συμπληρωμένα, καὶ θραύσματα ἄλλων.

Μῆκ. 10.7 ἐκ., 10.6 ἐκ., 12 ἐκ.

Τὰ δύο εἶναι διάτρητα καὶ στὰ δύο ἄκρα, ἀλλὰ ὄχι στὰ ἴδια ἀκριβῶς σημεῖα. Τὸ τρίτο σώζει μόνο μία μικρὴ τρύπα κοντὰ στὴν ἀμβλεία ἄκρη, σὲ διαφορετικὸ πάλι σημεῖο ἀπὸ τὰ ἄλλα.

Θάλαμος (δυτικὸ τμῆμα καὶ κοντὰ στὸ Ξ I).

Βλ. Λεμπέση 1967, πίν. 192β.

308. Τρία θραύσματα περόνης με ἐπίπεδη κεφαλὴ (εἰκ. 28, πίν. 34).

Μῆκ. 3.6 καὶ 2.5 ἐκ., διάμ. 0.45-0.55 καὶ 0.3-0.35 ἐκ.

Ἀνώτερη στρώση λάκκου.

309. Τμῆμα λαβῆς (;) ἐργαλείου ἢ ὄπλου (εἰκ. 28, πίν. 34).

Μῆκ. 7 ἐκ.

Ἡ ἐξωτερικὴ ἐπιφάνεια τοῦ κόκαλου εἶναι τρίπλευρη, ἐνῶ τὸ ἐσωτερικὸ εἶναι ἀκατέργαστο.

Μπάζα προθαλάμου.

Πρβ. Cummer καὶ Schofield 1984, ἀρ. 1085, πίν. 41.

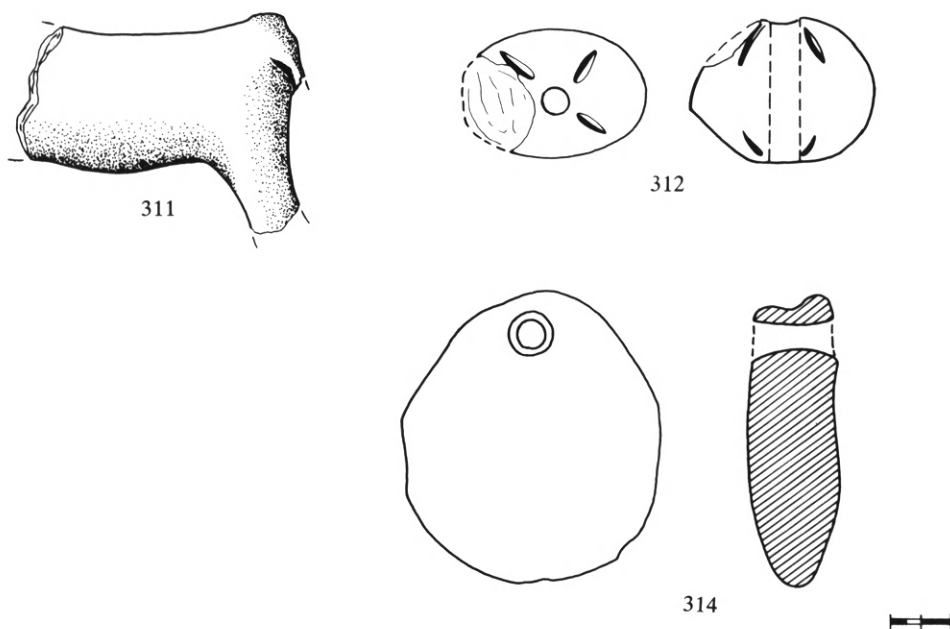
310. (MH 377a) Μικρὸ θραῦσμα χτένας (εἰκ. 28, πίν. 34).

Μῆκ. 2.6 ἐκ., ὕψ. 2.2 ἐκ., πάχ. 0.35 ἐκ.

Σώζεται μόνο τὸ ἓνα ἄκρο με ἴχνη τῶν δοντιῶν. Ἡ ράχη ἔχει τριγωνικὴ διατομὴ καὶ διαιρεῖται σὲ δύο ζῶνες με γλυφές.

Δρόμος.

Buchholz 1984-85, Τύπος IVa.

Εικ. 29

Πήλινα

- 311.** (MH 18369) Τμήμα συμπαγούς ειδωλίου βοδιού. Κορμός κυλινδρικός με ελαφρά κοίλη ράχη· σκέλος με επίπεδο πέλμα, κοντή ούρα κολλημένη στους γλουτούς (εικ. 29, πίν. 35).
Ύψ. 6.7 έκ., μήκ. 9.5 έκ.
Πηλός κοκκινοκίτρινος (5YR 6/8) με ανοικτοκάστανο πυρήνα. Έπιφάνεια φθαρμένη· ή πλαστική διαφοροποίηση της επιφάνειας του κορμού μόλις διακρίνεται.
Μπάζα προθαλάμου.
- 312.** Ύφαντικό βάρος, συμπιεσμένου σφαιρικού σχήματος. Τα στόμια του τρήματος κοσμούνται με τέσσερα χαράγματα σε άκτινωτή διάταξη (εικ. 29, πίν. 35).
Διάμ. 5-6 έκ.
Πηλός κοκκινοκίτρινος (5YR 7/6). Ίχνη μαύρου χρώματος μέσα στα χαράγματα.
Δρόμος.
Πρβ. Catling, Catling και Smyth 1979, 65, εικ. 44, άρ. Τ. 33, 36, 37, 40.
- 313.** Τμήμα ύφαντικού βάρους. Σχήμα και κόσμηση ίδια με του 312 (πίν. 35).
Διάμ. 9,5 έκ.
Πηλός ρόδινος (5YR 7/4). Συμπληρωμένο.
Μπάζα προθαλάμου.
- 314.** Δισκοειδές ύφαντικό βάρος (εικ. 29, πίν. 35).
Διάμ. 9.4 έκ.
Πηλός κόκκινος.
Μπάζα προθαλάμου.

III. ΚΕΡΑΜΙΚΗ

Στόν Π 1967 βρέθηκαν συνολικά 233 άγγεϊα, από τὰ ὁποῖα 184, δηλαδή τὰ 3/4 περίπου, εἶναι κύπελλα διαφόρων τύπων· τὰ 128 ἄνωτα κωνικά ἀντιπροσωπεύουν τὸ 55% ὅλης τῆς κεραμικῆς τοῦ τάφου. Ἡ μεγαλύτερη κατηγορία τῶν κλειστῶν ἄγγειων εἶναι οἱ 33 πρόχοι, ἀπὸ τὶς ὁποῖες 30 εἶναι ραμφόστομες. Τὰ ἄγγεϊα ἄλλων σχημάτων, ἀνοικτῶν καὶ κλειστῶν, ἀποτελοῦν πολὺ μικρὸ ποσοστὸ τῆς κεραμικῆς τοῦ τάφου.

Ἵλικὸ καὶ Τεχνικὴ. Ὁ πηλὸς εἶναι τριῶν εἰδῶν: ὁ συνηθισμένος πορτοκαλῆς κνωσιακὸς πηλὸς εἶναι καὶ ὁ πιὸ κοινός, ἐνῶ ὁ ρόδινος καὶ ὁ ἀνοιχτοκάστανος χρησιμοποιήθηκαν λιγότερο συχνά· ἀπὸ λευκὸ ἢ ἀνοιχτοκίτρινο πηλὸ εἶναι λίγα ἄγγεϊα καὶ ἀπὸ κόκκινο ἐλάχιστα. Ὁ πηλὸς εἶναι γενικὰ χονδρόκοκκος, ἀνάμεικτος μὲ πλῆθος ἀπὸ μικρὰ χαλίκια, βοτσαλάκια (ποὺ σὲ ὀρισμένες περιπτώσεις ἔχουν ἄρκετὰ σεβαστὲς διαστάσεις), ἀκόμη καὶ θρύμματα ἀπὸ θαλάσσια ὄστρεα³⁰. Ἐπιπλέον ὁ πηλὸς πολλῶν ἄγγειων, καὶ εἰδικὰ τῶν κυπέλλων, περιέχει ἀφθονοὺς ἀδιάλυτους βόλους πηλοῦ. Τὰ ἄγγεϊα ἀπὸ καθαρὸ ἢ ἀπὸ ἄρκετὰ λεπτόκοκκο πηλὸ εἶναι λίγα. Ἀξίζει νὰ σημειωθεῖ ὅτι τουλάχιστον τρία ΥΜ Ιβ ἄγγεϊα (1, 223, 231) εἶναι ἀπὸ τὸν ἴδιο κιτρινοπράσινο, καθαρὸ καὶ μαλακὸ πηλὸ· τὸ ἐντονα μαῦρο τοῦς χρῶμα ἀπολεπίζεται εὐκολα. Ὅμοια τεχνικὴ χαρακτηρίζει καὶ ἄλλα ΥΜ Ιβ-ΙΙ ἄγγεϊα ἀπὸ τὰ Μάλια καὶ τὴν Κνωσό³¹.

Ἡ ποιότητα τοῦ πηλοῦ εἶναι γενικὰ ἄσχετη μὲ τὸ χρῶμα του, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὴν πιὸ λεπτομερῆ ἀνάλυση ὀρισμένων συνόλων. Ἀπὸ τὰ 128 κωνικά κύπελλα 84 εἶναι ἀπὸ πορτοκαλῆ πηλὸ, ἐνῶ μόνο 19 καὶ 18 εἶναι ἀντίστοιχα ἀπὸ ρόδινο καὶ ἀνοιχτοκάστανο. Καὶ οἱ τρεῖς ἀποχρώσεις ἀντιπροσωπεύονται στὴ μικρὴ ὁμάδα τῶν 10 κυπέλλων ἀπὸ λεπτόκοκκο πηλὸ, ὅπως καὶ στὴν κάπως μεγαλύτερη τῶν 23 ποὺ εἶναι ἀπὸ σχετικὰ καθαρὸ ὕλικό. Ἀπὸ τὶς ραμφόστομες πρόχους, 17 εἶναι ἀπὸ πορτοκαλῆ πηλὸ, ἕξι ἀπὸ ρόδινο, τρεῖς ἀπὸ ἀνοιχτοκάστανο, τρεῖς ἀπὸ κίτρινο καὶ μία ἀπὸ κόκκινο. Δύο μόνο εἶναι ἀπὸ ἄρκετὰ καθαρὸ πηλὸ, πορτοκαλῆ καὶ ρόδινο, καὶ μία ἀπὸ λεπτόκοκκο ρόδινο (222).

Τὸ ὕλικό καὶ ἡ τεχνικὴ τῶν ΥΜ Ι ἄγγειων εἶναι καλύτερα. Τὰ μισὰ σχεδὸν ἀπὸ τὰ 16 κύπελλα μὲ τυπικὴ ΥΜ Ι διακόσμηση (ἑπτὰ ἀπὸ πορτοκαλῆ, τέσσερα ἀπὸ ἀνοιχτοκάστανο καὶ πέντε ἀπὸ ρόδινο) εἶναι ἀπὸ καθαρὸ ἢ σχετικὰ λεπτόκοκκο πηλὸ. Ἀκόμη καὶ τὰ ἄγγεϊα ἀπὸ χονδρόκοκκο πηλὸ ἔχουν ὁμαλὰ τοιχώματα στὸ ἐξωτερικὸ καὶ στιλπνὸ ἐπίχρισμα. Ἡ βάση ὁμως παραμένει συχνὰ ἀνώμαλη, ὅπως καὶ ὁ πυθμένας ὀρισμένων κυπέλλων (42, 46).

Καλύτερη τεχνικὴ παρουσιάζουν καὶ μερικὲς πρόχοι (203, 220, 221 καὶ ἰδιαίτερα 222), ἀλλὰ κατὰ κανόνα ἢ κατασκευὴ τους εἶναι ἀμελής. Τὸ ἴδιο συμβαίνει καὶ μὲ τὰ κωνικά κύπελλα. Ἡ βάση τους εἶναι σχεδὸν πάντα ἀνώμαλη μὲ φανερά τὰ κυκλικὰ ἴχνη τοῦ νήματος μὲ τὴ

30. Ὁ πηλὸς τῆς πρόχου 197 περιέχει πέτρες μῆκους 4-6 χιλ.· στὰ τοιχώματα τοῦ κυπέλλου 12 εἶναι ὀρατὸ θραῦσμα διαστάσεων 5 × 7 χιλ., ἐνῶ στὸν πηλὸ τοῦ κωνικοῦ κυπέλλου 123 διακρίνεται ἓνα ἄλλο, μῆκους ἑνὸς ἑκατοστοῦ. Θραῦσμα ὄστρεου διαστάσεων 8 × 6 χιλ. διακρίνεται στὸ κωνικὸ κύπελλο 66.

31. PELON 1970, 78-79 μὲ παραπομπές.

βοήθεια του οποίου αφαιρέθηκαν από τον τροχό³² βόλοι από χῶμα και πετραδάκια, που κόλλησαν στον υγρό πηλό, όσο τα άγγεϊα στέγνωσαν άκουμπισμένα στη γῆ, διακρίνονται σχεδόν σε όλα τα κύπελλα. Στο έσωτερικό τους έχει μείνει τις περισσότερες φορές το σπειροειδές έξογκωμα του πηλού³³. Σε όρισμένες περιπτώσεις το έξογκωμα έχει έξομαλυνθεί με το δάχτυλο, του οποίου ιδιαίτερα καθαρά άποτυπώματα διατηρούν τα κύπελλα 59 και 133. Τα τοιχώματα φέρουν συχνά μικροσκοπικά βαθουλώματα, που αντίστοιχούν στα σημεία από όπου άπολεπίστηκαν προσμείξεις· μερικά κύπελλα (88, 93, 149) έχουν και τρύπες, που επιδιορθώθηκαν με μικρά μπαλώματα. Μπάλωμα υπάρχει και στο έξωτερικό του κυλινδρικού κυπέλλου 21.

Το σχῆμα των κωνικών κυπέλλων έχει συχνά παραμορφωθεί στο ψήσιμο, όπως και των πρόχων 202 και 212 και του κυπέλλου 37. Όστόσο, παρόλο που πολλά από τα άγγεϊα του Π 1967 είναι κακής ποιότητας ἢ άκόμη και άποτυχημένα (225), μόνο ένα ἦταν άχρηστο, ἢ τρύπια πρόχους 194. Ο πυθμένας του άμφορίσκου 227 έχει και αυτός τρύπα, που έγινε όμως με καρφή ἢ κάποιο άλλο αἰχμηρό αντικείμενο. Ίσως λοιπόν το άγγεϊο αυτό να ἦταν ένα είδος ρυτού.

Τριάντα τρία κωνικά κύπελλα είχαν χρησιμοποιηθεί ως λύχνου και μόνο ένα, το 92, έχει ταιριαστό σχῆμα, με μύξα. Άνάλογο φαινόμενο έχει έπισημανθεί και σε οικισμούς³⁴. Άν και δέν υπάρχουν συγκριτικά στατιστικά στοιχεία, το ποσοστό των κυπέλλων-λύχνων του τάφου, που φθάνει τα 25% του συνόλου των κωνικών κυπέλλων, μοιάζει αρκετά μεγάλο. Ίσως τα κωνικά κύπελλα κάλυπταν προσωρινά στους ένταφιασμούς τῆ λειτουργική ανάγκη τῆς καθημερινῆς ζωῆς, που παρήγαγε το σχῆμα του λύχνου και ἦταν μόνιμη.

Χρονολόγηση. Ός σύνολο ἢ κεραμική του Π 1967 έντάσσεται μέσα στα χρονικά πλαίσια τῆς νεοανακτορικής έποχῆς· ἢ παλαιότερη όμως βαθμίδα της δέν όρίζεται άκριβώς. Αυτό όφείλεται στο γεγονός ότι, ενώ τα κύρια γνωρίσματα του ρυθμού τῆς MM III και YM Ia περιόδου είναι γνωστά, το διαχωριστικό όριο των δύο φάσεων παραμένει άσαφές παρά τῆν άναθεώρηση όρισμένων συνόλων από το άνάκτορο τῆς Κνωσοῦ³⁵ και τῆ δημοσίευση νέου υλικού από τῆν Κρήτη³⁶, τα Κύθηρα³⁷, τῆ Θῆρα³⁸ και τῆν Κέα³⁹. Έτσι ένα μεγάλο ποσοστό τῆς νεοανακτορικής κεραμικῆς χαρακτηρίζεται ως MM III-YM I ἢ MM III/YM I. Έξίσου προβληματική είναι και ἡ διάκριση των δύο φάσεων τῆς MM III περιόδου που εἶχε προτείνει ο Evans.

Ἡ τελευταία άναθεώρηση του προβλήματος από τους Warren και Hankey⁴⁰ συνοψίζει τα στοιχεία που προσφέρουν οί πρόσφατες δημοσιεύσεις καταλήγοντας στα έξῆς συμπεράσματα:

1. Τα “κυλινδρικά” μονόχρωμα κύπελλα με άνάγλυφους άναβαθμούς στα τοιχώματα, ἢ στολίδωση και τα άωτα κύπελλα με έξέχον βαμμένο χεῖλος είναι ιδιαίτερα χαρακτηριστικά τῆς MM III περιόδου, καθώς και γενικά τα κύπελλα με λευκές σπείρες και άλλα λευκά μοτίβα σε σκούρο φόντο.

32. Πρβ. EVANS 1921, εἰκ. 434β.

33. Πρβ. EVANS 1921, εἰκ. 433.

34. PORHAM κ.ά. 1984, πίν. 117d (YM II-III A1).

35. PORHAM 1977.

36. CATLING, CATLING και SMYTH 1979, PORHAM κ.ά. 1984, πίν. 128-146. Ἡ πρόσφατη δημοσίευση τῆς κεραμικῆς από του Νεροκούρου (A. KANTA και L. ROCCHETTI, *La ceramica del primo edificio, στο Scavi a Nerokourou, Kydonias*. Fasc. 1. Roma (IG 91) 1989, 103-279) δέν ἦταν δυνατό να συμπεριληφθεί στη βιβλιογραφία.

37. COLDSTREAM και HUXLEY 1972.

38. MARINATOS 1968-1972, 1974, 1976.

39. CUMMER και SCOFIELD 1984, DAVIS 1986.

40. WARREN και HANKEY 1989, 54-65.

2. Ἡ διάκριση δύο MM III φάσεων στηρίζεται σὲ λιγότερο σαφὴ κριτήρια. Ἡ πρώιμη (MM IIIα) χαρακτηρίζεται κυρίως ἀπὸ τὴν ἀπουσία ὀρισμένων γνωρισμάτων, πὺ προσιδιάζουσι στὴν ὀψιμη (MM IIIβ) φάση, ὅπως ἡ στολίδωση καὶ τὰ λευκὰ φυσιοκρατικά μοτίβα. Μὲ κάποια ἐπιφύλαξη οἱ Ἕλληνοὶ μελετητὲς δέχονται ὅτι τὰ “κυλινδρικά” κύπελλα τῶν παραπάνω τύπων μὲ λευκὴ στικτὴ κόσμηση εἶναι χαρακτηριστικὰ τῆς MM IIIα φάσης.

3. Ἕνας μεγάλος ἀριθμὸς κεραμικῶν συνόλων ἀνήκουν στὴ MM III-YM I περίοδο, ἕνα μεταβατικὸ στάδιο κατὰ τὸ ὁποῖο ἀγγεῖα μονόχρωμα ἢ μὲ σκοῦρο φόντο καὶ λευκὴ κόσμηση συνυπάρχουν μὲ ἄλλα κοσμημένα μὲ στιλπνὸ σκοῦρο χρῶμα καὶ διάφορα μοτίβα πὺ συμπεριλαμβάνουν καὶ τὴ στολίδωση. Ἀντιπροσωπευτικὰ σύνολα τῆς βαθμίδας αὐτῆς προέρχονται ἀπὸ τὰ Κύθηρα⁴¹, ἀπὸ τὴν Ἀκρόπολη τῆς Κνωσοῦ⁴², ἀπὸ τὴν Ἀνεξερευνητὴ Οἰκίαν τῆς Κνωσοῦ⁴³, ἀπὸ τὸν Κομμό⁴⁴ καὶ τὴ Φαιστό (Φάση III)⁴⁵.

4. Τὰ χαρακτηριστικὰ τῆς “ὄριμης” ἢ καθαρὰ YM Ia φάσης προσδιορίζονται κυρίως μὲ βάση τὴν κεραμικὴ τῆς Θήρας. Γιὰ τὴν κεντρικὴ Κρήτη ἰδιαίτερα γνωρίσματα εἶναι τὰ μοτίβα τῆς μαιανδροσπείρας καὶ τῶν καλαμοειδῶν, ἐνῶ τὰ λευκὰ μοτίβα σὲ σκοῦρο φόντο σπανίζουν. Οἱ σπειρὲς εἶναι τὸ πιὸ κοινὸ διακοσμητικὸ στοιχεῖο, ἐνῶ διάφορα φυτικά μοτίβα συνυπάρχουν μὲ τὰ καλαμοειδῆ.

Ἀφοῦ ἡ ἐξέλιξις τῆς κεραμικῆς ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τῆς MM III ὡς τὴν YM Ia περίοδο καλύπτει τὸ 17ο αἰῶνα⁴⁶, ἡ διάκριση ἑνὸς MMIII-YM Ia χρονολογικοῦ σταδίου δὲν ἐπηρεάζει τὴν ἀπόλυτη χρονολόγησις τοῦ ὕλικου, ἔχει ὅμως ἄλλες ἐπιπτώσεις, ὅπως ἀναγνωρίζουσι οἱ ἴδιοι μελετητὲς. Σχεδὸν κανένα γνωστὸ κεραμικὸ σύνολο δὲν ἐντάσσεται πιά στὴ MM IIIβ φάση, ἐνῶ μετὰ βίας διασώζεται κάτι χαρακτηριστικὸ τῆς MM IIIα. Οἱ Warren καὶ Hankey συμπεραίνουσι ὅτι ἡ MM III περίοδος ἦταν σύντομης διάρκειας. Ὡστόσο καὶ ἡ YM Ia, πὺ καλύπτει ἐπίσης ἕναν αἰῶνα περίπου, ἀντιπροσωπεύεται στὴν Κρήτη ἀπὸ λίγα σύνολα, χαρακτηριστικὰ τῆς τελευταίας τῆς φάσης, πρὶν ἀπὸ τὴν καταστροφὴ τῆς Θήρας⁴⁷. Ἀντίθετα τὸ μεταβατικὸ MM III-YM I στάδιο, πὺ δὲν θὰ εἶχε φυσικὰ τὴν ἴδια διάρκεια, ἀντιπροσωπεύεται ἀπὸ πολλὰ σύνολα. Σύμφωνα λοιπὸν μὲ τὶς προτάσεις τῶν Warren καὶ Hankey, ἡ νεοανακτορικὴ κεραμικὴ ἐξελισσεται γρήγορα στὸ ἀρχικὸ τῆς στάδιο καὶ μένει ὕστερα στάσιμη γιὰ ἕνα μεγάλο διάστημα, ἀκριβῶς τὴν ἐποχὴ πὺ ἡ Κρήτη ἀναπτύσσει τὴν πιὸ ἐντονη δραστηριότητα σὲ ὅλους τοὺς τομεῖς τῆς πολιτικῆς, τῆς οἰκονομίας καὶ τῆς τέχνης.

Τὰ κεραμικὰ σύνολα, πὺ κατὰ τοὺς Ἕλληνοὺς μελετητὲς ἐντάσσονται στὸ MM III-YM I στάδιο, συσχετίζονται μὲ βάση τὰ χαρακτηριστικὰ ἑνὸς ἀδημοσίετου συνόλου ἀπὸ τὴν Κνωσὸ πὺ ἀποτελεῖται ἀπὸ σύγχρονο ὕλικό. Τὰ χαρακτηριστικὰ αὐτὰ εἶναι κατ' ἀνάγκη λίγα, μὰ καί, ὅπως εἶναι φυσικό, κανένα σύνολο δὲν παρουσιάζει ἀπόλυτη ἀντιστοιχία μὲ τὰ ἄλλα. Τὸ ὕλικό π.χ. τῶν Βασιλικῶν Θησαυροφυλακίων τῆς Κνωσοῦ, πὺ οἱ Ἕλληνοὶ μελετητὲς χαρακτηρίζουσι σωστὰ ὡς YM Ia, δὲν περιλαμβάνει μικρὰ ἀγγεῖα⁴⁸. Τὰ κενὰ μπορεῖ νὰ εἶναι

41. COLDSTREAM καὶ HUXLEY 1972, Σύνολα ε - η, πίν. 23-30.

42. CATLING, CATLING καὶ SMYTH 1979, Σύνολα C-E, εἰκ. 23-28.

43. PORHAM κ.ἄ. 1984, πίν. 128-129, 132a-c, 141-142, 144-145.

44. BETANCOURT 1978.

45. LEVI 1976, πίν. 183-223.

46. WARREN καὶ HANKEY 1989, 169, πίν. 3.1. Πρβ. WARREN 1980, 499.

47. Βλ. τὴ συζήτησι τῶν WARREN καὶ HANKEY 1989, 72-78.

48. Στὰ στοιχεῖα πὺ ἀναφέρονται ὡς ἐνδεικτικὰ τῆς ὀψιμης χρονολόγησις τῶν ἀγγείων ἀπὸ τὰ Θησαυροφυλάκια προστίθεται καὶ ἕνας ἀμφορέας πὺ κοσμεῖται μὲ κλάδους ἐλιάς καὶ εἶναι σχεδὸν ὁμοῖος μὲ τὸν YM Ib ἀμφορέα

κάποτε τυχαία, όφείλονται όμως βασικά στην παράδοση των διάφορων περιοχών της Κρήτης, που δεν θα ακολουθήσαν τον ίδιο ρυθμό εξέλιξης. Τό κατά πόσο όρισμένα έργαστήρια ήταν συντηρητικά και άλλα προοδευτικά, δεν σταθμίζεται με βάση λίγα μόνο κριτήρια. Όπως τονίζουν οι Warren και Hankey⁴⁹, ό χαρακτηρισμός όρισμένων συνόλων ως MM III-YM I μπορεί να μη γίνει γενικά αποδεκτός ή να αναθεωρηθεί. Όστόσο ή αναθεώρηση των προβλημάτων της νεοανακτορικής κεραμικής από τους Άγγλους μελετητές διασαφηνίζει πολλά σημεία και αποτελεί ένα πλαίσιο για τη συζήτηση συγκεκριμένων απόψεων του ύλικού. Στην περίπτωση της κεραμικής του Π 1967 οι παρατηρήσεις και τα συμπεράσματα των Warren και Hankey χρησιμεύουν ως άφετηρία για τη σύγκριση του ύλικού με άλλα σύνολα.

Άνάμεσα στα χαρακτηριστικά σύνολα των MM III-YM I και YM Ia βαθμίδων συγκαταλέγονται από τους Warren και Hankey και οι έξής ομάδες άγγείων από τον Π 1967. Ός ώριμα YM Ia άγγεία θεωρούνται τα 42⁵⁰, 232⁵¹, 221, 16, 17⁵², 45, 11, 14, 15⁵³ και 47, 20, 18⁵⁴. Τα άγγεία του προθάλαμου και του λάκκου 217, 204, 227⁵⁵, 228, 40, 36⁵⁶, 207 και 219⁵⁷ κατατάσσονται στο μεταβατικό MM III-YM Ia στάδιο. Όπως όμως έδειξε ή διεξοδική ανάλυση των ανασκαφικών δεδομένων, τα άγγεία του λάκκου που απεικονίστηκαν στην έκθεση της ανασκαφής του τάφου ανήκουν σχεδόν όλα στο επάνω στρώμα, ενώ ή στρωματογραφία του σωρού στον προθάλαμο δεν είναι σαφής. Έξάλλου τα άγγεία αυτά, όπως τα περισσότερα άγγεία του τάφου, βρέθηκαν σε αποθέτες, που είναι α ριογι άπίθανο να περιείχαν απόλυτα σύγχρονο ύλικό. Τα ανασκαφικά δεδομένα από τον Π 1967 προσφέρουν χωρίς άμφιβολία χρήσιμα στοιχεία για τη χρονολόγηση της κεραμικής, ή όποια όμως πρέπει να στηριχτεί κατά κύριο λόγο στη σύγκριση των άγγείων με ύλικό από άλλες ανασκαφές πριν εξεταστεί ως σύνολο.

Τα γραπτά κύπελλα του Π 1967 έχουν άφθονα παράλληλα. Τα 19 και 20 χρονολογούνται με ακρίβεια στην YM Ib περίοδο. Η κόσμηση, το σχήμα, οι διαστάσεις και ό πηλός του 19 είναι τόσο όμοια με του κυπέλλου από την Άγία Ειρήνη⁵⁸, ώστε είναι πιθανό τα δύο άγγεία να είναι προϊόντα του ίδιου έργαστηρίου. Κύπελλα με έναλλασσόμενα μοτίβα όπως το 20, που πολλά τους δείγματα βρέθηκαν στα Κύθηρα και στην Κέα, είναι τώρα γνωστά και από διάφορες περιοχές της Κρήτης. Τό κύπελλο από τό Καστέλλι Χανίων⁵⁹ είναι τό πλησιέστερο παράλληλο του 20, που δεν είναι όμως χανιώτικο άγγείο, όπως φαίνεται από τον πηλό του.

Στην ίδια περίοδο ανήκει και τό κύπελλο 1. Μεγάλα κύπελλα με πλάγια προχοή, κοσμη-

από του Κουσε της Μεσαράς (ΜΑΡΙΝΑΤΟΣ 1924-1925, εικ. 5Α-Β). Τό μοτίβο του άμφορέα της Μεσαράς συνδυάζεται με στιγμορόδακες, όπως και σε κνωσιακά YM Ib κύπελλα που κοσμούνται με κλαδιά έλιās (NIEMEIER 1985, Μοτίβο 16). Για τα άλλα χαρακτηριστικά άγγεία από του Κουσε βλ. ΜΑΡΙΝΑΤΟ 1924-1925, εικ. 9 εκτός από τό ζ. Ός YM Ia χαρακτηρίζει ό Porham (ΡΟΡΗΑΜ κ.ά. 1984, 158, πίν. 130-131, 134-136, 138, 143) και όρισμένες ομάδες νεοανακτορικής κεραμικής από την Άνεξερευνητή Οικία.

49. WARREN και HANKEY 1989, 65.

50. ΛΕΜΠΕΣΗ 1967, πίν. 180β.

51. ΛΕΜΠΕΣΗ 1967, πίν. 181γ.

52. ΛΕΜΠΕΣΗ 1967, πίν. 182α.

53. ΛΕΜΠΕΣΗ 1967, πίν. 182β.

54. ΛΕΜΠΕΣΗ 1967, πίν. 183β.

55. ΛΕΜΠΕΣΗ 1967, πίν. 179γ.

56. ΛΕΜΠΕΣΗ 1967, πίν. 180β.

57. ΛΕΜΠΕΣΗ 1967, πίν. 181α-β.

58. CUMMER και SCHOFIELD 1984, πίν. 55, άρ. 419. Για τον πηλό βλ. CASKEY 1972, 396 H17.

59. ΑΔ 29B, 1973-1974, πίν. 686γ.

μένα με φυτικά μοτίβα σε λοξή διάταξη είναι αρκετά συχνά αυτή την εποχή⁶⁰. Το περίγραμμα του 1, λιγότερο κωνικό στο κάτω μέρος από το περίγραμμα των ανάλογων YM Ιβ κυπέλλων, πλησιάζει το σχήμα των YM Ια, ενώ το μοτίβο του έχει και YM Ια παράλληλα. Ίσως λοιπόν το άγγείο ανήκει σε ένα πρώιμο στάδιο της YM Ιβ περιόδου.

YM Ια και Ιβ παράλληλα υπάρχουν και για τη σειρά των κυλινδρικών και ήμισφαιρικών κυπέλλων που κοσμούνται με σχεδόν κάθε γνωστή παραλλαγή της σπείρας. Το πόσο αγαπητό ήταν αυτό το μοτίβο δείχνει το 16, όπου ακόμη και το εσωτερικό καλύπτεται με σπειροειδείς πινελιές. Τα κυλινδρικά κύπελλα 44-46 είναι από τα πιο κοινά της YM Ια φάσης. Η διακόσμηση του 47, που καλύπτεται σχεδόν όλο με στολίδωση, συνδυάζεται με ένα ασυνήθιστα πλατύ και ρηχό σχήμα, που ίσως αποτελεί τοπική παραλλαγή του κοινού “κυλινδρικού” με τοιχώματα που συγκλίνουν προς τη βάση. Περισσότερο ενδιαφέρον έχουν τα ήμισφαιρικά κύπελλα με σπείρες 11-16, που παρουσιάζουν μεγαλύτερη ποικιλία σχημάτων και παραλλαγών του μοτίβου. Οι σπείρες των 11-12 βρίσκουν στενά παράλληλα στα Γουρνιά αλλά και στην Κνωσό. Ένα, ειδικά, κύπελλο από την Άνεξερευνητή Οικία που βρέθηκε με ανάμεικτη YM Ι και ΙI κεραμική⁶¹, όχι μόνο φέρει το ίδιο μοτίβο, αλλά έχει και το ίδιο σχήμα με το 11. Έτσι τα δύο αυτά κύπελλα του Π 1967 χρονολογούνται στην YM Ιβ μάλλον παρά στην YM Ια φάση. Το ίδιο ισχύει και για το 15, που μοιάζει πολύ με ένα YM Ιβ κύπελλο από τον Πρινιάτικο Πύργο⁶². Τα παράλληλα των 14 και 16 είναι YM Ια, όπως και των 17-18.

Στην ίδια εποχή ανήκει και το κύπελλο 9, που έχει τα τεχνικά γνωρίσματα των καλύτερων YM Ια αγγείων – καθαρό, καλοψημένο πηλό και στιλπνό επίχρισμα και μαύρο χρώμα. Η κατηγορία των κυπέλλων με βαμμένο ή βουτηγμένο χείλος και σχήμα που πλησιάζει το κωδωνόσχημο άπαντά σε MM ΙΙΙ-YM Ια σύνολα, αλλά και σε καθαρά YM Ια ομάδες της Κνωσού. Το 10, που είναι χαμηλής ποιότητας, δεν χαρακτηρίζεται με μεγαλύτερη ακρίβεια.

Τα κύπελλα που κοσμούνται με λευκά μοτίβα (8, 40-42), με στιγμές ή πιτσιλιές (35-37, 34) ή με ομάδες τόξων (7, 38-39) εντάσσονται σύμφωνα με τα κριτήρια των Warren και Hankey στη MM ΙΙΙ ή στη MM ΙΙΙ-YM Ι περίοδο. Τα πιο στενά παράλληλα των κυπέλλων του Πόρου βρίσκονται ακριβώς σε άγγεια της Φάσης ΙΙΙ από τη Φαιστό και ειδικά από τον τάφο του Καμηλάρη, όπως και στην παλαιότερη βαθμίδα του MM ΙΙΙ-YM Ι ύλικου από την Άνεξερευνητή Οικία της Κνωσού⁶³. Έξαιρέση αποτελεί το 42, που είναι πιθανότατα προϊόν του ίδιου εργαστηρίου απ’ όπου προήλθε και το όμοιο κύπελλο της Πρασάς⁶⁴ και ανήκει στην YM Ια περίοδο, αφού ακριβώς όμοια κρίνα κοσμούν άγγεια με σκούρο φόντο στη Θήρα. Το 7 διακρίνεται από τα άλλα με τα πολύ λεπτά του τοιχώματα και το στιλπνό χρώμα και πιθανότατα είναι και αυτό μεταγενέστερο της MM ΙΙΙ-YM Ι βαθμίδας. Τα κυλινδρικά κύπελλα με στικτή

60. Πρβ. παρόμοια διάταξη σχηματοποιημένων κρίνων (CATLING, CATLING και SMYTH 1979, άρ. 255, εικ. 37) και παυροειδών (ΞΑΝΘΟΥΔΙΔΗΣ 1922, εικ. 16, επάνω άριστερά).

61. PORHAM κ.ά. 1984, 164, σημ. 48, πίν. 100c-d και σ. 56-57, 158 σημ. 12 για τα ανασκαφικά δεδομένα. Έκτός από το κύπελλο με τις σπείρες, δύο κύαθοι και μία εύρυστομη πρόχους (πίν. 163, άρ. 7-9) έχουν επίσης YM Ιβ παράλληλα. Για τους κύαθους βλ. ΜΑΡΙΝΑΤΟ 1952, εικ. 1 (Βαθύπετρο) και ΠΑΕ 1978, 253 (Γιούχτας). Βλ. κ.π. σ. 108, σημ. 69 και σ. 112.

62. BETANCOURT 1983, 22, άρ. 31. Βλ. και NIEMEIER 1980, 30-32.

63. Το 43 συνδέεται επίσης με τα κύπελλα από τον τάφο του Καμηλάρη που φέρουν λευκή γραμμική κόσμηση στη ζώνη της λαβής (LEVI 1976, εικ. 1159, F 3198, 3209, 2922a).

64. Το κύπελλο από την Πρασά δεν αναφέρεται στην έκθεση της ανασκαφής, στην οποία περιγράφονται αρκετά άλλα άγγεια με λευκή διακόσμηση. Μαζί τους φαίνεται ότι βρέθηκαν και όσα άγγεια απεικονίζονται (ΠΛΑΤΩΝ 1951a, 249-250, εικ. 8-9), που είναι YM Ι. Για τη χρονολόγηση του 42 βλ. και WARREN και HANKEY 1989, 63.

κόσμηση θεωρούνται, όπως ήδη αναφέρθηκε, ως πρώιμα MM III. Γι' αυτό και το Σύνολο Β από την Ἀκρόπολη τῆς Κνωσοῦ, πού περιέχει κύπελλα ὁμοια με τὰ 35-37, χρονολογήθηκε ἀπὸ τοὺς ἀνασκαφεῖς καὶ ἀπὸ τοὺς Warren καὶ Hankey⁶⁵ στὴ MM IIIα φάση. Τὸ ὁμοιο κύπελλο ἀπὸ τὰ Γουρνιά⁶⁶ χρονολογεῖται ἀπὸ τὴν Boyd Hawes στὴ MM III-ΥΜ Ια περίοδο. Γιὰ τὴ χρονολογικὴ τοποθέτηση τῶν κυπέλλων τοῦ Π 1967 πρέπει νὰ ληφθοῦν ὑπόψη τὰ ἀνασκαφικὰ δεδομένα τοῦ τάφου (βλ. παρακάτω σ. 116).

Στὸ σύνολο Β τῆς Κνωσοῦ ὑπάρχουν καὶ τὰ καλύτερα παράλληλα τῶν ἄβαφων καὶ μονόχρωμων κυλινδρικών κυπέλλων 22-33, με ἔντονα τὰ ἴχνη τοῦ τροχοῦ στὶς πλευρές, ἀνώμαλη βάση καὶ μουντό, συνήθως κόκκινο ὡς καστανό χρῶμα⁶⁷. Τὰ κύπελλα αὐτὰ θεωροῦνται ὡς τυπικὰ MM III, μιὰ καὶ τὰ ΥΜ Ι παραδείγματα εἶναι λίγα⁶⁸.

Τὰ μονόχρωμα ἡμισφαιρικὰ κύπελλα ἔχουν σχήματα παρόμοια με τῶν ΥΜ Ια καὶ Ιβ κυπέλλων τοῦ τάφου (πρβ. τὸ 4 με τὸ 14 καὶ τὰ 5-6 με τὸ 15). Τὸ 2 μοιάζει πολὺ με ἓνα ΥΜ Ιβ κύπελλο ἀπὸ τὴν Ἀνεξερευνητὴ Οἰκία⁶⁹ καὶ ἴσως πρέπει νὰ ἀποκατασταθεῖ με προχοῆ ὅπως τοῦ κνωσιακοῦ ἀγγείου. Τὰ ἄωτα ἡμισφαιρικὰ κύπελλα, εἰδικὰ τὰ 50-51, ἔχουν παράλληλα ἀνάμεσα στὰ MM III/ΥΜ Ια ἀγγεῖα ἀπὸ τὴν Ἀνεξερευνητὴ Οἰκία⁷⁰, πού ἔχουν ὁμοιο περίγραμμα, “αὐλακωτὰ” τοιχώματα καὶ χρῶμα παρόμοιο με τῶν μονόχρωμων κυλινδρικών. Τὰ ἀγγεῖα ὁμως αὐτὰ ὑπάρχουν καὶ στὴν ΥΜ Ια φάση⁷¹. Τὰ 53 καὶ 55 με χεῖλος πού ἐξέχει ἀνεπαίσθητα ἔχουν ἐπίσης MM III-ΥΜ Ι παράλληλα⁷². Κατὰ τοὺς ἀνασκαφεῖς τῶν Κυθήρων στὴν ΥΜ Ιβ φάση τὸ περίγραμμα τῶν ἀγγείων αὐτῶν γίνεται πιὸ ἔντονα σιγμοειδὲς καὶ ἡ βάση τους πιὸ ὑψηλὴ⁷³. Ὡστόσο, κύπελλα ὅπως τὰ 50-52 ἀπαντοῦν καὶ σὲ ΥΜ Ιβ σύνολα⁷⁴.

Ἀπὸ τὰ κλειστὰ ἀγγεῖα τὰ 223 καὶ 231, πού εἶναι ἀπὸ τὸν ἴδιο πηλὸ ὅπως τὸ κύπελλο 1, χρονολογοῦνται στὴν ΥΜ Ιβ περίοδο⁷⁵. Τὸ 231, πού δὲν ἔχει τὸ συνηθισμένο καμπύλο, ἐξέχον χεῖλος, ἔχει παράλληλα κυρίως στὸ Παλαίκαстро.

Τῆς ἴδιας ἐποχῆς εἶναι καὶ ἡ πρόχους 222. Οἱ ΥΜ Ιβ πρόχοι παρουσιάζουν ποικιλία σχημάτων· παράλληλα με τὰ ἐξεζητημένα μεταλλικά⁷⁶ ὑπάρχουν καὶ τὰ ὠσειδῆ⁷⁷ καθὼς καὶ τὰ βαριὰ καὶ ἄκομψα σχήματα⁷⁸. Πολλὲς πρόχοι ἔχουν σῶμα παρόμοιο με τῆς 222, με πλατεῖς ὠμους, περισσότερο ἢ λιγότερο ἐπίπεδους· οἱ παραλλαγές τοῦ σχήματος εἶναι ἐμφανεῖς στὶς πέντε πρόχους ἀπὸ τοῦ Νίρου⁷⁹. Με τὴν ἐξαιρέση τῶν πρόχων τοῦ θαλάσσιου ρυθμοῦ καὶ

65. CATLING, CATLING καὶ SMYTH 1979, 78· WARREN καὶ HANKEY 1989, 60.

66. BOYD HAWES κ.ἄ. 1908, πίν. 6, ἀρ. 34.

67. CATLING, CATLING καὶ SMYTH 1979, ἀρ. 113, 115, 117, 118.

68. HOOD, HUXLEY καὶ SANDARS 1958-1959, εἰκ. 31, πίν. 53c ἀρ. 10-12 (MM IIIα)· COLDSTREAM καὶ HUXLEY 1972, πίν. 25, 1-7, εἰκ. 39, 1, 3 (MM III-ΥΜ Ι)· EVANS 1921, εἰκ. 415 D, E (MM IIIβ ἢ MM III/ΥΜ Ια)· PORHAM κ.ἄ. 1984, πίν. 129c, 142, ἀρ. 4, 6-8 (MM III/ΥΜ Ι)· PELON 1970, πίν. 14, ἀρ. 4 (ΥΜ Ιβ)· ΛΕΜΠΕΣΗ 1970, πίν. 373γ (ΥΜ Ιβ).

69. PORHAM κ.ἄ. 1984, πίν. 163, ἀρ. 11. Γιὰ τὰ ἄλλα ἀγγεῖα αὐτῆς τῆς ομάδας βλ. παραπάνω σημ. 61.

70. PORHAM κ.ἄ. 1984, πίν. 144, ἀρ. 17-18.

71. PORHAM κ.ἄ. 1984, πίν. 143, ἀρ. 12.

72. COLDSTREAM καὶ HUXLEY 1972, εἰκ. 40, ἀρ. 34.

73. Βλ. π.χ. τὰ κύπελλα ἀπὸ τὶς Ρουσές Βιάννου (ΠΛΑΤΩΝ 1957, πίν. 74 κάτω δεξιά).

74. HAZZIDAKIS 1921, εἰκ. 12 η, ρ· PORHAM κ.ἄ. 1984, πίν. 163, ἀρ. 5.

75. Γιὰ ἓνα παράδειγμα ἀπὸ τὴ Θῆρα βλ. MARINATOS 1974, πίν. 79c δεξιά.

76. ΠΛΑΤΩΝ 1974, εἰκ. 50.

77. DESHAYES καὶ DESSENNE 1959, πίν. 16, ἀρ. 3.

78. ΠΑΕ 1969, πίν. 264β.

79. ΞΑΝΘΟΥΔΙΑΗΣ 1922, εἰκ. 14. Γιὰ ἄλλες παρόμοιες βλ. BOYD HAWES κ.ἄ. 1908, πίν. 8, ἀρ. 16-17· DESHAYES καὶ DESSENNE 1959, πίν. 16, 1-2· CATLING, CATLING καὶ SMYTH 1979, ἀρ. 222, εἰκ. 31, πίν. 9. Οἱ πρόχοι με πιὸ στρογγυλοὺς ὠμους χαρακτηρίζονται ὡς ὑπο-ΥΜ Ια (NIEMEIER 1980, εἰκ. 26, ἀρ. 6-8).

έκεινων που φέρουν έναλλασσόμενα μοτίβα, ή κόσμηση των ΥΜ Ιβ πρόχων ακολουθεί σε γενικές γραμμές την ΥΜ Ια παράδοση. Λίγες μόνο παρουσιάζουν μία σχετική λιτότητα στην κόσμηση του σώματος, χωρίς να φθάνουν την παντελή έλλειψη μοτίβων που χαρακτηρίζει τη 222. Μία από τις πρόχους του Νίρου κοσμεύεται μόνο με ομάδες από κρόσια έξαρτημένα από την ταινία του λαιμού· ή βάση περιβάλλεται από μία ταινία⁸⁰. Το καλύτερο παράλληλο της 222 είναι μία πρόχους από τη Βασιλική, που δέ φέρει κόσμηση στη ζώνη της κοιλιᾶς. Το άγγειο της Βασιλικῆς χρονολογείται στην ΥΜ Ια περίοδο από τον Betancourt, αλλά το σχῆμα του μοιάζει με των ΥΜ Ιβ πρόχων⁸¹. Έφ'όσον λευκά επίθετα κοσμήματα όπως της 222 είναι συχνά στις πρόχους των Γουρνιών και της Ψείρας⁸², είναι πιθανό ότι ή πρόχους του Π 1967 προέρχεται από ένα ανατολικό έργαστήριο.

Το ώοειδές συμμετρικό σχῆμα της 221 δέν διαφέρει από το σχῆμα των ΥΜ Ια πρόχων και θυμίζει περισσότερο τις ΥΜ Ιβ παρά τις ΜΜ ΙΙΙ-ΥΜ Ι πρόχους⁸³. Το μοτίβο άπαντά και σε ΜΜ ΙΙΙ-ΥΜ Ι και σε ΥΜ Ια σύνολα. Με τη 221 συνδέεται και ή 209, που έχει σχεδόν όμοιο σχῆμα.

Ή 203 είναι ιδιότυπη, άν και το σχῆμα της παρουσιάζει όμοιότητες με τη 204 και τους άμφορίσκους 227-228, ειδικά τον τελευταίο. Ή όμοιότητά της με την ΥΜ ΙΙΙΑ1 πρόχου από τον τάφο Β του Κατσαμπᾶ⁸⁴, που συνδυάζει επίσης σφαιρικό σῶμα με ύψηλό πόδι, δέν είναι τυχαία. Κατά τον Άλεξίου⁸⁵, οί πρόχοι αυτού του τύπου προορίζονταν για λατρευτικούς σκοπούς και μοιάζουν με τα άγγεία που άπεικονίζονται στους “ταλισμανικούς” σφραγιδόλιθους⁸⁶. Το σχῆμα της 203 άποδίδεται άκόμη πιό πιστά στο μοτίβο της πρόχου που είναι άρκετά συχνό σε άγγεία της Θήρας⁸⁷. Είναι πιθανό ότι οί τεχνίτες της Θήρας δανείστηκαν το μοτίβο από τη μινωική σφραγιδογλυφία, δίνοντάς του όρισμένα κυκλαδικά χαρακτηριστικά, όπως τις μαστοειδείς άποφύσεις και το κατακόρυφο στόμιο. Όπωςδήποτε ή όμοιότητα του μοτίβου με τη 203 άποτελεί μίαν ένδειξη ότι ή πρόχους του Π 1967 άνήκει στην ΥΜ Ια μάλλον παρά στη ΜΜ ΙΙΙ-ΥΜ Ι βαθμίδα.

Ή 204 έχει δύο στενά παράλληλα στην περιοχή της Κνωσού, από την Άκρόπολη και από την Πρασά, που χρονολογούνται στη ΜΜ ΙΙΙ-ΥΜ Ι φάση· τα δύο αυτά άγγεία συνδυάζουν τα επίθετα κοσμήματα με λευκές κηλίδες. Και οί τρεις πρόχοι συνδέονται με μίαν άλλη από την Κνωσό, που κοσμεύεται με επίθετα φυτικά μοτίβα σε τρία σημεία του σώματος και ένδιάμεσες λευκές κηλίδες. Ή πρόχους χρονολογήθηκε στη ΜΜ ΙΙΙΑ φάση από τον Evans⁸⁸. Τα άνά-

80. ΞΑΝΘΟΥΔΙΔΗΣ 1922, εικ. 14, κάτω σειρά άριστερά. Βλ. επίσης και τις πρόχους από τα Μάλια (DESHAYES και DESSENNE 1959, πίν. 16, άρ. 4) και τα Γουρνιά (BOYD HAWES κ.ά. 1908, πίν. 8, άρ. 16) με κόσμηση που άφήνει το μεγαλύτερο μέρος της κοιλιᾶς άκάλυπτο.

81. BETANCOURT 1983, άρ. 263. Στην ίδια περίοδο άνήκει πιθανότατα και το τμήμα μιᾶς άλλης πρόχου από τη Βασιλική (ΖΩΗΣ 1972, πίν. 264β).

82. Πρβ. BETANCOURT 1983, άρ. 57 και 263.

83. Πρβ. DOUMAS 1983, φωτ. 48 (ΥΜ Ια)· HAZZIDAKIS 1921, εικ. 14 (ΥΜ Ιβ)· CATLING, CATLING και SMYTH 1979, άρ. 90, εικ. 18 (ΜΜ ΙΙΙ-ΥΜ Ι).

84. ΑΛΕΞΙΟΥ 1967, πίν. 6.

85. ΑΛΕΞΙΟΥ 1967, 59-60.

86. Για τη σχέση των μοτίβων με πραγματικά άγγεία βλ. ΟΝΑΣΣΟΓΛΟΥ 1985, 109 σημ. 640-641 κ.π. κεφ. ΙV, σ. 141 για τους σφραγιδόλιθους του Π 1967.

87. Πρβ. ειδικά MARINATOS 1972, πίν. 60α.

88. EVANS 1921, 425-428, εικ. 299α. Δύο τρίωτες πρόχοι, που βρέθηκαν μαζί με την πρόχου και φέρουν επίσης λευκές κηλίδες, έχουν παράλληλα σε ένα άλλο κνωσιακό σύνολο, ίσως ΜΜ ΙΙ/ΙΙΙ (WARREN και HANKEY 1989, 56, σημ. 22). Βλ. και FOSTER 1982, 99-100 για άλλα άγγεία με επίθετα κόσμηση από την Κνωσό και τις Άρχάνες.

γλυφα φυλλόσχημα μοτίβα της 204 και τών άλλων δύο όμοιων πρόχων αντιπροσωπεύουν ίσως μία μεταγενέστερη σχηματοποίηση (ή άτεχνη μίμηση;) τών φυτικών μοτίβων. Στην περιοχή της Κνωσού ή κόσμηση με φυλλόσχημα έπιθέματα έπιβίωσε σε ραμφόστομες πρόχους της ΥΜ Ιβ περιόδου στο Βαθύπετρο⁸⁹.

Με εξαίρεση τὰ παραπάνω άγγεία (και τὸ 220 πὸ θὰ ἀναφερθεῖ παρακάτω), οἱ ραμφόστομες πρόχοι τοῦ Π 1967 ἀποτελοῦν ἓνα σύνολο με πολλὰ κοινὰ χαρακτηριστικά. Ὅπως ἤδη ἀναφέρθηκε, τὰ άγγεία αὐτὰ εἶναι ἀπὸ ἰδιαίτερα ἀκάθαρτο πηλὸ και οἱ πλευρὲς τους εἶναι αὐλακωμένες ἀπὸ τὸν τροχό. Τρεῖς (217-219) φέρουν λευκὴ κόσμηση· οἱ ὑπόλοιπες εἶναι ἢ ἀκόσμητες ἢ κοσμοῦνται πρόχειρα με σκοῦρο χρῶμα. Πιὸ χαρακτηριστικὸ ἀκόμη εἶναι τὸ σχῆμα τῶν πρόχων, ἐπιμηκες με σχετικὰ πλατιὰ βάση, βραχὺ λαιμὸ και λαβὴ πὸ συχνὰ γέρνει πρὸς τὰ κάτω. Ἐν ἢ μεγαλύτερη διάμετρος τοῦ σώματος εἶναι χαμηλά, κάτω ἀπὸ τὴ συνάφεια τῆς λαβῆς με τὸ σῶμα, τὸ περίγραμμα τοῦ άγγείου εἶναι ὠσειδὲς και βαρὺ, ὅπως τῶν 193, 194, 205-207, 208, 210, 216-217, 219· ἂν εἶναι κάπως πιὸ ψηλά, περίπου στὸ ὕψος τῆς λαβῆς, τότε τὸ σχῆμα ἐπιμηκύνεται περισσότερο χωρὶς νὰ γίνεται πιὸ κομπὸ (195, 199, 211, 218) και καμιά φορὰ πλησιάζει τὸ ἀμφικωνικὸ (200, 201, 212). Τὰ άγγεία με πλευρὰ πὸ γίνεται ἑλαφρὰ κοίλη πάνω ἀπὸ τὴ βάση εἶναι ἑλάχιστα (197-198, 202, 213).

Φυσικὰ κάθε πρόχους διαφέρει ὡς ἓνα σημεῖο ἀπὸ τὶς άλλες. Ὅρισμένες ἔχουν καλύτερες ἀναλογίες (197, 218), ἢ πιὸ ὕψηλὸ λαιμὸ και κομπὴ προχοῆ (198, 216, 217) ἢ ὤμους πλατεῖς πὸ θυμίζουν μετάλλινα άγγεία (201, 212)⁹⁰. Ἀκόμη και στὸ προχοῖδιο 215, τὸ χειρότερο άγγείο τοῦ τάφου, ἀποδίδονται ἄτεχνα λεπτομέρειες πὸ χαρακτηρίζουν άγγεία με μεταλλικὰ πρότυπα. Ἐπειδὴ ἀκριβῶς οἱ περισσότερες πρόχοι εἶναι ἀμελοῦς κατασκευῆς, οἱ ἐπὶ μέρους διαφορὲς τους δὲν σταθμίζονται εὐκόλα ὡς στυλιστικὲς ἢ χρονολογικὲς ἐνδείξεις. Οἱ πρόχοι δὲν εἶναι ἄλλωστε τόσο πολλὲς γιὰ νὰ στηρίζουν μιὰ λεπτομερὴ ἀνάλυση σε σταθερὴ βάση. Τὰ ἀνασκαφικὰ δεδομένα προσφέρουν πιὸ σαφεῖς ἐνδείξεις γιὰ τὴ χρονολόγησή τους ἐφόσον μάλιστα τὰ παράλληλά τους ἀπὸ άλλα σύνολα εἶναι πολὺ λίγα· στὰ δημοσιευμένα ΜΜ ΙΙΙ-ΥΜ Ι κεραμικὰ σύνολα οἱ εὐρύστομες πρόχοι εἶναι πιὸ συχνὲς ἀπὸ τὶς ραμφόστομες.

Κατὰ τὴ Walberg οἱ 207 και 219 ἐντάσσονται σε ἓναν τύπο πὸ ἔχει παράλληλα στὸν τάφο τοῦ Καμηλάρη⁹¹. Ἀπὸ αὐτὰ τὸ ἓνα ἔχει διαφορετικὸ σχῆμα, τὸ δεῦτερο ἔχει σχῆμα ὅμοιο με τῶν εὐρύστομων πρόχων, και τὸ τρίτο, πὸ τοῦ λείπει τὸ στόμιο, εἶναι πιθανότατα εὐρύστομο⁹², ὅπως οἱ περισσότερες πρόχοι τῆς Φάσης ΙΙΙ τῆς Φαιστοῦ με πλατὺ ἐπίπεδο χεῖλος πὸ ἀντιγράφουν μετάλλινα πρότυπα. Οἱ πρόχοι αὐτοῦ τοῦ τύπου, ὅπως ἄλλωστε και οἱ σύγχρονοι ἀμφορεῖς, ἔχουν πράγματι ἐξίσου ἄκομπα σχήματα με τῶν πρόχων τοῦ Π 1967· τὰ ὠσειδῆ βαριὰ σώματα καθὼς και τὰ ἐπιμήκη με εὐθύγραμμες πλευρὲς συνυπάρχουν. Τὸ σῶμα ὁμως τῶν φαιστιακῶν πρόχων σχεδὸν πάντα διευρύνεται κάπως πρὸς τὸν πυθμένα σχηματίζοντας μιὰν ὑποτυπώδη βάση, ἐνῶ οἱ λαβὲς τους σπάνια γέρνουν ὅπως οἱ περισσότερες λαβὲς τῶν πρόχων τοῦ Π 1967. Οἱ λευκὲς σπεῖρες εἶναι πολὺ συχνὲς στὴ Φάση ΙΙΙ τῆς Φαιστοῦ, ἀλλὰ ἀπαντοῦν κυρίως σε κύπελλα και γεφυρόστομα άγγεία. Ἀνάμεσα στὶς μικρὲς και χονδροειδεῖς πρόχους ἀπὸ τὸν τάφο τοῦ Καμηλάρη ὁρισμένες ἰδιαίτερα κακοφτιαγμένες θυμίζουν περισσότερο τὰ μικρὰ παραδείγματα τοῦ Π 1967⁹³.

89. ΜΑΡΙΝΑΤΟΣ 1952, 604, εἰκ. 16, ἀρ. 2 και 4. Παρόμοια κόσμηση ἔχει και μιὰ τρίωτη πρόχους ἀπὸ τὴ Φυλακωπὴ (ΑΤΚΙΝΣΟΝ κ.ά. 1904, πίν. 27.4).

90. Πρβ. τὴ 212 με τὶς πρώιμες χάλκινες ὕδριες ΜΑΤΤΗΑΥΣ 1980, πίν. 25, ἀρ. 212, 215, 226.

91. WALBERG 1983, Τύπος 113.

92. LEVI 1976, πίν. 194 ἀντίστοιχα 1, a, h.

93. Π.χ. LEVI 1976, πίν. 196f, x.

Ἐκ τῆν Κνωσὸ λίγα ἀγγεῖα παρουσιάζουν κάποια κοινὰ στοιχεῖα μὲ τῖς πρόχους τοῦ Πόρου. Πλησιέστερα εἶναι τὰ σχήματα ὀρισμένων ἀμφορέων καὶ πρόχων ἀπὸ τὰ Βασιλικά Θεσσαυροφυλάκια⁹⁴. Στὸ ἴδιο σύνολο ἀπαντοῦν καὶ οἱ σπεῖρες καὶ τὰ σχηματοποιημένα καλαμοειδῆ μοτίβα τῶν πρόχων τοῦ Πόρου, ὅπως καὶ τὰ κυκλαδικὰ πρότυπα τῆς ἀνυψωμένης προχοῆς καὶ τοῦ χαμηλοῦ λαιμοῦ τῆς 204. Σχῆμα παρόμοιο μὲ τῖς πρόχους τῶν Θεσσαυροφυλακίων καὶ μὲ μερικὲς τοῦ Π 1967 (195, 218) ἔχει καὶ μία ραμφόστομη πρόχους ἀπὸ τὸν τάφο VI τοῦ Μαύρου Σπήλιου⁹⁵. Ἐκ τὸν ἴδιο τάφο προέρχεται καὶ μία εὐρύστομη πρόχους τοῦ μεταλλικοῦ τύπου ποῦ κοσμεῖται μὲ λευκὲς στιγμὲς καὶ κόκκινες ταινίες⁹⁶. Τὸ στόμιο καὶ ἡ βάση τῆς εἶναι συμπληρωμένα, ἀλλὰ τὸ περίγραμμα τοῦ σώματος εἶναι ὅμοιο μὲ μιᾶς πρόχους τοῦ ἴδιου τύπου ἀπὸ τὰ Θεσσαυροφυλάκια. Ἡ διακόσμηση τῆς κνωσιακῆς πρόχους ἀκολουθεῖ τὸ ἴδιο σχῆμα, ἀν καὶ τὸ κύριο μοτίβο εἶναι διαφορετικὸ⁹⁷. Μὲ λευκὲς στιγμὲς καὶ κόκκινες ταινίες κοσμεῖται καὶ μία πρόχους ἀπὸ τῆς Θήρα τοῦ ἴδιου τύπου, ἀλλὰ μὲ ἀτρακτοειδὲς σῶμα⁹⁸. Τὰ δύο ἀγγεῖα τοῦ Μαύρου Σπήλιου, ποῦ χρονολογήθηκαν ἀπὸ τὸν ἀνασκαφέα στὴ ΜΜ IIIa περίοδο⁹⁹, δὲν μοιάζουν παλαιότερα τῆς βαθμίδας τῶν ἀγγείων ἀπὸ τὰ Θεσσαυροφυλάκια¹⁰⁰.

Οἱ ἄλλες ὁμάδες ἀγγείων ἀπὸ τῆν Κνωσὸ δὲν περιέχουν ἀγγεῖα ὅμοια μὲ τῖς πρόχους τοῦ Πόρου. Μόνον στὴν Οἰκία τῶν Θυσιασμένων Βοδιῶν ὑπάρχει μία ραμφόστομη πρόχους παρόμοια μὲ τὴν 197¹⁰¹. Ἐκ τὴν σπῖτια τῆς Ἀκρόπολης, ὅπου βρέθηκαν ἀρκετὰ κλειστὰ ἀγγεῖα, λίγα παρουσιάζουν ὁμοιότητες μὲ τῖς πρόχους τοῦ Πόρου. Μία ἀποσπασματικὰ διατηρημένη πρόχους τοῦ συνόλου Β¹⁰² ἔχει παρόμοιο σχῆμα μὲ τὴν 201, ἀλλὰ εἶναι χειροποίητη· σχήματα παρόμοια μὲ τῖς πρόχους 211, 216 καὶ 217 παρουσιάζουν ὀρισμένοι ἀμφορεῖς καὶ λίγες εὐρύστομες πρόχοι τοῦ συνόλου C¹⁰³. Στὸ ἴδιο σύνολο ἀνήκει καὶ μία ἄλλη εὐρύστομη πρόχους μὲ διακόσμηση παρόμοια μὲ τῆς 219¹⁰⁴.

Τὰ καλύτερα παράλληλα τῶν πρόχων τοῦ Πόρου, καὶ μάλιστα τῶν πιὸ ραδιῶν (198), προσφέρει τὸ ὑλικὸ ἀπὸ τοὺς οἰκισμοὺς νότια τῆς Κνωσοῦ, ἀπὸ τὸ Βαθύπετρο καὶ τῖς Ἀρχάνες. Εἰδικὰ στὸ Βαθύπετρο, ἀγγεῖα μὲ αὐλακωτὰ τοιχώματα εἶναι κοινὰ, κατὰ τὸν ἀνασκαφέα¹⁰⁵. Δύο ἀπὸ τῖς τρεῖς ραμφόστομες πρόχους τοῦ Βαθύπετρου, ποῦ μοιάζουν μὲ τῖς 197 καὶ 198, ἀλλὰ καὶ μὲ τὴν 195¹⁰⁶, φέρουν καὶ φυλλόσχημες ἀποφύσεις ὅπως ἡ 204 (βλ. παραπάνω σημ. 89). Τὰ ἄλλα δημοσιευμένα ἀγγεῖα ἀπὸ τὴν ἔπαυλη εἶναι ΥΜ Ια τύπων¹⁰⁷, ἢ καταστροφῆ ὅμως τοῦ κτιρίου χρονολογεῖται στὴν ΥΜ Ιβ περίοδο¹⁰⁸. Σὲ ΥΜ Ιβ σύνολο ἀνήκει καὶ μία

94. EVANS 1921, εἰκ. 333 καὶ 404d-f.

95. FORSDYKE 1926-1927, εἰκ. 49 δεξιά.

96. FORSDYKE 1926-1927, εἰκ. 49 ἀριστερα.

97. EVANS 1921, πίν. VII δεξιά.

98. MARINATOS 1972, πίν. 60c. Τὰ ἀγγεῖα αὐτὰ συνδέει καὶ ὁ PINI, CMS II.4, 153, σημ. 19.

99. Πρβ. καὶ EVANS, 1928, 555.

100. Οἱ ραμφόστομες πρόχοι ἀπὸ τοὺς τάφους τῶν Κυθήρων, ποῦ παρουσιάζουν ὁμοιότητες μὲ τῖς πρόχους τῶν Θεσσαυροφυλακίων (COLDSTREAM καὶ HUXLEY 1972, 281, πίν. 72, ἀρ. 47, πίν. 73), ἔχουν λαιμὸ χαμηλὸ ὅπως οἱ πρόχοι τοῦ Π 1967· τὸ συμμετρικὸ ὀμοειδὲς σῶμα τοὺς πλησιάζει περισσότερο τὸ σχῆμα τῆς 221. Ἀντίθετα ἡ πρόχους 68 τοῦ πίν. 73 μὲ λευκὴ φυτικὴ κόσμησις ἔχει σῶμα τελείως ὀρθογώνιο μὲ τὴν μέγιστη διάμετρο πολὺ χαμηλά.

101. EVANS 1921, εἰκ. 176d.

102. CATLING, CATLING καὶ SMYTH 1979, ἀρ. 139.

103. CATLING, CATLING καὶ SMYTH 1979, ἀρ. 152, 152bis, 159.

104. CATLING, CATLING καὶ SMYTH 1979, ἀρ. 157.

105. MARINATOS 1952, 602.

106. MARINATOS 1952, εἰκ. 16.1, 2 καὶ 4.

107. MARINATOS 1952, εἰκ. 11-15.

108. WARREN καὶ HANKEY 1989, 79.

πρόχους από τις Ἀρχάνες, πού ἔχει σχῆμα παρόμοιο μὲ τῆς 196 ἂν καὶ πιὸ ραδινό, καθὼς καὶ ἓνα προχοῖδιο ἀπὸ τὸ Σκλαβόκαμπο παρόμοιο μὲ τὰ 215 καὶ 202¹⁰⁹.

Οἱ πρόχοι τοῦ Π 1967 σίγουρα ἦταν προϊόντα ἑνὸς ἢ περισσοτέρων τοπικῶν ἐργαστηρίων. Τὸ γεγονός ὅτι ὀρισμένες ἔχουν παράλληλα στὰ ΥΜ Ιβ στρώματα καταστροφῆς τῶν οἰκισμῶν γύρω ἀπὸ τὴν Κνωσό ἀποτελεῖ κατὰ κύριο λόγο μιὰν ἔνδειξη ὅτι τὰ ἀγγεῖα αὐτὰ ἐντάσσονται στὴν κεραμικὴ παράδοση ἑνὸς περιορισμένου γεωγραφικοῦ χώρου, ἀπὸ ὅπου δὲν ἔχουν δημοσιευτεῖ ἀρχαιότερα σύνολα. Κατὰ δεύτερο λόγο, ἡ ἀργὴ ἐξέλιξη τῶν πρόχων, πού παρουσιάζουν λίγα κοινὰ στοιχεῖα μὲ τὶς ἀνάλογες ἀπὸ τὴν ἴδια τὴν Κνωσό, εἶναι δείγμα συντηρητισμοῦ. Παρόμοιο φαινόμενο εἶναι καὶ ἡ ἐπιβίωση, ὡς καὶ τὴν ΥΜ Ιβ περίοδο, τῶν ἀκόσμητων εὐρύστομων πρόχων μὲ αὐλακωτὰ τοιχώματα, πού ἔχουν εὐρύτερη διάδοση ἀπὸ τὶς ἀνάλογες ραμφόστομες¹¹⁰.

Ἡ διακόσμηση τῶν πρόχων τοῦ Πόρου ἀπαντᾷ σὲ ἀγγεῖα τῆς ΜΜ ΙΙΙ-ΥΜ Ι καὶ τῆς ΥΜ Ια βαθμίδας. Τὰ παράλληλα τῶν μοτίβων τῶν 218-219 εἶναι ΜΜ ΙΙΙ-ΥΜ Ι, ἐνῶ ἡ 217, πού κοσμεῖται μὲ λευκὲς μαιανδροσπεῖρες, ἐντάσσεται στὴν ΥΜ Ια περίοδο. Ἡ ἀμελῆς κόσμηση τῶν ἄλλων πρόχων, πού εἶναι πιτσιλισμένες, βουτηγμένες ἢ βαμμένες ἐν μέρει μὲ σκούρο χρῶμα, βρίσκεται καὶ σὲ κλειστὰ ἀγγεῖα τῆς ΥΜ Ια βαθμίδας ἀπὸ τὴν Ἀνεξερεύνητη Οἰκία¹¹¹.

Ἀπὸ τὰ ἄλλα κλειστὰ ἀγγεῖα τοῦ τάφου, ἡ ἀποτυχημένη πρόχους 225 συνδέεται μὲ τὶς ραμφόστομες καὶ μάλιστα μὲ τὴν 216, μιὰ καὶ φέρει παρόμοιο ἐπίχρισμα καὶ κοσμεῖται μὲ τὸν ἴδιο τρόπο. Τὸ φλασκί 232 φέρει τυπικὴ διακόσμηση τῆς ΥΜ Ια περιόδου. Τῆς ἴδιας ἐποχῆς εἶναι πιθανότατα καὶ τὰ 224 καὶ 226. Τὸ 224 ἀνήκει σὲ μιὰ κατηγορία πρόχων πού ἀντιγράφουν περισσότερο ἢ λιγότερο πιστὰ μετάλλινα πρότυπα. Ἀπιόσχημο σῶμα μὲ στενὴ σχετικὰ βάση, παρόμοιο μὲ τοῦ 226, ἔχουν συχνὰ καὶ τὰ χονδρὰ προχοῖδια μὲ ἀποφύσεις ἢ λαβές, πού θεωροῦνται τυπικὰ τῆς ΥΜ Ια περιόδου¹¹². Οἱ ἀμφορίσκοι 227-228 χαρακτηρίζονται ὡς ΜΜ ΙΙΙ-ΥΜ Ι χωρὶς μεγαλύτερη ἀκρίβεια, μιὰ καὶ τὰ παράλληλά τους προέρχονται σχεδὸν ὅλα ἀπὸ τὸν τάφο τοῦ Καμηλάρη. Στὴ ΜΜ ΙΙΙ φάση ἐντάσσεται μάλλον ἢ πρόχους 220, πού μοιάζει μὲ μερικὲς ἀπὸ τὶς πρόχους τῆς Φάσης ΙΙΙ ἀπὸ τὴ Φαιστό· ἡ σχεδὸν ἐξίτηλη κόσμηση μὲ λοξὲς λευκὲς καὶ κόκκινες γραμμὲς βρίσκει παράλληλα σὲ παλαιότερα ΜΜ ἀγγεῖα¹¹³.

Τὰ λιγότερο χαρακτηριστικὰ ἀγγεῖα τοῦ τάφου εἶναι, ὅπως συνήθως συμβαίνει, τὰ κωνικὰ κύπελλα. Τὰ προβλήματα τῆς χρονολόγησής τους εἶναι γνωστὰ καὶ δὲν χρειάζεται νὰ συζητηθοῦν. Ἡ ἐξέλιξή τους κατὰ τὴ ΜΜ ΙΙΙ-ΥΜ Ι περίοδο, ὅπως διαγράφεται στὴ νότια Κρήτη¹¹⁴, μοιάζει νὰ ἰσχύει καὶ γιὰ τὴν περιοχὴ τῆς Κνωσοῦ. Τὰ κύπελλα ἀπὸ τὰ παλαιότερα σύνολα Α καὶ Β τῆς Ἀκρόπολης τῆς Κνωσοῦ ἔχουν παχιά τοιχώματα μὲ ἔντονα τὰ ἴχνη τοῦ τροχοῦ, ὁ πηλὸς τους εἶναι ἀκάθαρτος καὶ τὸ σχῆμα τους ἀσύμμετρο καὶ συχνὰ παραμορφωμένο¹¹⁵. Παραδείγματα μὲ πιὸ κανονικὸ κωνικὸ σχῆμα καὶ πιὸ λεπτά, ὁμαλὰ τοιχώματα ἀπαντοῦν στὰ

109. ΛΕΜΠΕΣΗ 1970, πίν. 370β δεξιά· ΜΑΡΙΝΑΤΟΣ 1939-1941, πίν. 4 ἐπάνω δεξιά.

110. ΠΑΕ 1976, εἰκ. 31(ΥΜ Ια)· ΛΕΜΠΕΣΗ 1970, πίν. 369β (ΥΜ Ιβ)· CATLING, CATLING καὶ SMYTH 1979, ἀρ. 238 (ΥΜ Ιβ)· ΡΟΡΗΑΜ κ.ἄ. 1984, πίν. 102f καὶ 163, ἀρ. 9 (ΥΜ Ιβ)· ΠΛΑΤΩΝ 1957, πίν. 74 κάτω σειρὰ (ΥΜ Ιβ).

111. ΡΟΡΗΑΜ κ.ἄ. 1984, 157. Ἀπὸ τὰ ἀγγεῖα αὐτὰ βρέθηκαν μόνο ὄστρακα, πού δὲν ἀπεικονίζονται στὴ δημοσίευση.

112. ΡΟΡΗΑΜ κ.ἄ. 1984, πίν. 143.15· CUMMER καὶ SCHOFIELD 1984, πίν. 56, ἀρ. 429-430, 688-689, πίν. 65, ἀρ. 851.

113. WALBERG 1983, πίν. 54, Μοτίβο 31(i) 68.

114. BETANCOURT 1986, FIANDRA 1973.

115. CATLING, CATLING καὶ SMYTH 1979, εἰκ. 17 καὶ 21.

σύνολα της ΥΜ Ια και β περιόδου¹¹⁶. Τα περισσότερα κωνικά κύπελλα του Π 1967 είναι παρόμοια με τα παλαιότερα κνωσιακά παραδείγματα όσον αφορά στην τεχνική και όρισμένες λεπτομέρειες του σχήματος, όπως τη βάση που συνήθως εξέχει ελαφρά από την πίεση του νήματος, και το χείλος που γέρνει προς τα έξω χωρίς να είναι ακριβώς λοξότμητο¹¹⁷. Κύπελλα με άπλο χείλος, λεπτό ή παχύ, υπάρχουν και στην Κνωσό και στον Πόρο¹¹⁸. Άλλα κύπελλα είναι φθαρμένα ή τόσο κακοφτιαγμένα, ώστε τέτοιες διαφορές δεν διακρίνονται.

Τα κύπελλα της Κνωσού είναι γενικά πιο ρηχά και πιο μεγάλα από τα κύπελλα του Π 1967, των οποίων το ύψος συνήθως αναλογεί με τη μισή περίπου διάμετρο¹¹⁹. Τα ρηχά κύπελλα, όπως το 142, 145, 156, που έχουν αναλογίες παρόμοιες με των κνωσιακών¹²⁰, είναι λίγα, όπως άλλωστε και τα βαθιά κύπελλα (π.χ. 151, 152) ή εκείνα που έχουν πιο κανονικό κωνικό σχήμα και όμαλά τοιχώματα, τουλάχιστον στο εξωτερικό (115, 124, 149, 154, 155, 157). Το 172, το πιο καλοφτιαγμένο κωνικό κύπελλο του τάφου, δεν είναι παλαιότερο της ΥΜ Ια περιόδου¹²¹.

Τα περισσότερα κύπελλα με επίπεδο χείλος από τα σπίτια της Κνωσού έχουν χείλος λοξότμητο προς τα μέσα, μερικά όμως παρουσιάζουν ομοιότητες με τα κύπελλα αυτού του σχήματος από τον Π 1967¹²². Παρόμοια με τα βαθιά κύπελλα του Π 1967 είναι τα ΜΜΙΙΙ/ΥΜ Ι από την Άνεξερευνητή Οικία¹²³, από τα οποία όρισμένα είναι ολόβαφα ή βουτηγμένα στο χρώμα όπως το 184. Το σχήμα του μικρού κυπέλλου 177 μοιάζει με ενός από την Κνωσό που χρονολογείται στην ΥΜ Ια περίοδο¹²⁴.

Οι παραλλαγές των κωνικών κυπέλλων του Π 1967 (με επίπεδο, “γερτό” και άπλο χείλος) άπαντούν και στο ύλικό του τάφου του Καμηλάρη και των σπιτιών της Φαιστού¹²⁵. Άλλα οι κερατοειδείς άποφύσεις των φαιστιακών κυπέλλων δεν υπάρχουν στα κύπελλα του Π 1967.

Τα κύπελλα από τα σύνολα ε και ζ των Κυθήρων έχουν τα ίδια χαρακτηριστικά με τα παλαιότερα δείγματα από την Άκρόπολη της Κνωσού¹²⁶. Ο τύπος με επίπεδο χείλος και εϋθείες πλευρές άπαντá στο σύνολο θ (ΥΜ Ια/β)¹²⁷. Όπως και στην Κνωσό, ή τεχνική και το ύλικό των κυπέλλων από τα ΥΜ Ιβ σύνολα είναι πολύ καλύτερα¹²⁸. Στην Κέα, κατά την περίοδο VI (ΥΜ Ιβ/ΥΕ ΙΙ), συνυπάρχουν ό ρηχός τύπος με χείλη που στρέφονται προς τα μέσα και ό βαθύς με επίπεδο χείλος¹²⁹.

Είναι φανερό ότι ή εξέλιξη των κωνικών κυπέλλων κατά τη νεοανακτορική περίοδο πρέπει να βασιστεί στην άνάλυση μεγάλων στατιστικών συνόλων για να άποδώσει θετικά άποτελέ-

116. CATLING, CATLING και SMYTH 1979, άρ. 217, 243.

117. Πρβ. 85, 104, 106, 92, 90, 125 κ.ά. με CATLING, CATLING και SMYTH 1979, άρ. 24, 26, 38.

118. Πρβ. 139, 142, 148 και 145, 153, 155 με CATLING, CATLING και SMYTH 1979, άρ. 29 και 30.

119. Τα πιο μικρά έχουν ύψος γύρω στα 4 εκ. και διάμετρο γύρω στα 8 εκ., ενώ τα μεγαλύτερα έχουν ύψος 4,5-5 εκ. και διάμετρο 8,5-9 εκ.

120. CATLING, CATLING και SMYTH 1979, άρ. 84, 88 και PORHAM 1974, εικ. 6, ιδιαίτερα άρ. 1, 5.

121. Σκύφοι με διακόσμηση από ταινίες και άλλα μοτίβα, στο εξωτερικό και εσωτερικό άπαντούν κυρίως στα παλαιότερα ΜΜ ΙΙΙ-ΥΜ Ι σύνολα της Άνεξερευνητής Οικίας, έπιζούν όμως και κατά την ΥΜ Ια φάση (PORHAM κ.ά. 1984, 156, 157, πίν. 145, άρ. 40).

122. Π.χ. CATLING, CATLING και SMYTH 1979, πίν. 177, Σύνολο C.

123. PORHAM κ.ά. 1984, πίν. 144, άρ. 5, 6, 16.

124. PORHAM 1977, πίν. 30g.

125. FIANDRA 1973, πίν. 34 κάτω σειρά· LEVI 1976, πίν. 217f, k-m και 215p-r, t-u.

126. COLDSTREAM και HUXLEY 1972, 99 άρ. 14-16, 107, άρ. 32 και 103 (ΜΜ ΙΙΙ-ΥΜ Ι).

127. COLDSTREAM και HUXLEY 1972, εικ. 41, άρ. 17.

128. COLDSTREAM και HUXLEY 1972, εικ. 42, άρ. 28, εικ. 44, άρ. 90.

129. CUMMER και SCHOFIELD 1984, πίν. 47. Ο τύπος η μοιάζει να έχει “γερτό” χείλος.

σματα¹³⁰. Μιά τέτοια απόπειρα με τὰ κύπελλα τοῦ Π 1967 θὰ ἦταν μάταιη· μιὰ ματιὰ στὶς τομὲς τῶν εἰκόνων 7-12 ἀρκεῖ νὰ δείξει ὅτι σχεδὸν ὅλοι οἱ “τύποι” ποὺ ἀναφέρθηκαν ἀντιπροσωπεύονται σὲ κάθε ἀπόθεση τοῦ τάφου¹³¹. Οἱ σχετικὰ συνεπεῖς ἀναλογίες ποὺ χαρακτηρίζουν τὸ μεγαλύτερο ποσοστὸ ὀφείλονται στὸ ὅτι αὐτὰ τὰ ἀγγεῖα κατασκευάζονταν σὲ λίγα τοπικὰ ἐργαστήρια, ἂν ὄχι σὲ ἓνα μόνο.

Στὸν παρένθετο Πίνακα καταχωροῦνται συνοπτικὰ τὰ κύρια κεραμικὰ σύνολα τοῦ Π 1967. Τὰ ἀγγεῖα τοῦ Πίνακα 1.5 δὲν ἀποτελοῦν βέβαια μιὰν ὁμάδα ἀνάλογη μετὶς ἄλλες· ἡ συνοπτικὴ τους καταχώρηση κρίνεται χρήσιμη γιὰ τὴ σύγκριση τῶν ἀγγείων ποὺ παρέμειναν διάσπαρτα στὸ θάλαμο μετὶς ἐκεῖνα ποὺ συγκεντρώθηκαν στὸς ἀποθέτες. Οἱ ἀριθμοὶ μετὰ σταυρὸ δηλώνουν ἀγγεῖα ποὺ ὄστρακά τους βρέθηκαν καὶ σὲ ἄλλα σύνολα ἢ σὲ ἄλλα σημεῖα τοῦ τάφου.

Τὰ ἀγγεῖα τοῦ κάτω στρώματος τοῦ λάκκου (ΠΙΝ. 1.1) ἀποτελοῦν μιὰ μικρὴ ὁμάδα, ποὺ ἀπαρτίζεται κυρίως ἀπὸ ραμφόστομες πρόχους καὶ κύπελλα, κυλινδρικὰ καὶ κωνικά· τὰ κωνωτὰ καὶ τὰ ἡμισφαιρικὰ λείπουν τελείως. Τρία ἀπὸ τὰ κύπελλα κοσμοῦνται μετὰ λευκὸ χρῶμα καὶ οἱ πρόχοι μετὰ λευκὸ ἢ σκοῦρο, ἐκτὸς ἀπὸ μία, ποὺ ἀντιπροσωπεύει τὸ μοναδικὸ δεῖγμα πολυχρωμίας τοῦ τάφου. Μετὰ τὰ κριτήρια ποὺ ἀναφέρθηκαν παραπάνω (σσ. 104-105), τὰ ἀγγεῖα αὐτὰ θὰ μπορούσαν νὰ χαρακτηριστοῦν ὡς ἓνα ΜΜ ΙΙΙ σύνολο, ἀπὸ τὸ ὁποῖο λείπουν ὕστερα γνωρίσματα ὅπως ἡ στολίδωση, ποὺ ὑπάρχει ἤδη στὸ Σύνολο Β ἀπὸ τὴν Ἀκρόπολη τῆς Κνωσοῦ μαζί μετὰ στικτὰ κύπελλα ὅπως τὸ 37¹³². Ἀντίθετα, τὸ ἐπάνω στρῶμα τοῦ λάκκου (ΠΙΝ. 1.2) παρουσιάζει τὴν ἀνάμειξη τῶν ὕστερων ΜΜ ΙΙΙ καὶ πρώιμων ΥΜ Ια στοιχείων ποὺ, κατὰ τοὺς Warren καὶ Hankey, χαρακτηρίζουν τὸ μεταβατικὸ ΜΜ ΙΙΙ-ΥΜ Ι στάδιο – κυλινδρικὰ κύπελλα, ὀλόβαφα ἢ μετὰ λευκὴ κόσμηση, λευκὲς σπειρεῖς (218), στολίδωση (46), ἐνόφθαλμες σπειρεῖς (221), ὅπως καὶ ἄλλα μοτίβα μετὰ στιλπνὸ χρῶμα (17, 56, 232). Κάποιες διαφορὲς ἀνιχνεύονται καὶ στὶς πρόχους τοῦ ἐπάνω στρώματος, ποὺ περιλαμβάνει ἕξι μετὰ πιὸ ὑψηλὲς προχοὲς καὶ μία (216) ποὺ καλύπτεται μετὰ στιλπνὸ ἐπίχρισμα καὶ κοσμεῖται μετὰ ἐπίσης στιλπνὸ, κόκκινο χρῶμα. Στὸ ἐπάνω στρῶμα τοῦ λάκκου περιλαμβάνονται καὶ ὀρισμένα ἀγγεῖα μετὰ σαφὴ ΥΜ Ια χαρακτηριστικὰ (10, 16, 42) καὶ ἄλλα ποὺ πιθανότατα ἀνήκουν σὲ αὐτὴ τὴ φάση (203, 221, 195, 218). Ἡ δευτέρη λοιπὸν ἀποκομιδὴ τοῦ Π 1967 ἀντιπροσωπεύει κτερίσματα τῶν ΜΜ ΙΙΙ-ΥΜ Ι καὶ ΥΜ Ια φάσεων.

Ὡστόσο τὰ δύο στρώματα τοῦ λάκκου παρουσιάζουν ὀρισμένα κοινὰ στοιχεῖα. Ἡ πρόχους 206 μοιάζει πολὺ μετὰ τὶς 205 καὶ 207 τοῦ κάτω στρώματος, ἐνῶ ἡ 195 ἔχει σχεδὸν ἀκριβῶς τὸ ἴδιο σχῆμα μετὰ τὴ 210. Ἀκόμη πιὸ σαφεῖς συνδυητικὸς κρίκος ἀνάμεσα στὰ δύο στρώματα ἀποτελοῦν τὰ στικτὰ κύπελλα 35-37 καὶ τὰ σχεδὸν ὅμοια 40-41. Ἡ σχέση τοῦ περιεχομένου τῶν δύο στρωμάτων ὑποδηλώνει ὅτι τὸ χρονικὸ διάστημα ποὺ τὰ ἀποχωρίζει ἦταν σχετικὰ σύντομο. Ἐφόσον τὰ ἀγγεῖα τοῦ ἐπάνω στρώματος δὲν εἶναι προγενέστερα τῆς ΜΜ ΙΙΙ-ΥΜ Ια βαθμίδας, τὸ κάτω δὲν χρονολογεῖται πρὶν ἀπὸ τὴν ὕστερη ΜΜ ΙΙΙ περίοδο· ἐπιπλέον τὸ κύπελλο 40 ἔχει στενὰ παράλληλα στὴ Φάση ΙΙΙ τῆς Φαιστοῦ. Ἔτσι, ἡ πρώτη ἀποκομιδὴ τοῦ Π 1967 χρονολογεῖται στὴν ὕστερη ΜΜ ΙΙΙ περίοδο ἢ τὸ ἀργότερο σὲ ἓνα πρώιμο στάδιο τῆς ΜΜ ΙΙΙ-ΥΜ Ι φάσης.

130. Τὴν πρόσφατη μελέτη τῆς C. GILLIS, *Minoan Conical Cups*, Goteborg 1990 (SIMA 89) δὲν πρόλαβα νὰ συμβουλευτῶ.

131. Πρβ. καὶ ΠΑΕ 1978, πίν. 149β-γ γιὰ διάφορους τύπους κυπέλλων ἀπὸ τὴ Θήρα, ρηχοὺς καὶ βαθεῖς μετὰ ἢ χωρὶς ἐπίπεδο χεῖλος.

132. CATLING, CATLING καὶ SMYTH 1979, εἰκ. 18-22.

ΠΙΝΑΚΑΣ

	Ήμισφ. Κύπελλα	Κυλινδρ. Κύπελλα	Άνω ήμισφ. Κύπελλα	Κωνικά Κύπελλα	Ραμφ. Πρόχοι	Διάφορα
1. Κάτω στρώμα λάκκου		21		128	205	188
		34		130	207	192
		37		131	210	228
		40		137	211	
				144	213	
				145	219	
				181	220	
2. Έπάνω στρώμα λάκκου	10+	23	49	124	193	225
	16	24	54	125	194	232+
	17	25	56	126	195	224
	9+	26		127	198	
		29		129	203	
		30+		132	206	
		33		133	212	
		35		134	214	
		36		135	216	
		38+		136	218	
		41		138	221	
		42		139	197+	
		43+		140		
		46+		141		
				142		
				143		
			147			
			171			
			179			
			183			
			184			
3. Σωρός προθαλάμου	3	27	55	149-161	204	226
	8	28		163-169	209	227
		39		182	217	
		45			222	
4. Θάλαμος Περιοχή λάκκου	7	22	48+	59	196	185
	11	31	50	61-68	200	189
	13			72-75	201	231
	18			80-84	202	
				86	215	
				87		
				94-98		
				108-111		
				117		
				118		
				120-122		
			177			
			179			
			103			
5. Θάλαμος Δυτικό τμήμα	1	44	51	57		223+
	2		52+	58		
	4		53+	69		
	5			78		
	6			79		
	12			90		
	14			91		
	15+			100		
	19			101		
	20			114		
				115		
				123		
				173+		
			174-175+			

Όπως αναφέρθηκε στο κεφάλαιο I (σ. 37), στο υψηλότερο σημείο του σωρού στον προθάλαμο (ΠΙΝ. 1.3) βρέθηκε ή πρόχους 222 και μερικά κύπελλα. Τα ΥΜ Ια άγγεία του σωρού (45, 217 και ίσως 209, 226) δέν άποχωρίζονται στρωματογραφικά από όσα χαρακτηρίζονται ως ΜΜ ΙΙΙ-ΥΜ Ια. Έάν ή 222 και τα κύπελλα που βρέθηκαν μαζί της άποτελοϋν μία μεταγενέστερη προσθήκη στο σωρό —όπως νομίζω—, τότε ή πρώτη άποκομιδή του προθαλάμου έγινε την ΥΜ Ια περίοδο και είναι μεταγενέστερη του επάνω στρώματος του λάκκου, άφου είναι άπίθανο νά χρησιμοποιήθηκε ένας άλλος χώρος για άποκομιδές πριν γεμίσει ο λάκκος. Έάν όλος ο σωρός αντιπροσωπεύει μίαν άνακομιδή, τότε πρέπει νά συμπεράνουμε ότι ύλικό από ταφές περίπου σύγχρονες με τις τελευταίες του λάκκου και από μεταγενέστερες συγκεντρώθηκαν μαζί κατά την ΥΜ Ιβ περίοδο.

Τόν τελευταίο καθαρισμό του τάφου αντιπροσωπεύουν τά κτερίσματα γύρω από τó λάκκο (ΠΙΝ. 1.4), στα όποια συμπεριλαμβάνονται ΥΜ Ιβ (11, 12, 15, 231) και ΥΜ Ια άγγεία (14, 16, 17, 18, 185). Οί μικρές πρόχοι γύρω από τó λάκκο είναι όλες άκόσμητες και άτεχνες και έχουν άκόμη αδλακωτά τοιχώματα, παρουσιάζουν όμως όμοιότητες με ΥΜ Ιβ ύλικό από άλλες περιοχές. Τέλος, στο ύλικό που έμεινε διάσπαρτο στο θάλαμο, και ειδικά στο δυτικό του τμήμα (ΠΙΝ. 1.5), ύπάρχουν ΥΜ Ια και Ιβ άγγεία.

Η μελέτη τής κεραμικής ένός τάφου που χρησιμοποιήθηκε για πολλαπλές ταφές δέν λύνει προβλήματα που δέν έχουν βρει λύση, άκόμη και μετά την άνασκαφή άρκετών οικισμών. Άλλωστε τó ρεπερτόριο τής κεραμικής του Π 1967 περιορίζεται κυρίως σε άγγεία δύο ειδών. Η κεραμική τών άλλων τάφων του Πόρου θά καλύψει ίσως όρισμένα κενά του ύλικού από τόν Π 1967, άπ' όπου λείπουν και κοινά άγγεία, όπως κύπελλα με λευκές σπείρες, άωτα κύπελλα με καλαμοειδή ή άλλα άγγεία με στολιδωτή κόσμηση έκτός από ένα κύπελλο και ένα σκύφο.

Όυτε είναι δυνατό νά συναχθοϋν γενικά συμπεράσματα για την εξέλιξη τής νεοανακτορικής κεραμικής με βάση μόνο τά δεδομένα του Π 1967, άφου μάλιστα τά άγγεία του τάφου έντάσσονται κυρίως στην παράδοση ένός όρισμένου γεωγραφικού χώρου. Όστόσο, ένα σημαντικό ποσοστό τών άγγείων του τάφου βρέθηκε σε άδιατάρακτες ομάδες, στις όποιες παρακολουθείται μία σταθερή εξέλιξη τής κεραμικής χωρίς αισθητές διακοπές. Αυτό σημαίνει ότι οί διαδοχικοί καθαρισμοί του τάφου έγιναν κατά σύντομα σχετικά διαστήματα και ήταν γενικά άποτελεσματικοί. Γι' αυτό και στα κεραμικά σύνολα του Π 1967 άνιχνεύονται όρισμένες τάσεις που παρατηρήθηκαν και στη μελέτη άλλων συνόλων, όπως ή βαθμιαία μείωση του άριθμού τών άκόσμητων και μονόχρωμων κυλινδρικών κυπέλλων, που λείπουν από τó διάσπαρτο ύλικό του θαλάμου, και ή αντίστροφη εξέλιξη τών ήμισφαιρικών, που άπουσιάζουν τελείως από τó κάτω στρώμα του λάκκου. Παράλληλο φαινόμενο είναι και ή βαθμιαία ύποχώρηση τών λευκών διακοσμητικών μοτίβων, που τó τελευταίο τους δείγμα βρέθηκε στο σωρό γύρω από τó λάκκο.

Τó ύλικό του Π 1967 προσφέρει επίσης και κάποια στοιχεία για τή χρονολόγηση τών κυλινδρικών κυπέλλων με λευκή στικτή κόσμηση, που θεωρούνται χαρακτηριστικά μιās πρώιμης, ΜΜ ΙΙΙα, φάσης. Κατά τούς Warren και Hankey, τά κύπελλα με πλαστικό άναβαθμό ή δακτύλιο και με λευκή στικτή κόσμηση μπορεί νά άνάγονται στη ΜΜ ΙΙ περίοδο και δέν άπαντοϋν στη Φάση ΙΙΙ τής Φαιστού¹³³. Έτσι, οί Άγγλοι μελετητές δέχονται ότι τó Σύνολο Β άπό την Άκρόπολη τής Κνωσού, που περιέχει τέτοια άγγεία, άνήκει στη ΜΜ ΙΙΙα φάση. Όστόσο, μέσα στο πλαίσιο τών άνασκαφικών δεδομένων του Π 1967, τά 35-37 δέν άπο-

133. WARREN και HANKEY 1989, 57. Όστόσο τά κυλινδρικά κύπελλα με πλαστικό άναβαθμό επιβιώνουν στη Θήρα (ΠΑΕ 1976, εικ. 36).

χωρίζονται ως ένα πιο πρώιμο στοιχείο από τα άλλα κύπελλα με διάφορα λευκά μοτίβα. Έπιπλέον τα κύπελλα της Ἀκρόπολης και του Πόρου παρουσιάζουν πολύ μεγάλη ομοιότητα στο σχήμα και στη διακοσμητική αντίληψη και σίγουρα εντάσσονται στην ίδια τοπική παράδοση, αν δεν είναι έργα του ίδιου εργαστηρίου¹³⁴. Αὐτὸς εἶναι καὶ ὁ πιὸ πιθανὸς λόγος, γιατί δὲν ὑπάρχουν στὸ ὑλικὸ τῆς Φάσης III τῆς Φαιστοῦ, πού παρουσιάζει ἄλλα κοινὰ γνωρίσματα καὶ μετὰ τὸ πρῶμο ὑλικὸ τοῦ Π 1967 καὶ μετὰ τὸ Σύνολο Β τῆς Κνωσοῦ. Ἄν καὶ τὰ λίγα πρῶμα ἀγγεῖα τοῦ Π 1967 δὲν προσφέρουν μεγάλη κλίμακα σχημάτων καὶ μοτίβων, τὰ τρία σύνολα μοιάζουν νὰ εἶναι σύγχρονα καὶ δὲν χρονολογούνται πρὶν ἀπὸ τὴν ὕστερη MM III φάση.

Ἐνδιαφέρον ἐπίσης παρουσιάζει καὶ ἡ σειρά τῶν YM Ιβ ἀγγείων τοῦ Π 1967, πού μοιράζεται σὲ δύο ἀποθέτες καὶ στὸ διάσπαρτο ὑλικὸ τοῦ θαλάμου. Τὸ γεγονός ὅτι τὸ κύπελλο 20 εἶναι ἓνα ἀπὸ τὰ τελευταῖα κτερίσματα τοῦ τάφου εἶναι μία ἐνδειξη ὅτι τὰ ἀγγεῖα μετὰ ἐναλλασσόμενα μοτίβα ἀνήκουν στὸ τελευταῖο στάδιο τῆς YM Ιβ περιόδου¹³⁵. Ἡ πρόχους 222, τὸ καλύτερο ποιοτικὰ ἀγγεῖο τοῦ τάφου, ξεχωρίζει σαφῶς ἀπὸ τὰ ἄλλα καὶ εἶναι πιθανότατα εἰσηγμένη ἀπὸ κάποιο ἀνατολικὸ ἐργαστήριο. Τὰ ἄλλα YM Ιβ ἀγγεῖα τοῦ τάφου εἶναι πολὺ πιὸ χαμηλῆς ποιότητας καὶ μαρτυροῦν ὅτι τὰ ἐργαστήρια τοῦ Πόρου, ἂν καὶ εἶχαν πάντα ἐπαφὴς μετὰ ἄλλες περιοχές, δὲν πλησίασαν ποτὲ τὴν τεχνικὴ τελειότητα καὶ τὴ φαντασία τῶν σύγχρονων ἐργαστηρίων τῆς ἀνατολικῆς Κρήτης καὶ τῆς γειτονικῆς Κνωσοῦ.

Ἡ σύγκριση τῶν “ἀνακτορικῶν” ἀγγείων μετὰ τὴν κεραμικὴ τῶν οἰκισμῶν καὶ τῶν νεκροταφείων τῆς περιοχῆς τους εἶναι μία μέθοδος πού μπορεῖ νὰ ὀδηγήσει σὲ ἐνδιαφέροντα συμπεράσματα σχετικά μετὰ τὸ ρόλο πού ἔπαιζαν τὰ ἀνάκτορα στὴν παραγωγή τῆς κεραμικῆς¹³⁶. Ἡ κεραμικὴ τῶν τάφων τοῦ Πόρου προσθέτει πολλὰ στοιχεῖα πού διασαφηνίζουν τὰ χαρακτηριστικὰ τῆς παραγωγῆς τῶν οἰκισμῶν γύρω ἀπὸ τὴν Κνωσὸ καὶ τίς σχέσεις τῶν διαφόρων ἐργαστηρίων ἀναμεταξύ τους καὶ μετὰ τὴν ἴδια τὴν Κνωσὸ.

Ἡ κεραμικὴ τῶν μιάζων. Ἀπὸ τοὺς ἀποθέτες καὶ τὸ θάλαμο ἀπόμειναν λίγα μόνο κομμάτια μετὰ τὴ συγκόλληση τῶν ἀγγείων, ἐνῶ στὴν ἐπίχωση τοῦ δρόμου, τοῦ προθαλάμου καὶ τοῦ ἀνατολικοῦ τμήματος τοῦ θαλάμου, ὑπῆρχαν σχετικά ἄφθονα ὄστρακα. Ἀπὸ τὰ θραύσματα συγκολλήθηκαν ὀκτὼ ἀποσπασματικὰ διατηρημένα ἀγγεῖα, ἀπὸ τὰ ὁποῖα πέντε συμπληρώθηκαν. Τὸ κύπελλο 47 ἀναφέρθηκε ἤδη παραπάνω. Οἱ πρόχοι 199 καὶ 208 ἐντάσσονται ἀβίαστα στὴν ὁμάδα τῶν ἄλλων πρόχων τοῦ τάφου. Ὁ σκύφος 186 καὶ τὸ πιθάρι 233 ἔχουν στενὰ παράλληλα τῆς YM Ιβ περιόδου. Τὰ ἄλλα τρία ἀγγεῖα ἀνήκουν στὴν YM III περίοδο. Ἡ 187 ἔχει τὸ τυπικὸ σχῆμα τῶν YM IIIA2 κυλίκων, ἐνῶ τὸ μοτίβο τῆς ἔχει παράλληλα τῆς YM IIIB περιόδου· κατὰ τὴν Κάντα τὸ ἀγγεῖο ἀνήκει στὸ τέλος τῆς YM IIIA2 ἢ, τὸ ἀργότερο, στὴ μετάβαση πρὸς τὴν IIIB φάση¹³⁷. Ὁ ἀμφορέας 229 εἶναι ὅμοιος μετὰ τὸν ἀμφορέα ἀπὸ τὸν τάφο H τοῦ Κατσαμπᾶ¹³⁸, τυπικὸ ἀγγεῖο τῆς YM IIIA2 περιόδου.

Ὁ 230 ἀνήκει σὲ μία κατηγορία ἀποθηκευτικῶν ἀμφορέων, κυρίως ψευδόστομων, πού φέρουν γραμμικὴ διακόσμηση μετὰ λευκὸ ἢ σκούρο χρῶμα καὶ ἔχουν εὐρεία διάδοση στὸ Αἰγαῖο καὶ στὴν ἀνατολικὴ Μεσόγειο τὴν YM IIIA2-IIIB περίοδο· ὀρισμένοι φέρουν καὶ ἐπιγραφὴς τῆς Γραμμικῆς Β. Γιὰ τοὺς λόγους αὐτοὺς ἐνδιαφέρουν ἰδιαίτερα ὄσους μελετητὲς

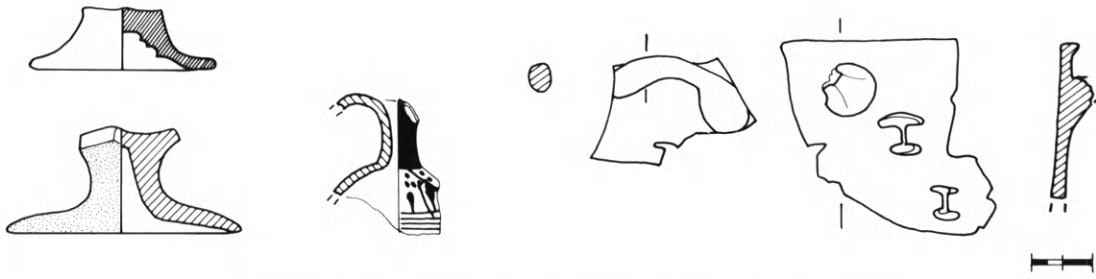
134. Πρβ. καὶ τὰ ὅμοια κύπελλα ἀπὸ τὸν Π 1986 (ΔΗΜΟΠΟΥΛΟΥ-ΡΕΘΕΜΙΩΤΑΚΗ 1988, πίν. 9α).

135. WARREN καὶ HANKEY 1989, 80 μετὰ παραπομπές.

136. Γιὰ τὸ θέμα βλ. MACGILLIVRAY 1987, WALBERG 1987. Γιὰ τὴν προέλευση τοῦ πηλοῦ τῶν ἀγγείων τῆς περιοχῆς τῆς Κνωσοῦ βλ. DAY 1988.

137. ΚΑΝΤΑ 1980, 27.

138. ΑΛΕΞΙΟΥ 1967, πίν. 25β.

Είκ. 31. ΥΜ Ι (δεξιά και στη μέση) και ΥΜ ΙΙΑ άριστερά από τὰ μάζα.

άσχολοῦνται με τὴ βιομηχανία και τὸ ἐμπόριο τῆς ὕστερης χαλκοκρατίας και ἔχουν ἀποτελέσει τὸ ἀντικείμενο μιᾶς σειρᾶς ἀναλυτικῶν προγραμμάτων, πὸ σκοπὸ ἔχουν νὰ ἐπισημάνουν τὰ κέντρα τῆς παραγωγῆς τους¹³⁹.

Ἡ κόσμηση τοῦ 230 μοιάζει με ἐνὸς ψευδόστομου ἀμφορέα ἀπὸ τὴν Κνωσό, πὸ χρονολογεῖται στὴν ΥΜ ΙΙΑ2 περίοδο, καθὼς και με τὴν κόσμηση τῶν ἀμφορέων τοῦ ἴδιου τύπου ἀπὸ τὴς Μυκῆνες¹⁴⁰. Οἱ ψευδόστομοι με λευκὰ μοτίβα δὲν κοσμοῦνται στὴ ζώνη τῆς κοιλιᾶς, ἐνῶ ὅσοι ἔχουν διακόσμηση με σκουρο χρῶμα φέρουν συχνὰ ὄφιοειδεῖς ταινίες γύρω ἀπὸ τὸ σῶμα. Ἡ ἐπιφάνεια τοῦ 230 εἶναι πολὺ φθαρμένη, ἀλλὰ τὰ ἴχνη του λευκοῦ χρώματος στὸ σῶμα τοῦ ἀγγείου δὲν μοιάζουν νὰ ἀνήκουν στὸ ἴδιο μοτίβο.

Τὰ ὄστρακα τῶν μάζων ἀντιπροσωπεύουν τὴς ἴδιες χρονολογικὲς περιόδους ὅπως και τὰ ἀποσπασματικὰ διατηρημένα ἀγγεῖα. Τὰ περισσότερα εἶναι νεοανακτορικὰ και ἀνήκουν σὲ ἀγγεῖα τῶν ἰδίων τύπων με ἐκεῖνα πὸ χρησιμοποιήθηκαν ὡς κτερίσματα. Ἐκτὸς ἀπὸ μερικὰ θραύσματα ἀπὸ χοντρά ἀγγεῖα, πιθάρια και χύτρες (πίν. 24α), τὰ ὑπόλοιπα εἶναι τῆς ΥΜ ΙΙ ἐποχῆς. Ἀπὸ τὰ ὄστρακα, πὸ δὲν ἦταν δυνατὸ νὰ δημοσιευθοῦν ὅλα, ἐπιλέχθηκαν ὀρισμένα ὡς ἀντιπροσωπευτικὰ τῆς χρονολογικῆς κλίμακας τοῦ ὕλικου ἢ γιατί ἐνδιαφέρουν καθ' ἑαυτὰ (εἰκ. 30-31, πίν. 24β-25).

Ἀπὸ τὰ ΥΜ Ι (κυρίως ΥΜ Ιβ) ὄστρακα ἐνδιαφέρον εἶναι τὸ τμήμα ἐνὸς προχοῖδίου (εἰκ. 31 στὴ μέση, πίν. 24β κάτω ἀριστ.), πὸ τὸ στόμιό του ἦταν ἀρχικὰ συμπαγὲς και μετὰ τρυπήθηκε με κάποιον αἰχμηρὸ ἐργαλεῖο. Στὴ βάση μιᾶς λαβῆς (πίν. 24α ἀριστ.) εἶναι χαραγμένο ἓνα σημεῖο, πὸ ἀποτελεῖται ἀπὸ τρεῖς κάθετες παράλληλες γραμμές. Παρόμοια σημεῖα κεραμοῦργῶν (potters' marks, marques de rotiers) τῆς παλαιοανακτορικῆς και νεοανακτορικῆς περιόδου ἔχουν δημοσιευθεῖ ἀπὸ τὰ Μάλια και ἀπὸ τὴν Κέα¹⁴¹. Τὰ σημεῖα ἀπαντοῦν κυρίως σὲ χοντρά ἀγγεῖα και χαράζονταν πρὶν ἀπὸ τὸ ψήσιμο. Κατὰ τὴ γνώμη τῶν Godart και Olivier¹⁴², πὸ βασίζεται στὴ μελέτη 231 παραδειγμάτων ἀπὸ τὸ Quartier Mu, τὰ σημεῖα δὲν ἀναφέρονται

139. Γιὰ τὰ πρόσφατα ἀναλυτικὰ συμπεράσματα βλ. JONES 1986 (κριτικὴ τοῦ προγράμματος ἀπὸ τὸν PORHAM 1985). Ἐπερίγραφοι ἀμφορεῖς ἔχουν βρεθεῖ κυρίως στὴ Θήβα, στὴς Μυκῆνες και στὰ Χανιά. Γιὰ τὴς ἐπιγραφές βλ. RAISON 1968, SACCONI 1974. Γιὰ τὴν Κρήτη εἰδικὰ HALLAGER 1975, PORHAM 1969. Βλ. ἐπίσης HASKELL 1989, 91-95.

140. WARREN 1982-1983, εἰκ. 39· HASKELL 1981, 226, Τύπος 2, εἰκ. 1β.

141. OLIVIER στὸ CHEVALIER κ.ά. 1975, 135-154· GODART και OLIVIER 1978, 99-204· ΒΙΚΑΚΙ 1984.

142. GODART και OLIVIER 1978, 34-36.

ούτε στα άγγεϊα ούτε στο περιεχόμενό τους. Το σημείο της λαβής του Π 1967 έχει παράλληλα σε λαβές και από τα Μάλια και από την Άγια Ειρήνη¹⁴³.

Τα θραύσματα ενός μικρού σκεύους (είκ. 31 δεξιά, πίν. 25α άριστ.) είναι από πορτοκαλή πηλό με πολλές προσμείξεις. Η επιφάνεια του μεγαλύτερου είναι γκριζα, χωρίς να είναι έμφανές αν είναι καμένη. Το σωζόμενο τμήμα του είναι τελείως κυλινδρικό με επίπεδο χείλος και δύο μικρές όριζόντιες λαβές· και στα δύο θραύσματα σώζονται κατά διαστήματα τρύπες, που το σχήμα τους θυμίζει οκτώσχημη άσπίδα. Παράλληλα δεν μου είναι γνωστά. Παρόμοια διάτρητη κόσμηση έχει η βάση ενός κέρνου της ΜΜ Ια περιόδου από το Φουρνί Άρχανών¹⁴⁴. Κυλινδρικό σώμα με επίπεδο χείλος, δύο ζεύγη όριζόντιων λαβών και θολωτό κάλυμμα έχει ένα τριποδικό άγγεϊο από τις Βασιλικές Άποθήκες της Κνωσού, που κατά τον Evans ήταν μαγειρικό σκευός¹⁴⁵. Το σκευός του Πόρου ήταν πιθανότατα ένας τύπος θυμιατηρίου, ανάλογου με τα μυκηναϊκά, που έχουν σφαιρικό διάτρητο σώμα, διάτρητο κάλυμμα και τρία πόδια¹⁴⁶. Έαν οι τρύπες αποδίδουν πράγματι το σχήμα της οκτώσχημης άσπίδας, τότε το σκευός του Π 1967 είναι πιθανότατα της ΥΜ Ιβ περιόδου.

Τα ΥΜ ΙΙΙ όστρακα μοιάζουν να είναι όλα της ΥΜ ΙΙΑ2 φάσης· ένα (πίν. 24β κάτω στη μέση) είναι μυκηναϊκό· όρισμένα ανήκουν ίσως στο ίδιο μεταβατικό στάδιο προς την ΥΜ ΙΙΙΒ περίοδο, όπως η κύλικα 187. Όστρακα της ΥΜ ΙΙ και ΙΙΑ1 φάσης δεν φαίνεται να υπάρχουν. Όπωςδήποτε, το γεγονός ότι θραύσματα από ΥΜ ΙΙΑ2 κύλικες (είκ. 31 άριστ., πίν. 25γ) βρέθηκαν μέσα στο θάλαμο, δυτικά του λάκκου, σημαίνει ότι ο προθάλαμος δεν είχε γεμίσει ακόμη με μάζα, όπως θα συνέβαινε αν ο τάφος είχε συληθεί πολύ πιό πριν. Η σύληση λοιπόν του τάφου έγινε κατά τη διάρκεια της ΥΜ ΙΙΑ2 φάσης. Ός το τέλος της περιόδου ή την αρχή της ΥΜ ΙΙΙΒ ο δρόμος και ο προθάλαμος είχαν φραχθεί με τα χώματα της αρχικής έπιχωσης του δρόμου, που οι τυμβωρύχοι θα είχαν συσσωρεύσει γύρω από τον τάφο, καθώς και με διάφορα άπορρίματα των κατοίκων της περιοχής.

143. GODART και OLIVIER 1978, άρ. 297· ΒΙΚΑΚΙ 1984, πίν. 23, VI.-13. Το σημείο μιās πολυ όμοιας λαβής από την Άγια Βαρβάρα (PELON 1966, είκ. 22) αποτελείται από τρία επίσης χαράγματα, που δεν είναι όμως παράλληλα ούτε ισομήκη.

144. ΣΑΚΕΛΛΑΡΑΚΗΣ και ΣΑΚΕΛΛΑΡΑΚΗ 1962, πίν. ΙΓ.

145. EVANS 1921, είκ. 412.

146. Κατά τη GEORGIΟΥ (1986, 40), τα θυμιατήρια είναι πάντα διάτρητα με τρόπο που να επιτρέπει στον καπνό να διαφεύγει προς τα επάνω (και τριγύρω). Για διάφορα κυλινδρικά άγγεϊα και σκευή από την Κρήτη βλ. ONASSOΓΛΟΥ 1985, 25-28, που πιστεύει ότι το πρότυπο του μοτίβου των Humren στis ταλισμανικές σφραγίδες ήταν ένα είδος θυμιατηρίου. Τα Humren έχουν βέβαια κάθετη λαβή.

IV. ΜΙΚΡΟΕΥΡΗΜΑΤΑ

Κοσμήματα

Τὰ κοσμήματα πού διέφυγαν τὴν προσοχὴ τῶν τυμβωρύχων καὶ τὴν τυχὸν ἀπληστία τῶν συγγενῶν τοῦ κάθε νεκροῦ δὲν εἶναι πολλὰ. Ἡ ποικιλία ὁμῶς τῶν ὑλικῶν καὶ τῶν τύπων πού παρουσιάζει αὐτὴ ἢ κατηγορία κτερισμάτων ὑποδηλώνει ὅτι οἱ ἰδιοκτῆτες τοῦ τάφου εἶχαν θαφτεῖ πλούσια στολισμένοι¹⁴⁷. Ἡ πιὸ πολυάριθμη ὁμάδα, οἱ χάνδρες, εἶναι κυρίως λίθινες (ἀπὸ ὄρεϊα κρύσταλλο, σάρδιο, ἀμέθυστο, στεατίτη (;) καὶ ὄφιτη) ἢ γυάλινες. Τὰ χρυσὰ κοσμήματα περιλαμβάνουν χάνδρες, σκουλαρίκια, καὶ ἓνα μικρὸ δαχτυλίδι, ἐνῶ τὰ ἀσημένια περιορίζονται σὲ μία χάνδρα καὶ δύο σκουλαρίκια. Ὁ χαλκὸς ἀντιπροσωπεύεται ἀπὸ σκουλαρίκια, μερικὲς μικρὲς χάνδρες καὶ δύο μεγαλύτερα ἀναρτήματα περιδεραιῶν. Μολυβένιο εἶναι ἓνα μόνο σκουλαρίκι.

Τὰ σκουλαρίκια ἀπαρτίζουν μία σειρὰ παραλλαγῶν τοῦ κρίκου μοναδικῆ στὴν Κρήτη, ὅπου τὰ κοσμήματα αὐτὰ δὲν εἶναι γνωστὰ πρὶν ἀπὸ τὴ ΜΜ περίοδο. Ἐνῶ στὴν κυρίως Ἑλλάδα ὁ ἀπλὸς κρίκος ἀπαντᾷ σὲ ὅλες τὶς φάσεις τῆς μεσοελλαδικῆς ἐποχῆς¹⁴⁸, τὰ παλαιότερα μινωικὰ παραδείγματα δὲν χρονολογοῦνται πρὶν ἀπὸ τὴ ΜΜ III φάση¹⁴⁹. Πολλὰ ἀπὸ αὐτὰ τὰ σκουλαρίκια, γιὰ τὰ ὁποῖα δὲν ὑπάρχουν ἀσφαλῆ ἀνασκαφικὰ δεδομένα, εἶναι φτηνὰ κοσμήματα ἀπὸ χαλκὸ ἢ ἀπὸ χάλκινο σύρμα πού σὲ μερικὲς περιπτώσεις εἶχε ἐπικαλυφθεῖ μὲ ἄλλο ἔλασμα, ἀσημένιο (Βόρος), ἢ χρυσὸ (Μάλια, Ἁγία Τριάδα)¹⁵⁰. Τὰ ἀσημένια σκουλαρίκια ἀπὸ τὸν τάφο XVIII τῶν Γυψάδων τῆς ΜΜ III περιόδου εἶναι καὶ αὐτὰ ἐλασμάτινα. Ὁ κρίκος 234, ἀπὸ τὸ κάτω στρώμα τοῦ λάκκου, εἶναι ἴσως τὸ πιὸ πρῶμο γνωστὸ παράδειγμα ἀπὸ συμπαγῆ χρυσό.

Ὁ ἀπλὸς κρίκος, πού χρησιμοποιήθηκε καὶ κατὰ τὴν ΥΜ III ἐποχῆ¹⁵¹, διαφοροποιεῖται μὲ τὴν προσθήκη φύματος ἀπὸ ἓνα (237) ἢ περισσότερα σφαιρίδια (238). Ὁ τύπος αὐτός, πού εἶναι ἄγνωστος στὴν κυρίως Ἑλλάδα καὶ στὰ νησιά τοῦ Αἰγαίου, θεωρεῖται ὡς ἀνατολικῆς ἐμπνευσης, μιὰ καὶ εἶναι εὐρύτατα γνωστὸς στὸ συροπαλαιστινιακὸ χῶρο ἀπὸ τὸ τέλος τοῦ 17ου αἰῶνα καὶ στὴν Κύπρο ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 16ου¹⁵². Μῆτρες γιὰ τὴν κατασκευὴ σκουλαρι-

147. ΛΕΜΠΕΣΗ 1967, 206.

148. DIETZ 1980, 78.

149. Ἐνα χάλκινο σκουλαρίκι ἀπὸ τὸν τάφο VII τοῦ Ἁι-Λιά χρονολογεῖται ἀπὸ τὸν HIGGINS (1980, 62) στὸ 17ο αἰῶνα. Τὰ ἀσημένια τοῦ τάφου XVIII τῶν Γυψάδων χρονολογήθηκαν στὴ ΜΜ IIIα φάση γιὰ τὴ χρονολόγηση τῆς κεραμικῆς τοῦ τάφου βλ. κεφ. V, σ. 146, σημ. 334.

150. Μὲ τὴν ἴδια μέθοδο κατασκευάστηκε καὶ ἓνας σφηκωτήρας ἀπὸ τὸν τάφο III τοῦ Μαύρου Σπήλιου (FORSYKE 1926-1927, III.3, πίν. 18). Ἡ τεχνικὴ ἐφαρμόστηκε καὶ σὲ ἄλλες περιοχὲς σὲ διάφορες περιόδους (ΤΣΟΥΝΤΑΣ 1908, εἰκ. 32, KARAGEORGHIS 1983, 420). Γιὰ ἄλλα ἀδημοσίευτα μινωικὰ σκουλαρίκια βλ. ΜΑΡΙΝΑΤΟ 1930-1931, 163-164, σημ. 4.

151. HOOD, HUXLEY καὶ SANDARS 1958-1959, VII.18, IX.3, 249-250, εἰκ. 33, πίν. 60b.

152. NEGBI 1970, 40, 41, πίν. II· MAXWELL HYSLOP 1971, 116, σημ. 2, πίν. 77, εἰκ. 79-80· LAFFINEUR 1980, πίν. 89· BUCHHOLZ 1986, 126-128.

κιών αυτού του τύπου έχουν βρεθεί στη Συρία και στην Παλαιστίνη¹⁵³. Δύο ανάλογες είναι γνωστές και από την Κρήτη, δεν είναι όμως βέβαιο αν είναι μινωικές ή αν ανήκουν στην αρχαϊκή εποχή, όταν ο ίδιος τύπος αναβίωσε στο Αίγαίο¹⁵⁴. Όπωςδήποτε η τεχνική αυτή εφαρμόζονταν και στην Κρήτη, τουλάχιστον από την ΥΜ Π περίοδο, όπως μαρτυρεί το χυτό μολυβένιο σκουλαρίκι από την Άνεξερευνητή Οικία της Κνωσού¹⁵⁵.

Μήτρα δεν χρησιμοποιήθηκε για τα σκουλαρίκια του Π 1967· το φύμα των 237 και 238 είναι πρόσθετο, όπως αποδεικνύει η εξέτασή τους με το στερεομικροσκόπιο. Με την ίδια τεχνική, όρατη μάλιστα με γυμνό μάτι, έγινε και το 239· με το μικροσκόπιο διακρίνεται και το επίπεδο σημείο των κοκκίδων, που θα χύθηκαν ή κάθε μία χωριστά επάνω σε κάποια επίπεδη επιφάνεια και μετά προσκολλήθηκαν στο κόσμημα¹⁵⁶. Η τεχνική και το σχήμα του 239 το συνδέουν με τα βουκρανιόσχημα σκουλαρίκια που είναι γνωστά από αρκετά μινωικά παραδείγματα¹⁵⁷, αλλά έχουν ευρύτερη διάδοση στην Κύπρο. Παρόμοια έχουν βρεθεί και στη Συρία¹⁵⁸.

Η σχέση των μινωικών με τα κυπριακά σκουλαρίκια είναι ένα πρόβλημα που έχει απασχολήσει αρκετούς μελετητές χωρίς να βρει γενικά αποδεκτή λύση¹⁵⁹. Τα κρητικά σκουλαρίκια παρουσιάζουν ορισμένες τυπολογικές διαφορές από τα κυπριακά. Η κοκκίδωση των κυπριακών είναι πιο περίτεχνη και επεκτείνεται και στην κάτω επιφάνεια του κρίκου· σε ορισμένα, στα όποια δύο μικροί συρμάτινοι κρίκοι έχουν προστεθεί αντινωτά, σαν αυτιά, στη βουκρανιόσχημη πρόσφυση, είναι φανερή η πρόθεση να δηλωθεί το σχήμα της ταυροκεφαλής. Τα σκουλαρίκια αυτά διαδέχθηκε άλλωστε ο χαρακτηριστικά κυπριακός τύπος με εξάρτημα από έκτυπη κεφαλή ταύρου ή μοσχάριου¹⁶⁰. Ένα μόνο μινωικό σκουλαρίκι, από τον τάφο ΙΙΙ του Μαύρου Σπήλιου, φέρει κοκκιδωτή κόσμηση στην κάτω επιφάνεια του κρίκου, όπως τα κυπριακά· γι' αυτό και έχει θεωρηθεί ως το μόνο εισηγμένο¹⁶¹. Η κοκκίδωση, που καλύπτει την κωνική πρόσφυση των άλλων κρητικών παραδειγμάτων του τύπου (και του 239), καταλήγει σε μεγαλύτερο κόκκο, χαρακτηριστικό που δεν απαντά στα κυπριακά σκουλαρίκια.

Η κύρια δυσκολία που παρουσιάζει το πρόβλημα της καταγωγής αυτού του τύπου είναι η αμφίβολη χρονολόγηση των κρητικών κοσμημάτων, που προέρχονται από τάφους χρησιμοποιημένους για μεγάλο χρονικό διάστημα. Ως πιο θετική ένδειξη για τη χρονολόγηση του βουκρανιόσχημου σκουλαρικιού στην Κρήτη αναφέρεται ένα αδημοσίευτο παράδειγμα από

153. MAXWELL HYSLOP 1971, 136, 138· BUCHHOLZ 1986, εικ. 13g-d.

154. BUCHHOLZ 1986, 125, σημ. 31.

155. POFHAM κ.ά. 1984, πίν. 232, άρ. 8.

156. Για τις μεθόδους κατασκευής των κοκκίδων στην αρχαιότητα βλ. CARROL 1974, 34 και PARINI, FORMIGLI και MELLO 1982, 120.

157. Για τον πληρέστερο κατάλογο βλ. LAFFINEUR 1980, 283.

158. WOOLLEY 1955, πίν. 69g, h (Alalakh). Τα σκουλαρίκια αυτά χρονολογούνται γύρω στο 1500 ή μέσα στο 15ο αιώνα. Άδημοσίευτο παράδειγμα από τη Ras Shamra στο μουσείο της Δαμασκού αναφέρεται από τη MAXWELL HYSLOP 1971, 138.

159. Κατά τον ΙΑΚΩΒΙΔΗ (1969-1970, 299), τα μινωικά βουκρανιόσχημα σκουλαρίκια έχουν όλα εισαχθεί από την Κύπρο, ενώ κατά την ÅSTRÖM (1972, 571-572), αντιπροσωπεύουν ανεξάρτητη δημιουργία εμπνευσμένη από κυπριακά πρότυπα. Η MAXWELL HYSLOP (1971, 131) θεωρεί επίσης τα κυπριακά παραδείγματα παλαιότερα των μινωικών. Πιο πρόσφατα, ο LAFFINEUR (1980, 293-294) υποστήριξε ότι τα πρότυπα ήταν ανατολικά και επηρέασαν πρώτα την κυπριακή και μετά τη μινωική κοσμηματοτεχνία· ο BUCHHOLZ (1986, 130) όμως δεν πιστεύει ότι το πρόβλημα μπορεί να λυθεί με τα υπάρχοντα δεδομένα.

160. ÅSTRÖM 1972, εικ. 65, άρ. 12-13· LAFFINEUR 1980, πίν. 90.

161. HIGGINS 1980, 86.

τὴν Κνωσό (ΜΗ 735), πού λέγεται ὅτι βρέθηκε μὲ ΥΜ Ι κεραμική¹⁶². Ἡ πληροφορία αὐτὴ δὲν λύνει τὸ πρόβλημα, ἀφοῦ τὰ πιὸ παλαιὰ παρόμοια σκουλαρίκια τῆς Κύπρου χρονολογοῦνται στὴν ἴδια ἐποχή¹⁶³.

Χωρὶς σίγουρο χρονολογικὸ πλαίσιο, ἡ ἀποκατάσταση τῆς τυπολογικῆς, καὶ ἐπομένως καὶ τῆς τεχνικῆς, ἐξέλιξης τῶν κοσμημάτων αὐτῶν στὴν Κρήτη βασίζεται σὲ ἐπισηφελῆ δεδομένα. Ὅρισμένοι μελετητὲς θεωροῦν τὰ σχηματοποιημένα βουκράνια ὡς τὸ πιὸ προχωρημένο στάδιο στὴν ἐξέλιξη τῶν σκουλαρικῶν μὲ πρόσφυμα ἀπὸ ἓνα ἢ περισσότερα σφαιρίδια¹⁶⁴. Σύμφωνα μὲ τὴ θεωρία αὐτή, τὰ 237, 238 καὶ 239, πού κατὰ τὸν Laffineur βγήκαν ἀπὸ μήτρα, ἀντιπροσωπεύουν ὄχι μόνον τὰ τυπολογικὰ στάδια πού ὁδήγησαν στὴ δημιουργία τοῦ βουκρανιόσχημου σκουλαρικιοῦ, ἀλλὰ καὶ τὴν τεχνικὴ βαθμίδα πού προηγήθηκε τῆς πραγματικῆς κοκκιδωτῆς διακόσμησης.

Οὔτε ἡ μία οὔτε ἡ ἄλλη ἄποψη (πού καὶ ὡς ἀπλὲς ὑποθέσεις εἶναι ἀπίθανες) μποροῦν νὰ βασιστοῦν στὰ εὐρήματα τοῦ Π 1967. Τὰ σκουλαρίκια εἶναι ὅλα χειροποίητα καὶ τὰ ἀνασκαφικὰ δεδομένα δὲν μᾶς ἐπιτρέπουν νὰ προσδιορίσουμε μὲ βεβαιότητα τὴ χρονολογικὴ τους σχέση. Τὸ 239 εἶναι μεταγενέστερο τῶν κρίκων 234 καὶ 236 καί, πιθανότατα, πιὸ πρῶμο ἀπὸ τὸ 235. Ἐάν τὰ 237 συσχετισθοῦν μὲ τὰ ἀγγεῖα πού βρέθηκαν κοντὰ τους, τότε εἶναι μεταγενέστερα τοῦ 239, ἀλλὰ αὐτὸ δὲν εἶναι σίγουρο, γιατί τὰ μικρὰ αὐτὰ κοσμήματα μπορεῖ κάλλιστα νὰ ἀνήκαν σὲ κάποια παλαιότερη ταφή. Τέλος τὸ 238 δὲν χρονολογεῖται μὲ ἀκρίβεια.

Τὰ παραδείγματα ὁμως τοῦ Πόρου μαρτυροῦν ὅτι τὰ σκουλαρίκια δὲν ἦταν τόσο σπάνια στὴν Κρήτη, ὅσο συνήθως πιστεύεται· αὐτὸ συνάγεται ὄχι μόνον ἀπὸ τὸν ἀριθμὸ, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴν ποικιλία τῶν μορφῶν καὶ τῆς τεχνικῆς, πού ἔχουν ὑποτιμηθεῖ, ἐπειδὴ ἓνα μεγάλο μέρος τοῦ ὕλικου εἶναι ἀδημοσίευτο. Ἀκόμη καὶ ὁ τύπος τοῦ 239, πού εἶναι γιὰ τὴν ὥρα μοναδικό, θὰ ἦταν ἀρκετὰ συνηθισμένος, ὅπως μαρτυρεῖ ἡ μήτρα τῆς Συλλογῆς Μεταξὶ ἀπὸ τὴ Μεσαρά¹⁶⁵. Σύμφωνα μὲ τὰ ὑπάρχοντα δεδομένα τὸ σκουλαρίκι εἶναι ἓνα εἶδος κοσμήματος πού ἐμφανίζεται στὴν Κρήτη ἀρκετὰ ἀργά, πρὸς τὸ τέλος τῆς παλαιοανακτορικῆς ἢ στὶς ἀρχὲς τῆς νεοανακτορικῆς ἐποχῆς. Ὅπως διαπιστώνεται ἀπὸ τὰ εὐρήματα τοῦ Π 1967, ὁ τύπος μὲ κοκκιδωτὸ πρόσφυμα κατασκευάζεται τουλάχιστον ἀπὸ τὴν ΥΜ Ια περίοδο καὶ διάφορες παραλλαγές του χρησιμοποιοῦνται παράλληλα τὴ νεοανακτορικῆ ἐποχή. Ὁ σχετικὰ γρήγορος ρυθμὸς τῆς ἐξέλιξης δίνει πιθανότητες στὴν ὑπόθεση ὅτι αὐτὸς ὁ τύπος κοσμήματος ἐμπνεύστηκε ἀπὸ ξένα πρότυπα, ἔστω καὶ ἂν τὰ ἀνασκαφικὰ δεδομένα τοῦ τάφου δὲν εἶναι ἀρκετὰ σαφῆ γιὰ νὰ λύσουν τὸ πρόβλημα τῆς καταγωγῆς του.

Τὸ δαχτυλίδι 240 ἀνήκει στὴ μικρὴ ὁμάδα τῶν πρῶμων μινωικῶν παραδειγμάτων, πού περιλαμβάνει κυρίως δαχτυλίδια μὲ ἀκόσμητη κυκλικὴ σφενδόνη καὶ τὸ ἐνεπίγραφο δαχτυλίδι ἀπὸ τὸν τάφο ΙΧ τοῦ Μαύρου Σπήλιου. Στὴν ὁμάδα αὐτὴ ἔχουν ἐνταχθεῖ καὶ τὰ δαχτυλίδια τοῦ θησαυροῦ τῆς Αἴγινας. Τὰ κοσμήματα τοῦ θησαυροῦ θεωροῦνται ὡς μινωικὰ ἔργα πού προέρχονται ἀπὸ τὴν Κρήτη¹⁶⁶ ἢ κατασκευάστηκαν στὴν Αἴγινα ἀπὸ μινωίτες τεχνίτες ἀνάμεσα στὸ 1700 καὶ 1500¹⁶⁷. Δύο ἀπὸ τὰ δαχτυλίδια τοῦ θησαυροῦ ἔχουν σφενδόνη μὲ ἐνθετη

162. LAFFINEUR 1980, 287.

163. PEILLON 1972, 53-55, Τύπος VI· ÅSTRÖM 1972, 571.

164. HIGGINS 1980, 62-63, 75· LAFFINEUR 1980, 285.

165. AD 17B, 1961-62, 283, πίν. 348a = LAFFINEUR 1980, πίν. 88R = BUCHHOLZ 1986, εἰκ. 13b.

166. HIGGINS 1980, 66-67.

167. HIGGINS 1987.

γεωμετρική διακόσμηση¹⁶⁸ όπως το 240, αλλά με διαφορετικό σχήμα. Το μοτίβο του ρόμβου με κοίλες πλευρές, που περικλείεται από κύκλο, απαντά στην ένθετη διακόσμηση άλλων αντικειμένων, όπως το “Βασιλικό Ζατρίκιο”, χωρίς το ενδιάμεσο ορθογώνιο¹⁶⁹.

Τα δαχτυλίδια του θησαυρού της Αΐγινας κοσμούνται με κύανο. Τα γυάλινα ενθέματα είναι πιο κοινά και χρησιμοποιήθηκαν για τηνκόσμηση μιας σειράς από περίτεχνα δαχτυλίδια, γνωστά από μυκηναϊκούς κυρίως τάφους. Με άφορμη ένα δαχτυλίδι από τον τάφο 4 του Σελλόπουλου ο Porpham υποστήριξε ότι όρισμένα από τα δαχτυλίδια αυτά που κοσμούνται με το ίδιο μοτίβο είναι έργα ενός κνωσιακού εργαστηρίου της ΥΜ ΙΙΑ περιόδου¹⁷⁰. Το 240, κάπως πρόχειρα συναρμολογημένο και πιο ευτελές, είναι το πιο πρώιμο παράδειγμα αυτής της κατηγορίας κοσμημάτων και μαρτυρεί ότι στην περιοχή της Κνωσού ή κατασκευή τους είχε ήδη αρχίσει την ΥΜ Ια ή Ιβ περίοδο.

“Όλα τα άλλα κοσμήματα του τάφου αποτελούσαν τμήματα περιδεραιών. Το μεγαλύτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι χάνδρες 241-242 που ανήκουν στον τύπο των έλασματινών ψήφων με έκτυπηκόσμηση στην κύρια όψη, γνωστό από πολλούς ύστερομινωικούς και μυκηναϊκούς τάφους. Οι περισσότερες έχουν τη μορφή σχηματοποιημένων φυτών, θαλάσσιων όστρέων, έντόμων και πουλιών. Οι δύο χάνδρες του Π 1967 είναι σχεδόν μοναδικές, γιατί το σχήμα τους αποδίδει το περίγραμμα ενός φυσιοκρατικού στιγμιότυπου και όχι ενός πουλιού απομονωμένου από το φυσικό του περιβάλλον. Γι’ αυτό και δεν έχουν σχέση με τα πτηνόσχημα κοσμήματα και τις σφραγίδες, για τα όποια προτιμήθηκε το κλειστό – και πιο κατάλληλο – σχήμα του πουλιού που κοιμάται με το κεφάλι άκουμπισμένο στη ράχη¹⁷¹. Ίσως μόνο η ανάγλυφη χρυσή χάνδρα από την Κνωσό στο σχήμα του μοσχαριού που αναπαύεται επάνω στο ανώμαλο έδαφος, πλησιάζει τη φυσιοκρατική διάθεση των κοσμημάτων του Πόρου. Η χάνδρα αυτή, που βρέθηκε στην περιοχή του Βασιλικού Τάφου-Ίερού, χρονολογείται στην ΥΜ Ια περίοδο¹⁷². Οι 241-242 είναι της ίδιας εποχής.

Το μοτίβο του πουλιού που ραμφίζει τη φτερούγα του δεν απαντά στην κεραμική ή στις τοιχογραφίες· ακόμη και στις σφραγίδες είναι σπάνιο και δεν άφορα ύδρόβια πουλιά¹⁷³. Ωστόσο οι παραστάσεις ύδρόβιων πουλιών που κινούνται μέσα στο φυσικό τους περιβάλλον επάνω σε νεοανακτορικές σφραγίδες παρουσιάζουν κοινά στοιχεία με τη σκηνή των 241-242¹⁷⁴. Ίδιαίτερα στενή σχέση ύπάρχει ανάμεσα στις χάνδρες και μία σφραγίδα του Μουσείου Ήρακλείου, που απεικονίζει ένα ύδρόβιο πουλί να επιπλέει με άνοικτη φτερούγα μπροστά σε σχηματοποιημένα φυτά¹⁷⁵. Σε άλλη παράσταση ένα πουλί, κυνηγημένο από άγριόγατα, ανυψώνεται στον άερα, ενώ τα πόδια του είναι ακόμη μέσα στο νερό¹⁷⁶. Σε μία σφραγίδα της Ήξιφόρδης τρία πουλιά εικονίζονται δίπλα ή επάνω στο νερό: το ένα κοιμισμένο με το κεφάλι επάνω στη ράχη, το δεύτερο ψάχνοντας για τροφή μέσα στο νερό, και το τρίτο με τη φτερούγα

168. HIGGINS 1979, εικ. 35 επάνω σειρά.

169. EVANS 1921, εικ. 388. Βλ. και FOSTER 1979, εικ. 20, καθώς και DEMARGNE 1945, πίν. 68.2 επάνω σειρά.

170. PORHAM, CATLING και CATLING 1974, 219, σημ. 23-24.

171. EVANS 1901-1902, εικ. 18-19. Στο χρυσό κόσμημα της εικ. 18 το πουλί εικονίζεται με το ράμφος άκουμπισμένο στο στήθος. Για άλλα κοσμήματα και σφραγιδόλιθους βλ. ΑΛΕΞΙΟΥ 1973, πίν. 537δ· BOARDMAN 1970, 29, άρ. 14, 39, άρ. 3.

172. EVANS 1935, πίν. XXXIV, εικ. 927bis.

173. EVANS 1921, εικ. 204g.

174. KENNA 1968. Για παραστάσεις πουλιών γενικά βλ. YOUNGER 1988, 195-201.

175. CMS II. 3, 350.

176. CMS II. 3, 172.

άπλωμένη¹⁷⁷. Στις παραστάσεις αυτές, όπως άλλωστε και στις περισσότερες άπεικονίσεις πουλιών σε σφραγίδες, δηλώνεται μόνο το φτέρωμα της φτερούγας και της ουράς, ενώ το νερό αποδίδεται σαν μία κυματιστή επιφάνεια. Η μορφή του πουλιού στις χάνδρες του Π 1967 αποδίδεται με παρόμοιο, αν και πιο σχηματικό τρόπο, και το ανώμαλο κάτω μέρος του ελάσματος υποδηλώνει την επιφάνεια του νερού επάνω στην οποία επιπλέει το πουλί.

Στην ΥΜ I-II σφραγιδογλυφία ή συσχέτιση των υδρόβιων πουλιών με παπυροειδή φυτά είναι συχνή. Τα φυτά που αποτελούν το φόντο της παράστασης στις χάνδρες του Π 1967 ταυτίστηκαν με κρίνους¹⁷⁸, αλλά η μορφή τους δεν αποδίδει ακριβώς τα επιμέρους στοιχεία του φυτού. Τα φυτά διαφέρουν αρκετά το ένα από το άλλο· τα άκρινά ιδίως αποδίδονται πιο συνοπτικά, ενώ και ο χώρος είναι πιο στενός, και είναι δυσδιάκριτα, γιατί το λεπτό έλασμα έχει τσαλακωθεί. Στα μεσαία όμως φαίνεται καθαρά ότι το κάθε φυτό αποτελείται από δύο αντίστροφες σπειρες ανάμεσα στις οποίες φύεται ένα μακρόστενο πέταλο· το κεντρικό αυτό στοιχείο πλαισιώνουν ανά δύο λεπτοί μίσχοι ή φύλλα. Το σχήμα αυτό δεν ανταποκρίνεται σε καμιά από τις παραλλαγές του κρίνου, που χαρακτηρίζεται από τρεις λεπτούς μίσχους ή τρία πεταλόσχημα φύλλα ανάμεσα σε δύο σπειρες. Ο συνδυασμός των αντίστροφων σπειρών με ένα πεταλόσχημο στοιχείο και λεπτότερους ενδιάμεσους μίσχους είναι χαρακτηριστικός του φοίνικα, που είναι ένα από τα πιο κοινά φυτικά μοτίβα της μινωικής κεραμικής¹⁷⁹. Τα φοινικοειδή που κοσμούν χρυσά κοσμήματα περίπου σύγχρονα με τις χάνδρες του Πόρου από τις Μυκήνες¹⁸⁰ και την Πύλο¹⁸¹, ή τα κύπελλα του Βαφειού¹⁸², είναι διαφορετικών τύπων, ενώ οι φοίνικες σε μία τοιχογραφία της Θήρας αποδίδονται με πιο νατουραλιστικές λεπτομέρειες¹⁸³. Τα κεραμικά μοτίβα είναι πολύ πλησιέστερα, παρόλο που η σχηματοποίηση των φυτών στις 241-242 αποκλείει τα φυσιοκρατικά στοιχεία, που χαρακτηρίζουν τους περισσότερους φοίνικες των μινωικών αγγείων από τη ΜΜ II ως την ΥΜ Ιβ περίοδο, χωρίς και να φθάνει την αφαίρεση που παρουσιάζουν όρισμένα ΥΜ Ιβ, αλλά και ΥΜ Ια παραδείγματα¹⁸⁴. Επιπλέον ή συμμετρική τους διάταξη ακολουθεί ένα σχήμα που, κατά τον Evans, άπαντά από τη ΜΜ Ιβ περίοδο και χαρακτηρίζει μιάν ολόκληρη σειρά ΥΜ Ιβ αγγείων¹⁸⁵. Τα πιο στενά παράλληλα των φυτών στις χάνδρες του Πόρου είναι τα φοινικοειδή που κοσμούν τα τοιχώματα του έσωτερικού ενός αγγείου της Φάσης ΙΙΙ από τη Φαιστό¹⁸⁶. Η νεοανακτορική κεραμική, που δανείστηκε πολλά γεωμετρικά και φυτικά μοτίβα από τα κοσμήματα¹⁸⁷, δεν άφησε ανεπηρέαστη τη σύγχρονη κοσμηματοτεχνία.

Ο τεχνίτης των 241-242 συνδυάζοντας μοτίβα από διάφορες πηγές τα προσάρμοσε στα μέτρα της τεχνικής και στις δικές του δυνατότητες, που δεν του επέτρεψαν να πετύχει ένα ιδιαίτερα αρμονικό και ζωντανό σύνολο. Έτσι, τα έργα του δημιουργούν μία παραπειστική έν-

177. BOARDMAN 1970, εικ. 95.

178. ΛΕΜΠΕΣΗ 1967, 205· HOOD 1978, 194.

179. Πρβ. EVANS 1928, εικ. 301-302.

180. KARO 1930, πίν. 56, άρ. 649-650.

181. BLEGEN κ.ά. 1973, εικ. 225.6, 227.8.

182. DAVIS 1977, εικ. 3.

183. XENAKI-SAKELLARIOU 1985, εικ. 5.

184. Βλ. π.χ. το μοτίβο ενός άμφορέα από τη Θήρα (MARINATOS 1968, εικ. 23).

185. EVANS 1928, 493-495.

186. LEVI 1976, πίν. 191a. Παρόμοιο σχήμα έχουν και οι φοίνικες μιās πρόχου από τα Κύθηρα, αλλά το κεντρικό στοιχείο είναι διαφορετικό (COLDSTREAM και HUXLEY 1972, πίν. 73, άρ. 68).

187. FURUMARK 1941, 148-150.

τύπωση. Ἡ κάπως στεγνή ἀπόδοση τοῦ θέματος, πού τονίζεται ἀκόμη περισσότερο ἀπὸ τὴ συμμετρικὴ διάταξη καὶ τὴν ἀποξηραμένη μορφή τῶν φοινικοειδῶν, μοιάζει νὰ ἐκφράζει τὶς τάσεις τοῦ τέλους τῆς ΥΜ Ι περιόδου, ὅταν τὰ φυτικὰ διακοσμητικὰ στοιχεῖα ἀρχίζουν νὰ συγγέονται τὸ ἓνα μὲ τὸ ἄλλο καὶ τὰ φυσιοκρατικὰ μοτίβα χάνουν τὴ φρεσκάδα τους¹⁸⁸. Σύμφωνα ὁμως μὲ τὰ ἀνασκαφικὰ δεδομένα, οἱ χάνδρες δὲν εἶναι μεταγενέστερες τῆς ΥΜ Ια φάσης.

Ἐνδιαφέρον ἐπίσης παρουσιάζουν ἡ ἀσημένια χάνδρα 243 καὶ τὰ ἀναρτήματα 244 καὶ 245 πού ἔχουν τὴ μορφή ὀκτώσχημης ἀσπίδας. Τὸ μοτίβο τῆς ὀκτώσχημης ἀσπίδας εἶναι χαρακτηριστικὸ τῆς ΥΜ Ιβ κεραμικῆς¹⁸⁹. Ἀπὸ τὴν ἴδια ἐποχὴ ἀρχίζει νὰ χρησιμοποιεῖται καὶ ὡς ἀνάγλυφο διακοσμητικὸ στοιχεῖο σὲ διάφορα ἀντικείμενα, κυρίως μετάλλινα καὶ ἐλεφάντινα, ὅπως ἐπίσης καὶ σὲ πηλίνα ἀγγεῖα ἐπηρεασμένα ἀπὸ μεταλλικὰ πρότυπα¹⁹⁰. Στὴ μεταλλοτεχνία ἐμφανίζεται καὶ ὡς μοτίβο στὴν ἔκτυπη διακόσμηση ἀγγείων καὶ ἄλλων ἀντικειμένων ἀπὸ τὴ μυκηναϊκὴ Ἑλλάδα¹⁹¹ καὶ χρυσῶν διαδημάτων ἀπὸ τὴν Κύπρο¹⁹².

Ἡ θρησκευτικὴ σημασία τῆς ὀκτώσχημης ἀσπίδας ἔχει συζητηθεῖ ἐπανειλημμένα καὶ ἡ ἀποτροπαϊκὴ τῆς ιδιότητα ὑποστηρίχθηκε ἀπὸ διάφορους μελετητές¹⁹³. Ὅρισμένοι ἔχουν ἀμφισβητήσει τὴ μινωικὴ καταγωγὴ τοῦ μοτίβου, ἐνῶ ἄλλοι ἀρκοῦνται νὰ τονίσουν ὅτι δὲν ὑπάρχουν μινωικὲς ἀπεικονίσεις σαφῶς προγενέστερες ἀπὸ ἐκεῖνες πού ἀπαντοῦν στοὺς βασιλικοὺς τάφους τῶν Μυκηνῶν¹⁹⁴. Ὅπως δὲποτε τὸ μοτίβο χρησιμοποιεῖται στὴν Κρήτη τὴν ΥΜ Ια περίοδο μὲ διάφορους τρόπους γιὰ τὴν κόσμηση ἀγγείων¹⁹⁵ καὶ ἄλλων ἀντικειμένων. Στὴν ἴδια ἐποχὴ ἀνήκουν ἴσως καὶ τέσσερα ἀνάγλυφα πλακίδια φαγεντιανῆς ἀπὸ τὴν Κνωσὸ πού ἀπεικονίζουν μία γυναίκα μὲ περιδέραιο ἀπὸ ὀκτώσχημες χάνδρες. Κατὰ τὸν Evans τὰ πλακίδια, πού βρέθηκαν μαζὶ μὲ ἄλλα σπασμένα ἀντικείμενα, ἦταν προϊόντα τοῦ ἴδιου ἐργαστηρίου ἀπ' ὅπου προέρχονται καὶ τὰ εἰδῶλια τῶν Θησαυροφυλακίων¹⁹⁶. Ἡ 243, ἂν ἦταν κτέρισμα τοῦ Φορείου Ι, χρονολογεῖται στὴν ΥΜ Ιβ περίοδο. Ἡ 245 ἴσως ἀνήκε ἀρχικὰ στὴν ταφὴ τοῦ Φορείου ΙΙ (ΥΜ Ιβ): ἡ 244 εἶναι σχεδὸν ὅμοια καὶ πιθανότατα σύγχρονη μὲ τὴ 245.

Οἱ χάνδρες τοῦ Πόρου δὲν ἔχουν ἀκριβῆ παράλληλα. Ἀρκετὲς ἀπὸ τὶς μυκηναϊκὲς ἀσπίδομορφες χάνδρες εἶναι χρυσές: οἱ κρητικὲς εἶναι συνήθως ἀπὸ ἡμιπολύτιμους λίθους ἢ γυάλινες¹⁹⁷. Οἱ περισσότερες ἀνήκουν στὴν ΥΜ ΙΙ ἐποχὴ ἢ δὲν χρονολογοῦνται ἀκριβῶς. Ὡστόσο ἡ ἔλασματινὴ χάνδρα 243 δὲν στερεῖται τελείως ἀπὸ παράλληλα, μιὰ καὶ παρουσιάζει μεγάλες ὁμοιότητες μὲ τὸ ἀσημένιο ὀκτώσχημο ρυτὸ ἀπὸ τὸ βασιλικὸ τάφο ΙV τῶν Μυκηνῶν ὡς πρὸς τὸ ὕλικὸ καὶ τὴν τεχνικὴ.

188. MOUNTJOY 1974, 179.

189. FURUMARK 1941, 160, σημ. 10, 331. Κατὰ τοὺς COLDSTREAM καὶ HUXLEY 1972, 301, εἶναι χαρακτηριστικὸ τοῦ τέλους τῆς περιόδου αὐτῆς. Βλ. ὡστόσο τὰ εἰσηγμένα ἀγγεῖα ἀπὸ τὴ Θήρα, ΠΑΕ 1979, πίν. 159α.

190. Βλ. καταλόγους στίς μελέτες τῶν SYMEONOGLOU 1973, 54-56· GUIDA 1973· POURSAT 1977, 98-99.

191. MATTHÄUS 1980, ἀρ. 509-510· WILKIE 1987, 134.

192. PEILLON 1972, ἀρ. 1794-1795.

193. Βλ. πρόσφατα REHAK 1984· KAZA-PAPAGEORGIOU 1985, 19-20· MARINATOS 1986, 52-58· ΑΛΕΞΙΟΥ 1967, 60, σημ. 4· BORCHHARDT 1977, 13.

194. GUIDA 1973, 21-25· VERMEULE 1975, 30, σημ. 45-46· DAVIS 1977, 233.

195. ΠΑΕ β 1979, πίν. 159α· FOSTER 1979, εἰκ. 8 καὶ 25.

196. EVANS 1928, 702, εἰκ. 440.

197. Ἡ μικρὴ χάλκινη ἀσπίδα ἀπὸ τὰ Γουρνιά, πού ἀναφέρεται στὴ βιβλιογραφία ὡς χάνδρα (ÅSTRÖM 1972, 577) ἦταν κάλυμμα καρφιοῦ, ὅπως εἶχε ἤδη παρατηρήσει ἡ H. BOYD HAWES (MATTHÄUS 1980, 320, ἀρ. 584, πίν. 61).

Οί κυπριακές άσπιδόμορφες χάνδρες άπό χρυσό είναι ανάγλυφες και στις δύο όψεις. Οί μυκηναϊκές είναι έπιπεδόκυρτες, αλλά τό ανάγλυφο έλασμα τής κυρίας όψης έπικαλύπτει συχνά τό έπίπεδο τής πίσω¹⁹⁸. Η ένωση τών δύο έλασμάτων τής 243 άκολουθεϊ τό σύστημα πού έφαρμόστηκε και στις χρυσές χάνδρες 241-242, με τή διαφορά ότι τό πίσω έλασμα τής 243 έχει τυλιχθεϊ προσεχτικά γύρω άπό τό ανάγλυφο, ώστε ή σύνδεση τών δύο όψεων του κοσμήματος νά μήν είναι όρατή. Παρόμοια τεχνική έφαρμόστηκε και στην παρυφή του μεγάλου άσημένιου όμοιώματος άσπίδας άπό τόν τάφο IV τών Μυκηνών, όπου ή συρραφή τών δύο έλασμάτων ένισχύθηκε με χάλκινο σύρμα¹⁹⁹. Η άναδίπλωση του έπίπεδου έλάσματος έπάνω άπό τό ανάγλυφο δημιουργεί ένα πλαστικό πλαίσιο. Τό πλαίσιο αυτό δηλώνεται με γραμμή στις γραπτές άπεικονίσεις τής όκτώσχημης άσπίδας και με γλυφή σε πολλές πλαστικές και πιθανότατα άποδίδει τή ραφή του δέρματος γύρω άπό τόν ξύλινο σκελετό τών πραγματικών άσπίδων. Τό ρυτό θεωρείται ως κρητικό έργο λόγω του ύλικου και τής τεχνικής του. Η όμοιότητά του με τή χάνδρα του Π 1967 ένισχύει αυτή τήν άποψη.

Στήν άσημένια χάνδρα του Πόρου και στο ρυτό τών Μυκηνών οί λοβοί τής άσπίδας έχουν άνισο μέγεθος, όπως και σε πολλές τοιχογραφίες, ένδ τα περισσότερα έλασμάτινα και έλεφάντινα άσπίδια παρουσιάζουν πιό συμμετρικό σχήμα. Οί άνισοι λοβοί είναι συχνοί στα όμοιώματα πού χρονολογούνται πριν άπό τήν ΥΜ/ΥΕ ΙΙΙ περίοδο, άπαντούν όμως και σε μεταγενέστερα παραδείγματα. Γι' αυτό δέν μπορούν νά θεωρηθούν ως χρονολογικό κριτήριο και ίσως άντιπροσωπεύουν ένα χαρακτηριστικό τών πραγματικών άσπίδων, πού διατηρήθηκε στις έπιμελημένες άπεικονίσεις και όμοιώματα, όπως τό πλαίσιο πού άναφέρθηκε παραπάνω.

Τά συμπαγή χάλκινα άσπίδια 244 και 245 είναι μοναδικά ως προς τό ύλικό και τήν τεχνική τους. Κοσμήματα άπό χαλκό ήταν κοινά στην Κρήτη, όπως φαίνεται άπό τά ίδια τά εδρήματα του τάφου· τά άναρτήματα όμως αυτά είναι άσυνήθιστα μεγάλα και βαριά και ίσως ήταν άνδρικά μάλλον παρά γυναικεία κοσμήματα. Τό ίδιο σύστημα άνάρτησης έχει μία λίθινη χάνδρα άπό τήν Κνωσό. Η χάνδρα, για τήν όποία δέν υπάρχουν άσφαλή άνασκαφικά δεδομένα²⁰⁰, χρονολογείται ίσως στην ΥΜ Ιβ περίοδο· τό σπειροειδές διακοσμητικό μοτίβο τής κυρίας όψης της έπαναλαμβάνεται σχεδόν όμοιο σε χρυσά έλασματα του τάφου V τών Μυκηνών, σε συνδυασμό μάλιστα με τήν όκτώσχημη άσπίδα²⁰¹.

Άπό τις άλλες χάνδρες του τάφου άξίζει νά συζητηθούν οί 246-247 και οί 249-250, πού τά σχήματά τους χρησιμοποιήθηκαν και ως διακοσμητικά μοτίβα, όπως ή όκτώσχημη άσπίδα. Οί πρώτες, πού άνήκουν σε έναν άποκλειστικά μινωικό τύπο, ιδιαίτερα άγαπητό κατά τήν ΥΜ Ι περίοδο, άναφέρονται συνήθως ως καρδιόσχημες ή θυρεόσχημες, αν και είναι άγνωστο τί άντιπροσωπεύει τό σχήμα τους. Άγνωστη είναι επίσης ή λειτουργία τών λίθινων άγγείων όμοιου σχήματος πού όνομάστηκαν ladles άπό τόν Evans²⁰². Στην κεραμική τό μοτίβο μπορεί νά ταυτισθεϊ με τό “όστρεο” πού άπαντά στα άγγεία με “έναλλασσόμενα μοτίβα” (alternating

198. Όπως στα περίπτα άπό τήν Πύλο (BLEGEN κ.ά. 1973, εικ. 190, άρ. 20) και στις μικρές χάνδρες άπό τόν τάφο ΙΙΙ τής Πρόσυμνας (BLEGEN 1937, 271, εικ. 460, άρ. 6). Τό άσπίδιο άπό τό Θωρικό (SERVAIS 1971, 78, άρ. 2, εικ. 41) κατασκευάστηκε όπως και τά κρητικά, αλλά έχει έλασμάτινο κρίκο.

199. ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΟΥ 1957, 1-4. Κατά τήν DAVIS 1977, άρ. 88, οί παρυφές σφυρηλατήθηκαν μαζί ή κολλήθηκαν και μετά τυλίχθηκαν γύρω άπό τό χάλκινο σύρμα.

200. GUIDA 1973, 24, σημ. 39-42.

201. KARO 1930, πίν. 56, άρ. 649-650. Βλ. και τό έλεφάντινο άσπίδιο με παρόμοιο στέλεχος άπό τις Μυκήνες (ΞΕΝΑΚΗ-ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΟΥ 1985, 149, Ε 2331 (3), πίν. 49.

202. EVANS 1921, 159, 623-625, εικ. 461-462.

style) του τέλους της ΥΜ Ιβ περιόδου²⁰³. Οί καρδιόσχημες χάνδρες του Π 1967 είναι από διάφορα υλικά (όρειά κρύσταλλο, σάρδιο και γυαλί). Ή 247 είναι ή πιό πρώιμη, μιὰ και βρέθηκε στο κάτω στρώμα του λάκκου. Ή 248 ίσως συνδέεται με τὸ Φορείο Π (ΥΜ Ιβ). Οί 246 βρέθηκαν αρκετά μακριά από τὰ λείψανα του Φορείου Ι, ἀλλά ίσως ἀνήκαν στα κτερίσματά του.

Οί ἀχιβαδόσχημες χάνδρες είναι από τις πιό κοινές τόσο στην Κρήτη ὅσο και στο μυκηναϊκό χώρο. Τὸ μοτίβο της ἀχιβάδας είναι κοινό στοιχείο του διακόσμου τῶν ΜΜ Ι-ΙΙΙ ἀγγείων με πλαστικά κοσμήματα²⁰⁴ και συνέχισε νὰ χρησιμοποιεῖται στην ἀνάγλυφη διακόσμηση τῶν ἀγγείων του θαλάσσιου ρυθμοῦ της ΥΜ Ιβ φάσης, ὅπως και τῶν σύγχρονων μεταλλικῶν ἀγγείων²⁰⁵. Ἀχιβάδες ἀπὸ φαγεντιανή κοσμοῦσαν ἀγγεῖα και “ζατρίκια”, ἐνῶ ἄλλες ἀπὸ ἐλεφαντόδοντο συμπεριλαμβάνονταν συχνά στην ἐνθετη ἢ ἀνάγλυφη διακόσμηση ἐπιπλων και σκευῶν ἀπὸ τὴ ΜΜ ἤδη ἐποχή. Ἀχιβάδες χρησίμευαν και ὡς λαβές ἐλεφάντινων πυξίδων, ὅπως και οί ὀκτώσχημες ἀσπίδες²⁰⁶.

Ὁ κοινὸς τύπος της ἀχιβάδας με εὐθείες πλευρὲς προτιμήθηκε και για τις περισσότερες χάνδρες και μάλιστα τις γυάλινες, πὸν δὲν ἔπαψαν νὰ εἶναι της μόδας ὡς τὸ τέλος της μυκηναϊκῆς ἐποχῆς²⁰⁷. Οί χάνδρες του Πόρου ἀνήκουν σὲ μιὰ παραλλαγή με κοῖλες πλευρὲς. Οί δύο τύποι εἶναι σύγχρονοι γιατί περιλαμβάνονται στο διάκοσμο του “πίνακα” ἀπὸ φαγεντιανή του Βασιλικῶν Θησαυροφυλακίου²⁰⁸. Ἀχιβάδες με κοῖλες πλευρὲς ἀπὸ ἐλεφαντοστό εἶναι ἐπίσης γνωστὲς ἀπὸ τὸ ἀνάκτορο της Ζάκρου²⁰⁹. Κατὰ τὴν εὐστοχη παρατήρηση της Foster²¹⁰, ἡ παραλλαγή του σχήματος ἴσως ἀπέβλεπε στην πιό εὐκόλη ἐνταξη τῶν ὀστρέων ἀνάμεσα σὲ ἄλλα σχήματα μιᾶς συγκεκριμένης παράστασης. Εἶναι λοιπὸν πιθανὸ ὅτι ἡ κρητική κοσμηματοτεχνία δανείστηκε τὸ μοτίβο αὐτὸ ἀπὸ τὴν τεχνική της ἐνθετης διακόσμησης.

Ἐχει σημειωθεῖ ὡς χαρακτηριστικὸ της μινωικῆς, ὅπως και της μυκηναϊκῆς τέχνης, ὅτι τὰ διακοσμητικὰ μοτίβα μεταδίδονται συχνά ἀπὸ τὴ μιὰ τεχνική στην ἄλλη²¹¹. Πολλὰ ἀπὸ τὰ θέματα της μινωικῆς κοσμηματοτεχνίας χρησιμοποιήθηκαν στην ἀγγειογραφία και στην ἐλεφαντουργία²¹². Συγχρόνως, ὅπως μπορούμε νὰ συμπεράνουμε ἀπὸ τὰ εὐρήματα του Πόρου, θέματα της κεραμικῆς, της σφραγιδογλυφίας και της ἐνθετης διακόσμησης ἐμφανίζονται στα κοσμήματα.

Οί ὑπόλοιπες χάνδρες ἀπὸ τὸν Π 1967 ἔχουν ἀπλά σχήματα πὸν ἦταν κοινὰ στην Κρήτη και στὴ μυκηναϊκή Ἑλλάδα και δὲν χαρακτηρίζουν μιὰ συγκεκριμένη ἐποχή. Οί λίθινες εἶναι ἀπὸ πέτρες συνηθισμένες, ἔχουν σχῆμα κανονικὸ και εἶναι καλὰ λειασμένες, ἐκτὸς ἀπὸ μιὰ ἀμυγαλόσχημη ἀπὸ σάρδιο, πὸν ἡ ἐπιφάνειά της παρέμεινε ἀνώμαλη²¹³. Ἐν και σχεδὸν ὅλες οί χάνδρες του Π 1967 συγκροτήθηκαν σὲ περιδέραια για νὰ εἶναι ἐκθέσιμες, μόνο οί 258 ἀπὸ

203. Π.χ. PORHAM 1967, εἰκ. 2.3, SACKETT και PORHAM 1970, εἰκ. 9 δεξιά και εἰκ. 10 δεξιά. Πρβ. τὸ λίθινο ἀγγεῖο ἀπὸ τὸ Παλαίκαстро, BOSANQUET και DAWKINS 1923, πίν. 30C2.

204. Βλ. POURSAT στοὺς DETOURNAY, POURSAT και VANDENABEELE 1980, 124-130 με τὴ σχετική βιβλιογραφία.

205. ΜΑΤΤΗΑΪΟΥ 1980, ἀρ. 212, 242, 582, 585.

206. POURSAT 1977, 104-105.

207. Βλ. VERMEULE 1967, 23, εἰκ. 4, για μιὰ μήτρα ἀπὸ τὴν Κνωσὸ με τὸ μοτίβο αὐτὸ. ΙΑΚΩΒΙΔΗΣ 1969-1970, εἰκ. 128, ἀρ. 35.

208. EVANS 1921, εἰκ. 379.

209. POURSAT 1977, 105, ἀρ. 8, πίν. 11.7.

210. FOSTER 1979, 85.

211. VERMEULE 1967, 24.

212. FURUMARK 1941, 148-150· POURSAT 1977, 185.

213. Βλ. και ΙΑΚΩΒΙΔΗΣ 1969-1970, 309-310.

ἀμέθυστο, πού βρέθηκαν συγκεντρωμένες σέ ένα σημείο τοῦ προθαλάμου, ἀνῆκαν σίγουρα στό ἴδιο κόσμημα. Ἀνάλογα κοσμήματα ἀποτελοῦνται συχνά ἀπό χάνδρες διαφόρων σχημάτων καί ὑλικῶν²¹⁴. τὸ 258, πού ἀποτελεῖται ἀπὸ χάνδρες ταιριαστές, θὰ ἦταν ἰδιαίτερα πολύτιμο· ὁ συνδυασμὸς χανδρῶν ἀπὸ ἀμέθυστο δύο διαφορετικῶν ἀποχρώσεων στό ἴδιο περιδέριο εἶναι ἓνα ἀσυνήθιστο καί πολὺ ἐπιτυχημένο δείγμα πολυχρωμίας.

Τέλος ἀξίζει νὰ ἀναφερθεῖ σύντομα ἡ ποικιλία τῶν σχημάτων καί τῆς τεχνικῆς τῶν γυάλινων χανδρῶν τοῦ τάφου, πού συγκαταλέγονται στίς πιὸ πρώιμες γνωστές. Οἱ χάνδρες περιλαμβάνουν καί μερικές πού εἶναι χυτές· ὁ τύπος τῶν 250, πού ἀπαντᾷ ἤδη στό λάκκο (MM III-γ M Ia), κατασκευάστηκε σέ ἀνοιχτὴ μήτρα, ἐνῶ ἡ 248 (YM Ia/β) βγήκε ἀπὸ διπλή. Τὰ πρώτα βήματα τῆς τεχνικῆς αὐτῆς στό Αἰγαῖο χρονολογοῦνται συνήθως στό πρώτο μισὸ τοῦ 15ου αἰῶνα καί ὀρισμένα πιὸ πρώιμα παραδείγματα ἀπὸ τίς Μυκῆνες, τὸν Κακόβατο καί τὸ Θορικό χαρακτηρίζονται ὡς εἰσηγμένα ἀπὸ τὴ Μεσοποταμία²¹⁵.

Πρόσφατα ὁ Pini παρατήρησε ὅτι οἱ μαρτυρίες γιὰ τὴν πρώιμη παραγωγή χυτῶν γυάλινων ἀντικειμένων στὴν Κρήτη εἶναι λίγες· πρὸς τὸ παρὸν ἡ τεχνικὴ αὐτὴ μοιάζει νὰ ἐφαρμόζεται στὴν Ἑλλάδα καί στὴν Κρήτη ἀπὸ τὴν ἴδια ἐποχὴ²¹⁶. Ὡστόσο τὰ κατάλοιπα τοῦ μοναδικοῦ γνωστοῦ ἐργαστηρίου τῆς ὕλης αὐτῆς στό Αἰγαῖο βρέθηκαν στὴν Κνωσὸ καί χρονολογοῦνται στὴν YM Ib περίοδο²¹⁷. Οἱ χάνδρες τοῦ Π 1967, ἡ γυάλινη σφραγίδα 304 καί τὸ δαχτυλίδι 240 ὑποδηλώνουν ὅτι ἓνα τέτοιο ἐργαστήριον, πού ἐφάρμοζε διάφορες τεχνικὲς μεθόδους, εἶχε ἰδρυθεῖ στὴν περιοχὴ τῆς Κνωσοῦ ἀκόμη πιὸ νωρῖς²¹⁸ (βλ. κ.π. σ. 142).

Χάλκινα

Τὰ χάλκινα ἀντικείμενα τοῦ Π 1967 ἀποτελοῦν τὰ φτωχὰ μόνο λείψανα ἀπὸ τὰ ὄπλα, τὰ ἐργαλεῖα καί τὰ σκεύη πού περιεῖχε ἀρχικὰ ὁ τάφος, ἀλλὰ δὲν στεροῦνται ἐνδιαφέροντος. Τὸ καλύτερα διατηρημένο εἶναι ὁ σαυρωτήρας 274, σπάνιο δείγμα ἑνὸς εἶδους ὄπλοσκευῆς πού εἶναι ἐλάχιστα γνωστὸ ὄχι μόνον στό Αἰγαῖο, ἀλλὰ καί σέ ὅλο τὸ χῶρο τῆς ἀνατολικῆς Μεσογείου. Ἀπὸ τὴ μυκηναϊκὴ Ἑλλάδα εἶναι γνωστοὶ μόνον δύο σαυρωτήρες, ἓνας ἀπὸ τίς Μυκῆνες, γιὰ τὸν ὁποῖο δὲν ὑπάρχουν ἀνασκαφικὰ δεδομένα, καί ἓνας ἄλλος ἀπὸ τὰφο τῆς Ἀχαΐας, πού χρονολογεῖται στὴν YE IIIB-Γ περίοδο²¹⁹. Καί οἱ δύο εἶναι μονοκόμματοι καί στενόμακροι· ὁ δεῦτερος ἔχει μῆκος 8,6 ἐκ. Ἀπὸ τὴν Κρήτη, ἀναφέρονται παραδείγματα ἀπὸ τὴν Κνωσὸ²²⁰, τὸ Μαραθοκέφαλο καί τὸ Μόχλο²²¹. Οἱ σαυρωτήρες αὐτοί, πού εἶναι τοῦ ἴδιου τύπου μὲ

214. Ὡπως τὰ περιδέρια ἀπὸ τὸν τάφο XXII τοῦ Μόχλου (SEAGER 1912, εἰκ. 41, πίν. 19) καί τὸ Παλαίκαστρο (SACKETT, PORHAM καί WARREN 1965, εἰκ. 18). Τὸ περιδέριο ἀπὸ ἀμέθυστο τοῦ τάφου 4 ἀπὸ τὸ Ἄργος ἀποτελεῖται ἀπὸ χάνδρες διαφόρων σχημάτων (ΚΑΖΑ-ΡΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ 1985, πίν. 3, ἀρ. 7).

215. HARDEN 1981, 39-41.

216. PINI 1981, 77.

217. CADOGAN 1976.

218. Εἶναι πολὺ πιθανὸ ὅτι τὰ γυάλινα εὐρήματα τοῦ Π 1967 εἶναι ντόπια. Ἐργαστήριον γυάλινων ἀντικειμένων ὑπῆρχε στὴν περιοχὴ τοῦ Πόρου σέ μεταγενέστερη ἐποχὴ, ὅπως μαρτυροῦν δύο μῆτρες, μία γιὰ σφραγίδες (PINI 1981, 65 σημ. 32, πίν. 6-77) καί μία γιὰ κοσμήματα (ΠΑΠΑΕΥΘΥΜΙΟΥ-ΠΑΠΑΝΘΙΜΟΥ 1973). Οἱ μῆτρες εἶναι τυχαῖα εὐρήματα πού χρονολογοῦνται στὴν YM III περίοδο μὲ στιλιστικὰ κριτήρια.

219. SCHLIEMANN 1878, εἰκ. 120· YALOURIS 1960, πίν. 31.3 κάτω ἀριστερά.

220. EVANS 1914, εἰκ. 6. Ὡπως παρατηρεῖ ὁ AVILA (1983, 80, ἀρ. 162P, πίν. 22) πρόκειται πιθανότατα γιὰ τὰ θραύσματα δύο σαυρωτήρων.

221. ΞΑΝΘΟΥΔΙΔΗΣ 1918, ἀρ. 1620, πίν. 22· HÖCKMANN 1980, 150, L3-6.

τούς μυκηναϊκούς, δὲν χρονολογούνται μὲ ἀκρίβεια, ἀλλὰ μερικοὶ εἶναι πιθανότατα νεοανακτορικοὶ ἢ καὶ παλαιότεροι²²². Ἐκτὸς ἀπὸ αὐτοῦς ὑπάρχουν καὶ ἀρκετὰ ἀδημοσίευστα παραδείγματα τοῦ ἴδιου τύπου ἀπὸ τὴν Ψεῖρα καὶ τὴ Ζάκρο²²³. Δύο ἄλλα, ἄγνωστου τύπου, ποὺ ἀναφέρονται ἀνάμεσα στὰ εὐρήματα ἑνὸς συλημένου ΥΜ ΙΙΙ νεκροταφείου στοὺς Σκλάβους-Φαρμακοκέφαλο Σητείας, μαρτυροῦν ὅτι ἡ χρῆση τοῦ σαυρωτήρα συνεχίστηκε στὴν Κρήτη καὶ μετὰ τὴ νεοανακτορική ἐποχή²²⁴.

Σαυρωτῆρες ἔχουν βρεθεῖ καὶ στὴν Κύπρο. Οἱ κυπριακοὶ σαυρωτῆρες εἶναι σωληνωτοὶ μὲ συμπαγὴ αἰχμὴ καὶ διακρίνονται σὲ δύο τύπους, ἕναν κοντὸ μὲ ἀμβλεία αἰχμὴ, παρόμοιο μὲ τὸ 274, καὶ ἕνα δεύτερο, αἰχμηρὸ, μὲ στενὸ σχιστὸ σωλήνα καὶ μῆκος μεγαλύτερο τῶν 15 ἐκ.²²⁵. Ὁ πρῶτος τύπος χρονολογεῖται στὸν 15ο αἰῶνα καὶ θεωρεῖται πιὸ πρῶτος ἀπὸ τὸ δεύτερο, ποὺ ἴσως δὲν ἀναπτύχθηκε πρὶν ἀπὸ τὸν 14ο αἰ. Ἕνας ἀπὸ τοὺς σαυρωτῆρες τοῦ πρώτου τύπου στὸ Βρετανικὸ Μουσεῖο ἔχει μῆκος μόλις 2 ἐκ. μεγαλύτερο τοῦ 274 καὶ πολὺ ἀμβλὺ ἄκρο²²⁶. Ὁ Catling στὴ διεξοδική του μελέτη γιὰ τὴν κυπριακὴ μεταλλοτεχνία δὲν μπόρεσε νὰ ἐπισημάνει τὰ πρότυπα τῶν σαυρωτῆρων. Τὰ εὐρήματα τῆς Ψεῖρας, τῆς Ζάκρου καὶ τοῦ Πόρου ἀποτελοῦν σαφεῖς ἐνδείξεις ὅτι ὁ σαυρωτῆρας εἶχε εὐρεία διάδοση στὴν Κρήτη τὴ νεοανακτορική περίοδο· ἡ παρουσία ἑνὸς ἀκόμη πιὸ πρῶτου παραδείγματος στὸν τάφο τοῦ Μαραθοκέφαλου κάνει πιθανὴ τὴν ὑπόθεση ὅτι ὁ σαυρωτῆρας ἦταν μία δημιουργία τῆς μινωικῆς μεταλλοτεχνίας καὶ διαδόθηκε στὴν Κύπρο ἀπὸ τὴν Κρήτη.

Ὅπως παρατήρησε ὁ Höckmann²²⁷, ἡ προσθήκη τοῦ σαυρωτήρα σὲ μία λόγχη θὰ διπλασίαζε σχεδὸν τὴν ἀξία τοῦ ὄπλου· γι' αὐτὸ εἶναι ἀπίθανο οἱ σαυρωτῆρες νὰ χρησίμευαν μόνο ὡς στηρίγματα. Οἱ στενόμακροὶ καὶ αἰχμηροὶ ἦταν δυνατό νὰ χρησιμοποιηθοῦν ὡς ἐναλλακτικὲς αἰχμές. Πράγματι οἱ μεγάλοι καὶ βαριοὶ σαυρωτῆρες τῆς Ψεῖρας καὶ τῆς Ζάκρου θὰ ἦταν ἀποτελεσματικὰ ὄπλα. Οἱ μικροὶ, μὲ ἀμβλεία αἰχμὴ, ἴσως προστάτευαν τὸν ἴδιο τὸν πολεμιστὴ γιὰ νὰ μὴν τραυματιστεῖ ἂν ἔσπαγε τὸ ἄκρο τοῦ στείλεοῦ. Τὸ συμπιεσμένο ἄκρο τοῦ 274 ὑποδηλώνει ὅτι χρησίμευε ὡς στηρίγμα, ἀλλὰ τὸ βάρος του, ποὺ εἶναι ὑπερβολικὸ σὲ σχέση μὲ τὸ μικρὸ του μέγεθος, δικαιολογεῖται μόνο ἂν ὑποθέσουμε ὅτι ἐξασφάλιζε τὴν ἰσορροπία ἑνὸς ἀκοντίου.

Ἀπὸ τὸ θραῦσμα 275 καὶ τὰ πριτσίνια 271-272 συνάγεται ὅτι ἀποθέσεις καὶ ἄλλων ἐπιθετικῶν ὄπλων ἔγιναν στὸν τάφο, χωρὶς νὰ εἶναι βέβαιο πόσα ἦταν τὰ ὄπλα ἢ ἂν ἀποτελοῦσαν κτερίσματα ἑνὸς ἢ περισσότερων νεκρῶν. Τὸ μικρὸ θραῦσμα 275 ἦταν μάλλον αἰχμὴ λόγχης ἢ ἀκοντίου. Τὰ τρία πριτσίνια εἶναι διαφοροτικῶν μεγέθους καὶ ἀνήκουν σὲ δύο τουλάχιστον ὄπλα. Τὸ μεγάλο καὶ παχὺ 271 ταυτίζεται μὲ καρφὶ ξίφους²²⁸. Τὸ ἐπίσης παχὺ ἀλλὰ πιὸ κοντὸ 272 εἶναι καρφὶ ἐγχειριδίου²²⁹. Τὸ λεπτὸ καὶ μακρὸ 273 ταυτίζεται μὲ βοηθητικὸ πριτσίνι

222. Κατὰ τὴ WALBERG (1983, 97) ἡ νεώτερη κεραμικὴ ἀπὸ τὸν τάφο τοῦ Μαραθοκέφαλου εἶναι τῆς ΜΜ ΙΙΑ περιόδου.

223. ΠΛΑΤΩΝ 1974, εἰκ. 78 κάτω.

224. AD 21B 1966, 419. Τὸ ὕλικὸ τῶν τάφων τοῦ Φαρμακοκέφαλου ἀνήκει στὴν ΥΜ ΙΙΑ1-B περίοδο (KANTA 1980, 183-184).

225. CATLING 1964, 133-135, εἰκ. 16.14-18, πίν. 16i-k· ÅSTRÖM 1972, 479-480.

226. CATLING 1964, 134, ἀρ. 4, εἰκ. 16, ἀρ. 14. Βλ. καὶ σ. 125, σημ. 1 γιὰ τὴν τεχνικὴ ὑπεροχὴ τῶν σχιστῶν ὑποδοχῶν.

227. HÖCKMANN 1980, 123, σημ. 147.

228. Πρβ. διαστάσεις καρφιδίων ἀπὸ ἄλλα μινωικὰ ξίφη σὲ τάφους τῆς Κνωσοῦ (HOOD καὶ COLDSTREAM 1968, 209 A.4). Βλ. ἐπίσης CATLING 1968, 89, ἀρ. 1.

229. Πρβ. τὰ πριτσίνια ἑνὸς ἐγχειριδίου ἀπὸ τὴν Κνωσό, ποὺ ἔχουν τὶς ἴδιες διαστάσεις καὶ τὸ ἴδιο ἀσύμμετρο σχῆμα (HOOD 1956, 96, 98, ἀρ. 14, εἰκ. 3).

ξίφους ή έγχειριδίου. Τέτοια καρφιά χρησίμευαν για την προσήλωση του μήλου.

Το μικρό μαχαίρι 276, το καλύτερα διατηρημένο εργαλείο του τάφου, ανήκει στον πιο συνηθισμένο αιγαιακό τύπο, που χρησιμοποιήθηκε στην Κρήτη από τη ΜΜ εποχή. Η ανεπαίσθητη σχεδόν διαπλάτυνση της λεπίδας κοντά στη λαβή χαρακτηρίζει παλαιότερες βαθμίδες εξέλιξης. Οί δύο αποσπασματικά διατηρημένες τριχολαβίδες 278-279 ανήκουν επίσης στον πιο γνωστό τύπο του κοινού αυτού εργαλείου.

Περισσότερο ενδιαφέρον, αλλά και μεγαλύτερα προβλήματα, παρουσιάζει το 280. Το αντίκειμενο αυτό έχει σχήμα παρόμοιο με μία λαβή από το Δυτικό Θησαυροφυλάκιο της Κνωσού, που βρέθηκε μαζί με θραύσματα χρυσών φύλλων και κρυστάλλινα ένθετα κοσμήματα και θεωρήθηκε από τον Evans ως λαβή κιβωτίου²³⁰. Κιβώτια όμως με τέτοιες λαβές δεν είναι γνωστά. Στο Αίγαίο βέβαια ξύλινα κιβώτια δεν έχουν σωθεί, εκτός από τις δύο πυξίδες του τάφου V των Μυκηνών που δεν έχουν λαβές (βλ. κ.π. σ. 157). Τα γνωστά αιγυπτιακά κιβώτια και κασέλες φέρουν κομβιόσχημα στοιχεία γύρω από τα οποία δενόταν νήμα ή ιμάντας για τη στερέωση του καλύμματος²³¹. Τα ίχνη που φέρουν στην πίσω όψη πολλά πήλινα σφραγίσματα από την Αίγυπτο και την Κρήτη πριν από την ΥΜ Ιβ περίοδο υποδηλώνουν ότι τα κιβώτια ήταν του ίδιου τύπου και στις δύο περιοχές²³². Παρόμοιες κομβιόσχημες αποφύσεις έχουν και αρκετές ύστερομινωικές λάρνακες που μιμούνται ξύλινα πρότυπα.

Είναι πιθανό ότι ή λαβή 280, όπως και οι λαβές της Κνωσού, ανήκαν σε άγγεϊα. Μικρές λαβές παρόμοιου σχήματος, αλλά με ανατυλιγμένα άκρα, έχουν βρεθεί στα Γουρνιά, στη Φαιστό, σ' ένα τάφο στον Άγιο Γιάννη της Κνωσού και στον τάφο του Βαφειού²³³. Το μικρό τους πλάτος, που κυμαίνεται ανάμεσα στα 4,5 και 8 εκ., φανερώνει ότι ήταν ενδιάμεσα κινητά στοιχεία για την ανάρτηση μιας μεγαλύτερης, καλαθόσχημης λαβής, όπως ή αποσπασματικά διατηρημένη λαβή από το Quartier Mu των Μαλίων²³⁴. Έπειδή καμιά από τις μινωικές λαβές δεν έχει βρεθεί με κατάλοιπα μετάλλινων άγγεϊων, ο Matthäus υποθέτει ότι τα άγγεϊα στα οποία ανήκαν ήταν από φθαρτό ύλικό, ίσως ξύλο²³⁵. Ωστόσο χάλκινα άγγεϊα με καλαθοειδείς λαβές αναρτημένες από άλλες μικρού μεγέθους είναι γνωστά από τους βασιλικούς τάφους των Μυκηνών και από τάφους της Πύλου²³⁶. Παρόμοιο αλλά ιδιότυπο σύστημα εφαρμόστηκε και για την ανάρτηση της λαβής ενός άσημνιου άγγεϊου από τον τάφο V των Μυκηνών, που έχει το σχήμα κυπέλλου με χαμηλό πόδι²³⁷. Κάθε άκρη της λαβής είναι περασμένη από μία συρμάτινη θηλιά, που στερεώνεται κάτω από το χεϊλος του άγγεϊου με καρφωμένο έλασμα σε σχήμα διπλού πέλεκυ. Το σύρμα είναι συμπίεσμένο κάτω από τη θηλιά και τα άκρα του κρέμονται κάτω από το έλασμα. Έτσι, θηλιά και έλασμα ανταποκρίνονται στο γνωστό μοτίβο του διπλού πέλεκυ συνδυασμένου με τον "ιερό κόμβο", που είναι ένα από τα χαρακτηριστικά

230. EVANS 1921, 469, εικ. 337B-C (θραύσμα μιας δεύτερης, όμοιας λαβής).

231. BAKER 1966, εικ. 222-227, 229-231.

232. FIANDRA 1968. Η WEINGARTEN (1986, 280) πιστεύει ότι τα κρητικά κιβώτια άντέγραφαν τα αιγυπτιακά: όρισμένα μάλιστα μπορεί να ήταν εισηγμένα. Για το ίδιο θέμα βλ. SMITH 1990, 200 και WEINGARTEN 1990, 106.

233. ΜΑΤΤΗΑΥΣ 1980, άρ. 426-429· HOOD 1956, 99, άρ. 23, εικ. 3.

234. DETOURNAY, POURSAT και VANDENABEELE 1980, 85, άρ. 114, εικ. 112-113.

235. Σημειώνεται ότι ή μικρή λαβή από τον Άγιο Γιάννη της Κνωσού, που δεν αναφέρεται από τον ΜΑΤΤΗΑΥΣ, δύο μικροί γάντζοι και έξι συνδετήρες από χαλκό βρέθηκαν μαζί με ίχνη οργανικής ουσίας και έρμηνεύτηκαν, με κάποια επιφύλαξη, από τον HOOD ως κατάλοιπα ενός άγγεϊου από ξύλο ή δέρμα (βλ. κ.π. σ. 154).

236. ΜΑΤΤΗΑΥΣ 1980, άρ. 282-283, άρ. 421-423.

237. KARO 1930, 161, πίν. 135, άρ. 909α.

μοτίβα της ΥΜ Ιβ κεραμικής. Τὸ σχῆμα τοῦ ἀγγείου εἶναι ἄλλωστε γνωστὸ ἀπὸ τὰ ΥΜ Ιβ κύπελλα μὲ χαμηλὸ, κοῖλο πόδι²³⁸.

Ἡ περίπλοκη μέθοδος τῆς προσάρτησης τῆς λαβῆς στὸ μινωικὸ ἀγγεῖο τοῦ βασιλικοῦ τάφου τῶν Μυκηνῶν ἀπαντᾷ καὶ σὲ ἄλλα, κυρίως καδόσχημα, ἀγγεῖα ἀπὸ διάφορες περιοχὲς τῆς δυτικῆς Ἀσίας καὶ ἀπὸ τὸν Καύκασο, ποὺ ἀνήκουν χρονολογικὰ σὲ δύο ομάδες²³⁹. Τὰ παλαιότερα, ἀπὸ τὴ Μεσοποταμία καὶ τὴν Τροία, χρονολογοῦνται στὸ δεύτερο μισὸ τῆς τρίτης χιλιετηρίδας, ἐνῶ ἡ νεώτερη ομάδα, ποὺ περιλαμβάνει ἀγγεῖα ἀπὸ τὴ Βύβλο, τὸ Kultere τῆς Καππαδοκίας, τὸν Καύκασο καὶ τὰ ἀγγεῖα τῶν Μυκηνῶν, καλύπτει τὴν περίοδο ἀνάμεσα στὸ 1750 καὶ 1450 περίπου. Στὰ περισσότερα παραδείγματα καὶ τῶν δύο ομάδων, τὰ στελέχη τῆς βοηθητικῆς συρμάτινης λαβῆς εἰσχωροῦσαν σὲ διπλὲς κυλινδρικές ὑποδοχὲς ἀπὸ ἔλασμα, μὲ τὰ ἄκρα τους ἀναδιπλωμένα πρὸς τὸ χεῖλος τοῦ ἀγγείου. Σὲ ἓνα ὅμως χάλκινο ἀγγεῖο ἀπὸ τὸ Kurgan XV τοῦ Trialeti, τὸ μόνον ποὺ ἔχει σχῆμα παρόμοιο μὲ τοῦ μυκηναϊκοῦ ἀγγείου (ἡμισφαιρικό μὲ ὑψηλὸ κωνικὸ πόδι), ἡ θηλιά στερεώνεται μὲ ἓνα καρφωμένο ἔλασμα μὲ τὰ ἄκρα τῆς λυγισμένα κατὰ μῆκος τῆς κάτω παρυφῆς τοῦ ἐλάσματος. Ἔτσι ἡ συρμάτινη βοηθητικὴ λαβὴ ἔχει ἀκριβῶς τὸ ἴδιο σχῆμα μὲ τὴ λαβὴ 280 ἀπὸ τὸν Πόρο, ἐνῶ τὸ ἐπάνω μέρος τῆς λαβῆς ἀπὸ τὴν Κνωσὸ εἶναι λυγισμένο μὲ τὸν ἴδιο τρόπο ὅπως ἡ βοηθητικὴ λαβὴ τοῦ ἀγγείου ἀπὸ τὴς Μυκῆνες.

Ἡ καλαθόσχημη λαβὴ ἀπὸ τὰ Μάλια δείχνει ὅτι ἀγγεῖα μὲ καλαθοειδεῖς λαβές, ποὺ δὲν θὰ ἦταν ἀποκλειστικὰ ἀπὸ φθαρτὸ ὑλικό, ἦταν γνωστὰ στὸ Αἰγαῖο ἀπὸ τὴ ΜΜ ΙΙβ περίοδο καὶ ἐξακολούθησαν νὰ κατασκευάζονται, ἔστω καὶ σποραδικὰ, ὡς τὸν 15ο ἢ 14ο αἰῶνα, ἂν ὄχι καὶ ἀργότερα²⁴⁰. Ὁ τύπος μὲ συρμάτινη ἐνδιάμεση λαβή, μεσοποταμιακῆς καταγωγῆς καὶ πιθανότατα τελετουργικῆς χρήσης, ἴσως διαδόθηκε στὴν Κρήτη μὲ τὴ μεσολάβηση τῆς Συρίας. Ὁ μικρὸς ἀμφικωνικός κάδος τῆς Βύβλου, ποὺ τὸ κατώτερο τμήμα του ἔχει σχῆμα ταυροκεφαλῆς μὲ ἐπίθετα κέρατα καὶ αὐτιά, χρονολογεῖται στὰ μέσα τοῦ 18ου αἰῶνα, δὲν ἀπέχει δηλαδὴ πολὺ ἀπὸ τὴ λαβὴ τῶν Μαλίων. Τὸ ἀγγεῖο τῆς Βύβλου εἶναι τὸ μόνον παράδειγμα τῆς δεύτερης χιλιετηρίδας, ποὺ διατηρεῖ τὴς διπλὲς κυλινδρικές ὑποδοχὲς τῶν μεσοποταμιακῶν κάδων. Τὰ ὑπόλοιπα ἀγγεῖα τῆς νεώτερης ομάδας παρουσιάζουν παραλλαγές, ἀνάλογες τῶν δύο ποὺ ἀναφέρθηκαν ἤδη. Τὸ δεύτερο ἀγγεῖο ἀπὸ τὸ Trialeti ἔχει μόνον μία ὑποδοχή, ἐνῶ στὸν κάδο ἀπὸ τὸ Kultere οἱ διπλοὶ κύλινδροι σχηματίζονται ἀπὸ ἓνα μονοκόμματο ἔλασμα, ποὺ τὰ ἐπίπεδα ἄκρα του στερεώνονται μὲ πριτσίνια. Εἶναι λοιπὸν πιθανὸ ὅτι, στὴς περιφερειακὲς περιοχὲς τῆς δυτικῆς Ἀσίας, ὄχι μόνον τὸ σχῆμα τῶν ἀγγείων προσαρμόστηκε στὴς τοπικὲς συνθήκες καὶ στὰ γούστα, ἀλλὰ καὶ τὸ σύστημα τῶν λαβῶν δέχθηκε διάφορες τροποποιήσεις. Ἔτσι ἴσως ἐξηγεῖται ἡ μικρὴ διαφορὰ τοῦ σχήματος τῶν δύο κρητικῶν λαβῶν.

Οἱ παραπάνω παρατηρήσεις προϋποθέτουν ὅτι ἡ 280 ἦταν ἢ μία ἀπὸ τὴς δύο λαβές ἐνὸς ἀγγείου καὶ παρέπεσε κατὰ τὴν ἀφαίρεσή του ἀπὸ τὸν τάφο. Δὲν ἀποκλείεται βέβαια ἡ λαβὴ νὰ ἀνήκε σὲ κάποιον ἄλλο εἶδος χάλκινου ἀντικειμένου ἢ ἀγγείου. Ἡ λαβὴ τοῦ ἀσημένιου ὀκτώσχημου ρυτοῦ ἀπὸ τὸν τάφο ΙV τῶν Μυκηνῶν εἶναι ἀπὸ πιὸ παχὺ στέλεχος, σφυρηλατημένο στὸ κέντρο, καὶ ἔχει κάπως διαφορετικὸ σχῆμα²⁴¹.

238. Πρβ. ZERVOS 1956, εἰκ. 533, ποὺ κοσμεῖται μὲ τὸ ἴδιο μοτίβο.

239. COLLON 1982.

240. ΜΑΤΘΑΪΟΥ 1980, 283.

241. DAVIS 1977, εἰκ. 184. Εἶναι ἐνδιαφέρον ὅτι ὁ Catling, ἀναφερόμενος πρόσφατα στοὺς συνδετήρες ποὺ βρέθηκαν μαζί μὲ μιὰν παρόμοια λαβὴ στὸν τάφο τοῦ Ἀι-Γιάννη (βλ. παραπάνω σημ. 235), ἐκφράζει τὴν ὑπόθεση ὅτι μορεῖ νὰ ἀνήκαν σὲ μιὰ μικρὴ δερμάτινη ἀσπίδα (ΡΟΡΗΑΜ κ.ἀ. 1984, 216).

Τὰ υπόλοιπα χάλκινα εὑρήματα δὲν προσφέρονται γιὰ διεξοδική συζήτηση. Ἐκτὸς ἀπὸ τὰ θραύσματα 280-282, πού ἀνήκαν σὲ περόνες, ἄμορφα θρύμματα συμπαγούς χαλκοῦ, μικρὰ θραύσματα ἐλασμάτων καὶ κομμάτια ἀπὸ σύρματα βρέθηκαν σὲ διάφορα σημεῖα τοῦ τάφου. Τὰ σύρματα ἦταν δυνατόν νὰ χρησιμοποιηθοῦν γιὰ πολλοὺς σκοποὺς. Τὰ ἄλλα θραύσματα ὀδηγοῦν μόνο στὸ συμπέρασμα ὅτι ὁ τάφος θὰ περιεῖχε ἀρχικά καὶ ἄλλα χάλκινα κτερίσματα διαφόρων τύπων, πού παραμένουν ἄγνωστα.

Λίθινα

Τὰ λίθινα εὑρήματα εἶναι λίγα καὶ μόνο τὰ 286, 296-298, πού βρέθηκαν στὸ θάλαμο, καὶ τὰ 284-285, 299, πού προέρχονται ἀπὸ τὸ σωρὸ τοῦ προθαλάμου, ταυτίζονται μὲ βεβαιότητα ὡς κτερίσματα τοῦ Π 1967²⁴². Τέτοια βεβαιότητα δὲν ὑπάρχει γιὰ τὰ ἀντικείμενα πού βρέθηκαν στὴν ἐπιφανειακὴ ἐπίχωση τοῦ προθαλάμου καὶ τοῦ δρόμου.

Τὰ θραύσματα 288-290 μπορεῖ νὰ εἶναι ἀπὸ ἀπορρίμματα, πού κατέληξαν στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ προθαλάμου μετὰ τὴ σύληση τοῦ τάφου. Ὅστόσο τὰ 288-289 εἶναι ἐνδιαφέροντα. Ὁ τύπος τοῦ κυπέλλου goblet τῆς νεοανακτορικῆς ἐποχῆς ἀντιπροσωπεύεται μὲ πολὺ λίγα λίθινα παραδείγματα, ἀπὸ τὰ ὁποῖα τὸ πιὸ γνωστὸ εἶναι τὸ κύπελλο τῆς Ἁγίας Τριάδας, τὸ καλύτερο παράλληλο τοῦ 288 καὶ πιθανότατα σύγχρονο μὲ αὐτό. Δυστυχῶς, ἡ ἀποσπασματικὴ του διατήρηση μᾶς στερεῖ ἀπὸ τὴ σωστὴ ἐκτίμηση τῆς ὑψηλῆς ποιότητος τοῦ μικροῦ αὐτοῦ ἀγγείου.

Ἐξίσου καλοδουλεμένη θὰ ἦταν ἡ πυξίδα ἀπὸ τὴν ὁποία σώθηκε μόνο τὸ θραῦσμα 289. Ὁ τύπος αὐτός, κυκλαδικῆς καταγωγῆς, εἶναι γνωστός κυρίως ἀπὸ πρῶιμες κρητικὲς μιμήσεις. Τὸ ὕλικό, ἢ προσεκτικὴ λείανση καὶ κυρίως ἢ πλαστικὴ διακόσμηση τῆς πλευρᾶς τοῦ 289, πού ἀντικατέστησε τὶς ὀριζόντιες ἀυλακώσεις τῶν κυκλαδικῶν προτύπων, τὸ χαρακτηρίζουν ὡς δημιουργία τῆς νεοανακτορικῆς ἐποχῆς²⁴³. Τὰ 287, 290-291 ἀνήκουν σὲ κοινούς τύπους ἀγγείων, πιθανότατα ἐπίσης τῆς νεοανακτορικῆς περιόδου. Στὴν ἴδια περίοδο ἀνήκει καὶ τὸ ἐπιπεδόκυρτο δισκίον 286, πού ἔχει ἄφθονα, κυρίως ἀδημοσίευτα, παράλληλα. Σύμφωνα μὲ τὴν πιὸ πρόσφατη μελέτη, τὰ ἀντικείμενα αὐτὰ ἦταν μεγεθυντικοὶ φακοί²⁴⁴. Τὸ ἀλαβάστρινο δισκίον 285 ταυτίζεται ὡς ἔνθεμα. Τὸ γεγονός ὅτι μόνο ἓνα βρέθηκε στὸν Π 1967 καὶ στὸν τάφο IV τῶν Μυκηνῶν, ἴσως ὑποδηλώνει ὅτι τὰ δισκία αὐτὰ δὲν ἀνήκαν σὲ πολυσύνθετη διακόσμηση, ἀλλὰ ἦταν χωριστὰ κοσμήματα.

Ὁ μικρὸς κύλινδρος 293 εἶναι μάλλον τριπτήρας, ἂν κρίνει κανεὶς ἀπὸ τὴν κάπως κοίλη ἐπιφάνεια τοῦ ἐνὸς ἄκρου. Ἄγνωστη εἶναι ἡ λειτουργία τοῦ πλακιδίου 292, πού εἶναι πολὺ καλὰ δουλεμένο μὲ ἐπίπεδες καὶ καλὰ λειασμένες ὄλες τοῦ τις πλευρῆς.

Ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς τριπτήρες 294-295 καὶ 298, τέσσερα μικρὰ χαλίκια (διάμ. 4-7 ἐκ.), ἐλλειψοειδοῦς σχήματος, πού δὲν μοιάζουν μὲ τριπτήρες, βρέθηκαν στὸ θάλαμο. Τὸ 299 ἀπὸ τὸν προθάλαμο εἶναι κάπως μικρότερο. Ἡ παρουσία τους στὸν τάφο δὲν ἐξηγεῖται εὐκολα (βάρη ἢ πιόνια γιὰ κάποιο παιχνίδι). Τὸ μικρὸ χαλίκι 297, πού προέρχεται ἀπὸ τὸ ἐπάνω στρώμα τοῦ λάκκου, δὲν θὰ μπορούσε νὰ ταυτισθεῖ μὲ βεβαιότητα ὡς τριπτήρας, ἔστω καὶ ἂν ἔχει μία ἐπίπεδη, λεῖα ἐπιφάνεια. Ὅστόσο ταιριάζει τόσο καλὰ μέσα στὴν κοιλότητα τῆς πέτρας 296,

242. Τὸ 291, πού βρέθηκε κοντὰ στὰ κύπελλα 155 καὶ 168, ἴσως ἀνῆκε ἀρχικά στὸ σωρὸ.

243. Ἄλλες λίθινες πυξίδες, σύγχρονες ἢ μεταγενέστερες, εἶναι γνωστὲς ἀπὸ τὸ ἀνάκτορο τῆς Ζάκρου (WARREN 1969, 277 μὲ ἐγχάρακτη διακόσμηση) καὶ τὴ Συλλογὴ Μεταξᾶ (GUIDA 1973, ἀρ. 100). Βλ. καὶ POURSAT 1977, 210-211, σημ. 5. Γιὰ λίθινες πυξίδες ἀπὸ τὴ Θήρα βλ. MARINATOS 1972, πίν. 72a-b.

244. SINES καὶ SAKELLARAKIS 1987.

ώστε να μην υπάρχει αμφιβολία ότι αποτελεί μαζί της ένα σύνολο, που θα προοριζόταν για την τριβή καλλυντικών ή καρικευμάτων.

Το πιο σημαντικό λίθινο αντικείμενο, και αισθητικά το πιο αξιόλογο εύρημα του τάφου, είναι ο σφυροπέλεκυς 284. Ός προς το σχήμα είναι μοναδικός· ανήκει όμως σε μία αρκετά μεγάλη κατηγορία λίθινων “εργαλείων” από την Κρήτη που θεωρούνται τελετουργικά, κυρίως γιατί είναι λαξευμένα από ωραίες πέτρες, τέλεια λειασμένα και (όπου αυτό μπορεί να διαπιστωθεί) χωρίς ίχνη χρήσης. Η κατηγορία αυτή, που αποτελείται κυρίως από σφύρες, περιλαμβάνει και άλλα μοναδικά αντικείμενα, όπως το μικρό πέλεκυ από τα Μάλια, του οποίου η φτέρνα διαμορφώνεται ως προτομή κινούμενης λεοπάρδαλης ή πάνθηρα²⁴⁵. Το ρόπαλο από το λεγόμενο τάφο του Ροπαλοφόρου στα Ίσοπατα, που ήταν και αυτό μοναδικό ως πρόσφατα, αντιπροσωπεύεται τώρα και από άλλα παραδείγματα από την Άνεξερευνητή Οικία της Κνωσού, όπου βρέθηκαν και αποσπασματικά διατηρημένες σφύρες²⁴⁶. Εκτός από το σφυροπέλεκυ του Πόρου αναφέρεται και ένας άλλος, άδημοσίευτος, από το Κτίριο 4 στο Φουρνί Άρχων²⁴⁷. Η περιγραφή του σχήματος και του υλικού είναι άσαφής και δεν επιτρέπει την ταύτιση του τύπου ή της λειτουργίας του εργαλείου, ενώ τα ανασκαφικά συμφραζόμενα δεν προσφέρουν χρήσιμα στοιχεία²⁴⁸. Όπωςδήποτε το εργαλείο αυτό δεν μοιάζει να είναι του ίδιου τύπου με το 284 και μάλλον δεν ανήκει στην τελετουργική κατηγορία. Πολλές από τις σφύρες χρονολογούνται στην ΥΜ Ια ή Ιβ περίοδο· ο πέλεκυς των Μαλίων βρέθηκε σε ΜΜ ΙΙΙ στρώμα²⁴⁹, το υλικό από την Άνεξερευνητή Οικία προέρχεται κυρίως από ανάμεικτα ΥΜ ΙΙ-ΙΙΙ και πιο ύστερα στρώματα.

Ο σφυροπέλεκυς του Πόρου συνδέεται ως ένα σημείο με τις σφύρες, των οποίων τα άκρα είναι συχνά κομβιόσχημα²⁵⁰. Ωστόσο τα επί μέρους στοιχεία του σχήματος, όπως η άνιση ανάπτυξη της λεπίδας προς την άκμη και η σαφής διάκριση της σφύρας από τον πέλεκυ, ανταποκρίνονται με τόση ακρίβεια στα χαρακτηριστικά των σφυροπέλεκων από άλλες περιοχές, ώστε δεν υπάρχει αμφιβολία ότι ο 284 αποδίδει ένα συγκεκριμένο τύπο αυτού του εργαλείου. Ός ένα νέο, άγνωστο ως τώρα είδος μινωικού συμβόλου, ο σφυροπέλεκυς του Π 1967 δίνει την αφορμή να συζητηθούν όρισμένες απόψεις και προβλήματα των κρητικών τελετουργικών “εργαλείων” που δεν έχουν ακόμη επισημανθεί.

Πρόσφατη μελέτη για τα αντικείμενα αυτά δίνει διεξοδικό κατάλογο και συγκεντρώνει πολλά εικονογραφικά στοιχεία που διαφωτίζουν τη λειτουργία τους²⁵¹. Ο τρόπος όμως που παρουσιάζεται το υλικό δεν ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα γιατί εξομοιώνει ουσιαστικές διαφορές. Παρόλο που οι σφύρες αποτελούν το μεγαλύτερο ποσοστό, η τελετουργική κατηγορία δεν είναι ομοιογενής και ο κάθε τύπος που περιλαμβάνει έχει διαφορετική ιστορία και εξέλιξη.

Οι λίθινες σφύρες με τρήμα είναι εργαλεία κοινά από πολύ πρώιμα χρόνια, που συνέχισαν

245. Καταλόγους του υλικού αυτού δίνουν οι SCHIERING 1972, 478 σημ. 1, SHAW 1973, Appendix F, ΜΑΝΤΗ-ΠΛΑΤΩΝΟΣ 1981, 77-81. Στα όμοιώματα της σφύρας ανήκει και η αναθηματική χάλκινη σφύρα με συμφυές στέλεχος από το Ιερό του Γιούχτα (ΠΑΕ 1981, 408, εικ. 3).

246. EVELY στο PORHAM κ.ά. 1984, 237-238, πίν. 218, άρ. 4, 6, 9-10, πίν. 230, άρ. 17-18· EVELY 1988, 132, άρ. S11, εικ. 4, πίν. 23.

247. ΜΑΝΤΗ-ΠΛΑΤΩΝΟΣ 1981, άρ. 12.

248. ΠΑΕ 1974, 210.

249. PELON 1985.

250. Πρβ. ιδίως ΜΑΝΤΗ-ΠΛΑΤΩΝΟΣ 1981, εικ. 3 άριστερα.

251. ΜΑΝΤΗ-ΠΛΑΤΩΝΟΣ 1981.

νά χρησιμοποιούνται και άργότερα, παράλληλα με τὰ αντίστοιχα μέταλλα²⁵². Οί κρητικές σφύρες από πολύχρωμους λίθους είναι αναμφισβήτητα τελετουργικές, δέν μπορούν όμως νά διακριθούν τελείως από τις αντίστοιχες μέταλλινες, πού προορίζονταν γιά πρακτική χρήση. Οί χάλκινες σφύρες είναι γενικά σπάνια έργαλεϊα, αλλά όχι τελείως άγνωστα στην Κρήτη²⁵³. Έχει βέβαια παρατηρηθεί ότι τὸ σῶμα τῶν τελετουργικῶν σφυρῶν εἶναι ἑλλειψοειδές, ἐνῶ ἡ διατομή τῶν χάλκινων εἶναι ὀρθογώνια²⁵⁴. Ὡστόσο ἡ ἐξάρτηση τῶν λίθινων ἐργαλείων ἀπὸ τὰ μέταλλα εἶναι φανερὴ σὲ μία λίθινη σφύρα τῆς Ζάκρου, στήν ὁποία ἡ ἐνίσχυση τοῦ τρήματος (χαρακτηριστικὴ ἐνὸς μέταλλινου ἐργαλείου) ἀποδίδεται μὲ χάραγμα²⁵⁵. Μεγάλες μέταλλινες σφύρες (‘βαριές’) μὲ ἑλλειψοειδές σῶμα, μεταλλουργικά ἴσως ἐργαλεϊα, εἶναι γνωστὲς ἀπὸ τοὺς κυπριακοὺς θησαυροὺς τοῦ 13ου ἢ 12ου αἰῶνα²⁵⁶. Ὁ τύπος ἀπαντᾷ καὶ σὲ παραδείγματα μικροῦ μεγέθους, πού χρησίμευαν ἴσως γιά τὴ σφυρηλάτηση ἀγγείων ἢ κοσμημάτων.

Τὰ ρόπαλα ἀπὸ πέτρα ἢ μέταλλο εἶναι πολὺ πρῶιμα ὄπλα, γνωστὰ ἀπὸ τὴν Εὐρώπη, ἀπὸ ὄλες τὶς περιοχὲς τῆς ἀνατολικῆς Μεσογείου καὶ τὴ νεολιθικὴ Κρήτη²⁵⁷. Ἄν καὶ ἔχασαν τὴ χρησιμότητά τους μετὰ τὴν ἐφεύρεση τοῦ θώρακα καὶ τοῦ κράνου²⁵⁸, ἐπέζησαν ὡς σύμβολα κύρους καὶ ἐξουσίας καὶ χρησιμοποιοῦνται ἔτσι ἀκόμη καὶ σήμερα²⁵⁹. Ὁ μονόστομος πέλεκυς μὲ τρήμα, πού ἀντιπροσωπεύεται στήν τελετουργικὴ κατηγορία μόνο ἀπὸ τὸ μικρὸ παράδειγμα τῶν Μαλιῶν, εἶναι ἐργαλεῖο καὶ ὄπλο, μὲ πλατιά διάδοση σὲ πολλὲς περιοχὲς τῆς Ἀσίας καὶ τῆς Εὐρώπης· διάφοροι τύποι του, ὅπως π.χ. ὁ ‘συριακός’, χρησίμευσαν ὡς τελετουργικά ὄπλα ἀπὸ πολύτιμα ὕλικά²⁶⁰. Στὴν Κρήτη ὁμως, τὴν κοιτίδα τοῦ διπλοῦ πέλεκου, ὁ μονόστομος δέν ὑπῆρξε ποτὲ κοινός²⁶¹. Ὁ λίθινος πέλεκυς τῶν Μαλιῶν εἶναι μοναδικός καὶ δέν ἔχει ἄμεσα παράλληλα πουθενά, μπορεῖ ὁμως νά ἐνταχθεῖ, ὅπως ἤδη παρατήρησε ὁ Evans²⁶², σὲ ἓνα σπάνιο εἶδος τελετουργικοῦ πέλεκου, γνωστοῦ ἀπὸ τὴ Συρία, τὸ Ἴράν καὶ τὴν Ἀρμενία, πού χρονολογεῖται ἀνάμεσα στὸ 1900 καὶ τὸ 1600²⁶³. Χαρακτηριστικὸ τῶν πελέκων αὐτῶν εἶναι ἡ πλαστικὴ διακόσμηση τῆς φτέρνας (σὲ ὀρισμένες περιπτώσεις καὶ μέρους τῆς λεπίδας) μὲ τὸ μοτίβο τοῦ λιονταριοῦ. Ἡ φτέρνα ἐνὸς πέλεκου ἀπὸ τὸ Βάν σχηματίζεται ἀπὸ τὸ

252. Στὴν Κρήτη ἀπλὲς λίθινες σφύρες ἔχουν βρεθεῖ στήν Κνωσὸ (EVANS 1928, 629, εἰκ. 393, ἀρ. 18) καὶ στὰ Γουρνιά (BOYD HAWES κ.ἀ. 1908, πίν. 3, ἀρ. 26-28, 37-39). Ἡ λίθινη σφύρα ἀπὸ τὰ Μάλια (ΜΑΝΤΗ-ΠΛΑΤΩΝΟΣ 1981, ἀρ. 16) εἶναι καὶ αὐτὴ ἐργαλεῖο πρακτικῆς χρήσης, ἄσχετο μὲ τὶς τελετουργικὲς σφύρες. Γιά λίθινες σφύρες χωρὶς τρήμα βλ. ΜΑΡΙΝΑΤΟΣ 1970, εἰκ. 44.

253. SHAW 1973, σσ. 52-55.

254. SCHIERING 1972, 478 σημ. 1.

255. Πρβ. ΜΑΝΤΗ-ΠΛΑΤΩΝΟΣ 1981, εἰκ. 3 δεξιὰ μὲ SHAW 1973, εἰκ. 41a. B.

256. CATLING 1964, 99-100. Οἱ σφύρες ἀπὸ τὸ θησαυρὸ τῆς Ἀκρόπολης εἶναι διαφορετικοῦ σχήματος (ΣΠΥΡΟΠΟΥΛΟΣ 1972, εἰκ. 101, πίν. 16δ).

257. EVANS 1964, 229-231, εἰκ. 52, πίν. 55.4.

258. YADIN 1963, 40-41, εἰκ. 120-121.

259. Γιά τὰ ρόπαλα γενικά βλ. BUCHHOLZ 1980. Γιά παραδείγματα διαφόρων φάσεων τῆς χαλκοκρατίας ἀπὸ τὴν Ἀνατολή καὶ τὴν Κύπρο καὶ μεταγενέστερες ἀπεικονίσεις βλ. BASS κ.ἀ. 1967, 127-128. Ὁ Dr. M. Müller-Karpe μὲ πληροφόρησε ὅτι στὸ Ἴράκ τὸ ρόπαλο χρησιμοποιεῖται ἀκόμη γιά τὸ κυνήγι τῆς ὕαινας.

260. YADIN 1963, 12-13, εἰκ. 170-171.

261. SHAW 1973, 47, σημ. 5.

262. EVANS 1928, 274. Ὁ PELON (1987, 388), πού δέχεται ὅτι ὁ πέλεκυς ὑποδηλώνει ἐπαφὲς τῆς Κρήτης μὲ τὴν Ἀνατολία, βλέπει τὸ ζῶο ὡς ὑποκατάστατο τῆς σφύρας, ὅπως παλαιότερα καὶ ὁ HUTCHINSON (1950, 59-60). Ἡ ἰδέα αὐτὴ ἀγνοεῖ τὸ γεγονὸς ὅτι οἱ σφυροπελέκεις δέν χρησιμοποιήθηκαν στήν Ἀνατολία κατὰ τὴ δεύτερη χιλιετηρίδα καὶ εἶναι ἄγνωστοι στὴ Συρία. Βλ. κ.π. σ. 137.

263. MAXWELL HYSLOP 1949, Τύπος 14· CALMEYER 1969, 39-41.

κεφάλι του ζώου, ενώ το σώμα του προβάλλεται ανάγλυφο κατά μήκος της λεπίδας²⁶⁴. Σε ένα άλλο παράδειγμα από τη Ras Shamra, που χρονολογείται από τον Schaeffer στην περίοδο 1450-1365²⁶⁵, το επάνω στόμιο του τρήματος φράζεται από μία λεοντοκεφαλή· ή λεπίδα του έχει το ίδιο σχήμα με τη λεπίδα του πέλεκυ από τα Μάλια και φέρει χαρακτή κόσμηση, όπως και άλλα δείγματα αυτής της ομάδας. Είναι πολύ πιθανό ο τεχνίτης, που λάξευσε τον πέλεκυ των Μαλιών, να είχε υπόψη του ένα παρόμοιο ανατολικό πρότυπο· προσαρμόζοντάς το στα μινωικά μέτρα, το μετέφερε από το μέταλλο στην πέτρα και τροποποίησε το συμβολικό περιεχόμενο του μοτίβου, δημιουργώντας ένα μοναδικό σύμπλεγμα της ζωντανής μορφής και του άψυχου εργαλείου.

Πιο συνηθισμένος από το μονόστομο πέλεκυ στην Κρήτη ήταν ο άξινοπέλεκυς²⁶⁶. Αντίθετα, ο συνδυασμός του πέλεκυ με τη σφύρα δεν είναι κοινός ούτε ως λίθινο ούτε ως μεταλλικό εργαλείο και άπαντά συχνά μόνο κατά τη χαλκολιθική εποχή και την πρώιμη χαλκοκρατία σε όρισμένες περιοχές, ιδιαίτερα στην Ευρώπη, στη νότια Ρωσία, στον Καύκασο και στην Ανατολία.

Το υλικό αυτό δεν προσφέρεται για μία συνοπτική παρουσίαση. Κατά πρώτο λόγο οι σφυροπελέκεις χαρακτηρίζουν διάφορες πολιτιστικές ενότητες των οποίων οι σχέσεις δεν είναι πάντα εμφανείς· ή μέθοδος του ραδιοάνθρακα C₁₄, που επέφερε την αναθεώρηση της ευρωπαϊκής χρονολόγησης, δεν έχει εφαρμοστεί σε άλλες περιοχές. Ειδικά οι πολιτισμοί του Καυκάσου εξακολουθούν να χρονολογούνται μέσω συσχετισμών με την Ανατολία ή την Ευρώπη²⁶⁷. Κατά δεύτερο λόγο οι λίθινοι σφυροπελέκεις κινούν πολύ λιγότερο ενδιαφέρον από τους μεταλλικούς και έχουν συζητηθεί σε παλαιότερες μελέτες ως επιμέρους σύνολα²⁶⁸. Οι χάλκινοι δημοσιεύονται και συζητούνται ευρύτατα²⁶⁹, ή μελέτη τους όμως παρουσιάζει διάφορα προβλήματα: για πολλά παραδείγματα δεν υπάρχουν ανασκαφικά δεδομένα, ή τυπολογία δεν βασίζεται πάντα στα ίδια κριτήρια, ενώ η διάκριση των εργαλείων (Hammeräxte, Hammeraxes) από τα όπλα (Streitäxte, Battle-axes) είναι συχνά αμφίβολη. Τέλος για τη σχέση των χάλκινων με τους λίθινους σφυροπελέκεις δεν υπάρχουν γενικά αποδεκτά συμπεράσματα.

Για όλους αυτούς τους λόγους μόνο μερικές γενικές παρατηρήσεις είναι δυνατές μέσα στο πλαίσιο αυτής της μελέτης. Χωρίς αμφιβολία σφυροπελέκεις από μέταλλο, πέτρα, ακόμη και από κέρατο, χρησιμοποιήθηκαν συγχρόνως²⁷⁰ κατά τον Deshayes²⁷¹, ανάμεσα στους λίθινους και τους μεταλλικούς υπήρχε συνεχής αλληλεπίδραση που συνέτεινε στην εξέλιξη του τύπου. Η χρήση των σφυροπελέκων ως τελετουργικών όπλων είναι επίσης βέβαιη και στηρίζεται όχι μόνο στα ανασκαφικά δεδομένα, αλλά και στο γεγονός ότι πολλά παραδείγματα είναι από πολύτιμα μέταλλα και ήμιπολύτιμους ή ωραίους λίθους.

Στην Ευρώπη οι σφυροπελέκεις ως "male prestige goods"²⁷² είναι ιδιαίτερα χαρακτηριστικοί των ατομικών ανδρικών ταφών της περιόδου της Schnurkeramik (Corded Ware), που χρο-

264. MAXWELL HYSLOP 1949, πίν. XXXVI.8.

265. SCHAEFFER 1948, εικ. 44.2.

266. DESHAYES 1960, 279-291, Τύπος Β· CATLING 1964, 90-92.

267. Για τα προβλήματα της χρονολόγησης με το ραδιοάνθρακα στον Καύκασο βλ. SAGONA 1984, 122-125.

268. Π.χ. HERFERT 1962, ROE 1966, BRANDT 1967.

269. Βλ. π.χ. τα τεύχη της σειράς IX των PBF.

270. Βλ. BOGNAR-KUTZIAN 1972, 314-315.

271. DESHAYES 1960, 265.

272. CHAMPION κ.ά. 1984, 177.

νολογείται στο πρώτο μισό της τρίτης χιλιετηρίδας²⁷³. 'Ο σφυροπέλεκυς με σφύρα ὀρθογώνιας ἢ κυκλικῆς διατομῆς εἶναι γνωστός σὲ διάφορες παραλλαγές. 'Ο τύπος με κομβιόσχημη σφύρα θεωρεῖται ὡς μεταλλικός²⁷⁴, ἂν καὶ ἡ σχέση τῶν λίθινων πελέκεων με τοὺς χάλκινους εἶναι γενικὰ στενὴ²⁷⁵. Στὴ νοτιοανατολικὴ τουλάχιστον Εὐρώπῃ οἱ λίθινοι σφυροπελέκεις με κομβιόσχημη καὶ κυλινδρική σφύρα ἐπέζησαν καὶ κατὰ τὴ δευτέρη χιλιετηρίδα²⁷⁶. Οἱ τελετουργικοὶ σφυροπελέκεις με μακριὰ κυλινδρική σφύρα ἀπὸ τὸ θησαυρὸ τοῦ Borodino (Μολδαβία), ποὺ περιελάμβανε καὶ ρόπαλα ἀπὸ ἀλάβαστρο, χρονολογοῦνται ἀπὸ πολλοὺς μελετητὲς στὴν περίοδο τῶν βασιλικῶν τάφων τῶν Μυκηθῶν, μπορεῖ ὅμως νὰ εἶναι καὶ νεώτεροι²⁷⁷.

'Ο Driehaus στὴ μελέτη του γιὰ τοὺς εὐρωπαϊκοὺς πελέκεις με κομβιόσχημη σφύρα δὲν ἀπέκλεισε τὴν καταγωγή τους ἀπὸ τὸν Καύκασο²⁷⁸, ἐνῶ στὴν πιὸ πρόσφατη μελέτη τοῦ Sulimirski ἢ διάδοση τοῦ σφυροπέλεку στὴ νότια Ρωσία καὶ στὸν Καύκασο σχετίζεται με τὴν ἐξάπλωση τοῦ πολιτισμοῦ τῆς Schnurkeramik. 'Οπωσδήποτε λίθινοι σφυροπελέκεις με κομβιόσχημη καὶ κυλινδρική σφύρα, συχνὰ λαξευμένοι σὲ ὀφίτη, συνέχισαν νὰ χρησιμοποιοῦνται στὶς περιοχὲς αὐτὲς τουλάχιστον ὡς τὰ μέσα τῆς δευτέρας χιλιετηρίδας²⁷⁹.

'Αντίθετα, στὴν Ἄνατολία οἱ σφυροπελέκεις χαρακτηρίζουν τὴν τρίτη χιλιετηρίδα καὶ εἰδικὰ τὴν περίοδο τῆς Τροίας II. Οἱ σφυροπελέκεις τῆς Τροίας καὶ τῶν ἄλλων τόπων τῆς Ἄνατολίας ἔχουν ὅλοι μακριὰ κυλινδρική σφύρα· σὲ αὐτὸν τὸν τύπο ἀνήκουν καὶ οἱ περίφημοι πολεμικοὶ σφυροπελέκεις ἀπὸ τὸ νεκροταφεῖο τοῦ Alaca Höyük καὶ τὸ θησαυρὸ L τῆς Τροίας, ποὺ χρονολογοῦνται στὴν περίοδο 2600/2500-2300²⁸⁰. Στὴν ἴδια ἐποχὴ χρονολογοῦνται καὶ δύο σφυροπελέκεις ὁμοίου σχήματος ἀπὸ τὸ Αἰ τῆς Παλαιστίνης, μοναδικὰ δείγματα τοῦ ἐργαλείου αὐτοῦ στὰ νοτιοανατολικά παράλια τῆς Μεσογείου²⁸¹. Ἄπὸ τὴν Τροία εἶναι ἐπίσης γνωστός ἕνας σφυροπέλεκυς με κομβιόσχημη σφύρα, γιὰ τὸν ὁποῖο δὲν ὑπάρχουν ἀσφαλῆ δεδομένα. 'Ο Dörpfeld τὸν κατατάσσει στὰ εὐρήματα τῶν πόλεων II-V²⁸². Τὸ γεγονός ὅτι εἶναι ἡμιτελὴς σημαίνει ὅτι εἶναι ντόπιο ἐργαλεῖο.

Στὸ Αἶγαῖο ὁ λίθινος σφυροπέλεκυς εἶναι σπάνιος καὶ, ἐκτὸς ἀπὸ διάσπαρτα εὐρήματα, ἀπαντᾷ μόνο στοὺς οἰκισμοὺς τοῦ βορειοανατολικοῦ χώρου, ὅπως τὴ Θερμὴ καὶ τὴν Πολιόχνη²⁸³. Τέσσερα μόνο χάλκινα παραδείγματα, ὅλα τυχαῖα εὐρήματα, εἶναι γνωστά²⁸⁴. Τὰ

273. GIMBUTAS 1956, 152-154, BOGNÁR-KUTZIÁN 1972, 168· PATAY 1978, 38-39, εἰκ. 25-27. Στὴ Βόρεια Εὐρώπῃ ἡ περίοδος αὐτὴ διαρκεῖ ὡς τὸ 2300 περίπου.

274. DRIEHAUS 1958, 1, 6· DESHAYES 1960, 266.

275. Πρβ. π.χ. PATAY 1968, εἰκ. 6 με ΜΑΥΕΡ 1977, 15-16, πίν. 2, ἀρ. 21 (πελέκεις με κοντὴ κομβιόσχημη σφύρα) καὶ PATAY 1968, εἰκ. 1 με MOZSCOLICS 1964, εἰκ. 1 (πελέκεις με μακριὰ σφύρα, ποὺ ἔχει κομβιόσχημη ἀπόληξη).

276. DUNAREANU-VULPE 1935-1936, εἰκ. 10, ἀρ. 1 καὶ εἰκ. 11 (ἀπὸ διορίτη, με κομβιόσχημη σφύρα). Βλ. καὶ GIMBUTAS 1965, εἰκ. 141A γιὰ πῆλινα ὁμοιώματα ἀπὸ τὴ Ρουμανία.

277. HARDING 1984, 203-204.

278. DRIEHAUS 1958, 6-7.

279. Βλ. SULIMIRSKI 1970, 231, πίν. 19 καὶ XXVII γιὰ διάφορους τύπους.

280. STRONACH 1957, εἰκ. 10· SCHMIDT 1902, ἀρ. 6055-6058.

281. PRAUSNITZ 1955.

282. SCHMIDT 1902, ἀρ. 7227· DÖRPFELD 1902, 376, εἰκ. 332.

283. HUTCHINSON 1950. Γιὰ τοὺς πελέκεις τῆς Πολιόχνης βλ. BERNABO-BREA 1964, πίν. 183-186 καὶ 1976, πίν. 259-260.

284. PHELPS, VAROUPHAKIS καὶ JONES 1979, πίν. 22.5 καὶ BRANIGAN 1974, ἀρ. 559-560. Στὸ Μουσεῖο Γουλιανδρῆ ὑπάρχει ἕνας ἀκόμη σφυροπέλεκυς (DOUMAS 1983, ἀρ. 200). Τὸ σύνθετο ἐργαλεῖο ἀπὸ τὴν Κνωσὸ (EVANS 1928, 629, εἰκ. 393a), ποὺ ἀναφέρεται ἀπὸ τὸν CATLING (1964, 93) ὡς σφυροπέλεκυς, εἶναι ἀξινόσφυρα κατὰ τὸν SHAW (1973, 52, σημ. 8).

λίθινα έργαλεια έχουν την κυλινδρική σφύρα των ανατολικών πελέκεων, ενώ η σφύρα των χάλκινων είναι ορθογώνιας τομής.

Σε ένα δεύτερο τύπο σφυροπέλεκυ κατατάσσει ο Betancourt²⁸⁵ δύο άλλα χάλκινα έργαλεια με κομβιόσχημη φτέρνα και λεπίδα που ευρύνεται συμμετρικά προς την άκμή. Το ίδιο τύπου είναι και ένα μικρό μολυβένιο παράδειγμα από τη Σάμο²⁸⁶. Το σχήμα τους δεν απέχει πολύ από τους ανατολικούς σφυροπελέκεις με κοντή κυλινδρική σφύρα, που έχουν συχνά όμοια λεπίδα²⁸⁷.

Στην Κρήτη, εκτός από το 284 (και ίσως και το έργαλειό από το Φουρνί) είναι γνωστό μόνο ένα θραύσμα της Συλλογής Γιαμαλάκη. Ο τύπος του δεν ταυτίζεται ακριβώς, ή λεπίδα του όμως είναι όμοια με των ανατολικών²⁸⁸. Είναι άγνωστο αν χρησιμοποιήθηκε ως έργαλειό ή αν ήταν τελετουργικό.

Όλα αυτά τα έργαλεια, ακόμη και τα τυχαία ευρήματα, χρονολογούνται στην τρίτη χιλιετηρίδα. Οι πρόσφατα δημοσιευμένοι πελέκεις της Συλλογής Finlay θεωρούνται ως εισηγμένοι είτε από το Βορρά κατά την τέταρτη χιλιετηρίδα, είτε από το ανατολικό Αίγαίο κατά την τρίτη²⁸⁹.

Ο σφυροπέλεκυσ του Πόρου είναι αναμφισβήτητα ένα μινωικό έργο, που δεν είναι δυνατό να χρονολογηθεί στην τέταρτη ή στην τρίτη χιλιετηρίδα. Το υλικό του είναι ντόπιο· ή άψογη επεξεργασία και ο τρόπος που προβάλλεται το σχήμα με τα χρώματα της πέτρας και την πλαστική κόσμηση χαρακτηρίζουν όχι μόνο τις πιο καλοδουλεμένες τελετουργικές σφύρες, αλλά και πολλά λίθινα άγγεϊα της νεοανακτορικής εποχής. Είτε τα πρότυπα του 284 χρονολογούνται στη δεύτερη χιλιετηρίδα είτε ανάγονται στην τρίτη, ή παρουσία του στον Π 1967 είναι εξίσου προβληματική. Η χρήση ενός τέτοιου συμβόλου κατά την προανακτορική εποχή υπαινίσσεται την ύπαρξη μιας (κοινωνικής; θρησκευτικής; πολιτικής;) ιεραρχίας στην πρωτομινωική Κρήτη, για την ανάπτυξη της οποίας δεν υπάρχουν θετικά στοιχεία²⁹⁰. Η υπόθεση όμως ότι ο σφυροπέλεκυσ υιοθετήθηκε τη ΜΜ ΙΙΙ-ΥΜ Ι εποχή δεν συμβιβάζεται με τα υπάρχοντα δεδομένα για τις σχέσεις της νεοανακτορικής Κρήτης με περιοχές πέρα από το Αίγαίο, ειδικά με το Βορρά, αφού μάλιστα πρόκειται για ένα αντικείμενο που μεταφέρει ένα ιδεολογικό μήνυμα και όχι για ένα χρηστικό έργαλειό²⁹¹.

Όπως αναφέρθηκε παραπάνω, τα μινωικά σύμβολα διαφοροποιούνται όχι μόνο ως προς την καταγωγή τους, αλλά και ως προς την αρχική τους χρήση. Το ρόπαλο είναι όπλο, όχι έργαλειό. Ο σφυροπέλεκυσ μπορεί να είναι και τα δύο, αλλά η τελετουργική του χρήση συνεπάγεται την έρμηνεία του ως όπλου, όπως μαρτυρούν τα ανασκαφικά και εικονογραφικά δεδομένα από όλες τις περιοχές του αρχαίου κόσμου όπου έχει βρεθεί. Αντίθετα η σφύρα είναι μόνο έργαλειό. Στην Κρήτη τελετουργικές σφύρες έχουν βρεθεί σε ανάκτορα, έπαυλεις και οίκισμούς²⁹² και είναι γνωστές από ομοιώματα, από τα όποια τρία είναι αναθηματικά και ένα

285. BETANCOURT 1970, 95-101, εικ. 6. 1-2.

286. Τα έργαλεια θεωρούνται από τον RENFREW (1967, 8-9) και τον BRANIGAN (1974, άρ. 585-587) ως μονόστομοι πελέκεις.

287. STRONACH 1957, 118 σημ. 202.

288. HUTCHINSON 1950, πίν. 4, άρ. 3. Πρβ. με BERNABO-BREA 1964, πίν. 187, άρ. 12.

289. PHELPS, VAROUPHAKIS και JONES 1979, 179-180.

290. Για πρόσφατες συζητήσεις του θέματος βλ. CHERRY 1983, WHITELAW 1983, SOLES 1988.

291. Για τις σχέσεις του Αιγαίου με την Εύρωπη βλ. την πρόσφατη μελέτη του HARDING 1984 και για τις σχέσεις με την Ιταλία RENFREW και WHITEHOUSE 1974, HOLLOWAY 1981, ιδιαίτερα 17-96, BARFIELD 1982, HALLAGER 1983.

292. Δεν είναι βέβαιο ότι οι τελετουργικές σφύρες χρησιμοποιήθηκαν και ως κτερίσματα. Η σφύρα από το λεγό-

έχει τη μορφή ρυτού. Έτσι οι σφύρες παρουσιάζουν, ως ένα τουλάχιστον σημείο, παρόμοια λειτουργία με το διπλό πέλεκυ: στην εικονογραφία όμως ή χρήση των δύο εργαλείων διαφοροποιείται: ενώ ο διπλός πέλεκυς άπαντά στις παραστάσεις των σφραγίδων και σφραγισμάτων συνήθως ή με άλλα σύμβολα ή ως στοιχείο λατρευτικών σκηνών, ή σφύρα φέρεται από μορφές που εικονίζονται σχεδόν πάντα μόνες²⁹³. Η πιο πιθανή λοιπόν έρμηνεία τους είναι ότι άποτελουσαν προσωπικά έμβλήματα. Η ιδέα του Evans ότι οι άνδρικές μορφές με σφύρα εικονίζουν ιερείς είναι γενικά άποδεκτή, οι λόγοι όμως που δικαιολογούν τη χρήση του εργαλείου αυτού ως θρησκευτικού συμβόλου παραμένουν άσαφείς²⁹⁴. Οι σφύρες ως εργαλεία που χρησίμευσαν και ως προσωπικά σύμβολα, άποτελούν ένα φαινόμενο μοναδικό για την έποχή της χαλκοκρατίας, τουλάχιστον στην περιοχή της άνατολικής Μεσογείου, της δυτικής Άσίας και της Ευρώπης.

Όστόσο την ίδια λειτουργία με τη σφύρα θά είχε και ο συριακός πέλεκυς, μιά και φέρεται από παρόμοιες μορφές στις παραστάσεις όρισμένων σφραγίδων. Ο συριακός πέλεκυς, ένας καθαρά ξένος τύπος όπλου, γνωστός στο Αίγαίο μόνο από ένα παράδειγμα, δίνει και την πιο έντυπωσιακή μαρτυρία της σχέσης των τελετουργικών συμβόλων όχι μόνο με συγκεκριμένα αλλά και εξέχοντα άτομα. Στον τάφο του Βαφειού βρίσκουμε το συριακό πέλεκυ ως κτέρισμα άνδρικής ταφής, ιδιαίτερα πλούσιας σε όπλα, εργαλεία, σφραγίδες και κοσμήματα, και ως προβαλλόμενο άντικείμενο στο χέρι άνδρικής και πάλι μορφής, που εικονίζεται σε μία από τις σφραγίδες του τάφου²⁹⁵.

Ο πέλεκυς του Βαφειού είναι μία παραλλαγή του συριακού τόσο ιδιότυπη, ώστε εξηγείται μόνο ως άπομίμηση²⁹⁶. Ο Evans το χαρακτήρισε χωρίς ένδοιασμό ως μινωικό έργο και κτέρισμα ενός μινωίτη πρίγκιπα²⁹⁷. Άσχετα με τη σχέση του νεκρού με την Κρήτη, ή ύπόθεση ότι ο πέλεκυς είναι μινωικός κερδίζει πιθανότητες για δύο λόγους: πρώτο, γιατί τέτοιου είδους σύμβολα είναι γνωστά μόνο στην Κρήτη, και δεύτερο γιατί οι σφραγίδες στις όποιες άπεικονίζονται οι μορφές με πελέκεις και σφύρες είναι όλες μινωικές και μάλιστα έργα του ίδιου τεχνίτη²⁹⁸. Ο πέλεκυς που εικονίζεται στη σφραγίδα του Βαφειού είναι άκριβώς όμοιος με τον πέλεκυ του τάφου.

Ο πέλεκυς του Βαφειού είναι τόσο ιδιότυπος, ώστε δέν άποκλείεται νά μη βασίζεται σε πραγματικά πρότυπα, αλλά σε παραστάσεις των πελέκεων που φέρονται συχνά από θεϊκές μορ-

μενο Τάφο 5 της Άγίας Τριάδας (PARIBENI 1904, εικ. 26 = ΜΑΝΤΗ-ΠΑΛΑΤΩΝΟΣ 1981, άρ. 3) είναι τελετουργική, αλλά τά άνασκαφικά συμφραζόμενα είναι άσαφή και το κτίριο πιθανότατα δέν ήταν τάφος (βλ. SOLES 1973, 259-269). Από την περιγραφή του σχήματος και του ύλικού ή άδημοσίευτη σφύρα από το Άπεσωκάρι (ΜΑΝΤΗ-ΠΑΛΑΤΩΝΟΣ 1981, άρ. 18) μοιάζει νά είναι χρηστικό εργαλείο.

293. Πιθανή εξαίρεση είναι ένα σφράγισμα από τά Χανιά (ΠΑΠΑΠΟΣΤΟΛΟΥ 1977, 42-43, άρ. 30, πίν. 4γ). Για τις σφραγίδες βλ. BETTS 1981 και για πομπικές μορφές με σφύρα ΜΑΝΤΗ-ΠΑΛΑΤΩΝΟΣ 1981, 81, σημ. 3.

294. Η ΜΑΝΤΗ-ΠΑΛΑΤΩΝΟΣ (1981, 82) ύποθέτει ότι ή σφύρα ήταν θυσιαστικό όργανο ή χρησίμευε για "το τελετουργικό χτύπημα της θύρας του ίερου". Κατά τη Μαρινάτου, με τη σφύρα ζάλιζαν τά ζώα πριν τά θυσιάσουν (ΜΑΡΙΝΑΤΟΣ 1986, 22). Οι μορφές που εικονίζονται στις λίγες παραστάσεις θυσίας σε σφραγίδες κρατούν μαχαίρι ή έγχειρίδιο. Στη σαρκοφάγο της Άγίας Τριάδας ό ταύρος είναι δεμένος και το ίδιο ισχύει πιθανότατα και για τά θυσιαζόμενα ζώα στις παραστάσεις των σφραγίδων, που εικονίζονται στην ίδια στάση.

295. Βλ. KILIAN-DIRLMEIER 1987, 203-204, εικ. 4 (πέλεκυς) και CMS I, άρ. 227.

296. Για το βασικό σχήμα βλ. PHILIP 1989, 46-47 και 51-53, εικ. 7, άρ. 560, 557. Για τη μέθοδο της στελέχωσης, που χαρακτηρίζει έναν άλλο τύπο, βλ. PHILIP 1989, 51-53, εικ. 5, άρ. 452.

297. EVANS 1935, 412-414.

298. Ο BETTS (1981) άποδίδει στον ίδιο τεχνίτη ή σε ένα μαθητή του και μία σειρά σφραγίδων με άνδρικά "πορτραίτα", που ταυτίζει επίσης με μορφές ίερέων.

φές σε συριακούς και ανατολικούς σφραγιδοκύλινδρους²⁹⁹. Έτσι εξηγείται καλύτερα γιατί στη μινωική εικονογραφία σχετίζεται με μορφές που φέρουν ένδυμα ανατολικού τύπου³⁰⁰. Μιά και οι σφραγίδες έπιζούν συχνά για μεγάλα χρονικά διαστήματα, ή υπόθεση αυτή εξηγεί επίσης γιατί ο πέλεκυς του Βαφειού αποδίδει έναν τύπο όπλου που χρονολογείται στις άρχες της μέσης χαλκοκρατίας (2000/1900-1750 περίπου στη Συρία), είναι δηλαδή άρκετά άρχαιότερος της νεοανακτορικής έποχής. Έάν οι υποθέσεις αυτές είναι σωστές, ο πέλεκυς του Βαφειού άποκαλύπτει έναν άπό τους μηχανισμούς μέσω των όποιων ξένα σύμβολα υίοθετήθηκαν και χρησιμοποιήθηκαν στη νεοανακτορική Κρήτη.

Η διάδοση της σφύρας στην Κρήτη υπαινίσσεται την παρουσία μιās οργανωμένης ιεραρχίας και συμπίπτει με τη νεοανακτορική περίοδο, όταν τα άνάκτορα έφθασαν στο άπόγειο της ισχύος τους και ο μινωικός πολιτισμός στο πιο προχωρημένο στάδιο όμοιομορφίας. Ο συριακός πέλεκυς είναι τύπος της δεύτερης χιλιετηρίδας, όπως και τα πρότυπα του πέλεκυ από τα Μάλια. Το ρόπαλο χρησιμοποιήθηκε στην Κρήτη τη νεολιθική έποχή και γι' αυτό δέν άποκλείεται να έπέζησε ως σύμβολο, όπως και σε άλλες περιοχές. Έπειδή όμως δέν είναι γνωστό την ΠΜ-ΜΜ περίοδο, είναι έξίσου πιθανό ότι ή τελετουργική του χρήση άντλήθηκε άπό ξένα πρότυπα κατά τη νεοανακτορική έποχή. Ίσως λοιπόν και ο σφυροπέλεκυς να υίοθετήθηκε την ίδια περίοδο, έστω και άν ή προέλευση των προτύπων του και ο τρόπος που έφθασαν στην Κρήτη παραμένουν άινιγματικοί. Το γεγονός ότι μία άπό τις σφύρες που βρέθηκαν στην Άνεξερεύνητη Οικία είχε χρησιμοποιηθεί ως χρηστικό έργαλειό πριν άπορριφθεί³⁰¹, ίσως υποδηλώνει ότι τα σύμβολα αυτά έχασαν τη σημασία τους μετά την ΥΜ Ιβ περίοδο. Στην περίπτωση αυτή το ρόπαλο των Ίσοπάτων θα ήταν κειμήλιο³⁰².

Ο σφυροπέλεκυς του Πόρου και οι πελέκεις των Μαλιών και του Βαφειού μαρτυρούν ότι και άλλα σύμβολα, ξένα προς τη μινωική παράδοση, χρησιμοποιήθηκαν συγχρόνως με τη σφύρα. Με βάση όμως τα ισχνά δεδομένα, δέν είναι δυνατό να διασαφηνισθεί άν ή υίοθεσία ξένων συμβόλων όδήγησε στην τελετουργική χρήση της σφύρας ή άν συνέβη το αντίθετο. Ούτε υπάρχει βεβαιότητα άν τα άλλα σύμβολα ήταν όλα υποκατάστατα της σφύρας ή άν άντιστοιχούν σε μία ιεραρχική διαφοροποίηση. Παρά τα προβλήματα που παρουσιάζουν, τα άντικείμενα αυτά άξίζει να μελετηθούν με περισσότερη προσοχή και σε μεγαλύτερο βάθος, γιατί μās προσφέρουν τη δυνατότητα να προσεγγίσουμε τον ιδεολογικό κόσμο των μινωιτών και άποτελούν σαφείς ένδειξεις ότι οι σχέσεις της Κρήτης με άλλες περιοχές δέν περιορίζονταν στο οικονομικό και πολιτικό επίπεδο.

Σφραγιδόλιθοι

Άπό τους έπτά σφραγιδόλιθους του Π 1967 οι πέντε έχουν ήδη δημοσιευθεί και δέν χρειάζεται να συζητηθούν διεξοδικά. Ο ήμιτελής 306 άπό το σωρό του προθαλάμου παρουσιάζει κάποιο ένδιαφέρον, γιατί, όσο γνωρίζω, σφραγίδες σε τόσο πρώιμο στάδιο έπεξεργασίας δέν έχουν βρεθεί σε τάφους. Κατά τον Younger, που μελέτησε όμοια άντικείμενα άπό το έργα-

299. SEEDEN 1980, πίν. 138, άρ. 1-2· ÖZGÜCÜ 1965, πίν. 5, άρ. 14, πίν. 6, άρ. 14. Βλ. επίσης και μολυβένια ειδώλια άπό την Άνατολία EMRE 1971, πίν. 6, άρ. 3.

300. Για το ένδυμα βλ. LONG 1974, 30-31 με παραπομπές.

301. EVELY στο PORHAM κ.ά. 1984, 237.

302. Όπως παρατήρησε και ο EVANS 1914, 17.

στήρι του Λιθοξόου στην Κνωσό, ή αρχή του τμήματος χρησίμευε για να στερεωθεί ή σφραγίδα κατά τη διάρκεια της κατεργασίας³⁰³.

Ο 301, που ήταν πιθανότατα κτέρισμα του Φορείου Ι (ΥΜ Ιβ), κοσμεύεται με μία από τις πολλές παραλλαγές του κοινού μοτίβου των δύο ζώων που εικονίζονται σε παράλληλη διάταξη, το ένα πίσω από το άλλο. Οί παραστάσεις όπου αποδίδεται μόνο ή προτομή του δεύτερου ζώου αποτελούν μιάν αρκετά μεγάλη ομάδα, που διαφοροποιείται ανάλογα με τη στάση και με το είδος ή τα είδη των ζώων. Ἀκόμη και το συγκεκριμένο μοτίβο του 301 είναι γνωστό από αρκετές σφραγίδες³⁰⁴. Τό σχήμα της κεφαλής και των σκελών των λιονταριών του 301 και ή τεχνική με τη όποία δηλώνονται τά επιμέρους στοιχεία τους άπαντούν και στις άλλες, παρόμοιες παραστάσεις, όπως και σε σφραγίδες που άπεικονίζουν ένα μόνο ξαπλωμένο λιοντάρι³⁰⁵. Στά παράλληλα όμως οί παραστάσεις είναι πιό σχηματικές. Ἡ χαίτη των ζώων δέν έχει τόν όγκο που αποδίδεται στόν 301 και τό σώμα τους έχει χάσει ένα μεγάλο μέρος της πλαστικότητας του· ή ράχη σχηματίζει συχνά άμβλεία γωνία. Ὁ 301 δέν φθάνει τήν ύψηλή ποιότητα όρισμένων σφραγίδων με ανάλογα θέματα, που έχουν βρεθεί σε τάφους της Κνωσού³⁰⁶, αλλά ό τεχνίτης του προσπάθησε να έκφράσει τις ίδιες νατουραλιστικές τάσεις.

Οί 300, 302 και 303 συμπεριλήφθηκαν στην πρόσφατη, έκτενή μελέτη της Ὀνάσογλου για τις λεγόμενες “ταλισμανικές” σφραγίδες³⁰⁷. Οί παρατηρήσεις που άκολουθοϋν αναφέρονται κυρίως στη χρονολόγησή τους. Ἐφόσον μόνο 11,6% των ταλισμανικών σφραγίδων είναι χρονολογήσιμες, τά ανασκαφικά δεδομένα του Π 1967 προσφέρουν χρήσιμα στοιχεία για τή χρονολόγηση του τύπου. Ἀπό τήν άλλη μεριά ό 302, που κοσμεύεται με μοτίβα τυπικά μιᾶς συγκεκριμένης περιόδου, άποτελεῖ και τήν πιό σημαντική μαρτυρία για τή χρονολόγηση του Φορείου ΙΙ, εάν, όπως φαίνεται πιθανό, ήταν κτέρισμά του.

Για τόν 300, που ήταν στο έπάνω στρώμα του λάκκου, *terminus post quem* non είναι ή ΥΜ Ια περίοδος και για τούς 302 και 303, που βρέθηκαν γύρω από τό λάκκο, ή ΥΜ Ιβ. Τά μοτίβα των 302 και 303 άνήκουν στο ρεπερτόριο των ταλισμανικών σφραγίδων, άποδίδονται όμως με πιό φυσιοκρατικό τρόπο³⁰⁸. Και οί δύο παραστάσεις του 302 (ό συνδυασμός του διπλού πέλεκυ και ίεροϋ κόμβου με διπλές άπολήξεις και ό άμφορέας με σφαιρικό σώμα και υπερυψωμένες λαβές) έχουν στενά παράλληλα της ΥΜ Ιβ περιόδου³⁰⁹. Ὁ άμφορέας ειδικά πλησιάζει πολύ τό σχήμα του λίθινου άμφορέα από τή Ζάκρο³¹⁰, ή διαφοροποίηση του στομίου από τό χοανόσχημο λαιμό ἴσως άποδίδει τό διπλό στόμιο του άγγείου. Ὁ άμφορέας που άπεικονίζεται στόν 303 είναι του ίδιου σχήματος· ό λαιμός του είναι πιό ραδινός, αλλά τό διπλό στόμιο άποδίδεται σαφώς.

Ὁ 302 παρουσιάζει επίσης ένδιαφέρον, γιατί οί χρυσόδετοι σφραγιδόλιθοι είναι σπάνιοι στην Κρήτη³¹¹. Τά λίγα γνωστά παραδείγματα προέρχονται όλα από τήν περιοχή της Κνω-

303. YOUNGER 1979, 262.

304. YOUNGER 1988, Μοτίβο 25Α.

305. Π.χ. XENAKI-SAKELLARIOU 1958, άρ. 262-264, 270.

306. CMS II. 3 άρ. 62 ή 63.

307. ONASSOGLU 1985.

308. ONASSOGLU 1985, 17.

309. ONASSOGLU 1985, 109 σημ. 640-641.

310. ΠΛΑΤΩΝ 1974, εικ. 80.

311. Για παρατηρήσεις και καταλόγους του ύλικού βλ. PORHAM, CATLING και CATLING 1974, 220 σημ. 29, KOPPE 1976, 158-159 σημ. 3 και CMS II. 3, xxxiii σημ. 59.

σοῦ. Τὸ δέσιμο τοῦ 302 μοιάζει πολὺ μὲ τοῦ πρίσματος ἀπὸ τὸν τάφο III τοῦ Σανατορίου³¹². Ἐκ τῶν ἰχνῶν ποὺ σώζονται σὲ ὀρισμένα σφραγίσματα διαπιστώνεται ὅτι οἱ χρυσόδετοι σφραγιδόλιθοι δὲν χρησιμοποιήθηκαν μόνο ὡς κοσμήματα³¹³. Ὁ 304 ἀπὸ τὸ σωρὸ τοῦ προθαλάμου (terminus post quem non YM Ia) ἀνήκει σὲ μιὰν ἀρκετὰ μεγάλη κατηγορία αἰγαιακῶν σφραγίδων ἀπὸ γυαλί, ποὺ ἀποτελέσαν τὸ ἀντικείμενο εἰδικῆς μελέτης³¹⁴. Ἄν καὶ δὲν χρονολογεῖται στὴ ΜΜ IIIa περίοδο, ὅπως ἀναφέρεται στὴ βιβλιογραφία, ἐξακολουθεῖ νὰ εἶναι ἓνα ἀπὸ τὰ πιὸ πρῶιμα δείγματα αὐτῆς τῆς κατηγορίας. Ἄλλες πρῶιμες σφραγίδες ἀπὸ τὸ ἴδιο ὑλικὸ ἔχουν βρεθεῖ σὲ τάφους τῆς ΥΕ I/IIa περιόδου.

Ὁ σφραγιδοκύλινδρος 305 συζητεῖται διεξοδικὰ στὸ Παράρτημα Α ἀπὸ τὴν D. Collon, ποὺ σὲ πρόσφατη μελέτη τῆς τὸν ἀπέδωσε σὲ ἓνα συριακὸ ἐργαστήριον μὲ πιθανὴ ἔδρα τὴ Βύβλο³¹⁵. Οἱ εἰσηγμένοι σφραγιδοκύλινδροι στὸ Αἰγαῖο δημιουργοῦν μάλλον παρὰ λύνουν χρονολογικὰ προβλήματα, γιὰ δὲν βρίσκονται συνήθως μὲ ὑλικὸ ποὺ χρονολογεῖται σὲ συγκεκριμένες περιόδους, ἀλλὰ καὶ γιὰ τὸν ὅτι ἀνασκαφεῖς, παραβλέποντας τὴ συχνὰ μακροχρονιὰ χρήσιν, τοὺς θεωροῦν ὡς σαφεῖς χρονολογικὲς ἐνδείξεις. Ὁ 305, ποὺ βρέθηκε στὸν πυθμὲν τοῦ λάκκου, ἀποτελεῖ μιὰν ἐξαιρεσιν, κυρίως γιὰ τὸν ὅτι ἀνήκει σὲ ἓνα “κλειστὸ” σύνολο ποὺ ἀντιπροσωπεύει τὴν πιὸ πρῶιμη χρήσιν τοῦ τάφου. Ἐπιπλέον, ὅπως δείχνει ἡ εἰκονογραφικὴ ἀνάλυσιν τῆς παράστασιν, ὁ 305 εἶναι ἓνα ἀπὸ τὰ ὕστερα προϊόντα ἐνὸς ἐργαστηρίου, ποὺ λειτούργησε τὸ 18ο καὶ 17ο αἰῶνα. Ἐφόσον ἡ παλαιότερη κεραμικὴ τοῦ λάκκου-ἀποθέτη ἀνήκει στὴ μεταβατικὴ, ΜΜ III-ΥΜ I περίοδο, ἡ ἀπόθεσιν τοῦ σφραγιδοκύλινδρου ἀκολούθησε τὴν κατασκευὴν τοῦ σὲ σχετικὰ σύντομον χρονικὸ διάστημα. Τὸ συμπέρασμα αὐτὸ δὲν σημαίνει ἀναγκαστικὰ ὅτι ὁ ἰδιοκτῆτης τοῦ 305 εἶχε ἄμεσες σχέσεις μὲ τὴ Συροπαλαιστίνην³¹⁶, ὑπογραμμίζει ὅμως τὶς δυνατότητες ποὺ εἶχαν οἱ κάτοικοι τῆς περιοχῆς νὰ γνωρίσουν τὰ σύγχρονα προϊόντα τῶν γειτονικῶν χωρῶν, ἂν ὄχι καὶ τὶς ἴδιες τὶς χῶρες.

Κοκάλινα καὶ πήλινα

Τὰ κοκάλινα καὶ πήλινα εὑρήματα τοῦ Π 1967 εἶναι πολὺ λίγα. Τὸ ζώδιον 311 καὶ τὰ βάρη 312-314 προέρχονται ὅλα ἀπὸ τὴν ἐπίχωση τοῦ προθαλάμου καὶ τοῦ δρόμου καὶ δὲν χρονολογοῦνται μὲ ἀκρίβεια.

Τὸ πιὸ σημαντικό κοκάλινον εὑρημα εἶναι τὰ θραύσματα 307, ὑπολείμματα ἐνὸς κράνου, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὰ τρήματα ποὺ θὰ χρησίμευαν γιὰ τὴν ἀσφάλισιν τῶν δοντιῶν ἐπάνω σὲ δερμάτινη φόδρα. Τὰ θραύσματα μοιάζουν νὰ εἶναι ὅλα ἀπὸ τὸ ἀίχμηρὸ ἄκρον τῶν δοντιῶν καὶ θὰ ἀνήκαν στὴν κορυφαία ζώνην τοῦ κράνου. Σημειώνεται ὅτι τὰ δύο καλύτερα διατηρημένα εἶναι φθαρμένα στὴν καμπύλην πλευρὰν τοῦ ἄκρου ἀπὸ τὴν τριβὴν τῶν δοντιῶν κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ζωῆς τοῦ ζώου³¹⁷. Ὅπως ἔχει παρατηρηθεῖ, τὰ κράνη ἀπὸ δόντια ἀγριόχοιρου εἶναι πιὸ κοινὰ στὸ μυκηναϊκὸ χῶρον. Τὰ 307, ποὺ ἦταν σίγουρα κτέρισμα τοῦ Φορείου I καὶ χρονολο-

312. CMS II. 3 ἀρ. 64.

313. CMS II. 3, xxxiii σημ. 61.

314. PINI 1981.

315. COLLON 1986.

316. Πρβ. KOPCKE 1987, 259.

317. Τὴν πληροφορία ὀφείλω στὴ συνάδελφον Harriet Blitzer.

γούονται στην ΥΜ Ιβ περίοδο, αντιπροσωπεύουν ένα ακόμη κράνος, ίσως το πιο πρώιμο της Κρήτης³¹⁸. Κατά τον Άλεξιού, η σπανιότητα του κράνους στην Κρήτη εξηγείται μόνο αν αγριόχοιροι δεν υπήρξαν ποτέ στο νησί ή αν είχαν εκκλείψει από πολύ πρώιμη περίοδο³¹⁹. Ωστόσο η κόσμηση της λόγχης από τα Άνεμόσπηλια με την παράσταση ενός αγριόχοιρου³²⁰ δεν μπορεί να είναι τυχαία και υποδηλώνει ότι, τουλάχιστον τη νεοανακτορική περίοδο, το κυνήγι του ζώου ήταν δυνατό στην Κρήτη.

Οί χτένες είναι κι αυτές σπάνιες στην Κρήτη³²¹ και γι' αυτό το 310 από τα μπάζα του δρόμου αποκτά κάποια σημασία. Όπως δείχνει η τομή του, το θραύσμα ανήκει στον τύπο, που η ράχη του χωρίζεται σε δύο ζώνες με γλυφές· η χρήση του στο Αίγαίο διαρκεί από την ΥΕ ΙΙ ως και την ΥΕ ΙΙΙΓ περίοδο. Στην έκτενή μελέτη του Buchholz για τις αιγαιακές χτένες καταγράφονται παραδείγματα από ΥΜ ΙΙΙ τάφους της Κνωσού και των Άρχανων, που μοιάζουν με το 310. Στην ίδια μελέτη αναφέρεται και μία άδημοσίευτη χτένα από την Κνωσό, που χρονολογείται στην ΥΜ Ιβ περίοδο και πιθανότατα ανήκει στον ίδιο τύπο³²². Δεν αποκλείεται λοιπόν το 310 να ήταν αρχικά κτέρισμα του Π 1967.

318. Για τα θραύσματα από τη Φαιστό και το Βασιλικό Δρόμο βλ. ΒΑΡΒΑΡΗΓΟ 1981, 112.

319. ΑΛΕΞΙΟΥ 1954, 213. Για τις παραστάσεις κυνηγιού αγριόχοιρων βλ. LONG 1978, 39-41 με παραπομπές.

320. ΠΑΕ 1979, πίν. 183α.

321. ΒUCHHOLZ 1984-1985, 124.

322. ΒUCHHOLZ 1984-1985, 124, άρ. 25.

V. ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ

Τὰ ἀρχιτεκτονικά στοιχεῖα τοῦ Π 1967 εἶναι ἤδη γνωστὰ ἀπὸ τὴν ἐκθεση τῆς ἀνασκαφῆς³²³ καὶ θὰ ἀναφερθοῦν ἐδῶ συνοπτικά μόνο. Ὁ δρόμος ὀδηγεῖ μὲ χαμηλὲς βαθμίδες σὲ εἴσοδο μὲ τοξωτὸ ὑπέρθυρο· τρία ἀκόμη σκαλοπάτια ὀδηγοῦν στὸν προθάλαμο. Ὁ θάλαμος ἔχει ἀσύμμετρο ἑλλειπτικὸ σχῆμα καὶ τὸ πλάτος του μειώνεται αἰσθητὰ ἀμέσως δυτικὰ ἀπὸ τὴν κόγχη τῆς βόρειας πλευρᾶς, ὅπου εἶχε λαξευτεῖ ὁ λάκκος-ἀποθέτης³²⁴.

Στὴν κάτωψη εἶναι ἐμφανὲς τὸ ἀνώμαλο περίγραμμα τῶν τοιχωμάτων ποὺ μοιάζουν νὰ λαξεύτηκαν κατὰ διαδοχικά, σχεδὸν εὐθύγραμμα, τμήματα. Ἀνώμαλα εἶναι ἐπίσης λαξευμένο τὸ δάπεδο καὶ ἡ ὀροφή· τὰ τοιχώματα συνδέονται μὲ τὴν ὀροφή μὲ συνεχῆ καμπύλη, ἐνῶ μὲ τὸ δάπεδο σχηματίζουν ἀμβλεία γωνία. Τέλος, τὸ σχῆμα τῶν πεσσῶν ποὺ στηρίζαν τὴν ὀροφή δὲν εἶναι ἀκριβῶς ὀρθογώνιο καὶ οἱ διαστάσεις τους διαφέρουν³²⁵. Ἡ ἀνασκαφέας ὑπέθεσε ὅτι ἡ μορφή τοῦ τάφου ἦταν τὸ προϊόν δύο οἰκοδομικῶν φάσεων. Ἡ ὑπόθεση αὐτή, ποὺ ἐξηγοῦσε ὀρισμένες ἰδιομορφίες τοῦ τάφου, δὲν εἶναι πιά ἀποδεκτὴ, ἀφοῦ οἱ δύο ἄλλοι, περίπου σύγχρονοι, τάφοι τοῦ Πόρου ἔχουν παρόμοια μορφή· εἶναι τελείως ἀπίθανο νὰ εἶχαν μετασκευασθεῖ καὶ οἱ τρεῖς μὲ παρόμοιο τρόπο.

Τὸ ἀκανόνιστο σχῆμα τοῦ Π 1967 μάλλον ὀφείλεται στὸ ὅτι ἡ λάξευσή του δὲν ἀκολούθησε ἓνα συγκεκριμένο προσχέδιο, ἀλλὰ ἔγινε σταδιακὰ καὶ ἐμπειρικὰ. Ἐτσι ὁ προθάλαμος διευρύνεται ἀρκετὰ συμμετρικὰ δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ τοῦ δρόμου· ἡ νότια κόγχη του — ποὺ ἀντιστοιχεῖ μὲ τὴ βόρεια μέσα στὴν ὁποία λαξεύτηκε ὁ λάκκος-ἀποθέτης — ἴσως ὑποδηλώνει ὅτι εἶχε προβλεφθεῖ καὶ ἓνας δεύτερος χώρος γιὰ τὴν ἀπόθεση τῶν λειψάνων ἀπὸ παλαιότερες ταφές. Ἡ ἔκκεντρη θέση τοῦ πεσσοῦ Γ ἐξασφάλιζε πιὸ ἄνετη πρόσβαση στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ τάφου, ἐνῶ ἡ θέση τῶν δύο ἐπομένων συμπίπτει (ἂν καὶ ὄχι ἀκριβῶς) μὲ τὸν κύριο ἄξονα τοῦ τάφου· οἱ πιὸ στιβαρὲς διαστάσεις τῶν δύο αὐτῶν στηριγμάτων ἀναλογοῦν στὸ μεγαλύτερο πλάτος τῆς ὀροφῆς. Τέλος, ἡ μείωση τοῦ πλάτους τοῦ τάφου, δυτικὰ τοῦ λάκκου, εἶναι ἐνδεικτικὴ μιᾶς ὑποτυπώδους ἀλλὰ συνειδητῆς διάκρισης τοῦ χώρου σὲ δύο τμήματα ποὺ τὸ καθένα τους εἶχε διαφορετικὸ προορισμό, μιά καὶ τὸ πρῶτο χρησίμευε γιὰ τὴ φύλαξη τῶν λειψάνων ποὺ προέρχονταν ἀπὸ τὸν καθαρισμὸ τοῦ δευτέρου, ὅπου γίνονταν οἱ ταφές.

Ὁ πλήρης διαχωρισμὸς τοῦ Π 1967 σὲ δύο τμήματα ἔγινε μόνο σὲ ἓνα μεταγενέστερο στάδιο μὲ ἓνα χτιστὸ τοῖχο. Τὰ δύο ὁμως νέα διαμερίσματα δὲν διακρίνονταν πιά σαφῶς ὡς πρὸς

323. ΛΕΜΠΕΣΗ 1967, 197-198.

324. Σκαμμένο μῆκ. δρόμου 3.70 μ., πλ. 1.10-1.15 μ., ὕψ. βαθμίδων δρόμου 20 ἐκ. Ὑψος εἰσόδου 1.54 μ., μέγιστο πλ. 1.20 μ. Διαστ. προθαλάμου 4.90 × 3.40 μ., ὕψ. βαθμίδων 11-14 ἐκ. Μέγιστο ὕψ. διαχωριστικοῦ τοίχου 2 μ. Διαστ. θαλάμου 10 × 7.70 μ. Διαστ. λάκκου 2.50 × 1.65 μ. Βάθος ἀπὸ τὴν ἐπιφάνεια τοῦ περιχειλώματος 0.85-1 μ. Πλ. περιχειλώματος 0.35-0.45 μ. Τὸ βάθος τοῦ λάκκου τυπώθηκε κατὰ λάθος ὡς 35.3 ἐκ. στὴν ἐκθεση τῆς ἀνασκαφῆς (ΛΕΜΠΕΣΗ 1967, 198).

325. Διαστ. πεσσοῦ Α 0.90 × 0.60 μ., ὕψ. 1.60 μ. Διαστ. πεσσοῦ Β 1.20 × 0.80 μ., ὕψ. 2.20 μ. Μῆκος μεγαλύτερης πλευρᾶς πεσσοῦ Γ 1 μ., ὕψ. 2.20 μ.

τή λειτουργία τους, γιατί ο λάκκος-αποθήκης αποτελούσε τώρα τμήμα του ταφικού χώρου. Είναι λοιπόν άπιθανο ο τοίχος να χτίστηκε μόνο για να απομονώσει τον προθάλαμο. Οί ιδιοκτήτες του τάφου δεν έχτισαν τον τοίχο στο στενότερο του σημείο αλλά πιό ανατολικά, για να τον στηρίξουν στον πρώτο πεσσό, έστω και αν αυτό σήμαινε ότι το βόρειο τμήμα του τοίχου έπρεπε να θεμελιωθεί επάνω στο περιχίλωμα του λάκκου. Με τον τρόπο αυτό δημιουργήθηκε ένα πιό στερεό φράγμα, που επέτρεπε την είσοδο στο έσωτερικό του τάφου μόνο από το στενό άνοιγμα ανάμεσα στον πεσσό Γ και τη νότια πλευρά του τάφου. Όπως αναφέρθηκε παραπάνω (κεφ. Ι, σ. 29), το άνοιγμα ήταν φραγμένο με ξερολιθιά, που οί τυμβωρύχοι δεν μπόρεσαν ή δεν προσπάθησαν να παραβιάσουν. Το φράγμα δεν θα ήταν αναγκαίο, αν ο τοίχος είχε χτιστεί μόνο για να χωρίσει τον προθάλαμο από το θάλαμο. Έπομένως, ο “διαχωριστικός” τοίχος δεν απέβλεπε τόσο στη διευθέτηση του τάφου όσο στην εξασφάλιση του έσωτερικού του³²⁶.

Αυτό σημαίνει ότι ο τοίχος δεν είναι αναγκαστικά παλαιότερος της αποκομιδής του προθαλάμου. Σύμφωνα όμως με τα ανασκαφικά δεδομένα ο σωρός είναι μεταγενέστερος του τοίχου. Η διαφορά της επίχωσης ανάμεσα στο θάλαμο και τον προθάλαμο εξηγείται μόνο ως έπακόλουθο της ύποδιαίρεσης του τάφου. Ο τοίχος δηλαδή αναχαιτίζε τα χώματα που αναπόφευκτα διολίσθαιναν μέσα στον τάφο από τις έκσκαφές του δρόμου, με αποτέλεσμα να αυξάνεται βαθμιαία ή επίχωση του προθαλάμου. Γι’ αυτό άλλωστε και το φράγμα της εισόδου του τάφου θεμελιώθηκε επάνω σε χόμα πάχους 0.50 μ. μετά την τελευταία ταφή (βλ. κεφ. Ι, σ. 38). Ο σωρός του προθαλάμου μοιάζει να έδράζεται σε ένα λεπτό στρώμα χώματος και καλύφθηκε σταδιακά με την επίχωση. Εάν, όπως φαίνεται πιθανό, ο σωρός αποτελείται από δύο αποκομιδές, μία της ΥΜ Ια και μία της ΥΜ Ιβ (βλ. παραπάνω κεφ. Ι, σ. 37 και ΙΙΙ, σσ. 114, 116), τότε ο τοίχος χτίστηκε κατά τη διάρκεια της ΥΜ Ια περιόδου.

Παρά τη σχετική προχειρότητα που χαρακτηρίζει την κατασκευή του Π 1967, στο αρχικό του σχέδιο διαφαίνεται η πρόθεση να δημιουργηθεί ένας ευρύχωρος, ένιατος αλλά οργανωμένος χώρος με όμαλή πρόσβαση. Η αρχιτεκτονική διάταξη που εξυπηρετούσε αυτές τις ανάγκες δεν εντάσσεται ακριβώς στους γνωστούς τύπους των λαξευτών τάφων της Κρήτης.

Η αρχιτεκτονική μορφή του Π 1967 χαρακτηρίστηκε ως συνδετικός κρίκος ανάμεσα στους ΜΜ σπηλαιώδεις τάφους του Μαύρου Σπήλιου και τους θαλαμοειδείς της ΥΜ ΙΙ περιόδου³²⁷. Το νεκροταφείο του Μαύρου Σπήλιου περιλαμβάνει τάφους με ένα μόνο θάλαμο και άλλους με δύο ως τέσσερα διαμερίσματα που αποχωρίζονται με βραχείς λαξευτούς τοίχους σαν συμφυείς πεσσούς. Η κατασκευή και το άκανόνιστο σχήμα του Π 1967 τον συνδέουν πράγματι με αυτούς τους τάφους, στους οποίους απαντούν και όρισμένα επιμέρους στοιχεία του³²⁸. Ο τάφος Ι έχει τοξωτή είσοδο, όμοια με του Π 1967³²⁹. Στη μέση του ΧVII ένας λαξευτός πεσσός, ασύμμετρον σχήματος, στηρίζει την όροφή, ενώ σε μία κόγχη δεξιά της εισόδου υπήρχε ένας βαθύς λάκκος³³⁰. Ωστόσο δεν είναι σίγουρο πόσοι και ποιοί από τους τάφους του Μαύρου Σπήλιου είναι αρχαιότεροι των τάφων του Πόρου. Η χρονολόγησή τους είναι προβληματική μιá και σχεδόν όλοι έξακολούθησαν να χρησιμοποιούνται την ΥΜ ΙΙΙ περίοδο και καμιά ταφή δεν βρέθηκε in situ. Πρώιμα κεραμικά σύνολα είναι γνωστά από δύο τάφους,

326. Πρβ. τη διπλή ξερολιθιά στο δρόμο του τάφου της Άλικαρνασού (ΑΛΕΞΙΟΥ 1973, 565 σημ. 4, σχ. 1) και την είσοδο του τάφου Α στον Κατσαμπά, που βρέθηκε φραγμένη με τοίχο και με πλάκα (ΑΛΕΞΙΟΥ 1967, σχ. 1).

327. ΛΕΜΠΕΣΗ 1967, 198.

328. Το ίδιο ισχύει και για τον Π 1986. Βλ. ΔΗΜΟΠΟΥΛΟΥ-ΡΕΘΕΜΙΩΤΑΚΗ 1988, πίν. 8α-β.

329. FORSDYKE 1926-1927, εικ. 4-5· PINI 1968, 37 σημ. 449.

330. FORSDYKE 1926-1927, εικ. 32.

τὸν VI καὶ τὸν XVII. Οἱ δύο πρόχοι τοῦ VI, ὅπως ἤδη ἀναφέρθηκε, δὲν εἶναι προγενέστερες τῆς YM Ia περιόδου. Ἡ κεραμική τοῦ λάκκου στὸν τάφο XVII χρονολογήθηκε ἀπὸ τὸν ἀνασκαφέα καὶ τὸν Evans στὴ MM IIβ φάση χωρὶς ἐξήγηση³³¹, ὅπως παρατήρησε καὶ ὁ Porham στὴ δημοσίευση ἑνὸς ἄλλου συνόλου ἀπὸ τὴν Κνωσὸ μὲ παρόμοια ἀγγεῖα³³². Τὸ ὑλικὸ τοῦ λάκκου, ποὺ περιλαμβάνει ἀγγεῖα μὲ παράλληλα στὴ Φάση III τῆς Φαιστοῦ καὶ στὸ Σύνολο Β τῆς Ἀκρόπολης τῆς Κνωσοῦ καθὼς καὶ μία ἀπὸ τὶς χονδροειδεῖς προχοῖσκες ποὺ θεωροῦνται τυπικὲς τῆς YM Ia φάσης, ἀντιπροσωπεύει ἴσως ταφὲς διαφόρων ἐποχῶν καὶ δὲν ἔχει χαρακτηριστικὰ σημεῖα ἀναφορᾶς μὲ τὰ ἀγγεῖα τοῦ Π 1967.

Παρόμοια μορφή μὲ τοὺς τάφους τοῦ Μαύρου Σπήλιου ποὺ χωρίζονται σὲ διαμερίσματα μὲ λαξευτοὺς τοίχους ἔχει καὶ ὁ τάφος XVIII τῶν Γυψάδων³³³. Τὰ τέσσερα ἀγγεῖα ποὺ συνόδευαν τὶς ταφὲς χαρακτηρίστηκαν ὡς MM IIIα³³⁴, κυρίως γιὰ τὴν ἀγγεῖα τῶν μάζων ἐπάνω ἀπὸ τὸν γκρεμισμένο θάλαμο χρονολογήθηκαν στὴν ἴδια περίοδο. Εἶναι πιθανὸ ὅτι ὅλη ἡ κεραμική δὲν εἶναι προγενέστερη τῆς MM III-YM I βαθμίδας.

Στὸν ἴδιο ἀρχιτεκτονικὸ τύπο ἀνήκει καὶ ὁ τάφος E τῆς Ἐπισκοπῆς (Πεδιάδας)³³⁵. Οἱ ἄλλοι τάφοι τοῦ νεκροταφείου παρουσιάζουν ποικιλία σχημάτων. Ὁ Β εἶχε ὀρθογώνιο θάλαμο, ὁ Γ ἔλλειψοειδῆ, παρόμοιο μὲ τοῦ Π 1967, καὶ ὁ Δ ἀσύμμετρο κυκλικό. Τουλάχιστον δύο ἀπὸ τοὺς τάφους, ὁ Γ καὶ ὁ Δ, περιεῖχαν MM III-YM I ἀγγεῖα, ἐνῶ, κατὰ τὸν ἀνασκαφέα, στὸν E βρέθηκαν πλῆθος ὀστράκων “παλαιότερων κατὰ τι τῶν ἀγγείων τῶν λοιπῶν τάφων”. Εἶναι λοιπὸν πιθανὸ ὅτι καὶ ὁ E εἶναι τῆς ἴδιας ἐποχῆς³³⁶.

Λαξευτοὶ τάφοι μὲ πολλαπλοὺς λοβούς, ὅμοιοι μὲ τοὺς κνωσιακοὺς, βρέθηκαν καὶ στὰ Κύθηρα. Κατὰ τοὺς ἀνασκαφεῖς τὰ παλαιότερα ἀγγεῖα τῶν τάφων δὲν εἶναι μεταγενέστερα τῆς MM IIIα περιόδου³³⁷. Ἐστὼ καὶ ἂν ἡ κεραμική τους ἀνήκει στὸ MM IIIβ-YM Ia στάδιο, ὅπως τὰ Σύνολα ε - η ἀπὸ τὸν οἰκισμὸ³³⁸, οἱ τάφοι τῶν Κυθῆρων μαρτυροῦν τὴ στενὴ σχέση τῶν κατοίκων τοῦ νησιοῦ μὲ τὴν Κρῆτη καὶ ὄχι μόνον μὲ τὸ δυτικὸ τῆς τμήμα³³⁹.

Ἐφόσον οἱ τάφοι τοῦ Ἀι-Λιά παραμένουν ἀδημοσίευτοι³⁴⁰, ἡ χρονολόγηση τῶν πρώιμων λαξευτῶν τάφων τῆς Κρήτης δὲν μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ σίγουρη, εἶναι ὅμως πιθανὸ ὅτι οἱ τάφοι τῆς Κνωσοῦ δὲν εἶναι πολὺ ἀρχαιότεροι ἀπὸ τοὺς τάφους τοῦ Πόρου.

Ὁ τύπος τῶν λαξευτῶν τάφων μὲ πολλαπλοὺς λοβούς θεωρεῖται ὡς κυπριακῆς καταγωγῆς³⁴¹. Στὸς κυπριακοὺς τάφους προσιδιάζει καὶ ἡ διαφορὰ τοῦ ἐπιπέδου ἀνάμεσα στὸ δρόμο

331. EVANS 1928, 557.

332. PORHAM 1974, 190-191. Ἡ χρονολόγηση τῶν ἀγγείων ἀπὸ τὴ δοκιμὴ KY παραμένει ἀσαφῆς (βλ. WARREN καὶ HANKEY 1989, 53).

333. HOOD, HUXLEY καὶ SANDARS 1958-1959, 222-224, εἰκ. 21.

334. Πρβ. HOOD, HUXLEY καὶ SANDARS 1958-1959, XVIII.1 μὲ τὸ 183 ἀπὸ τὴ μεσαία στρώση τοῦ λάκκου καὶ τὰ XVIII.3-4 μὲ MARINATOS 1971, πίν. 86 ἀπὸ τὴ Θῆρα. Τὰ μονόχρωμα κυλινδρὶκά κύπελλα τῶν μάζων XVIII.10-12 μοιάζουν πολὺ μὲ τοῦ Π 1967.

335. ΠΛΑΤΩΝ 1952, εἰκ. 1.

336. ΠΛΑΤΩΝ 1952, 624. Γιὰ τὴ χρονολόγηση τῶν ἀγγείων βλ. ΚΑΝΤΑ 1980, 63-64, εἰκ. 28, ἀρ. 5, 8 καὶ εἰκ. 110, ἀρ. 1. Βλ. καὶ CMS II, 4, 33.

337. COLDSTREAM καὶ HUXLEY 1972, 220-227 καὶ 1987, 142, σημ. 27.

338. WARREN καὶ HANKEY 1989, 61.

339. Γιὰ τὶς σχέσεις τοῦ οἰκισμοῦ τῶν Κυθῆρων εἰδικὰ μὲ τὴ δυτικὴ Κρῆτη βλ. COLDSTREAM καὶ HUXLEY 1987, 146-147. Ὁ λαξευτὸς τάφος στὸ Σταυρωμένο τοῦ Ρεθύμνου τῆς YM IIβ/II περιόδου ἦταν κατεστραμμένος καὶ τὸ σχῆμα του εἶναι ἄγνωστο (ΑΝΔΡΕΑΚΗ-ΒΛΑΣΑΚΗ 1987).

340. Στὶς σύντομες περιγραφὲς τῆς ἀνασκαφῆς οἱ τάφοι χαρακτηρίζονται ὡς MM II-III (JHS 1954, 166).

341. HOOD, HUXLEY καὶ SANDARS 1958-1959, 220, σημ. 9· PINI 1968, 37-39.

και τὸ θάλαμο, πὸ ἀπαντᾶ στὸν τάφο XVIII τῶν Γυψάδων, στὸν Ε τῆς Ἐπισκοπῆς, στὸν Ε τῶν Κυθήρων καὶ στὸν Π 1967. Στους μινωικούς τάφους ἡ διαφορὰ ἐπιπέδου γεφυρώθηκε μὲ χαμηλὲς βαθμίδες.

Παρὰ τὰ κοινὰ σημεῖα ἀναφορᾶς ὁ Π 1967 διακρίνεται σαφῶς ἀπὸ τοὺς κυπριακοὺς καὶ τοὺς μινωικοὺς λαξευτοὺς τάφους μὲ τὸ μεγάλο του μέγεθος καὶ τὴν ἐνιαία του διάταξη. Ἡ ἀρχιτεκτονικὴ του παρουσιάζει καὶ ὀρισμένα κοινὰ στοιχεῖα μὲ τοὺς μεταγενέστερους θαλαμωτοὺς τάφους. Τὸ πιὸ σημαντικό εἶναι ὁ στενόμακρος καὶ κλιμακωτὸς δρόμος, πὸ οἱ πλευρὲς του συγκλίνουν ἐλαφρᾶ πρὸς τὰ ἐπάνω³⁴². σὲ σχέση μὲ τοὺς ὑποτυπώδεις κλιμακωτοὺς δρόμους τῶν τάφων τοῦ Μαύρου Σπήλιου³⁴³, ὁ δρόμος τοῦ Π 1967 πλησιάζει σίγουρα τὸ σχῆμα καὶ τὸ μήκος πολλῶν μεταγενέστερων δρόμων.

Οἱ θαλαμωτοὶ τάφοι "of a specific type, with a long dromos having upward inclining sides", πὸ εἶναι συχνοὶ στὰ ΥΜ ΙΙ-ΙΙΙΑ νεκροταφεῖα τῆς Κνωσοῦ, θεωροῦνται ὡς μυκηναϊκὸ χαρακτηριστικόν³⁴⁴. Τὰ βασικὰ στοιχεῖα πὸ διακρίνουν τὸ θαλαμωτὸ ἀπὸ τὸ σπηλαιώδη τύπο περιορίζονται στὸ μέγεθος τοῦ θαλάμου, πὸ εἶναι κατὰ κανόνα μικρότερος, καὶ τὴ μορφή τοῦ δρόμου· τὸ μήκος τοῦ δρόμου τῶν θαλαμωτῶν τάφων (ὅπως ἄλλωστε συχνὰ καὶ τὸ σχῆμα τοῦ θαλάμου) ἐξαρτᾶται κυρίως ἀπὸ τὴ γεωμορφολογία τοῦ ἐδάφους καὶ γι' αὐτὸ παρουσιάζει παραλλαγές. Οἱ ὁμοιότητες πὸ παρουσιάζουν οἱ ΥΜ ΙΙ-ΙΙΙΑ θαλαμωτοὶ τάφοι τῆς Κνωσοῦ μὲ τοὺς σύγχρονους τάφους τοῦ Κατσαμπᾶ εἶναι ἀκόμη πιὸ ἐμφανεῖς ἀπὸ ἐκεῖνες πὸ παρατηροῦνται ἀνάμεσα στοὺς σπηλαιώδεις τάφους τοῦ Πόρου καὶ τοῦ Μαύρου Σπήλιου. Τὸ σχῆμα τῶν περισσώτερων θαλαμωτῶν εἶναι ὀρθογώνιο καὶ τὸ στόμιο τοῦ τάφου διαφοροποιεῖται σαφῶς ἀπὸ τὸ δρόμο σὲ ὅλα τὰ νεκροταφεῖα. Ἄκόμη καὶ οἱ δυσκολίες πὸ ἀντιμετώπισαν οἱ τεχνίτες στὴν προσπάθεια νὰ ἐπιτύχουν ἓνα συμμετρικὸ ὀρθογώνιο σχῆμα ἔχουν παράλληλα καὶ στὶς δύο περιοχές³⁴⁵. Στους μεγάλους τάφους τῆς Κνωσοῦ, ὅπως καὶ στὸν τάφο Η τοῦ Κατσαμπᾶ καὶ στὸν τάφο τῆς Ἀλικαρνασσοῦ, χρησιμοποιήθηκαν συμφυεῖς ἢ ἐλεύθεροι πεσσοί. Τὰ στηρίγματα αὐτὰ ἐξυπηρετοῦσαν βέβαια στατικὲς ἀνάγκες, ἀποτελοῦν ὅμως καὶ ἓνα συνδετικὸ στοιχεῖο μὲ τὴν ἀρχιτεκτονικὴ τῶν νεοανακτορικῶν τάφων, πὸ ἦταν ἔργα μιᾶς παλαιότερης γενιᾶς τῶν ἴδιων τεχνιτῶν.

Ὡστόσο τὰ στοιχεῖα πὸ συνδέουν τοὺς σπηλαιώδεις τάφους τοῦ Πόρου μὲ τοὺς θαλαμωτοὺς τῆς ΥΜ ΙΙ-ΙΙΙΑ περιόδου ὑπογραμμίζουν μάλλον παρὰ μειώνουν τὶς διαφορὲς τους. Ἀνάμεσα στὸν Π 1967, πὸ χρησιμοποιήθηκε ὡς τὸ τέλος τῆς ΥΜ Ιβ περιόδου, καὶ στὸν Α τοῦ Κατσαμπᾶ, τῆς ΥΜ ΙΙ φάσης, παρεμβάλλεται μία νέα ἀντίληψη τῆς μορφῆς τῶν λαξευτῶν τάφων. Ἐάν ὁ τύπος τοῦ Κατσαμπᾶ ἐξελίχθηκε ἀπὸ τὸν τύπο τοῦ Πόρου, οἱ ἐνδιάμεσες βαθμίδες τῆς ἐξέλιξης λείπουν ἀπὸ τὴν περιοχὴ αὐτῆ³⁴⁶. Ἴσως ἐπειδὴ ἡ χρῆση τῶν θαλαμωτῶν τάφων στὴν Κρήτη συζητεῖται πάντα σὲ σχέση μὲ τὴ θεωρία τῆς μυκηναϊκῆς κατάκτησης τῆς Κνωσοῦ, δὲν ἔχει τονιστεῖ ἄρκετὰ ὅτι ὁ λαξευτὸς τάφος, ὅποιαδήποτε μορφή καὶ ἂν ἔχει, εἶναι μία ὑπόγεια κατασκευὴ. Στὴν ἐξέλιξη τῶν ταφικῶν ἐθίμων τῆς Κρήτης τὴ ριζικὴ ἀλλαγὴ δὲν

342. ΛΕΜΠΕΣΗ 1967, 195.

343. FORSDYKE 1926-1927, τάφος VII, εἰκ. 15, τάφος IX, εἰκ. 19, τομὴ Υ-Υ.

344. PORHAM 1988, 221-222. Τὴν ἴδια γνώμη ἐκφράζουν καὶ πολλοὶ ἄλλοι μελετητές. Βλ. π.χ. τὸ πρόσφατο ἄρθρο τοῦ HASKELL 1989, 105.

345. Πρβ. τὸν τάφο Β τοῦ Κατσαμπᾶ (ΑΛΕΞΙΟΥ 1967, εἰκ. 4) μὲ τὸ σύγχρονο τάφο 4 τοῦ Σελλόπουλου (PORHAM, CATLING καὶ CATLING 1974, εἰκ. 3).

346. Γιὰ τὸ θέμα τῆς καταγωγῆς τῶν θαλαμωτῶν τάφων καὶ τὴν παλαιότερη βιβλιογραφία βλ. NIEMEIER 1985, 204-213.

άντιπροσωπεύει ό θαλαμωτός αλλά ό σπηλαιώδης τύπος, μιά και πριν από την εμφάνισή του οί πιό κοινοί αλλά και σημαντικοί μινωικοί τάφοι – κυκλικοί ή όρθογώνιοι – ήταν ύπέργειοι.

Οί παλαιότεροι τύποι τάφων συνέχισαν βέβαια νά χρησιμοποιούνται τή νεοανακτορική εποχή³⁴⁷ και παλαιότερες μέθοδοι ταφής επιβίωσαν στους λαξευτούς. Οί τάφοι του 'Αι-Λιά ήταν κυριολεκτικά γεμάτοι με λάρνακες και πίθους· ό τάφος Γ τής 'Επισκοπής περιείχε επίσης λάρνακες³⁴⁸. Οί μέθοδοι ταφής πού εφαρμόστηκαν στον Π 1967, όπου δέν βρέθηκε κανένα ίχνος ταφής σε λάρνακα ή σε πίθο, αποτελούν ένα ακόμη συνδυαστικό στοιχείο ανάμεσα στον τάφο και τούς θαλαμωτούς τής ΥΜ ΙΙ-ΙΙΙ περιόδου.

'Η συγκριτική μελέτη τής αρχιτεκτονικής και τής κεραμικής τών δύο άλλων τάφων του Πόρου και ή δημοσίευση του νεκροταφείου του 'Αι-Λιά τής Κνωσού θά προσδιορίσουν με μεγαλύτερη ακρίβεια τή θέση του Π 1967 στην εξέλιξη τών λαξευτών τάφων τής Κρήτης. Σύμφωνα με τά υπάρχοντα στοιχεία ή μορφή του μοιάζει νά είναι μία παραλλαγή του σπηλαιώδους τύπου πού χαρακτηρίζεται κυρίως από ένα μεγάλο θάλαμο στον όποιο όδηγοΰσε κλιμακωτός δρόμος. Τά πολλαπλά στηρίγματα τής στέγης δέν είναι ιδιαίτερα διακριτικό στοιχείο, γιατί τή χρήση τους επέβαλε τó μέγεθος του τάφου και ή ανάγκη νά μείνει ό χώρος όσο τó δυνατό ελεύθερος. Στους παράγοντες πού όδήγησαν στη δημιουργία αυτής τής ιδιότυπης αρχιτεκτονικής μορφής πρέπει ίσως νά συμπεριληφθούν και τά ταφικά έθιμα πού είχαν υίοθετήσει οί ιδιοκτήτες του τάφου· ή εύρυχωρία του έσωτερικού και ή όμαλή πρόσβαση στον τάφο θά διευκόλυναν όπωσδήποτε τή μεταφορά και τήν απόθεση τών φορείων.

347. Στην Κνωσό ό θολωτός τάφος τών Κάτω Γυνάδων χτίστηκε τήν ύστερη ΜΜ ΙΙ ή τήν πρώτη ΜΜ ΙΙΙ περίοδο. Στα προσκτίσματά του βρέθηκε ΥΜ Ια κεραμική (AR for 1957, 22-23).

348. Στον τάφο ΧVΙΙΙ τών Γυνάδων οί νεκροί είχαν άποτεθει στό δάπεδο· μερικοί ήταν καθιστοί και άκουμποΰσαν στην πλευρά του τάφου (HOOD, HUXLEY και SANDARS 1958-1959, 224).

VI. ΤΑ ΦΟΡΕΙΑ

1. Μορφή και Τεχνική

Ο χρόνος και οί τυμβωρύχοι κατέστρεψαν ανεπανόρθωτα τις ξύλινες κατασκευές που είχαν αποθεθεί στο θάλαμο του Π 1967. Ωστόσο ακόμη και τὰ διαλυμένα τους μέλη είναι ένα σπάνιο εύρημα στην Κρήτη και γενικά στον αιγαιακό χώρο, όπου οί οργανικές ουσίες, όπως τὸ ξύλο και τὸ δέριμα, δὲν διατηροῦνται σχεδὸν ποτέ.

Όπως ἀναφέρθηκε στὸ κεφάλαιο I (σ. 29, εἰκ. 1) τὰ ξύλα βρέθηκαν σὲ δύο ἐνότητες. Στὴν ὁμάδα πὺ ἀντιστοιχεῖ μὲ τὸ φορεῖο I σώθηκε μόνο ἓνα μακρὺ ξύλο, τὸ Ξ 1, μήκους 1.60 μ., πὺ ἐκτεινόταν κατὰ μῆκος τῆς βόρειας πλευρᾶς τοῦ τάφου (πίν. 2β). Στὴ δεύτερη ὁμάδα ὑπῆρχαν τρία ξύλα μεγάλου μήκους. Τὰ Ξ 14, μήκους 0.95 μ., καὶ Ξ 15, μήκους 1.90 μ., ἀπεῖχαν περίπου ἓνα μέτρο τὸ ἓνα ἀπὸ τὸ ἄλλο καὶ εἶχαν φορὰ ἀπὸ βορρὰ πρὸς νότο, ἐνῶ τὸ Ξ 16, μήκους 1.30 μ., ἐκτεινόταν λοξὰ μὲ τὸ ἓνα ἄκρο του σὲ ἐπαφή μὲ τὸ Ξ 15 (πίν. 3α καὶ 36α). Καθὼς κανένα ἀπὸ τὰ ξύλα δὲν διατηροῦσε τὴν ἀρχική του μορφή, οἱ μετρήσεις ἔγιναν μὲ βάση τὰ σαθρὰ τους κατάλοιπα καὶ τὶς κηλίδες πὺ φαίνονταν στὸ χῶμα.

Στὸ Μουσεῖο Ἑρακλείου τὰ ξύλα φυλάγονται γυψωμένα, ὅπως ἀφαιρέθηκαν ἀπὸ τὸν τάφο. Ὅσα βρέθηκαν τελειῶς ἀποσαθρωμένα ἀντιπροσωπεύονται τῶρα μόνο ἀπὸ χάλκινους “συνδέσμους”: τὰ μεγαλύτερα ἔχουν χωριστεῖ σὲ μικρότερα τμήματα. Σὲ ὀρισμένα κομμάτια φαίνονται μόνο τὰ ἄκρα ἀπὸ τὰ κάθετα σκέλη τῶν “συνδέσμων”, ἐνῶ σὲ ἄλλα, πὺ βρέθηκαν ἀναποδογυρισμένα, εἶναι τῶρα ὀρατὸ τὸ ὀριζόντιο σκέλος.

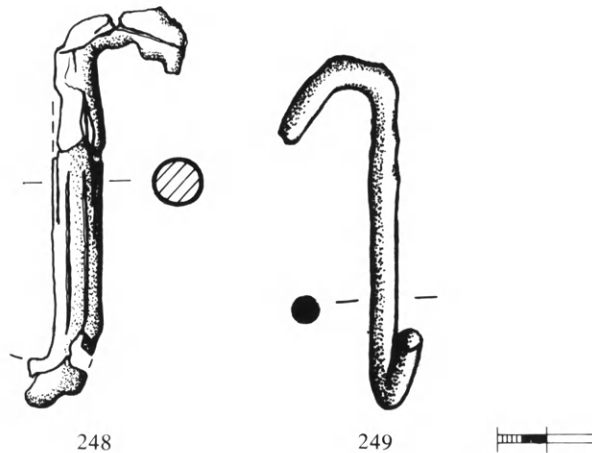
Τοῦ Ξ 1 σώζονται τὰ τρία καλύτερα διατηρημένα τμήματα, μήκους 0.17 ὠς 0.46 μ., πὺ διακρίνονται καὶ στὶς φωτογραφίες τοῦ ξύλου πρὶν ἀπὸ τὴν ἀφαίρεσή του (πίν. 36β-37). Στὶς ἴδιες φωτογραφίες εἶναι ἐμφανὲς ὅτι τὸ “μεσαῖο” τμήμα (πίν. 37α) εἶχε ἤδη ἀποχωριστεῖ γιατί βρέθηκε ἐν μέρει ἀναποδογυρισμένο: στὰ γυψωμένα ὑπολείμματά του φαίνεται τῶρα τὸ ἐπάνω μέρος τῶν “συνδέσμων”. Καὶ στὶς δύο φωτογραφίες διακρίνονται ἐπίσης καὶ ὑπολείμματα ξύλου κάθετα πρὸς τὸ Ξ 1 (πίν. 37). Ὅπως συνάγεται ἀπὸ τοὺς “συνδέσμους” πὺ φέρουν, πρόκειται γιὰ τὰ λείψανα δύο ξύλων χωριστῶν ἀπὸ τὸ Ξ 1.

Ἀπὸ τὸ Ξ 15 σώζονται ἕξι κομμάτια, μήκους 8 ὠς 35 ἐκ., ὀρισμένα τῶν ὀποίων διατηροῦνται σχετικὰ καλὰ (πίν. 38). Τὸ ἓνα ἀπὸ αὐτὰ (πίν. 38α ἐπάνω) ἀποτελεῖται στὴν πραγματικότητα ἀπὸ δύο χωριστὰ τμήματα: στὸ ἓνα φαίνεται τὸ ὀριζόντιο σκέλος τῶν “συνδέσμων”, ἐνῶ στὸ ἄλλο τὰ κάθετα ἄκρα τῶν σκελῶν. Ἐπομένως ἓνα τουλάχιστον ἀπὸ τὰ τμήματα τοῦ Ξ 15 δὲν βρέθηκε στὴν ἴδια θέση μὲ τὰ ἄλλα. Ἀπὸ τὸ Ξ 16 ὑπάρχουν τρία μικρὰ κομμάτια: δύο ἀπὸ αὐτὰ ἀπεικονίζονται *in situ* (πίν. 39). Τέλος τὸ Ξ 14 σώζεται σχεδὸν μόνο ὠς ἀποτύπωμα μήκους 0.95 μ.

Μὲ τὰ δεδομένα αὐτὰ δὲν διαπιστώνεται ἂν τὰ μακριὰ ξύλα ἦταν ἀρχικὰ μονοκόμματα: οὔτε ἡ θέση ὅπου βρέθηκαν ἀντιπροσωπεύει ἀναγκαστικὰ τὴν πραγματικὴ σχέση τοῦ ἐνὸς πρὸς τὰ ἄλλα. Ἐτσι ἡ ἀποκατάσταση τῶν διαστάσεων τῶν φορέων δὲν εἶναι δυνατή. Ὅστόσο ἡ ἐξέταση τῶν λειψάνων μὲ τὸ μάτι καὶ μὲ τὸ στερεομικροσκόπιο, σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴν ἀνάλυση καὶ μεταλλογραφικὴ μελέτη ἐνὸς ἀπὸ τοὺς “συνδέσμους” καὶ τὴν ταύτιση τοῦ ξύλου, ὀδήγησαν σὲ ἐνδιαφέροντα συμπεράσματα.

Στά κομμάτια του Ξ 15, που όπως αναφέρθηκε είναι το πιο καλά διατηρημένο, σώζονται και περισσότεροι “σύνδεσμοι” στη θέση τους. Σε ένα τμήμα, μήκους 17 εκ. (πίν. 38β δεξιά), υπάρχουν δύο και το αποτύπωμα τρίτου κατά αποστάσεις 2.7 ως 3.4 εκ. Σε ένα άλλο, μήκους 14.5 εκ. (πίν. 38β αριστ.), υπάρχουν ακόμη τρεις κατά αποστάσεις 2.7 ως 4.7 εκ. Το πιο καλά διατηρημένο κομμάτι, μήκους 13.9 και πλάτους 7.4 εκ. (πίν. 38α κάτω αριστ.), σώζει δύο “συνδέσμους” στη θέση τους: τα άκρα του αντιπροσωπεύουν τη θέση δύο άλλων. Η απόσταση μεταξύ των “συνδέσμων” κυμαίνεται από 2.9 ως 3.2 εκ.

Τα άλλα μεγάλα ξύλα και τα μικρότερα, που δεν χρειάζεται να αναφερθούν διεξοδικά, έχουν όλα “συνδέσμους” του ίδιου τύπου με τα μεγάλα. Έξαιρέση αποτελεί το Ξ 6, του οποίου σώζονταν μόνο ίχνη γύρω από ένα χάλκινο συμπαγές στέλεχος, σπασμένο σε δύο κομμάτια (πίν. 40α κάτω αριστ.). Το αντικείμενο αυτό αφαιρέθηκε από το γύψο και συγκολλήθηκε: τα εγκάρσια ίχνη των ινών του ξύλου μέσα στο οποίο ήταν αρχικά σφηνωμένο είναι εμφανή σε όλη σχεδόν την επιφάνειά του (εικ. 32 αριστ., πίν. 40β αριστ.). Το σχήμα του είναι όμοιο με ενός άλλου, ακέρατου, που βρέθηκε χωριστά κάτω από το Ξ 1 και διατηρεί πολύ λίγα ίχνη ξύλου (εικ. 32 δεξιά, πίν. 40β στη μέση). Ένα ακόμη όμοιο αντικείμενο, πολύ φθαρμένο, με βαθιές ρωγμές από την οξειδωση, βρέθηκε δυτικά του Ξ 1 και σώζεται αποσπασματικά (πίν. 40β δεξιά).

Εικ. 32. Χάλκινοι συμπαγείς σύνδεσμοι του Φορείου I.

Τα αντικείμενα αυτά μοιάζουν κάπως με τα σύγχρονα τσιγκέλια, που χρησιμοποιούνται για τη μεταφορά και ανάρτηση του κρέατος, γιατί τα άκρα τους είναι λυγισμένα όχι μόνο προς διαφορετική κατεύθυνση αλλά και σε δύο επίπεδα με διαφορά 90°. Όπως φαίνεται από το καλύτερα διατηρημένο, ή εξωτερική επιφάνεια του ενός άκρου είναι επίπεδη στο σημείο της αναδίπλωσης: το μήκος του από το εξωτερικό των λυγισμένων άκρων είναι 7 εκ. και η διάμετρος στο λιγότερο οξειδωμένο σημείο 6 χιλιοστά³⁴⁹.

Στην περιοχή των ξύλων βρέθηκαν σκορπισμένοι και πολλοί ελασμάτινοι “σύνδεσμοι”. Οί υπόλοιποι προέρχονται σχεδόν όλοι από την επίχωση του λάκκου και το σωρό γύρω του. Στον προθάλαμο βρέθηκε ένα μόνο έλασμα μέσα στα επιφανειακά μάζα. “Ολοι οί “σύνδε-

349. Το μήκος των δύο άλλων είναι 7.3 και 7.4 εκ. Οί διαφορές οφείλονται στην οξειδωση και, όπως είναι φυσικό, είναι πιο έντονες στη διάμετρο, που είναι αντίστοιχα 6.5 και 7.4 χιλ.

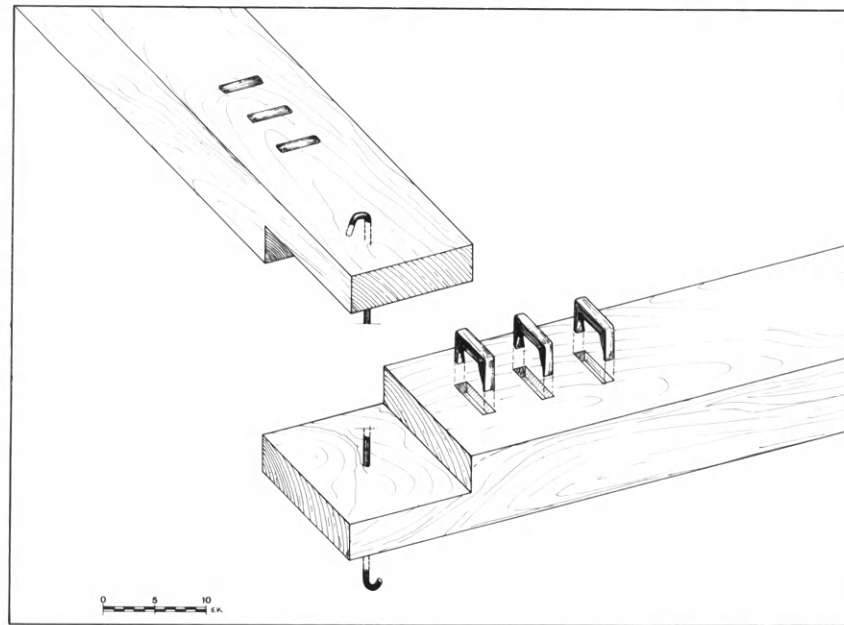
σμοι" είναι σχήματος Π με τὸ ὀριζόντιο σκέλος μακρύτερο τῶν καθέτων· ἔχουν δηλαδή τὴν ἴδια ἀκριβῶς μορφή με τοὺς συνδετήρες πού χρησιμοποιοῦνται σήμερα γιὰ τὴν προσήλωσι τῆς ταπετσαρίας ἐπάνω στὰ ἐπιπλα ἢ τῶν χαλιῶν στὸ πάτωμα. Γι' αὐτὸ καὶ ὁ ὅρος αὐτὸς εἶναι προτιμότερος γιὰ τὸ χαρακτηρισμὸ τους ἀπὸ τὴ λέξη σύνδεσμος.

Οἱ συνδετήρες ἀποτελοῦνται ἀπὸ ἐπάλληλα ἐλάσματα πάχους ἐνὸς χιλιοστοῦ. Τὴν ἀποσύνθεση τῶν ξύλων ἐπακολούθησε καὶ ἡ βαθμιαία διάλυση τῶν συνδετήρων, γιὰτι ὅπως φθιρόταν ἢ ἐπιφάνεια τῶν ξύλων ἀπολεπίζονταν συγχρόνως καὶ τὰ ἐλάσματα τῶν συνδετήρων. Ἔτσι οἱ περισσότεροὶ συνδετήρες διατηροῦνται μόνο ὡς μονὰ ἢ διπλά ἐλάσματα· ἄλλοι πάλι εἶναι παχεῖς καὶ μοιάζουν σχεδὸν συμπαγεῖς ἐξαιτίας τῆς ὀξειδωσι τοῦ χαλκοῦ (πίν. 40γ πρώτη στήλη). Σὲ ὀρισμένα ὅμως σχετικὰ καλοδιατηρημένα παραδείγματα (πίν. 40γ δευτέρη στήλη), διακρίνονται ὡς ὀκτῶ ἐπάλληλα ἐλάσματα. Ὀκταπλοῖ ἦταν μάλλον καὶ οἱ ὀξειδωμένοι συνδετήρες, πού τὸ πάχος τους εἶναι γύρω στὸ ἓνα ἑκατοστό· ἢ διαφορὰ τῶν δύο χιλιοστῶν ὀφείλεται στὴν ὀξειδωσι. Εἶναι λοιπὸν πιθανὸ ὅτι γιὰ τὴν κατασκευὴ τῶν συνδετήρων δὲν χρησιμοποιήθηκαν περισσότερα ἀπὸ ὀκτῶ ἐλάσματα. Τὸ πάχος τῶν ἐλασμάτων εἶναι περίπου τὸ ἴδιο, τὸ πλάτος τους ὅμως κυμαίνεται ἀπὸ 3.5 ὡς 7.5 χιλ. Τὸ μήκος τοῦ ὀριζόντιου σκέλους τῶν συνδετήρων παρουσιάζει ἐπίσης διαφορές, συνήθως ὅμως εἶναι 3.5-4.5 ἐκ· τὸ μήκος τῶν κάθετων, πού στὰ περισσότερα παραδείγματα εἶναι γύρω στὰ 3 ἐκ., δὲν διαφέρει τόσο.

Τὰ συμπεράσματα πού συνάγονται ἀπὸ τίς παραπάνω παρατηρήσεις εἶναι κυρίως ἀρνητικά. Τὰ σωζόμενα ξύλα δὲν διαφοροποιοῦνται ὡς πρὸς τὴ λειτουργία τους, γιὰτι ὅλα φέρουν συνδετήρες. Τὰ ἐγκάρσια σκέλη τῶν συνδετήρων εἶναι πάντα κάθετα ἢ σχεδὸν κάθετα καὶ τὰ ἄκρα τους ἐπίπεδα. Αὐτὸ σημαίνει ὅτι ἦταν σφηνωμένοι στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ ξύλου καὶ ἐπομένως δὲν ἦταν δυνατὸ νὰ συνδέουν ἐπάλληλα ξύλα. Τὸ μήκος καὶ τὸ πλάτος τῶν ξύλων δὲν μπορεῖ νὰ διαπιστωθεῖ, τὰ κατάλοιπά τους ὅμως εἶναι πάντα πλατύτερα ἀπὸ τοὺς συνδετήρες, πού ἦταν σφηνωμένοι κάθετα πρὸς τὴ φορά τῶν νερῶν τοῦ ξύλου. Οἱ συνδετήρες λοιπὸν δὲν χρησιμοποιήθηκαν γιὰ νὰ συνδέσουν δύο παράλληλα ξύλα.

Ἄφοῦ οἱ συνδετήρες δὲν χρησίμευσαν γιὰ νὰ συνδέσουν τὰ ξύλα, καὶ καρφιά δὲν βρέθηκαν στὸν τάφο, τὰ ξύλα θὰ εἶχαν συναρμολογηθεῖ ἢ περνώντας τὸ ἓνα μέσα στὸ ἄλλο ἢ με γόμφους καὶ τόρμους ἢ με πελεκίνους. Ὡς πραγματικὰ συνδετικὰ στοιχεῖα λειτουργοῦσαν μόνο τὰ συμπαγῆ "τσιγκέλια", πού θὰ ἐνίσχυαν τὴ σύνδεση τῶν ξύλων σὲ καίρια σημεία. Ἐφόσον σώθηκαν τρία, ἀκριβῶς ὅμοια, εἶναι λογικὸ νὰ ὑποθεθεῖ ὅτι ἀρχικὰ θὰ ὑπῆρχαν τέσσερα, καρφωμένα στὶς γωνίες μιᾶς ὀρθογώνιας κατασκευῆς. Οἱ συμπαγεῖς σύνδεσμοι εἶναι ἀρκετὰ παχεῖς καὶ τὰ ἄκρα τους δὲν εἶναι αἰχμηρά· γι' αὐτὸ πρέπει νὰ ὑποθέσουμε ὅτι δὲν καρφώθηκαν στὸ ξύλο ἀλλὰ τοποθετήθηκαν μέσα σὲ ὑποδοχῆς πού εἶχαν ἀνοιχτεῖ κάθετα με τὸ τρυπάνι. Τὰ ἄκρα τους σφυρηλατήθηκαν μετὰ ὥστε νὰ εἰσχωρήσουν σὰν ἀγκίστρια μέσα στὸ ξύλο. Ἡ σφυρηλάτηση τοῦ ἐνὸς ἄκρου ἦταν πολὺ πιὸ ἐντονη με ἀποτέλεσμα τὸ σημεῖο τῆς ἀναδίπλωσις νὰ γίνε ἐπίπεδο. Αὐτὸ πρέπει νὰ ἔγινε γιὰ νὰ μὴν ἐξέχει τὸ στέλεχος στὴν ὀρατὴ ἐπιφάνεια τῶν ξύλων. Ἡ μέθοδος με τὴν ὀποία προσηλώθηκαν οἱ συμπαγεῖς σύνδεσμοι δὲν ἀποκλείει τελείως τὴ χρῆση γόμφων καὶ τόρμων γιὰ τὴ συναρμολόγησι τῶν ξύλων, ἀλλὰ τὴν κάνει λιγότερο πιθανή, μιὰ καὶ τὸ ἀνοιγμα τῶν ὑποδοχῶν γιὰ τοὺς συνδέσμους θὰ ἐξασθενοῦσε ἐπικίνδυνα τίς γωνίες τῶν φορεῶν. Ἡ ἰδιότυπη μορφή τῶν συνδέσμων ἐξηγεῖται καλύτερα ἂν ὑποθέσουμε ὅτι τὰ ἄκρα τους κάμφθηκαν πρὸς διαφορετικὴ κατεύθυνση καὶ σὲ διαφορετικὸ ἐπίπεδο γιὰ νὰ ἀγκιστρωθοῦν τὸ καθένα κάθετα πρὸς τὰ νερά τῶν ξύλων. Αὐτὸ μπορούσε νὰ γίνε μόνο ἂν τὰ δύο ξύλα εἶχαν συναρμολογηθεῖ τὸ ἓνα ἐπάνω στὸ ἄλλο, ἂν δηλαδή ἐνώθηκαν με πελεκίνους (εἰκ. 33).

Ἐπειδὴ οἱ συμπαγεῖς σύνδεσμοι βρέθηκαν με ἴχνη μόνο ξύλου, ὁ τρόπος με τὸν ὀποῖο ἦταν προσηλωμένοι συνάγεται κυρίως ἀπὸ τὴ μορφή τους· μιὰ καὶ δὲν ἔγινε ἀνάλυση, εἶναι ἄγνωστο ἂν ἦταν ἀπὸ καθαρὸ χαλκὸ ἢ ἀπὸ κράμα. Γιὰ τὴν προσήλωσι καὶ τὸ ὑλικὸ τῶν ἐλασμάτων συνδετήρων ὑπάρχουν περισσότερα δεδομένα. Ἐχει ἤδη γίνε ἀναφορὰ παραπάνω γιὰ τὰ

Είκ. 33. Αναπαράσταση της μιάς γωνίας του Φορείου Ι.

άποτυπώματα από άπολεπισμένους συνδετήρες που έμειναν επάνω στο ξύλο. Πρόκειται μόνο για τὰ άποτυπώματα του όριζόντιου σκέλους· τὰ ίχνη τών κάθετων δέν σώζονται γιατί τὸ αρχικό πάχος τών ξύλων έχει μειωθεί στο ελάχιστο από τή φθορά. Ἀκόμη και με τὸ μάτι τὰ άποτυπώματα μοιάζουν με έγκοπές (πίν. 38β άριστ.) με τὸ στερομικροσκόπιο διαπιστώνεται σαφώς ὅτι δέν υπάρχουν σημεία έπαφής ανάμεσα στις δύο πλευρές τών έγκοπών, που έπομένως δέν δημιουργήθηκαν από τή συμπίεση τών ίνών του ξύλου, αλλά κόπηκαν με εργαλείο. Ἔτσι οί έλασμάτινοι συνδετήρες, ὅπως και οί συμπαγεῖς σύνδεσμοι, τοποθετήθηκαν μέσα σε υποδοχές που είχαν άνοιχτεί στα ξύλα.

Σύμφωνα με τὰ πορίσματα τής ανάλυσης ενός παραδείγματος με τή μέθοδο τής άτομικής άπορρόφησης (Παράρτημα Β, σ. 179), οί συνδετήρες ήταν από καθαρό χαλκό. Ἡ μεταλλογραφική μελέτη έδειξε ὅτι τὸ μέταλλο είχε έπανοπτηθεῖ με άποτέλεσμα νά γίνει άκόμη πιό μαλακό. Τὸ υλικό λοιπόν τών συνδετήρων δέν είχε τήν άντοχή που ήταν αναγκαία για τή σύνδεση τών ξύλων. Πρέπει ώστόσο νά υποθέσουμε ὅτι ἡ πρόσθετη έπεξεργασία του μετάλλου έξυπηρετούσε κάποιο σκοπό· ὅπωςδήποτε οί τεχνίτες γνώριζαν τήν άδυναμία του υλικού και τήν έξουδετέρωσαν ως τὸ σημείο που χρειαζόταν, χρησιμοποιώντας πολλαπλά έλάσματα στην κατασκευή τών συνδετήρων.

Εἶναι πιθανό ὅτι τὰ έλάσματα κόπηκαν από τὰ φύλλα του χαλκού με τὸ καλέμι, αλλά τὰ άκρα τους εἶναι τόσο φθαρμένα, ὥστε τὰ ίχνη του εργαλείου δέν σώζονται. Οί διαστάσεις τών έλασμάτων παρουσιάζουν άρκετές διαφορές, που διαπιστώνονται ὄχι μόνο ανάμεσα στους συνδέσμούς του ίδιου ξύλου, αλλά και στα έλάσματα του ίδιου συνδετήρα. Παρά τή φθορά και τις διαφορετικές διαστάσεις, τὰ έλάσματα του κάθε συνδετήρα έφαρμόζουν στενά τὸ ένα με τὸ άλλο, ὅπως εἶναι έμφανές στα κάθετα σκέλη τους, που έχουν συχνά λυγίσει καθώς πιέστηκαν για νά εἰσχωρήσουν στο ξύλο. Αυτό σημαίνει ὅτι οί συνδετήρες συναρμολογήθηκαν πρώτα και μετά τοποθετήθηκαν στο ξύλο. Ἡ υπόθεση ὅτι ανάμεσα στα έλάσματα του συνδετήρα του

Ξ 15 υπήρχαν ἴχνη κόλλας, δὲν ἐπιβεβαιώθηκε ἀπὸ τὴν ἀνάλυση³⁵⁰. Ὅπως δὴποτε οἱ συνδετήρες εἶχαν προσηλωθεῖ στὴ θέση τους προσεχτικά. Οἱ σκόρπιοι πού ἐξετάστηκαν μὲ τὸ μικροσκόπιο παρουσιάζουν συχνὰ στὸ ἐσωτερικὸ τῶν κάθετων σκελῶν τὰ ἐγκάρσια ἀποτυπώματα τῶν ἰνῶν τοῦ ξύλου. Σὲ ὀρισμένους παρατηρήθηκαν στὸ ἐξωτερικὸ τῶν κάθετων σκελῶν καὶ ἄλλα ἴχνη μὲ φορὰ κατακόρυφη. Μερικοὶ μάλιστα σώζουν καὶ τὸ κατάλοιπο τοῦ κάθετου αὐτοῦ ξύλου, μιᾶς μικρῆς σφήνας μὲ τὴν ὁποία εἶχε στερεωθεῖ ὁ συνδετήρας μέσα στὴν ἐγκοπὴ τοῦ ξύλου.

Ἡ χρονοβόρα μέθοδος τῆς κατασκευῆς τῶν συνδετήρων καὶ ἡ φροντίδα μὲ τὴν ὁποία εἶχαν στερεωθεῖ ἐπάνω στὸ ξύλο μαρτυροῦν ὅτι δὲν ἀποτελοῦσαν διακοσμητικὰ στοιχεῖα. Ἐφόσον δὲν ἦταν οὔτε σύνδεσμοι τῶν ξύλων, τὸ μόνο δυνατὸ συμπέρασμα εἶναι ὅτι χρησίμευσαν γιὰ νὰ στερεώσουν κάποιο ἐλαφρὺ καὶ φθαρτὸ ὑλικὸ ἐπάνω στὰ ξύλα. Τὸ ὑλικὸ αὐτὸ θὰ μπορούσε νὰ εἶναι μονοκόμματο δέρμα· στὴν περίπτωση ὅμως αὐτὴ οἱ συνδετήρες θὰ ἦταν πιὸ ἀποτελεσματικοὶ ἂν εἶχαν φορὰ παράλληλη πρὸς τὸ μῆκος τῶν ξύλων. Ἐπειδὴ ὅμως εἶναι προσηλωμένοι ἐγκάρσια, εἶναι πιθανότερο νὰ συγκρατοῦσαν ἓνα πλέγμα ἀπὸ στριφτὴ ψάθα ἢ δερμάτινους ἱμάντες. Ἔτσι ἐξηγεῖται ὄχι μόνο ἡ φορὰ τῶν συνδετήρων ἀλλὰ καὶ ἡ πυκνὴ τους παράθεση.

Τὰ φορεῖα λοιπὸν τοῦ Π 1967 εἶχαν ὀρθογώνιο πλαίσιο καὶ δικτυωτὸ στρώμα. Τὸ πάχος τῶν ξύλων τοῦ Φορείου I ἦταν 7 ἐκ., ἐφόσον αὐτὸ εἶναι τὸ μῆκος τῶν συμπαγῶν συνδέσμων πού στερέωναν τὶς γωνίες. Τὸ πλάτος τους, σύμφωνα μὲ τὶς διαστάσεις τῶν πιὸ συμπαγῶν θραυσμάτων, δὲν μπορεῖ νὰ ἦταν λιγότερο ἀπὸ 10 ἐκ. καὶ ἴσως ἐφθανε τὰ 12 ἐκ. Τὰ ξύλα λοιπὸν μποροῦν νὰ χαρακτηρισθοῦν ὡς μικρὲς δοκοὶ μᾶλλον παρά σανίδες.

Ἡ ἀνάλυση τοῦ Ξ 15 ἔδειξε ὅτι τὰ ξύλα τοῦ Φορείου II ἦταν κέδρος (*cedrus*)³⁵¹. Στὴν Κρήτη δὲν φύονται σήμερα κέδροι καὶ δὲν εἶναι σίγουρο ἂν υπήρχαν στὴν ἀρχαιότητα, γιὰ τὴν ἢ λέξι κέδρος χρησιμοποιεῖται καὶ γιὰ ἓνα ἄλλο δέντρο μὲ παρόμοιο ξύλο (*juniperus*)³⁵². Ἔτσι δὲν εἶναι βέβαιο ἂν τὸ ὑλικὸ τοῦ Φορείου II ἦταν ντόπιο ἢ εἶχε εἰσαχθεῖ ἀπὸ τὴ Συρία. Ὅπως δὴποτε στὴν ἀρχαιότητα ὁ κέδρος θεωρεῖται ὡς πολῦτιμο ξύλο στὴν Αἴγυπτο, στὴ Μεσοποταμία καὶ στὴν Ἑλλάδα καὶ ἐξαιτίας τῆς ἀνθεκτικότητος καὶ τῆς ωραίας μυρωδιάς του χρησιμοποιήθηκε ἰδιαίτερα γιὰ τὴν κατασκευὴ κασελῶν καὶ φερέτρων, ὅπως καὶ τὸ κυπαρίσι, πού στὶς ἀρχαῖες πηγὲς συνδέεται συχνὰ μὲ τὴν Κρήτη³⁵³.

Τὸ μῆκος καὶ τὸ πλάτος τῶν φορεῖων δὲν μποροῦν νὰ ἀποκατασταθοῦν, οὔτε ὑπάρχουν ἐνδείξεις γιὰ τὸ ὕψος τους, μιὰ καὶ δὲν σώθηκαν θραύσματα πού νὰ ταυτίζονται μὲ πόδια. Εἶναι πιθανὸ ὅτι, ὅπως ἡ φθορὰ τῶν ξύλων ἐπιτάχυνε τὴ διάλυση τῶν συνδετήρων, ἔτσι καὶ ἡ ἀπόσπαση τῶν ἐλασμάτων ἐπιδείνωσε τὴ φθορὰ τοῦ ξύλου· γι' αὐτὸ τμήματα πού δὲν ἔφεραν ἐλάσματα δὲν ἄφησαν ἴχνη. Ἐὰν οἱ τρεῖς σχιστολιθικὲς πλάκες, πού βρέθηκαν στὸ κεντρικὸ χῶρο τοῦ θαλάμου, εἶχαν χρησιμοποιηθεῖ ὡς στηρίγματα τοῦ Φορείου I (βλ. κεφ. I, σ. 35), τότε αὐτὸ τὸ φορεῖο τουλάχιστον θὰ εἶχε πόδια, πού θὰ συνδέονταν μὲ τὰ πλαῖνὰ ξύλα. Οἱ ἀγκιστροειδεῖς σύνδεσμοι χαρακτηρίζουν ἐπίσης τὴν τεχνικὴ τοῦ Φορείου I. Τὸ Φορεῖο II ἦταν ἴσως συναρμολογημένο χωρὶς συνδέσμους, δὲν ἀποκλείεται ὅμως οἱ σύνδεσμοὶ του νὰ κατα-

350. Ἡ ἀνάλυση μὲ τὴν μέθοδο τῆς Ὑπερύθρης φασματοσκοπίας (Infrared spectroscopy) ἐγινε στὸ Amber Research Laboratory τοῦ Κολλεγίου Vassar ἀπὸ τὸν καθηγητὴ C.W. Beck, τὸν ὁποῖο εὐχαριστῶ θερμὰ.

351. Ἡ ἀνάλυση ἐγινε ἀπὸ τὸν Regis B. Miller τοῦ Center for Wood Anatomy Research, U.S. Forest Products Laboratory, τὸν ὁποῖο εὐχαριστῶ.

352. MEIGGS 1982, 100 καὶ κυρίως 410-420.

353. MEIGGS 1982, 99, 100, 293-294.

στράφηκαν χωρίς να αφήσουν ίχνη. Τέλος οί έλασμάτινοι συνδετήρες, πού βρέθηκαν στο λάκκο, επιτρέπουν τὸ συμπέρασμα ὅτι καὶ τὰ παλαιότερα φορεῖα τοῦ Π 1967 ἦταν τοῦ ἴδιου τύπου.

Χάρη στοὺς ιδιότυπους συνδετήρες, ἡ χρήση ὁμοίων κατασκευῶν τεκμηριώνεται καὶ στοὺς δύο ἄλλους τάφους τοῦ Πόρου, τὸν Π 1979 καὶ Π 1986. Μὲ τὸν ἴδιο τρόπο ἀναγνωρίζεται καὶ τὸ μοναδικὸ παράλληλό τους ἔξω ἀπὸ τὸν Πόρο. Τὸ γεγονός ὅτι προέρχεται ἀπὸ τὸ γειτονικὸ νεκροταφεῖο τοῦ Κατσαμπᾶ δὲν ἀποτελεῖ ἐκπληξη.

Στὸν τάφο Α τοῦ Κατσαμπᾶ, θραύσματα συνδετήρων τοῦ ἴδιου ἀκριβῶς τύπου μὲ τοὺς συνδετήρες τοῦ Π 1967 βρέθηκαν ἐπάνω σὲ ἓνα λαξευτὸ θρανίο, ὅπου παρατηρήθηκε καὶ λεπτὸ στρώμα καστανοῦ χώματος “ἴσως λείψανον μικρᾶς ξύλινης λάρνακος ἢ ἄλλου σκεύους”, κατὰ τὸν ἀνασκαφέα³⁵⁴. Στὸ θρανίο βρέθηκαν ἐπίσης ὁστὰ καὶ δύο κρανία ἀπὸ τὴν περισυλλογὴ ταφῶν. Μαζὶ μὲ τοὺς συνδετήρες ὑπῆρχαν καὶ κομμάτια ἀπὸ δύο περόνες, δύο-τρεῖς κρίκοι καὶ μικρὸ θραύσμα ἀπὸ ἐγχειρίδιο, ὑπολείμματα καὶ αὐτὰ κτερισμάτων ἀπὸ παλαιῆς ταφῆς, μὴ ἀπὸ τίς ὁποῖες θὰ εἶχε ἀποτεθεῖ ἐπάνω σὲ φορεῖο τοῦ ἴδιου τύπου μὲ τὰ φορεῖα τοῦ Πόρου. Ἡ κεραμικὴ τοῦ τάφου χρονολογεῖται στὴν ΥΜ Π περίοδο.

Τὰ συμπαγῆ καὶ ἐλασμάτινα συνδετικά στοιχεῖα τῶν φορεῶν τοῦ Π 1967 ἔχουν παράλληλα καὶ πέρα ἀπὸ τὸν Πόρο ἢ τὸ γειτονικὸ Κατσαμπᾶ. Σχεδὸν ὅμοιοι ἀγκιστροειδεῖς σύνδεσμοι, μὴ λαβὴ καὶ ἄλλα συνδετικά στοιχεῖα διαφορετικῆς μορφῆς, βρέθηκαν σὲ ἓνα τάφο τοῦ Ἀι-Γιάννη τῆς Κνωσοῦ μαζὶ μὲ ἴχνη κάποιας ὀργανικῆς οὐσίας³⁵⁵. Τὰ ἴχνη εἶχαν μικρὴ ἔκταση καὶ γι’ αὐτὸ ταυτίζονται μὲ τὰ λείψανα ἐνὸς ἀγγείου ἢ ἄλλου ἀντικειμένου ἀπὸ φθαρτὸ ὑλικό. Οἱ σύνδεσμοι εἶναι πιὸ μικροὶ ἀπὸ τοὺς συνδέσμους τοῦ Πόρου καὶ τὰ λυγισμένα τους ἄκρα εἶναι καὶ τὰ δύο καμπύλα.

Ἀνάμεσα στὸ ὑλικὸ τῶν παλαιῶν ἐλληνο-γαλλικῶν ἀνασκαφῶν στὰ Μάλια ὑπάρχουν μερικὰ ἀποσπασματικά διατηρημένα χάλκινα ἐλάσματα πού ἀποτελοῦν τμήμα ἐνὸς συνδετήρα, τοῦ ἴδιου ἀκριβῶς τύπου μὲ τοὺς συνδετήρες τῶν φορεῶν τοῦ Π 1967. Ὁ συνδετήρας ἀπὸ τὰ Μάλια εἶναι μεγαλύτερος καὶ ἀποτελεῖται ἀπὸ τρία ἐλάσματα. Μὲ τὸ στερεομικροσκόπιο φαίνεται ὅτι τὰ ἐλάσματα κόπηκαν μὲ τὸ καλέμι· σὲ ἓνα διακρίνεται καὶ τὸ χάραγμα πού χρησίμευσε ὡς ὁδηγὸς γιὰ τὴν ἀφαίρεση τοῦ ταινιωτοῦ ἐλάσματος ἀπὸ τὸ φύλλο τοῦ χαλκοῦ³⁵⁶.

Μαζὶ μὲ τὸ συνδετήρα σώζονται καὶ τρία ἄλλα χάλκινα ἀντικείμενα, πού τὸ καθένα τους ἀποτελεῖται ἀπὸ ἓνα κυλινδρικό στέλεχος τοῦ ὁποῖοῦ τὰ ἄκρα σφυρηλατήθηκαν ὡς τὸ πάχος ἐνὸς χιλιοστοῦ καὶ μετὰ ἀναδιπλώθηκαν σχηματίζοντας ἓνα πενταπλό, σχεδὸν κυκλικὸ κρίκο, διαμέτρου 3.6 ἐκ. “Ὅμοιοι ἀδημοσίευτοι κρίκοι ὑπάρχουν ἀπὸ τὰ Γουρνιά καὶ τὴν Ψεῖρα. Στὰ Γουρνιά ἔχει ἐπίσης βρεθεῖ καὶ ἓνα ἄλλο ἀντικείμενο ἀπὸ ἔλασμα πάχους 1.5 χιλ., πού εἶναι ἀναδιπλωμένο ὥστε νὰ σχηματίζει δύο ἀνισομεγέθεις θηλιῆς στὰ ἄκρα³⁵⁷. Ἡ ἀνασκαφέας ἀναφερόμενη στὴν πιθανὴ λειτουργία του, παραπέμπει σὲ ἓνα ἄλλο ἔλασμα πού βρέθηκε περιτυλιγμένο γύρω ἀπὸ μὴ σπασμένη λίθινη μήτρα³⁵⁸. Μὲ ταινιωτὰ ἐλάσματα δένονταν καὶ οἱ διπλῆς μήτρες στὸ μεταλλουργικὸ ἐργαστήριό τῆς Ἀνεξερεῦνητης Οἰκίας. Ἡ ἀνάλυση ἔδειξε ὅτι, μὲ ἐλάχιστες ἐξαιρέσεις, τὰ ἐλάσματα ἦταν ἀπὸ καθαρὸ χαλκό. Τὸ ἴδιο ἀποτέλεσμα εἶχε

354. ΑΛΕΞΙΟΥ 1967, 6, πίν. 12γ, ἐπάνω καὶ μεσαία σειρά. Πρβ. καὶ ΑΛΕΞΙΟΥ 1968, 252.

355. HOOD 1956, 96, 98, ἀρ. 24-25, εἰκ. 3 (μῆκ. 4.8, διάμ. 3-4 χιλ.). Βλ. κ.π. κεφ. IV, σ. 131, σημ. 235, σ. 132, σημ. 241.

356. VAN EFFENTERRE 1980, εἰκ. 674 (μῆκ. ὀριζόντιου σκέλους 11.3 ἐκ., μῆκ. κάθετων σκελῶν 3.7 ἐκ., πάχ. ἐλασμάτων 1.5 χιλ.). Μαζὶ μὲ τὸ συνδετήρα σώζονται καὶ θραύσματα παρόμοιοι μεγέθους.

357. BOYD HAWES κ.ἄ. 1908, πίν. 4, ἀρ. 65.

358. BOYD HAWES κ.ἄ. 1908, 32, πίν. 3, ἀρ. 67.

καί ἡ ἀνάλυση ἐνὸς ταινιωτοῦ ἐλάσματος ἀπὸ τὰ Μάλια· ἡ μεταλλογραφικὴ μελέτη ἔδειξε ὅτι ὁ χαλκὸς εἶχε ἐπανοπτηθεῖ³⁵⁹.

Τὸ σχῆμα τῆς θηλιάς καὶ τῶν κρίκων ἀπὸ τὰ Γουρνιά, τὰ Μάλια καὶ τὴν Ψεῖρα δὲν εἶναι τυχαῖο· δὲν πρόκειται δηλαδὴ γιὰ ἐλάσματα πού εἶχαν τυλιχθεῖ γιὰ νὰ φυλαχτοῦν, γιατί οἱ ἄκρες εἶναι πλεγμένες μέσα στὸ περιτυλιγμένο τμήμα τους ἔτσι πού νὰ μὴ μποροῦν νὰ ἀπαγκιστρωθοῦν. Ἀνασκαφικὰ δεδομένα δὲν ὑπάρχουν γιὰ κανένα ἀπὸ αὐτὰ τὰ ἀντικείμενα καὶ ὁ προορισμὸς τους εἶναι ἄγνωστος. Ὡστόσο εἶναι ἐνδιαφέροντα γιατί μᾶς ἐπιτρέπουν νὰ συσχετίσουμε τοὺς συνδετήρες τοῦ Πόρου μὲ διάφορα εἶδη χάλκινων ἐλασμάτων πού χρησίμευαν ὡς συνδετικὸ ὕλικό (ὄπως καὶ στὴν Αἴγυπτο) καὶ γι' αὐτὸ ἔπρεπε νὰ εἶναι ἰδιαίτερα μαλακὰ καὶ εὐκαμπτα. Ἔτσι ἐξηγεῖται γιατί τὸ μέταλλο τῶν συνδετῆρων τοῦ Πόρου εἶχε ἐπανοπτηθεῖ. Ἀφοῦ τὰ ἐλάσματα τῶν συνδετῆρων χρειάστηκε νὰ πολλαπλασιαστοῦν καὶ νὰ ἐνισχυθοῦν, ἐπειδὴ δὲν ἦταν ἀρκετὰ ἀνθεκτικά, εἶναι πιθανὸ ὅτι δὲν εἶχαν κατασκευαστεῖ εἰδικὰ γιὰ νὰ χρησιμοποιηθοῦν στὰ φορεῖα. Πάντως οἱ μέθοδοι πού ἐπινόησαν οἱ τεχνίτες, θὰ ἦταν ἀποτελεσματικές, μιὰ καὶ συνέχισαν νὰ κατασκευάζουν φορεῖα τοῦ ἴδιου τύπου γιὰ ἓνα μεγάλο χρονικὸ διάστημα.

2. Αἰγαιακὰ Ἐπιπλα

Τὸ γεγονός ὅτι τὰ φορεῖα πού ἔχουν ἐπισημανθεῖ σὲ μυκηναϊκοὺς καὶ κρητικούς τάφους χρησιμοποιήθηκαν γιὰ τὴν ἐκφορά καὶ τὴν ἀπόθεση τῶν νεκρῶν³⁶⁰, εἶναι ἡ μόνη ἐνδειξὴ ὅτι καὶ τὰ φορεῖα τοῦ Πόρου εἶχαν ἀνάλογη λειτουργία. Τὰ γνωστὰ ὅμως παράλληλα δὲν προσφέρουν χρήσιμα στοιχεῖα γιὰ τὴν ἀποκατάσταση τῆς μορφῆς τους, γιατί στὶς περισσότερες περιπτώσεις σώθηκαν μόνο ἴχνη. Τὸ πιὸ καλὰ διατηρημένο ἦταν τὸ φορεῖο ἀπὸ τὸν τάφο ΧΧΙΧ τῆς Πρόσυμνας, τοῦ ὁποῖου σώθηκε τὸ ἀποτύπωμα τοῦ πλαισίου³⁶¹. Τὰ φορεῖα τοῦ Π 1967 δὲν θὰ διέφεραν πολὺ ἀπὸ αὐτὲς τὶς ἀπλὲς κατασκευὲς κατὰ τὸ βασικὸ τους σχῆμα, συνδέονται ὅμως πιὸ στενὰ μὲ τὰ κρεβάτια πού εἶναι γνωστὰ κυρίως ἀπὸ τὴν Αἴγυπτο.

Δύο τύποι κρεβατιῶν ἦταν εὐρύτατα διαδεδομένοι στὴν Αἴγυπτο. Ὁ παλαιότερος, τῶν πρώιμων δυναστικῶν χρόνων, εἶχε πλαίσιο ἀπὸ ξύλα ὀρθογώνιας ἢ κυκλικῆς τομῆς καὶ δικτυωτὸ ἀπὸ δερμάτινους ἰμάντες πού περνοῦσαν ἀπὸ τρύπες ἀνοιγμένες στὰ ξύλα³⁶². Ὁ τύπος αὐτὸς χρησιμοποιήθηκε ὡς τὸ τέλος τοῦ Νέου Βασιλείου. Ὁ δεύτερος, μὲ δικτυωτὸ ἀπὸ στριφτὴ ψάθα τυλιγμένη γύρω ἀπὸ ξύλα ἐλλειψοειδοῦς τομῆς, υἱοθετήθηκε ἀπὸ τὶς ἀρχὲς τῆς ΧΙ Δυναστείας³⁶³. Καρφιά δὲν χρησιμοποιήθηκαν ποτὲ στὴ συναρμολόγηση αὐτῶν τῶν ἐπιπλων, ἢ ζεύξη ὅμως τῶν ποδιῶν μὲ τὸ πλαίσιο ἐνισχύεται συχνὰ μὲ δερμάτινους ἰμάντες πού περνοῦσαν ἀπὸ τρύπες ἀνοιγμένες στὸ ἐπάνω μέρος τῶν ποδιῶν. Ἡ ἴδια τεχνικὴ ἐφαρμόζεται καὶ στὰ φέρετρα, ἀπὸ σανίδες συναρμολογημένες μὲ γόμφους καὶ τὸρμους· οἱ γωνίες ἐνισχύονται πάλι μὲ ἰμάντες γιὰ τοὺς ὁποῖους ἀνοίγονταν ἐγκοπὲς ὥστε νὰ μὴν ἐξέχουν³⁶⁴. Ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῆς ΧΙ Δυναστείας, σὲ ὀρισμένα παραδείγματα, ἀντὶ γιὰ ἰμάντες χρησιμοποιοῦνται χάλ-

359. PORHAM κ.ἄ. 1984, 218· DESHAYES καὶ DESSENNE 1959, 66, πίν. 24.2.

360. Π.χ. στὸν τάφο 4 τοῦ Σελλόπουλου (PORHAM, CATLING καὶ CATLING 1974, 199, πίν. 33e).

361. BLEGEN 1937, 76, εἰκ. 149, σχέδιο 11, διαστ. 1.20 × 0.70 μ., πλ. πλαισίων ξύλων 0.18 μ.

362. KILLEN 1980, πίν. 27-28, 30, διαστ. 1.48 ὡς 1.76 × 0.84 μ.

363. KILLEN 1980, πίν. 38, διαστ. 1.70 × 0.75 μ.

364. LACAU 1904-1906, 5, 37, εἰκ. 1, ἀρ. 28019, 28001-28011 κλπ.

κινα ταινιωτά έλάσματα που στερεώνονταν γύρω από γόμφους³⁶⁵. Οι λεπτομέρειες αυτές δεν είναι όρατες, γιατί τὸ έξωτερικό τῶν φερέτρων καλύπτεται με γύψο.

Ὁ χαλκός δεν χρησιμοποιήθηκε ποτέ στη συναρμολόγηση τῶν άπλών κρεβατιῶν, άν και τὰ άκρα τῶν ποδιῶν και τῶν εγkάρσιων ξύλων προστατεύονταν καμιά φορά με χάλκινο έλασμα άντι για τὸ πιό κοινό δέρμα. Ἐκόμη και στο μεγάλοπρεπο πλαίσιο που περιέκλειε τὸ κρεβάτι τῆς Heterpheres, μητέρας τοῦ Χέοπος³⁶⁶, ὁ χαλκός χρησίμευσε μόνο ως προστατευτικό και ενισχυτικό στοιχείο. Τὸ έπιπλο αυτό, που ήταν ένα είδος κινητῆς κρεβατοκάμαρας, είχε διαστάσεις 3.20 × 2.50 μ. και ύψος 2.20 μ. Ἡ κάτω επιφάνεια τῶν δοκῶν τῆς βάσης ήταν καλυμμένη με φύλλο χαλκοῦ, ὅπως και ὅλοι οί άρμοί τῶν ξύλων, ενώ τὰ γωνιακά δοκάρια στερεώνονταν τὸ ένα με τὸ άλλο με χάλκινους σύρτες. Σημειώνεται ὡστόσο ὅτι ζεύγη από χάλκινους, συμπαγείς συνδετήρες σχήματος Π, από τούς ὁποίους περνοῦσαν δερμάτινοι ιμάντες, ενίσχυναν τις γωνιακές δοκοὺς τοῦ πατώματος, τῶν πλευρῶν και τῆς ὀροφῆς, ενώ από σειρά άλλων τοῦ ίδιου σχήματος κρέμονταν οί κουρτίνες, που αποτελοῦσαν τούς “τοίχους” τῆς λυόμενης αὐτῆς κατασκευῆς.

Κρεβάτια με δικτυωτὸ συνήθως τυλιγμένο γύρω από τὰ ξύλα τοῦ πλαισίου, ήταν γνωστά κατά τῆ δεύτερη χιλιετηρίδα και σε άλλες περιοχές³⁶⁷, αλλά και στο Αίγαίο, ὅπως δείχνει τὸ κρεβάτι τοῦ ὁποίου τὸ ἀποτύπωμα βρέθηκε μέσα στην τέφρα που σκέπασε τὸ κτίριο Δ στο Ἐκρωτήρι τῆς Θήρας³⁶⁸. Τὸ πλαίσιο τοῦ κρεβατιοῦ τῆς Θήρας ἀποτελεῖται από δύο μακριά ξύλα κυκλικῆς τομῆς και δύο εγkάρσια ὀρθογώνιας τομῆς, που περνοῦν μέσα στα πόδια σε διαφορετικό επίπεδο τὸ καθένα. Ἐνισχυτικοί πῆχεις δεν υπάρχουν. Ἐκόμη και στο γύψινο έκμαγεῖο είναι φανερό ὅτι τὰ μακριά ξύλα δεν είναι ἰσοπαχῆ σε ὅλο τους τὸ μήκος, ήταν δηλαδή κλαδιά που δεν είχαν πελεκηθεῖ προσεχτικά. Αὐτὸ δεν σημαίνει ὅτι δεν ὑπῆχαν σύγχρονα κρεβάτια, που ἡ κατασκευῆ τους ήταν πιό ἐπιμελημένη, είναι ὅμως μία σαφῆς ένδειξη ὅτι ἀνάμεσα στις πρόχειρες και ἑλαφρῆς αὐτῆς κατασκευῆς και τὰ νεκρικά φορεῖα δεν υπάρχουν οὐσιαστικές διαφορές. Στο ἴδιο συμπέρασμα κατέληξαν και ὅσοι μελετητές ἀσχολήθηκαν με τὰ μυκηναϊκά ὁμοιώματα κρεβατιῶν που είναι ἀρκετὰ κοινὰ στην Ἄργολίδα³⁶⁹.

Τὰ ἐκμαγεῖα τῆς Θήρας πλουτίζουν σημαντικά τις γνώσεις μας για τούς τύπους και τὴν τεχνική τῶν αἰγαιακῶν ἐπίπλων³⁷⁰. Τὰ στοιχεῖα που ἀντλοῦνται από τὰ μινωικά εὔρηματα και τις παραστάσεις συγκεντρώθηκαν ἐδῶ και καιρὸ στην περιεκτικῆ μελέτη τοῦ Πλάτωνος³⁷¹. Με ἑλάχιστες ἐξαιρέσεις, ὅπως τὸ πρόσφατα δημοσιευμένο ὁμοίωμα κρεβατιοῦ από τὴ Φαιστό³⁷², τὰ δεδομένα ἀφοροῦν καθίσματα, γνωστά στην Κρήτη κυρίως από λίθινα ἀντίγραφα που, ὅπως ἤδη ἀναγνώρισε ὁ Evans, είχαν ξύλινα πρότυπα³⁷³. Τὰ καθίσματα, εἴτε ἔχουν ἐρεισίνωτο εἴτε ὄχι, ἀνήκουν σε ἕναν τύπο, κυβόσχημο, με πόδια ὀρθογώνιας τομῆς. Ἡ κοίλη ἐπιφάνειά τους, σκαλισμένη ὡστε νὰ προσαρμόζεται στις καμπύλες τοῦ σώματος, ἴσως ὑποδηλώνει ὅτι και τὰ ξύλινα πρότυπα είχαν συμπαγῆς κάθισμα, δεν ἀποκλείεται ὅμως νὰ χαρακτηρίζεται

365. LACAU 1904-1906, 28111 κέ.

366. REISNER και SMITH 1955, 23-27, εἰκ. 25-26, πίν. 5, 10b-c.

367. AMIET 1981, εἰκ. 123 (Μεσοποταμία). TRUMPELMANN 1981, πίν. IIIa, IV (Ἰράν). Για κρεβάτια από τὴ Συρία και τὴν Παλαιστίνη βλ. παρακάτω σσ. 160-161.

368. MARINATOS 1971, 41-42, πίν. 104-105, 36, διαστ. 1.60 × 0.68 μ.

369. FRENCH 1971, 172. ΤΑΜΒΑΚΙ 1973, 253.

370. Για άλλα έπιπλα βλ. DOUMAS 1983, 116-117.

371. ΠΛΑΤΩΝ 1951.

372. ΚΟΠΑΚΑ 1987.

373. EVANS 1930, 918.

μόνο τὰ ἀντίγραφα ἀπὸ τὸ πιὸ σκληρὸ ὕλικό. Δικτυωτὸ εἶχε τὸ πτυκτὸ σκαμνί, πού ἀπεικονίζεται στὸ λεγόμενον Palanquin Fresco³⁷⁴, ἀλλὰ ὅμως σκαμνιά, γνωστὰ ἀπὸ παραστάσεις, εἶχαν κάθισμα ἀπὸ ὕφασμα ἢ πιθανότερα ἀπὸ δέρμα. Τὰ πόδια τους, ὅπως παρατήρησε ὁ Πλάτων, ἦταν δεμένα στὴ διασταύρωση μὲ ταινίες ἢ ἰμάντες³⁷⁵. Ἐκτὸς ἀπὸ τὰ καθίσματα, στὴν Κρήτη ὑπάρχουν καὶ μερικά στρογγυλά, τριποδικὰ τραπέζια ἀπὸ πέτρα, ὅπως τὸ χαμηλὸ τραπέζι ἀπὸ τὴν Κνωσὸ μὲ πόδια σὲ σχῆμα ἡμιρόδακα³⁷⁶.

Τὸ ξύλινο σκαμνὶ καὶ τὸ τριποδικὸ τραπέζι, πού τὰ ἀποτυπώματά τους σώθηκαν στὴ Θήρα, ἔχουν σχήματα παρόμοια μὲ τὰ λίθινα κρητικὰ παραδείγματα³⁷⁷. Τὸ σκαμνί, τοῦ ὁποῦ σώθηκε τὸ ἀποτύπωμα ἑνὸς μόνο τμήματος, ἦταν μία πολὺ ἀπλὴ κατασκευή, τὸ τραπέζι ὅμως εἶχε κομψὰ σκαλισμένα πόδια. Τὰ πόδια εἶναι λεπτὰ καὶ πλατιά καὶ συνδέονται μὲ τὴν περιφέρεια τοῦ ἐπίπλου, ὅπως καὶ τὰ πόδια τῶν λίθινων τραπεζιῶν ἀπὸ τὴν Κρήτη. Ὅπως παρατηρήθηκε, τὸ τραπέζι τῆς Θήρας θυμίζει τὶς γνωστὲς τριποδικὲς τράπεζες ἀπὸ πηλὸ, πού ἐπικαλύπτεται συνήθως μὲ γύψο, ἀλλὰ δὲν εἶναι σαφὲς ἂν τὸ τραπέζι ἀντιγράφει τὶς τράπεζες ἢ οἱ τράπεζες τὸ τραπέζι. Ὅπως δὴποτε τὸ σχῆμα τῶν ποδιῶν καὶ ἰδίως ἡ θέσι τους ταιριάζουν περισσότερο σὲ κατασκευὲς ἀπὸ πηλὸ ἢ πέτρα παρὰ ἀπὸ ξύλο³⁷⁸.

Ἐνῶ στὴ Θήρα καὶ στὴν Κρήτη ξύλινα ἀντικείμενα δὲν ἔχουν σωθεῖ, ἀπὸ τὴ μυκηναϊκὴ Ἑλλάδα εἶναι γνωστὰ ἀρκετά. Ὅρισμένα μικροτεχνήματα καὶ ἔνθετα ἢ ἐπίθετα διακοσμητικὰ στοιχεῖα συνδέονται στενὰ μὲ ἀνάλογα ἐλεφάντινα καὶ μάλιστα ἀναγνωρίζονται ὡς ἔργα τῶν ἴδιων τεχνιτῶν³⁷⁹. Τὸ ξύλο καὶ τὸ ἐλεφαντόδοντο συνδυάζονται ἤδη στὴ διακόσμηση τῆς ὀρθογώνιας πυξίδας τοῦ τάφου V τῶν Μυκητῶν³⁸⁰. Ἡ σύνδεση τῶν πλευρῶν τοῦ κιβωτιδίου ἐγινε μὲ τὴν περαστὴ τεχνικὴ, ἐνισχύθηκε ὅμως καὶ μὲ καρφιά, χάλκινα καὶ ξύλινα. Ἐκτὸς ἀπὸ τὰ θραύσματα μιᾶς ἄλλης, παρόμοιας πυξίδας, ὁ τάφος περιεῖχε καὶ τὴν περίφημη ἐξάγωνη πυξίδα, πού τὶς πλευρὲς της καλύπτουν χρυσὲς πλάκες. Ἀπὸ τὸν ξύλινο σκελετὸ της διατηρήθηκαν τὸ καπάκι καὶ ὁ πάτος, ὅπου σώζονται ἀκόμη ξύλινα καρφιά³⁸¹.

Κατὰ τὸν Schliemann, "charakteristisch war in diesem Grabe die Masse von Holz"³⁸². Ἐκτὸς ἀπὸ τὰ κομμάτια τῶν πυξίδων καὶ μικρὰ θραύσματα, στὸν τάφο V βρέθηκε καὶ τὸ μόνο προϊστορικὸ ξύλινο ἐπιπλο, πού ἐπέζησε στὸν αἰγαιακὸ χῶρο, ἓνα στρογγυλὸ τριποδικὸ τραπέζι, μὲ λεπτὰ καὶ πλατιά πόδια, πού στερεώνονταν μέσα σὲ τὸρμους, ἀνοιγμένους σὲ κάποια ἀπόσταση ἀπὸ τὴν περιφέρεια τοῦ ἐπίπλου³⁸³. Τὸ τραπέζι δὲν ἀναφέρεται καθόλου στὴ σχετικὴ βιβλιογραφία, πιθανότατα γιατί δὲν ἀναγνωρίστηκε ποτὲ ὡς ἐπιπλο. Ὁ Schliemann τὸ θεώρησε τμήμα ξύλινης ἀσπίδας, ἐνῶ ὁ Karo, ἀκολουθώντας τὴν ὑπόδειξη τοῦ Studniczka³⁸⁴, τὸ περιγράφει ὡς τριποδικὴ λεκάνη. Τέτοιες λεκάνες δὲν εἶναι ὅμως γνωστὲς πουθενά, ἐνῶ ὁ τύπος τοῦ στρογγυλοῦ τραπεζιοῦ, μὲ περιφέρεια πού εἶναι λιγότερο παχιά ἀπὸ ὅσο τὸ κέντρο

374. EVANS 1928, εἰκ. 502c. Γιὰ τὴν ἐρμηνεία τῆς παράστασης βλ. ΔΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ 1989, 29-30 μὲ παραπομπές.

375. ΠΛΑΤΩΝ 1951β, 406.

376. WARREN 1969, Τύπος 38A, P 549. Βλ. καὶ HANKEY 1980, πίν. 77· PORHAM κ.ἄ. 1984, πίν. 212d.

377. MARINATOS 1971, 41-42, πίν. 102-103· DOUMAS 1983, εἰκ. 18, πίν. 84.

378. BAKER 1966, 244-245.

379. POURSAT 1977, 194-195. Βλ. καὶ ΣΑΚΕΛΛΑΡΑΚΗ 1979, εἰκ. 16-23.

380. KARO 1930, ἀρ. 812, πίν. 145· POURSAT 1977, ἀρ. 215.

381. KARO 1930, ἀρ. 813, πίν. 145 ἐπάνω δεξιά, ἀρ. 808-811, πίν. 143-144.

382. SCHLIEMANN 1878, 379-380.

383. KARO 1930, ἀρ. 890-891, πίν. 147. Ὁ Karo ἀναφέρει καὶ ἄλλα θραύσματα, πού ἀνήκαν σὲ ἓνα δεῦτερο τραπέζι.

384. STUDNICZKA 1921, 314.

και περιβάλλεται με ανάγλυφο περιχειλίωμα, ήταν ευρύτατα γνωστός στην αρχαιότητα³⁸⁵. Το τραπέζι φαίνεται ότι ήταν από κυπαρίσσι.

Το μικρό τραπέζι από τις Μυκήνες, πιό απλό και αδρά δουλεμένο από το τραπέζι της Θήρας, απέχει πολύ από τα πολυτελή τραπέζια, τους θρόνους και τα σκαμνιά, που περιγράφουν οι πινακίδες της Γραμμικής Β από την Πύλο. Από πολυτελή επιπλα σώζονται μερικά θραύσματα από πόδια, ξύλινα και ελεφάντινα, και ιδίως διακοσμητικά στοιχεία από ελεφαντόδοντο, που ανήκαν σε σκαμνιά, πιθανώς σε ένα τραπέζι και ίσως και σε ένα κρεβάτι. Τα περισσότερα χρονολογούνται στην ΥΕ/ΥΜ ΙΙΙ περίοδο· ένα θραύσμα από το ανάκτορο της Ζάκρου ίσως ανήκε στην κόσμηση ενός σκαμνιού³⁸⁶.

Σύμφωνα με τις περιγραφές των πινακίδων, το κύριο χαρακτηριστικό των πολυτίμων επίπλων ήταν το είδος του ξύλου και η κόσμηση. Τα λίγα αρχαιολογικά δεδομένα υποδηλώνουν ότι αν ανάλογα επιπλα υπήρχαν την νεοανακτορική εποχή, θα ήταν πολύ σπάνια. Το γεγονός ότι το πιό κοινό αίγαιακό επιπλο, ή τριποδική τράπεζα, είχε σχήμα που ταιριάζει καλύτερα στον πηλό και στην πέτρα παρά στο ξύλο, καθώς και όρισμένες τεχνικές λεπτομέρειες – όπως το δέσιμο των πτυκτών σκαμνιών με ιμάντες και τα σχήματα των ποδιών, που δεν μοιάζουν τοννευτά – προδίδουν ότι οι πιό εξελιγμένες μέθοδοι της επιπλοποιίας, που εφαρμόζονταν την εποχή αυτή αλλά και παλαιότερα στην Αίγυπτο και σε άλλες περιοχές της ανατολικής Μεσογείου, δεν ήταν οικείες στους Μινωίτες και Μυκηναίους τεχνίτες³⁸⁷. Όπως παρατήρησε ο Πλάτων³⁸⁸, τα επιπλα στα κοινά σπίτια θα ήταν λίγα και τα κτιστά θρανία θα αντικαθιστούσαν κατά μεγάλο μέρος τα κινητά καθίσματα, τα κρεβάτια, ακόμη και τα τραπέζια.

Με βάση τα παραπάνω λιγιστά στοιχεία, πρέπει να εκτιμηθούν και τα φορεία του Π 1967. Παρόλο που οι διαστάσεις τους δεν είναι γνωστές, μόνο το πάχος των ξύλων του Φορείου Ι δείχνει ότι για το πλαίσιο τους χρησιμοποιήθηκαν δοκοί και όχι σανίδες. Τα φορεία δεν ήταν λοιπόν πρόχειρες και ελαφρές κατασκευές. Το ύλικό τους, ο κέδρος, ήταν ξύλο που εκτιμήθηκε ιδιαίτερα στην αρχαιότητα, έστω και αν δεν ήταν σπάνιο στην Κρήτη. Τέλος η μέθοδος της κατασκευής των συνδετήρων και η προσεκτική τους στερέωση στα ξύλα μοιάζουν υπερβολικές για κατασκευές που προορίζονταν για μία μόνο χρήση. Είναι λοιπόν πιθανότερο ότι τα “φορεία” του Π 1967 ήταν πραγματικά επιπλα, κρεβάτια επάνω στα όποια αναπαύθηκαν για τελευταία φορά οι ιδιοκτήτες τους. Λόγω του πάχους των ξύλων που επιλέχθηκαν δεν ήταν έφικτο να τυλιχτεί το δικτυωτό γύρω από το πλαίσιο του επίπλου. Το ότι ο τεχνίτης των κρεβατιών προτίμησε να το στερεώσει με τους δαπανηρούς όπωσδήποτε συνδετήρες, αντί να το περάσει από τρύπες κατά το αίγυπτιακό σύστημα, προδίνει την πρόθεσή του να δημιουργήσει μία πιό επιμελημένη κατασκευή. Σε σύγκριση με το κρεβάτι της Θήρας, τα “φορεία” του Πόρου μπορούν πράγματι να χαρακτηριστούν ως πολυτελή.

385. Βλ. SIMPSON 1985, 109-110 με παραπομπές κ.π. σ. 161 για τα τραπέζια της Ίεριχους. Κατά τον Karo στο κέντρο της “λεκάνης” υπάρχει μία τρύπα που εκκλίνει με τάπα. Η τρύπα οφείλεται σε ρόζο που αφαιρέθηκε και η τάπα είναι η επιδιόρθωση της τρύπας.

386. POURSAT 1977, 31-35 με παραπομπές.

387. Για το πρόβλημα της χρήσης του τόννου βλ. ΣΑΚΕΛΛΑΡΑΚΗ 1979, 49 με παραπομπές, BAKER 1966, 303. Για την τεχνική και τα σχήματα των συριακών και παλαιστινιακών επίπλων βλ. παρακάτω σσ. 160-161.

388. ΠΛΑΤΩΝ 1951β, 391.

3. Ταφές σε κρεβάτια στην Ανατολική Μεσόγειο και στην Αίγυπτο

Κατασκευές και κτερίσματα από ξύλο σώζονται σπάνια σε τάφους. Είναι λοιπόν φυσικό τα παραδείγματα που βρέθηκαν σε τόπους όπου οι κλιματικές συνθήκες ευνοούν τη διατήρηση του ύλικού να είναι και τα πιο γνωστά. Έτσι, αν και ξύλινα φέρετρα άπαντούν στην κυρίως Ελλάδα και στην ανατολική Μεσόγειο, οι σαρκοφάγοι του Κέρτς αναφέρονται ως τα χαρακτηριστικά παραδείγματα της κλασικής και ελληνιστικής περιόδου³⁸⁹. Το ίδιο συμβαίνει και κατά την τρίτη και δεύτερη χιλιετηρίδα στο χώρο της ανατολικής Μεσογείου και της δυτικής Ασίας, όπου τα αιγυπτιακά δεδομένα δεσπόζουν στη βιβλιογραφία. Ωστόσο το έθιμο της ταφής σε ξύλινα φέρετρα και φορεϊά/κρεβάτια είναι γνωστό σε διάφορες περιοχές. Στο νεκροταφείο της Ur τα φέρετρα άπαντούν σε τάφους της πρώιμης δυναστικής και άκκαδικής περιόδου (2600-2225 π.Χ.), ενώ στους τάφους του Alaca Höyük και του Horoz Tere, που θα περιείχαν άρχικά διάφορα έπιπλα, είναι πιθανό ότι οι νεκροί είχαν άποτεθει σε φορεϊά κάτω από baldaqin³⁹⁰. Στην Αίγυπτο ταφές σε κρεβάτια άπαντούν την πρώιμη δυναστική περίοδο, πριν επικρατήσει ή ταφή σε ξύλινα φέρετρα³⁹¹. Υπάρχουν βέβαια περιπτώσεις κατά την εποχή της XII Δυναστείας, που δείχνουν ότι ο νεκρός είχε άποτεθει μέσα στο φέρετρο επάνω σε φορεϊό³⁹², αλλά κατά κανόνα το κρεβάτι μαζί με άλλα έπιπλα άποτελούσε μέρος των έφοδίων που συνόδευαν τους ευγενείς και τους βασιλείς στον τάφο μαζί με άλλα έπιπλα, περισσότερο ή λιγότερο πολυτελή.

Τα προϊόντα της αιγυπτιακής ξυλουργικής υιοθετήθηκαν τη δεύτερη χιλιετηρίδα σε περιοχές που βρέθηκαν κατά καιρούς μέσα στον κύκλο της πολιτικής ή πολιτιστικής επιρροής της Αίγυπτου. Έτσι στην Κέρμα της Νουβίας, προς το τέλος του Μέσου Βασιλείου και κατά τη Δεύτερη Ένδιάμεση Περίοδο, τα κρεβάτια του γνήσιου αιγυπτιακού τύπου άντικατέστησαν τα άπλά ξύλινα πλαίσια που χρησίμευαν παλαιότερα για την άπόθεση των νεκρών³⁹³. Στα μεγάλα άστικά κέντρα της Συροπαλαιστίνης πολυτελή έπιπλα άντέγραφαν καμιά φορά αιγυπτιακά πρότυπα³⁹⁴. Ανάμεσα στις δύο περιοχές, όπου ή ξυλουργική είχε μακρόχρονη παράδοση, θα υπήρχε άνταλλαγή ιδεών³⁹⁵. Οι ήγεμόνες της Συρίας θάβονταν με πλούσια κτερίσματα, που συχνά μαρτυρούν έπαφές με την Αίγυπτο³⁹⁶. Στην Ebla, ο τάφος του "Πρίγκιπα των Αιγών", που είχε στενές σχέσεις με την Αίγυπτο, περιείχε ένα άρμα, καθώς και έπιπλα από τα όποια σώθηκαν μόνο τα μέταλλα έπιθήματα. Στον τάφο του πρίγκιπα, που χρονολογείται στα 1750-1700 π.Χ.³⁹⁷, τα έπιπλα βρέθηκαν σε χωριστό διαμέρισμα και άποτελούσαν μέρος των προσωπικών άντικειμένων του νεκρού, όπως και στους σύγχρονους αιγυπτιακούς τάφους. Στις περιοχές όμως της συροπαλαιστινιακής ένδοχώρας, όπου ή αιγυπτιακή επίδραση δέν άνιχνεύεται παρά έμμεσα ή και καθόλου, άπαντούν έπίσης ταφές κτερισμένες με ξύλινα έπιπλα.

389. KURTZ και BOARDMAN 1971, 319 πίν. 71.

390. Για τους τάφους της Ur βλ. WOOLEY 1934, 34 και POLLOCK 1983, 194, 198, 236. Για τους τάφους της Ανατολίας βλ. LLOYD 1967, εικ. 10· MELLAART 1962, 31· ÖZGÜÇ και AKOK 1958, 41 πίν. 13. 1-2, 42-43.

391. PETRIE 1913, 9-10, πίν. 24-26.

392. LACAU 1904-1906, 1.

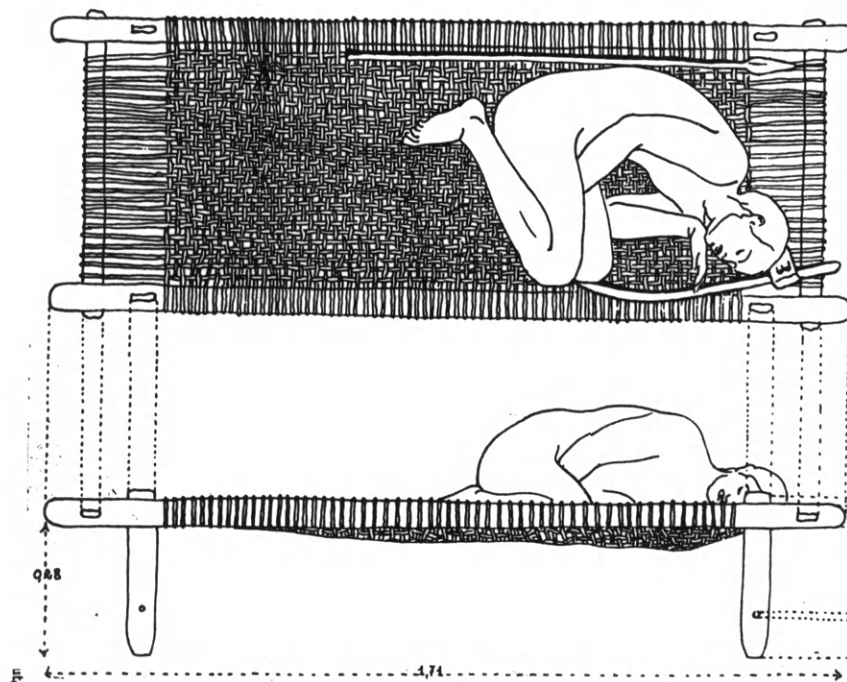
393. GRATIEN 1978, 194.

394. Όπως το κρεβάτι από τη Ras Shamra (BARNETT 1975, 119).

395. BARNETT 1975, 116. Αντίθετα ο KYRIELEIS (1969, 72-81) τονίζει τις διαφορές ανάμεσα στην ανατολική και αιγυπτιακή παράδοση.

396. MONTET 1928, 143-214.

397. MATTHIAE 1980· SCANDONE MATTHIAE 1988, 71-73.

Είκ. 34. Αναπαράσταση μιᾶς ταφῆς πολεμιστῆ στο νεκροταφεῖο τοῦ Baghouz (Συρία).

Τὸ νεκροταφεῖο τοῦ Baghouz, στὶς ὄχθες τοῦ Εὐφράτη, χρονολογεῖται στὸ πρῶτο μισὸ τῆς δευτέρας χιλιετηρίδας³⁹⁸. Οἱ 185 τάφοι τοῦ νεκροταφεῖου ἦταν κτιστοὶ λακκοειδεῖς μὲ κάλυμμα ἀπὸ μεγάλες πλάκες (shaft graves), καὶ ἐπικαλύπτονταν συχνὰ ἀπὸ τύμβους· μὲ μίαν ἐξαίρεση ἦταν ὄλοι ἀτομικοί. Τὰ ξύλινα ἀντικείμενα ποὺ περιεῖχαν, περιλαμβάνουν ἀγγεῖα, σκαμνιά καὶ τριποδικὰ τραπέζια. Σὲ 18 τάφους οἱ νεκροὶ εἶχαν ἀποτεθεῖ σὲ ξύλινα κρεβάτια. Τρεῖς ἀπὸ τὶς ταφές αὐτὲς περιεῖχαν μόνο ἀγγεῖα, τρεῖς (μία ἦταν σίγουρα γυναικεία) συνοδεύονταν καὶ ἀπὸ κοσμήματα, τέσσερις εἶχαν καὶ ἄλλα ξύλινα ἐπιπλα, καὶ ὀκτώ ἦταν ταφές πολεμιστῶν. Τὰ ὄπλα τους ἦταν κυρίως πελέκεις τοῦ ἐξελιγμένου συριακοῦ τύπου καὶ λόγχες. Οἱ πελέκεις συνοδεύαν πάντα τὸ νεκρὸ ἐπάνω στὸ κρεβάτι. Ἐπάνω στὰ τραπέζια βρέθηκαν κόκαλα ζώων, ἐνῶ κοντὰ στὰ πόδια τῶν κρεβατιῶν ὑπῆρχαν πιθάρια μὲ μύρα, ὅπως συνάγεται ἀπὸ τὰ μετάλλινα φίλτρα ποὺ βρέθηκαν στὸ ἐσωτερικὸ τους.

Τὰ κρεβάτια τοῦ Baghouz εἶναι τοῦ ἴδιου τύπου μὲ τὸ κρεβάτι τῆς Θήρας, ἀποτελοῦνται ὅμως ἀπὸ ξύλα κυκλικῆς τομῆς καὶ ἔχουν πόδια ὀρθογώνια, ἀδρὰ δουλεμένα. Τὰ πόδια καὶ τὰ ἐγκάρσια ξύλα ἐνώνονται μὲ τὰ πλαϊνὰ σὲ διαφορετικὰ σημεῖα, οὕτως ὥστε τὸ κεφάλι καὶ τὰ πόδια τοῦ κοιμωμένου βρίσκονταν στὸ ἴδιο ἐπίπεδο³⁹⁹ (εἰκ. 34). Τὰ στρογγυλὰ τραπέζια ἦταν πάντα ἀπὸ τρεῖς σανίδες, ἐνωμένες μὲ γόμφους καὶ τόρμους, καὶ μὲ τρία πόδια, ποὺ τὴ δια-

398. Γιὰ τὸ νεκροταφεῖο βλ. DU MESNIL DU BUISSON 1948 καὶ γιὰ τὴ χρονολόγηση DEVER 1975, 30 καὶ PHILIP 1989, 50 καὶ 93.

399. DU MESNIL DU BUISSON 1948, πίν. 56, 58, διαστ. 1.50-1.74 × 0.65-0.75 μ., διάμ. ξύλων 5-7 ἐκ.

σταύρωσή τους συγκρατούσε ένας χωριστός δακτύλιος από ξύλο⁴⁰⁰. Τα πιο καλοφτιαγμένα επιπλα ήταν τα σκαμνιά, που τα πόδια τους μοιάζουν να ήταν γυρισμένα στον τόρνο⁴⁰¹.

Ακόμη περισσότερα ξύλινα αντικείμενα βρέθηκαν στους 51 τάφους της Ίεριχους, που ανήκουν στις τελευταίες φάσεις της μέσης χαλκοκρατίας (1700-1550 περ.). Οί περισσότεροι από αυτούς τους σπηλαιώδεις τάφους είχαν χρησιμοποιηθεί για διαδοχικές ταφές, έξι όμως περιείχαν ομαδικές ταφές. Σε δύο από αυτούς ένα άτομο είχε θαφτεί με τρόπο ώστε να ξεχωρίζει από τους άλλους νεκρούς. Στον τάφο H 18 ο νεκρός ήταν επάνω σε ξύλινο κρεβάτι, ενώ 12 άλλοι είχαν αποτεθεί στο πάτωμα επάνω σε ψάθες⁴⁰². Στον τάφο H 6 ο κύριος νεκρός ήταν ξαπλωμένος σε ένα χτιστό θρανίο στο κέντρο του τάφου με το κεφάλι ακουμπισμένο σε μαξιλάρι από τουβλά⁴⁰³. Παρόμοιες πλατφόρμες βρέθηκαν σε δύο ακόμη τάφους. Έκτος από το κρεβάτι του H 18, υπήρχαν πιθανότατα και δύο άλλα στον τάφο P 21, όπου ο ένας από τους τρεις νεκρούς είχε αποτεθεί επάνω σε κτιστή πλατφόρμα. Ο πιο πλούσιος τάφος (J 3) περιείχε μόνο την ταφή ενός νέου πολεμιστή, που τα κτερίσματά του περιλάμβαναν μια χάλκινη ζώνη, τρεις πελέκειες και τρία έγχειρίδια⁴⁰⁴.

Σε όλους τους τάφους του νεκροταφείου βρέθηκαν τα προσωπικά αντικείμενα των νεκρών, ακόμη και οι περούκες τους. Στα ξύλινα αντικείμενα περιλαμβάνονται άγγεϊα, χτένες, κυλινδρικά και όρθογώνια κιβωτιδία, τραπέζια και, λιγότερα συχνά, σκαμνιά. Στους τάφους H 6 και H 18, δίπλα στο νεκρό, είχε τοποθετηθεί ένα ξύλινο τραπέζι με κρέας⁴⁰⁵, ενώ τα ποτά ήταν σε πιθάρια, που βρέθηκαν μαζί με άγγεϊα-άρυτῆρες.

Το κρεβάτι του H 18 είναι ιδιόμορφο, χωρισμένο με εγκάρσια ξύλα σε τέσσερα τμήματα, καθένα των οποίων είχε χωριστό δικτυωτό, περασμένο από μικρές τρύπες⁴⁰⁶. Τα τραπέζια ήταν όρθογώνια, με τρία πόδια που στερεώνονταν με ξύλινο καρφι μέσα σε τόρμους ένισχυμένους με ανάγλυφο δακτύλιο. "Ένα από αυτά είχε κοίλη επιφάνεια⁴⁰⁷. Το μεγάλο σκαμνί του H 6 είχε δικτυωτό κάθισμα και πόδια όμοια με του κρεβατιού, ενώ το μικρότερο ήταν πιο απλό αλλά με περίτεχνα συναρμολογημένα πόδια⁴⁰⁸. "Όπως παρατηρήθηκε, τα επιπλα της Ίεριχους μαρτυρούν "a high local standard of wood-working"⁴⁰⁹. Τα σχήματα των ποδιών, που ήταν ίσως γυρισμένα στον τόρνο, και οι λεπτομέρειες των κιβωτιδίων θεωρούνται ως παραδείγματα της αϊγυπτιακής επίδρασης. "Ωστόσο τα ξύλα που χρησιμοποιήθηκαν ήταν όλα ντόπια και όρισμένες τεχνικές λεπτομέρειες, όπως οι ένισχυμένοι τόρμοι των ποδιών, δέν χαρακτηρίζουν την αϊγυπτιακή ξυλουργική⁴¹⁰.

400. DU MESNIL DU BUISSON 1948, πίν. 45, 49.

401. DU MESNIL DU BUISSON 1948, πίν. 46. F, 48.3, 51, 55.

402. KENYON κ.ά. 1960, 486-500 εικ. 211.

403. KENYON κ.ά. 1960, 453-469 εικ. 193.

404. KENYON κ.ά. 1960, 306-314 εικ. 117.

405. KENYON κ.ά. 1960, πίν. 31.1.

406. KENYON κ.ά. 1960, εικ. 214.

407. KENYON κ.ά. 1960, εικ. 229.1-3, 132. Για τραπέζια από το Γόρδιο της Φρυγίας, πολύ όμοια με της Ίεριχους αν και μεταγενέστερα κατά χίλια χρόνια, βλ. YOUNG κ.ά. 1981, πίν. 81E και πίν. 30A (στρογγυλό τραπέζι με κοίλη επιφάνεια). Πρβ. SIMPSON 1985, 107-108 για τις τεχνικές ομοιότητες.

408. KENYON κ.ά. 1960, εικ. 199, 229.4.

409. KENYON κ.ά. 1960, 527.

410. SIMPSON 1985, 108.

4. Οί μινωικές και μυκηναϊκές ταφές σε ξύλινα φέρετρα και φορεία

Στό Αίγαίο οί κατασκευές τών τάφων του Πόρου και του τάφου Α του Κατσαμπά είναι οί μόνες πού μπορούν νά ταυτιστούν με πραγματικά έπιπλα. Τά αίγαιακά φορεία θεωρούνται γενικά ως κατασκευές πού χρησιμοποιήθηκαν μόνο για τήν έκφορά και τήν άπόθεση τών νεκρών στον τάφο⁴¹¹. 'Η φθορά του ύλικού δέν μάς έπιτρέπει νά αναγνωρίσουμε πιο περίπλοκες και στερεές κατασκευές, όπως αυτές του Π 1967. 'Ακόμη και όταν τά φορεία είχαν, όπως διαπιστώνεται από τις άνασκαφικές ένδείξεις, πόδια, δέν ταυτίζονται άναγκαστικά με κρεβάτια⁴¹². 'Οπωσδήποτε, στην περίπτωση τής χρήσης τους σε τάφους, ή διάκριση κρεβατιού και φορείου δέν είναι ουσιώδης, μιá και τά δύο έξυπηρετούσαν τόν ίδιο σκοπό και, τουλάχιστον στο Αίγαίο, είχαν παρόμοια μορφή.

Τά ξύλινα φορεία και φέρετρα τών μινωικών και μυκηναϊκών τάφων κίνησαν τó ενδιαφέρον τής έρευνας από τήν έποχή τής δημοσίευσης του ταφικού περιβόλου Α τών Μυκηνών. Πιο πρόσφατα δύο έκτενείς μελέτες πρόσφεραν νέα στοιχεία και ιδέες και συγχρόνως συγκέντρωναν τά άρχαιολογικά δεδομένα και τή σχετική βιβλιογραφία⁴¹³. "Έτσι ή διεξοδική διερεύνηση του θέματος είναι έδω περιττή. Οί παρατηρήσεις πού ακολουθούν στηρίζονται κυρίως στα νέα δεδομένα από τόν Π 1967.

"Όπως έχει επανειλημμένα τονιστεί, οί ταφές αυτού του είδους είναι λίγες. Παρόλο πού στους κρητικούς τάφους πρέπει νά προστεθούν και ó τάφος τής Γαλιás (Καινουρίου), στον όποιο βρέθηκαν δύο φορεία, ó τάφος στο Κυπαρίσι 'Ηρακλείου⁴¹⁴ και ó τάφος Θ του Κατσαμπά⁴¹⁵, τά σίγουρα παραδείγματα είναι λιγότερα από αυτά πού περιλαμβάνουν οί πίνακες τής μελέτης τών Hägg και Sieurin. Σε όρισμένους τάφους, όπως στους θαλαμωτούς πού έσκαψε ó Τσουντας στις Μυκήνες, στους τάφους τής 'Ελούντας και στον τάφο XVI τής Πρόσυμνας, ή παρουσία φερέτρων είναι τελείως ύποθετική, ενώ σε άλλους τάφους στο Σανατόριο (Τάφος II) και στους 'Επάνω Γυσάδες (Τάφος II) ίχνη ξύλου βρέθηκαν μόνο σε συγκεκριμένα σημεία και πιθανότατα όφείλονται στην άποσύνθεση άλλων άντικειμένων από φθαρτό ύλικό⁴¹⁶.

'Ακόμη και στους τάφους, όπου οί ξύλινες ταφικές κατασκευές άφησαν σαφή ίχνη, ή διάκριση τών φορείων από τά φέρετρα δέν είναι πάντα δυνατή. 'Ωστόσο σε όρισμένες περιπτώσεις, με βάση τά νέα στοιχεία από τόν Π 1967, μπορούμε ίσως νά αναγνωρίσουμε τήν παρουσία φορείων μάλλον παρά φερέτρων. "Όπως αναφέρθηκε παραπάνω (σ. 154), στον τάφο Α του

411. Αυτή τή γνώμη εκφράζει ó BLEGEN (1937, 249) για τά φορεία τής Πρόσυμνας, παρατηρώντας ότι, για κάποιο άγνωστο λόγο, είχαν παραμείνει στον τάφο.

412. Πόδια είχαν τά φορεία τής ταφής 1 στον τάφο 4 του Σελλόπουλου (PORHAM, CATLING και CATLING 1974, 199) και τής ταφής επάνω στο θρανίο του τάφου 1 στο Σανατόριο (HOOD και DE JONG 1952, 248) κάτω από τά όποια βρέθηκαν κτερίσματα.

413. ÅKESTRÖM 1979, HÄGG και SIEURIN 1982.

414. ΚΑΡΕΤΣΟΥ 1975· ΡΕΘΕΜΙΩΤΑΚΗΣ 1987, 237.

415. ΑΛΕΞΙΟΥ 1970. Στους κρητικούς τάφους πρέπει ίσως νά προστεθεί και ó τάφος του Καμηλάρη. Τά ξύλα πού βρέθηκαν στον τάφο θεωρήθηκαν από τους άνασκαφείς ως λείψανα δοκών. 'Ωστόσο ή εικόνα πού παρουσίαζαν κατά τήν άνασκαφή είναι πολύ όμοια με τών ξύλων του Π 1967 (LEVI 1976, 715-716 εικ. 1149). Τά ξύλα βρέθηκαν σε ύψηλό σημείο τής έπίχωσης, περίπου στο έπίπεδο τών δύο ΥΜ IIIA σαρκοφάγων, και ίσως άνήκαν σε κατασκευές τής ίδιας περιόδου.

416. Εϊδικά στον τάφο II του Σανατορίου ίχνη ξύλου ύπήρχαν μόνο γύρω από τó ξίφος του νεκρού (HOOD και DE JONG 1952, 249), ενώ στον τάφο II τών Γυσάδων τά ίχνη βρέθηκαν σε δύο σημεία όπου ύπήρχαν και χάνδρες (HOOD, HUXLEY και SANDARS 1958-1959, 200). Στον τάφο 12 τών Δενδρών παρατηρήθηκαν μόνο μερικά ίχνη χρώματος (ÅSTRÖM κ.ά. 1977, 7).

Κατσαμπά ταυτίζεται, χάρη στους ελασμάτινους συνδετήρες, ένα φορείο, που είχε άποτεθει σε λαξευτό θρανίο. Στο ίδιο νεκροταφείο ίχνη φορείου επάνω σε θρανίο διαπιστώθηκαν και στον τάφο Δ. Είναι πιθανό ότι και στον τάφο Ε, οι δύο νεκροί, που βρέθηκαν επάνω σε θρανία, λαξευμένα δεξιά και αριστερά της εισόδου, είχαν άποτεθει επάνω σε φορεία μάλλον παρά μέσα σε φέρετρα⁴¹⁷. 'Η διάταξη του τάφου της Γαλιίας είναι ακριβώς ή ίδια.

Αυτό δέν σημαίνει ότι τὰ φορεία στην Κρήτη τοποθετούνται πάντα σε θρανία. Στον τάφο Δ του Κατσαμπά, τὸ δεύτερο φορείο ήταν στο δάπεδο, ὅπως και τὰ φορεία του τάφου 4 στο Σελλόπουλο. Ὡστόσο με βάση τὰ σίγουρα παραδείγματα, στις περιπτώσεις που δέν υπάρχουν σαφή ίχνη φερέτρου⁴¹⁸, ή παρουσία φορείου είναι πολύ πιθανή. Με αὐτὰ τὰ κριτήρια στις ταφές αὐτοῦ τοῦ τύπου προστίθεται και ή ταφή στο θρανίο του τάφου Ι του Σανατορίου, ὅπου ίχνη ξύλου βρέθηκαν μόνο κάτω ἀπὸ τὸ σκελετό⁴¹⁹.

Ἐπάνω σε μερικά φέρετρα τῶν κρητικῶν τάφων διατηρήθηκαν και ίχνη χρώματος, συνήθως γαλάζιου⁴²⁰. Γαλάζιο χρώμα παρατηρήθηκε και επάνω στο φορείο της ταφῆς ΙΙ στον τάφο 4 του Σελλόπουλου⁴²¹. Σε ἄλλους τάφους ίχνη ὁμοίου χρώματος ὑπῆρχαν στο δάπεδο, ὅπως στον τάφο Η του Κατσαμπά, στον Π 1967 και στον τάφο 4 του Σελλόπουλου, ὅπου ίχνη βρέθηκαν κάτω ἀπὸ τὴν ταφή ΙΙΙ⁴²².

Ὅπως ἀναφέρθηκε παραπάνω, λόγω της φθορᾶς του ξύλου, οἱ λεπτομέρειες της κατασκευῆς τῶν φορείων και τῶν φερέτρων μᾶς είναι σχεδόν ἄγνωστες. Ὅρισμένα φέρετρα, ὅπως και μερικά φορεία, είχαν πόδια⁴²³. Μετάλλινα καρφιά δέν βρίσκονται συνήθως με ίχνη φορείων ή φερέτρων. Για τὸ φέρετρο του τάφου Β του Κατσαμπά, που ήταν κατασκευασμένο ἀπὸ σανίδες, ὁ Ἄλεξιου ὑπέθεσε ὅτι οἱ πλευρές του θά συνδέονταν με τὴν περαστή τεχνική⁴²⁴. Ἡ σύνδεση ἴσως χρειαζόταν καμιά φορά ἐνίσχυση με καρφιά, ὅπως αὐτὰ που βρέθηκαν στον τάφο ΙV τῶν Μυκηνῶν ή στον τάφο V του Σανατορίου, που είναι λυγισμένα κατὰ ὀρθή γωνία⁴²⁵. Ὅμοια λυγισμένα καρφιά ἔχουν βρεθεῖ σε τάφους με ξύλινα φέρετρα της Περσικῆς περιόδου στη Συρία και στην Παλαιστίνη⁴²⁶.

Στὴν κυρίως Ἑλλάδα οἱ τάφοι με ξύλινες κατασκευές χρονολογούνται στην ΥΕ Ι-ΙΙΑ2 περίοδο. Στὴν Κρήτη οἱ περισσότερες ἀνήκουν στην ΥΜ ΙΙ-ΙΙΑ2 περίοδο και βρέθηκαν στην

417. ΑΛΕΞΙΟΥ 1967, 18.

418. Στὴν περίπτωση της ταφῆς Γ του τάφου 40 της Ἄγορᾶς, τὸ φέρετρο ἀναγνωρίστηκε κυρίως γιατί ἕνα ἀπὸ τὰ ἄγγεα της διπλανῆς ταφῆς είχε ἀκουμπήσει επάνω του και βρέθηκε σε ὑψηλότερο ἐπίπεδο (VERMEULE και TRAVLOS 1966, 62-63). Ἴσως και στον τάφο 9 τῶν Καλυβίων της Φαιστοῦ, ή ξύλινη κατασκευή ταυτίζεται με φέρετρο. Τὰ κομμάτια ἐνὸς λίθινου ἄγγείου, που βρέθηκαν σε διάφορα ἐπίπεδα επάνω ἀπὸ τὴν ταφή, ὑποδηλώνουν ὅτι τὸ ἄγγεο είχε ἀρχικά ἀποτεθεῖ επάνω στο φέρετρο.

419. HOOD και DE JONG 1952, 248.

420. Τὰ πιὸ καλά διατηρημένα παραδείγματα είναι τῶν τάφων Β και Ζ του Κατσαμπά (ΑΛΕΞΙΟΥ 1967, 9 και 22). Ἄλλα στον τάφο Ι τῶν Ἐπάνω Γυψάδων (HOOD, HUXLEY και SANDARS 1958-1959, 198) και στο θαλαμωτὸ τάφο του Ἄι-Γιάννη (HOOD 1956, 84).

421. PORHAM, CATLING και CATLING 1974, 199.

422. PORHAM, CATLING και CATLING 1974, 203.

423. Π.χ. τὸ φέρετρο του τάφου ΙΙΙ τῶν Μυκηνῶν, του ὁποίου σώθηκαν τὰ χάλκινα προστατευτικά καλύμματα τῶν ποδιῶν (ÅKESTRÖM 1979, 38) και τὸ φέρετρο του τάφου Β στον Κατσαμπά, κάτω ἀπὸ τὸ ὁποῖο βρέθηκαν ἀντικείμενα (ΑΛΕΞΙΟΥ 1967, 9). Είναι ἐνδιαφέρον ὅτι ἕνα χάλκινο ἀντικείμενο ὁμοιο με τὰ καλύμματα του τάφου ΙΙΙ βρέθηκε και στο Χρυσόλακκο (DEMARGNE 1945, 51-52 σημ. 1), ἂν και είναι ἄγνωστο ἂν συνδέεται με κάποια ταφικὴ κατασκευή.

424. ΑΛΕΞΙΟΥ 1967, 7.

425. KARO 1930, 121 πίν. 162· HOOD και DE JONG 1952, 276 εἰκ. 18, V. 13.

426. POPPA 1978, 25 πίν. 17, τάφος 42· MUHLY και MUHLY, στο HERZOG, RAPP και NEGBI 1989, 280 εἰκ. 25. 5-6.

περιοχή τής Κνωσοῦ. Ὅρισμένες, πού ἦταν κτερισμένες με ὄπλα καὶ μετάλλινα ἀγγεῖα, συγκαταλέγονται στοὺς λεγόμενους τάφους τῶν Πολεμιστῶν, πού γιὰ πολλοὺς μελετητὲς ἀντιπροσωπεύουν ἔθιμα ξένα πρὸς τὴ μινωικὴ παράδοση⁴²⁷. Ὡστόσο καὶ πρὶν ἀπὸ τὴν ἀνακάλυψη τῶν φορεῶν τοῦ Πόρου, οἱ περισσότεροι μελετητὲς θεώρησαν τὶς ταφὲς σὲ ξύλινα φορεῖα καὶ φέρετρα ὡς μινωικὸ ἔθιμο, γιὰτὶ ἀπαντοῦν πιὸ συχνά στὴν Κρήτη καὶ γιὰτὶ οἱ λάρνακες εἶναι κατ' ἐξοχὴ μινωικὸ φαινόμενο⁴²⁸. Στὶς μελέτες πού δημοσιεύθηκαν μετὰ τὸ 1967, τὰ φορεῖα τοῦ Π 1967 ἀναφέρονται ὡς ἐνδεικτικὰ στοιχεῖα τῆς μινωικῆς καταγωγῆς τῶν ξύλινων ταφικῶν κατασκευῶν⁴²⁹.

Στὴν πρόσφατη ὁμως μελέτη τῶν Hägg καὶ Sieurin τὰ φορεῖα τοῦ Π 1967 χαρακτηρίστηκαν ὡς μία μεμονωμένη περίπτωση, πού δὲν ἀποδεικνύει ὅτι κατὰ τὴ ΜΜ ἐποχὴ "biets were common and even less that wooden coffins existed"⁴³⁰. Ἐκτὸς τοῦ ὅτι τὰ φορεῖα, ὅσο γνωρίζουμε, δὲν ἦταν κοινὰ σὲ καμιὰ ἐποχὴ, μετὰ τὴν ἀποκάλυψη τῶν ἄλλων τάφων τοῦ Πόρου, τὰ παραδείγματα τοῦ Π 1967 δὲν μποροῦν πιά νὰ θεωρηθοῦν ὡς μεμονωμένο φαινόμενο, ἐφόσον μάλιστα ἡ χρῆση τους συνεχίστηκε χωρὶς διακοπὴ στοὺς τάφους τοῦ Κατσαμπᾶ. Ἔστω καὶ ἂν δὲν ἀποδεικνύεται μετὰ τὰ γνωστὰ δεδομένα ὅτι στὴν Κρήτη τὰ ξύλινα φέρετρα ἄρχισαν νὰ χρησιμοποιοῦνται τὴν ἴδια ἀκριβῶς ἐποχὴ μετὰ τὰ φορεῖα, τὸ γεγονὸς ὅτι καὶ τὰ δύο εἶναι ἀπὸ τὸ ἴδιο ὑλικό, χρησιμοποιοῦνται παράλληλα γιὰ ἓνα περιορισμένο χρονικὸ διάστημα καὶ σὲ σύγχρονους μάλιστα τάφους τῶν ἴδιων νεκροταφείων (ὅπως στὸν Κατσαμπᾶ, στὸ Σανατόριο καὶ πιθανότατα καὶ στὶς Μυκῆνες) ὑποδηλώνει ὅτι φορεῖα καὶ φέρετρα ἀντιπροσωπεύουν δύο ὄψεις τοῦ ἴδιου φαινομένου.

Ἡ μελέτη τῶν Hägg καὶ Sieurin συνέδεσε τὴ χρῆση τῶν ξύλινων φερέτρων καὶ φορεῶν μετὰ τὸν τύπο τῶν μεγάλων τάφων τοῦ περιβόλου Α τῶν Μυκηναίων, στοὺς ὁποίους ἐφαρμόστηκε ὡς ἓνας τρόπος ἀτομικῆς ταφῆς, ἀνάλογης μετὰ τὶς ταφὲς στοὺς κιβωτιόσχημους μεσοελλαδικούς τάφους· ἀπὸ τὴν Ἀργολίδα ὁ νέος τρόπος ταφῆς διαδόθηκε στὴν Κρήτη τὴν ΥΜ ΙΙ περίοδο. Ἄσχετα ἂν τὰ λείψανα τοῦ παλαιότερου φορείου τοῦ Π 1967 εἶναι προγενέστερα ἢ ὄχι τῶν μυκηναϊκῶν, ἡ ἐρμηνεῖα αὐτῆ εἶναι ἐνδιαφέρουσα, γιὰτὶ προσπαθεῖ νὰ ἀνιχνεύσει τὸ ἰδεολογικὸ υπόστρωμα τοῦ φαινομένου. Δὲν ἐξηγεῖ ὁμως γιὰτὶ, ἂν οἱ ἀντιλήψεις τῶν Μυκηναίων ἦταν τόσο γερὰ ἐμπεδωμένες στὴ ΜΕ παράδοση, ἡ ταφὴ σὲ φέρετρο ἢ σὲ φορεῖο δὲν υἱοθετήθηκε εὐρύτερα στὴ μυκηναϊκὴ Ἑλλάδα, ἀλλὰ παρέμεινε ἓνα σποραδικὸ φαινόμενο⁴³¹, οὔτε γιὰτὶ ἡ μινωικὴ Κρήτη χρειαζόταν ἐξωτερικούς ἐρεθισμούς γιὰ νὰ υἱοθετήσῃ μίαν ἰδέα, ἢ ὁποῖα, ὅπως ἀναγνωρίζουν καὶ οἱ Hägg καὶ Sieurin, ἦταν κοινὴ ἀπὸ πολὺ παλιά. Τὸ πρόβλημα στὴν Κρήτη δὲν εἶναι ἡ χρῆση φερέτρων, ἀλλὰ γιὰτὶ γιὰ ἓνα διάστημα τὰ φέρετρα ἦταν ἀπὸ ξύλο καὶ χρησιμοποιήθηκαν παράλληλα μετὰ ξύλινα φορεῖα. Τὸ θέμα ἐξετάζεται στὸ τελευταῖο κεφάλαιο μέσα στὸ πλαίσιο ὄλων τῶν συμπερασμάτων πού συνάγονται ἀπὸ τὸ ὑλικό τοῦ Π 1967.

427. Βλ. KILIAN-DIRLMEIER 1985, 196-197 μετὰ τὴν παλαιότερη βιβλιογραφία καὶ DOXEY 1987· PORHAM 1988· HASKELL 1989· CATLING 1989.

428. HÄGG καὶ SIEURIN 1982, 177-178 μετὰ παραπομπές.

429. Π.χ. ÅKESTRÖM 1979, 60 σημ. 67.

430. HÄGG καὶ SIEURIN 1982, 183-184 σημ. 65.

431. Σὲ πρόσφατη μελέτη ἡ ΔΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ (1987) τονίζει ὅτι οἱ λάρνακες στὴ μυκηναϊκὴ Ἑλλάδα εἶναι περισσότερες ἀπὸ ὅ,τι πιστεύεται καὶ ὑποστηρίζει ὅτι τὰ φέρετρα ἀπὸ πηλὸ ἢ ξύλο θὰ ἦταν σὲ κανονικὴ χρῆση. Παρὰ τὰ νέα εὐρήματα, οἱ ταφὲς σὲ πῆλινες λάρνακες ἐξακολουθοῦν νὰ ἀντιπροσωπεύουν ἓνα ἐλάχιστο ποσοστὸ τῶν μυκηναϊκῶν ταφῶν. Ἡ γνωστὴ ὑπόθεση ὅτι οἱ ξύλινες κατασκευὲς δὲν ἀναγνωρίστηκαν ἀπὸ τοὺς ἀνασκαφεῖς ἢ φθάρθηκαν χωρὶς νὰ ἀφήσουν ἴχνη δὲν προσφέρει νέα στοιχεῖα γιὰ τὴ συζήτησι τῶν προβλήματων.

VII. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

*Patterns of death are complimentary to, but are not mirror images of, patterns in life*⁴³².

Ἀπὸ τὰ κεραμικά δεδομένα συνάγεται ὅτι ὁ Π 1967 λαξεύτηκε στὸ τέλος τῆς ΜΜ ΙΙ ἢ στὴν ἀρχὴ τῆς μεταβατικῆς ΜΜ ΙΙΙ-ΥΜ Ι βαθμίδας, δηλαδή τὸ δεύτερο μισὸ τοῦ 17ου αἰώνα, σύμφωνα μὲ τὸ παραδοσιακὸ χρονολογικὸ σύστημα ποῦ βασίζεται στοὺς συγχρονισμοὺς μὲ τὴν αἰγυπτιακὴ χρονολόγηση. Ἡ παρουσία ἐνὸς συριακοῦ σφραγιδοκυλίνδρου τοῦ 17ου αἰώνα στὴν πρώτη ἀνακομιδὴ τοῦ τάφου συμφωνεῖ μὲ τὴ σχετικὰ χαμηλὴ χρονολόγηση τῶν παλαιότερων ταφῶν⁴³³. Ἀφοῦ ἡ τελευταία ταφὴ ἐγίνε στὸ τέλος τῆς ΥΜ Ιβ περιόδου, ἡ χρῆση τοῦ τάφου καλύπτει περίπου δύο αἰῶνες.

Ὁ τάφος συλήθηκε κατὰ τὴ διάρκειά τῆς ΥΜ ΙΙΑ2 περιόδου καὶ σὲ σχετικὰ σύντομο διάστημα φράχθηκε μὲ μάζα. Τὰ ἀπορρίμματα τῶν μάζων δὲν εἶναι ἀπὸ τάφους, ἀλλὰ αὐτὸ δὲν σημαίνει ὅτι ὁ ΥΜ ΙΙ οἰκισμὸς εἶχε ἐπεκταθεῖ σὲ αὐτὴ τὴν περιοχὴ τοῦ νεοανακτορικοῦ νεκροταφείου. Τὰ ἀνασκαφικά δεδομένα τοῦ τάφου ὑποδηλώνουν ὅτι ἡ σύληση ἐγίνε γρήγορα καὶ εἶχε στόχο τὴν ταφὴ ἢ τὶς ταφές ποῦ ἦταν ἀκόμη in situ. Ἐτσι δὲν πρόκειται γιὰ τὴν τυχαία ἀνακάλυψη τοῦ τάφου ἀπὸ κατοίκους τῆς περιοχῆς, ἀνάλογη μὲ ἐκείνη ποῦ κατέληξε στὴν ἀνασκαφὴ του. Ἐὰν τὰ δεδομένα καὶ τῶν δύο ἄλλων τάφων ὀδηγήσουν στὰ ἴδια πορίσματα, ἡ σύληση θὰ ἦταν δυνατὸ νὰ χαρακτηριστεῖ ὡς ὀργανωμένη “ἐπιχείρηση”.

Ἡ μορφή τοῦ Π 1967 εἶναι μία παραλλαγὴ τοῦ λαξευτοῦ τύπου, ποῦ παρουσιάζει κάποια κοινὰ στοιχεῖα μὲ τὴν ἀρχιτεκτονικὴ τῶν ΥΜ ΙΙ-ΙΙΑ τάφων τοῦ Κατσαμπᾶ. Τὰ ταφικά ἔθιμα (ἡ γαλάζια χρώση τοῦ δαπέδου καὶ ἡ χρῆση τῶν ιδιότυπων “φορείων”) ἀποτελοῦν ἕνα ἀκόμη συνδετικὸ στοιχεῖο ἀνάμεσα στὰ δύο νεκροταφεῖα. Ἰδιαίτερα ἐνδεικτικὸ εἶναι τὸ ὅτι, ἐνῶ στὰ σύγχρονα νεκροταφεῖα τῆς Κνωσοῦ οἱ ξύλινες κατασκευές δὲν εἶναι κοινές, τὰ φορεῖα καὶ τὰ φέρετρα χρησιμοποιήθηκαν σὲ ὄλους τοὺς τάφους τοῦ Κατσαμπᾶ· πήλινες λάρνακες ὑπῆρχαν μόνο σὲ ἕνα.

Ἡ στενὴ χρονικὴ ἀλληλουχία τῶν δύο νεκροταφείων εἶναι μία ἀκόμη ἐνδειξη ποῦ ὀδηγεῖ στὴν ὑπόθεση ὅτι οἱ νεκροὶ τοῦ Κατσαμπᾶ ἦταν οἱ ἀπόγονοι τῶν εὐπορῶν νεκρῶν τοῦ Πόρου. Μία ἄλλη εἶναι ἴσως ἡ σταδιακὴ ἐπέκταση τῶν μεγάλων μετανακτορικῶν τάφων ἀνατολικά τοῦ ποταμοῦ (βλ. Εἰσαγωγικά, σ. 28). Μέσω τῶν δεδομένων τοῦ Π 1967 ἀνιχνεύονται μόνο πρακτικοὶ λόγοι, ποῦ ἴσως συνέβαλαν σὲ μία τέτοια μετακίνηση, ὅπως ἡ ἔλλειψη ἀποθηκευτικοῦ

432. HODDER 1982, 139.

433. Μέσα στὸ πλαίσιο τῶν δεδομένων τοῦ τάφου ἡ χρονολόγηση τοῦ 305 στὸ 17ο αἰώνα σημαίνει ὅτι ἡ ΥΜ Ια περίοδος εἶναι ἀδύνατο νὰ ἀρχίζει γύρω στὸ 1700, ὅπως ὑποστηρίζουν ὅσοι μελετητὲς προτιμοῦν τὴν ἀπόλυτη χρονολόγηση μὲ βάση τὸ ραδιοάνθρακα C₁₄. Γιὰ πρόσφατες συζητήσεις καὶ τῶν δύο ἀπόψεων βλ. WARREN 1987 καὶ MANNING 1989. Πρβ. καὶ AIKEN 1988, ποῦ συζητεῖ διεξοδικὰ τὰ προβλήματα ποῦ παρουσιάζει ἡ μέθοδος C₁₄ εἰδικὰ τὸ 16ο αἰώνα.

χώρου και έπομένως και χώρου για νέες ταφές. Ούτε υπάρχουν θετικά στοιχεία για την όργανωση του νεκροταφείου. Ο πιο μικρός τάφος Π 1940 ήταν κοντά στον Π 1967 και δεν αποκλείεται ανάμεσα στους τρεις μεγάλους τάφους να υπήρχαν και άλλοι ανάλογοι ή μικρότερου μεγέθους. Έτσι δεν διαπιστώνεται αν υπήρχε έλλειψη χώρου για τη λάξευση νέων τάφων, ούτε καν εάν οι τρεις γνωστοί μεγάλοι τάφοι αποτελούν μίαν όμοιδη ομάδα, συγκεντρωμένη σε ένα τμήμα της νεκρόπολης. Πάντως τα πολλά κοινά σημεία αναφοράς μαρτυρούν τις στενές σχέσεις των ιδιοκτητών, που θα τεκμηριωθούν πιο διεξοδικά μετά την πλήρη δημοσίευσή τους. Η συνεχιζόμενη έρευνα του οικισμού και η μελέτη του άδημοσίετου ύλικου και από άλλους τάφους της περιοχής θα διασαφηνίσει ίσως τη σχέση των δύο νεκροταφείων μεταξύ τους και με τον οικισμό.

Τα νεκροταφεία της Ζαφέρ Παπούρας, του Αι-Γιάννη, του Σανατορίου και του Σελλόπουλου, που είναι μετανακτορικές έγκαταστάσεις και περιέχουν νέους τύπους τάφων, θεωρούνται ως ένα από τα ένδεικτικά γνωρίσματα της παρουσίας των Μυκηναίων στην Κνωσό⁴³⁴. Ο τύπος των τάφων του Κατσαμπά μπορεί ίσως να θεωρηθεί ως μυκηναϊκό στοιχείο, αλλά η όμοιότητα των ταφικών έθιμων στον Πόρο και στον Κατσαμπά αποκλείει τη φυλετική διάκριση των νεκρών, που ανήκαν στον ντόπιο πληθυσμό και μάλιστα ήταν και παρόμοιου οικονομικού επιπέδου.

Τα ιδιότυπα "φορεία", που χρησιμοποιήθηκαν στους τάφους του Πόρου και στον τάφο Α του Κατσαμπά, ήταν χωρίς άμφιβολία έργα ενός ντόπιου έργαστηρίου. Τοπικό χαρακτήρα έχουν και αρκετά από τα άγγεϊα του Πόρου. Η προτίμηση των ιδιοκτητών του Π 1967 για τα προϊόντα της περιοχής τους δεν σημαίνει ότι οι έντολοδόχοι ήταν "έπαρχιώτες", χαρακτηρισμός που θα ήταν άλλωστε άπιθανος για τους εύπορους κατοίκους του επίνειου της Κνωσού. Μόνο το μέγεθος του τάφου φανερώνει ότι ανήκαν σε ένα ύψηλο οικονομικό επίπεδο· από τα εύρηματα διαπιστώνεται ότι ήταν σε θέση να αποκτήσουν ακριβά και σπάνια αντικείμενα. Κρίνοντας μόνο από τα λείψανα των κτερισμάτων, ή οικονομική και κοινωνική τους κατάσταση μοιάζει να βελτιώθηκε με την πάροδο του χρόνου: ένας από τους νεκρούς θάφτηκε την ΥΜ Ια περίοδο με το σύμβολο κάποιου αξιώματος και ένας άλλος την ΥΜ Ιβ ως πολεμιστής.

Η σημασία του Π 1967 και των άλλων δύο τάφων του Πόρου έγκειται ακριβώς στο ότι είναι μεγάλοι και πλούσιοι τάφοι της νεοανακτορικής περιόδου που δεν χρησιμοποιήθηκαν αργότερα. Τέτοιοι τάφοι παρέμειναν άγνωστοι για τόσο καιρό, ώστε όρισμένοι μελετητές πιστεύουν ακόμη ότι η σπανιότητά τους δεν είναι τυχαία⁴³⁵. οι τάφοι του Πόρου αποτελούν σαφή ένδειξη ότι το κενό είναι δυνατό να πληρωθεί.

Το περιεχόμενο του Π 1967 χάθηκε κατά μεγάλο μέρος και διαταράχθηκε από τους τυμβωρύχους· τα κατάλοιπα επιτρέπουν μόνο μερικές παρατηρήσεις για τα σύγχρονα ταφικά έθιμα. Ο τάφος δεν χρησιμοποιήθηκε για τόσο μεγάλο χρονικό διάστημα όσο οι μεγάλοι ΠΜ-ΜΜ τάφοι και δεν περιείχε τόσες πολλές ταφές. Στους αποθέτες δεν ανιχνεύεται καμιά διαφορά στον τρόπο της περισυλλογής των ανθρώπινων λειψάνων, όπως έχει ύποθεθεί για τις ανακομιδές στους θολωτούς τάφους της Μεσαράς⁴³⁶. τα κρανία και τα άλλα όστα συγκεντρώνονται στους ίδιους σωρούς ανάμεικτα με διάφορα αντικείμενα. Η κεραμική αποτελείται κυρίως από πρόχους και κύπελλα. Αποθηκευτικά ή ειδικής χρήσης (π.χ. ζώμορφα) άγγεϊα δεν περιλαμβάνονται στα κτερίσματα. Ίσως οι άμφορισκοί και η πρόχους 222 ήταν τελετουργικού χαρα-

434. POPHAM, CATLING και CATLING 1974, 156 σημ. 131· DRIESSEN και MACDONALD 1984, 65.

435. BAURAIN 1987, 69 σημ. 51.

436. BRANIGAN 1987, 47-48.

κτήρα, αλλά είναι άπιθano να χρησίμευσαν ειδικά για ταφικές τελετές, κρίνοντας από το γεγονός ότι άγγεϊα όπως η 222 άπαντούν ως μοτίβα μιās μεγάλης κατηγορίας σφραγίδων. Για τὰ πυριατήρια πιστεύεται ότι χρησίμευαν στους τάφους για να έξουδετερώσουν τὴ δυσοσμία, αλλά είναι άγνωστο αν τὴ χρήση τους επέβαλαν μόνο πρακτικοί ἢ καὶ τελετουργικοί λόγοι. Ἐξω από τὸν τάφο δὲν υπήρχε βέβαια χῶρος για ταφικά δείπνα ἢ για χοές, αν καὶ τὸ έσωτερικό ἦταν αρκετὰ ευρύχωρο για να χωρέσουν τουλάχιστον οἱ στενοὶ συγγενεῖς τοῦ νεκροῦ. Κατάλοιπα τέτοιων τελετῶν δὲν βρέθηκαν· οἱ πρόχοι καὶ τὰ κύπελλα ἴσως χρησιμοποιήθηκαν για ὑγρὲς προσφορές, αλλά τὰ μόνα τροφικά κατάλοιπα ἦταν λίγα κουκούτσια ἐλιῆς⁴³⁷, που μπορεί να τὰ έφεραν τρωκτικά· ὅπωςδήποτε κανένα δὲν βρέθηκε στους ἀποθέτες. Τὰ κόκαλα καὶ κέρατα τῶν ζῶων προέρχονται ὅλα από τὰ μπάζα.

Τὰ λίθινα άγγεϊα λείπουν τελείως από τὸν Π 1967· άκόμη καὶ αν ὑποθεθεῖ ότι ὅλα τὰ θραύσματα που βρέθηκαν στὰ μπάζα ανήκαν αρχικά σὲ κτερίσματα τοῦ τάφου, τὰ άγγεϊα θὰ ἦταν πολὺ λίγα σὲ σχέση με εκείνα που βρέθηκαν στους τάφους τῆς Μεσαρᾶς ἢ τοῦ Μόχλου. Τὰ ἄλλα κτερίσματα αντιπροσωπεύουν ὅλα προσωπικά αντικείμενα, κυρίως στολίδια καὶ μέσα καλλωπισμοῦ. Ἐν καὶ δὲν υπάρχουν πληροφορίες για τὸν ἀριθμὸ τῶν νεκρῶν που αντιπροσωπεύονταν στὸ σκελετικό ὕλικό, ὁ μικρὸς ἀριθμὸς τῶν κτερισμάτων σὲ σχέση με τὴν ποικιλία τῶν τύπων κάνει πιθανὴ τὴν ὑπόθεση ότι πολλὰ αντικείμενα θα εἶχαν ἀφαιρεθεῖ κατά τὴ διάρκεια τῆς χρήσης τοῦ τάφου. Ἐκόμη καὶ οἱ πιὸ εὐτελεῖς μικρὲς χάνδρες δὲν φθάνουν ὅλες μαζί για ἓνα περιδέραιο, ἐνῶ τὰ χρυσὰ σκουλαρίκια εἶναι ὅλα μονά. Ἡ σπανιότητα τῶν χάλκινων αντικειμένων από τοὺς ἀποθέτες εἶναι τόση, ὥστε να ἰσοδυναμεῖ σχεδὸν με τὴν πλήρη ἀπουσία: στὸ σωρὸ τοῦ προθαλάμου δὲν βρέθηκε κανένα, ἐνῶ μέσα καὶ γύρω από τὸ λάκκο υπήρχαν μόνο ἄχρηστα κομμάτια φθαρμένων συνδετήρων καὶ ἐλάχιστων εὐτελῶν κοσμημάτων. Κατάλοιπα χάλκινων ὄπλων καὶ ἐργαλείων βρέθηκαν μόνο στὸ διάσπαρτο ὕλικό τοῦ θαλάμου. Αὐτὸ ἴσως σημαίνει ότι τέτοια αντικείμενα ἄρχισαν να χρησιμοποιοῦνται ὡς κτερίσματα σὲ ἓνα προχωρημένο στάδιο τῆς χρήσης τοῦ τάφου. Ὡστόσο ἴχνη από χάλκινα αντικείμενα βρέθηκαν στὸ κοσκίνισμα τῶν χωμάτων σὲ κάθε περιοχή τοῦ τάφου καὶ πολὺτιμα αντικείμενα, ὅπως τὸ περιδέραιο από ἀμέθυστο, φυλάχτηκαν προσεχτικά. Τὰ κενὰ τοῦ ὕλικου στους ἀποθέτες ἐξηγοῦνται ἴσως με τὴν ὑπόθεση ότι οἱ συγγενεῖς τῶν νεκρῶν ἀφαιροῦσαν συνήθως τὰ χάλκινα καὶ τὰ ἄλλα μέταλλα κτερίσματα που ἦταν δυνατό να ἐπαναχυτευτοῦν για να μὴν εἶναι ἀναγνωρίσιμα.

Τὶς πιὸ σαφεῖς ἐνδείξεις για τὰ ταφικά ἔθιμα τῶν ἰδιοκτητῶν τοῦ Π 1967 ἀποτελοῦν τὰ ξύλινα “φορεῖα”. Ἐφοῦ ὅμοια βρέθηκαν καὶ σὲ ἄλλους τάφους τοῦ Πόρου καὶ τοῦ Κατσαμπᾶ, τὰ “φορεῖα” τοῦ Π 1967 δὲν ἀποτελοῦν ἓνα μοναδικὸ φαινόμενο, ὅπως ὑποστηρίχθηκε (βλ. κεφ. VI, σ. 164), αλλά τὸ πιὸ πρῶμο γνωστὸ παράδειγμα τῆς χρήσης ξύλινων κατασκευῶν στους αἰγαιακοὺς τάφους.

Οἱ διαστάσεις, τὸ εἶδος τοῦ ξύλου καὶ ἡ τεχνικὴ τῶν “φορεῖων” τοῦ Π 1967 μαρτυροῦν ότι οἱ κατασκευὲς αὐτὲς δὲν προορίζονταν εἰδικά για ταφικὴ χρήση, αλλά ἦταν κρεβάτια, δηλαδή μέρος τῆς οἰκοσκευῆς τῶν νεκρῶν. Τὸ κατά πόσο τὰ ἄλλα φορεῖα που χρησιμοποιήθηκαν σὲ μινωικοὺς καὶ μυκηναϊκοὺς τάφους ανήκαν στὸν ἐξοπλισμὸ τοῦ σπιτιοῦ ἢ ἦταν νεκροκρέβατα, εἶναι άγνωστο, μιὰ καὶ ἡ κακὴ διατήρηση τοῦ ὕλικου δὲν ἐπιτρέπει τὴ σχετικὴ διάκριση.

Στὸν Πόρο ξύλινα φέρετρα δὲν φαίνεται να χρησιμοποιήθηκαν, ἐνῶ στους τάφους τοῦ περιβόλου Α τῶν Μυκηνῶν εἶναι πιθανὸ ότι τὸ φορεῖο καὶ τὸ φέρετρο χρησιμοποιήθηκαν

437. Πρβ. LEVI 1976, 715 για τὸν τάφο τοῦ Καμηλάρη.

συγχρόνως. Ωστόσο, οί τρεις τρόποι ταφής – σέ κρεβάτι, σέ φορείο και σέ ξύλινη λάρνακα – συνδέονται τόσο στενά, ώστε ό μορφολογικός διαχωρισμός τους αποκλείεται νά άπηχει διαφορετικές άντιλήψεις. Δύο μόνο παραδείγματα άρκοyn για νά υπογραμμίσουν αυτή τή σχέση. Στο νεκροταφείο του Tarkhan, τής πρώιμης δυναστικής περιόδου, όρισμένοι νεκροί θάφτηκαν έπάνω σέ ένα είδος φορείου με χαμηλό πλαίσιο, άλλοι έπάνω σέ κρεβάτι και άλλοι σέ φέρετρα από ξύλο ή καλάμια⁴³⁸, “a few instances showing both together, the bed being laid over the coffin”⁴³⁹. Η χρήση του φορείου, του ξύλινου φερέτρου και τής κλίνης παρακολουθείται στο νεκροταφείο του Κεραμεικού τουλάχιστον από τον ύστερο 8ο ως τó τέλος του 5ου αιώνα⁴⁴⁰. Λείψανα φορειών αναγνωρίζονται ίσως σέ καύσεις τής περιόδου από τον ύστερο 8ο ως τον πρώιμο 6ο αιώνα⁴⁴¹, ενώ οί ένταφιασμοί αυτής τής έποχής γίνονται σέ φέρετρα ή σέ φορεία μέσα σέ λακκοειδείς τάφους. Οί ίδιοι τρόποι ταφής συνεχίζονται ως τó τέλος του 5ου αιώνα⁴⁴². Μεγάλοι λακκοειδείς τάφοι, που με ξύλινη έπένδυση και κάλυμμα μετατρέπονται σέ φέρετρα, περιέχουν ταφές σέ φορείο ή σέ κλίνη: στον 5ο αιώνα λίθινες σαρκοφάγοι περιέχουν ξύλινα φέρετρα⁴⁴³. Οί κλίνες, από τις όποιες σώθηκαν μόνο ένθετα κοσμήματα από έλεφαντόδοντο και κεχριμπάρι, ήταν πολυτελή, πιθανότατα εισηγμένα, έπιπλα και άνήκαν σέ ιδιαίτερα εύπορα άτομα ίσως ίωνικής ή μικρασιατικής καταγωγής⁴⁴⁴.

Η παράλληλη χρήση τριών τύπων ξυλοκατασκευής σέ διαφορετικές περιόδους και τόπους, σημαίνει ότι ή πρακτική αυτή έκφράζει μιάν κοινή ιδέα, άνεξάρτητη από γεωγραφικούς ή χρονικούς παράγοντες: ό νεκρός είτε μέσα στο φέρετρο είτε έπάνω στο κρεβάτι/φορείο άπομονώνεται και εξαίρεται ως άτομο. Έτσι έχει εξηγηθεί και ή χρήση τής πήλινης λάρνακας στην Κρήτη από την ΕΜ ΙΙΙ περίοδο, άσχετα άν όρισμένοι μελετητές πιστεύουν ότι υπογράμμιζε συμβολικά την άτομικότητα των νεκρών⁴⁴⁵ και άλλοι ότι ήταν μιá πρακτική μέθοδος για νά προφυλαχθούν και νά διατηρηθούν τά λείψανα και τά κτερίσματά τους⁴⁴⁶.

Ο νεκρός σέ κρεβάτι εξαίρεται στην κυριολεξία σέ τάφους με πολλαπλές ταφές, μιá και άνυψώνεται έπάνω από τó επίπεδο των άλλων. Τό πιό εύγλωττο παράδειγμα αυτού του τρόπου ταφής είναι ό νεκρός του τάφου Η 18 τής Ίεριχούς (βλ. κεφ. VI, σ. 161). Στους τάφους τής Ίεριχούς οί κτιστές πλατφόρμες άντικατατέστησαν τά κρεβάτια για μερικές ταφές. Ίσως και τά λαξευτά θρανία των κρητικών τάφων, που χρησίμευσαν και ως υπόβαθρα των φορειών, είχαν άρχικά άνάλογη λειτουργία⁴⁴⁷. Με τó φορείο βέβαια μεταφέρονται οί νεκροί στον τάφο και κάποια, έστω ύποτυπώδης, μορφή του θά ήταν συνήθως σέ χρήση, όταν οί ταφές δέν γίνονταν

438. PETRIE 1913, 6, 9-10 πίν. 25 κάτω και 26.

439. PETRIE 1913, 23.

440. Κατά τον MÜLLER-KARPE (1962, 72-73 εικ. 20, άρ. 4-5, εικ. 21, άρ. 9-10) τά σιδερένια συνδετικά στοιχεία που βρέθηκαν με πιό πρώιμες καύσεις δέν άνήκαν σέ φορεία, όπως είχε ύποτεθει (KÜBLER 1954, 21-22), αλλά σέ τροχούς από άρματα.

441. KÜBLER 1959, 83-84.

442. KÜBLER 1976, 180-181.

443. KÜBLER 1976, 6, 19, 177.

444. KNIGGE 1976, 60-83.

445. BRANIGAN 1970, 177. Βλ. και CHERRY 1986, 41.

446. WALBERG 1987, 58.

447. PINI 1968, 43 σημ. 512. Πρβ. τó θρανίο του τάφου V των Ίσοπάτων (EVANS 1914, εικ. 33c) με τις πλατφόρμες τής Ίεριχούς.

σέ λάρνακα ἢ σέ πιθάρι⁴⁴⁸. Στὶς περιπτώσεις ὅμως ποὺ τὸ φορεῖο τοποθετεῖται στὸν τάφο, τότε εἶναι μάλλον καὶ αὐτὸ ὑποκατάστατο τοῦ κρεβατιοῦ⁴⁴⁹. Τὰ κρεβάτια καὶ γενικὰ τὰ ἐπιπλα εἶναι σπάνια στοὺς τάφους. Τὰ μικρὰ τραπέζια, ποὺ συμπεριλαμβάνουν οἱ θησαυροὶ τῶν νεκρῶν τοῦ τάφου V στὶς Μυκῆνες, ἀποτελοῦν σαφῆ ἔνδειξη ὅτι καὶ τὰ πιὸ ἀπλά καὶ μικρὰ ξύλινα ἐπιπλα συγκαταλέγονται στὰ πολύτιμα ἀντικείμενα τῶν ἐπιφανῶν νεκρῶν τῆς ἐποχῆς⁴⁵⁰. Τὰ ξύλινα φέρετρα καὶ φορεῖα χαρακτηρίζουν παντοῦ ὅπου χρησιμοποιοῦνται τοὺς σχετικὰ πιὸ εὐποροὺς νεκροῦς⁴⁵¹.

Οἱ ταφές σέ ξύλινες κατασκευές δὲν συνδέονται μὲ ἓνα συγκεκριμένο τύπο τάφου, ὅπως ὑποστηρίχθηκε στὴν περίπτωση τῶν τάφων τοῦ περιβόλου A τῶν Μυκηναίων (βλ. κεφ. VI, σ. 164). Ἐὰν ἀπαντοῦν συχνὰ σέ μεγάλους λακκοειδεῖς τάφους κάτω ἀπὸ τύμβο (ὅπως στὴν Κέρμα τῆς Νουβίας, στὸ Baghouz, στὸ Alaca Höyük, στὶς Μυκῆνες), αὐτὸ ὀφείλεται πιθανότατα στὸ ὅτι αὐτὸς ὁ τύπος τάφου, ἂν καὶ σχετικὰ ἀπλός, ἐξασφάλιζε ὀρισμένες βασικὲς προϋποθέσεις: χάρο καὶ ἀσφάλεια γιὰ τὰ πολύτιμα κτερίσματα καὶ ταυτόχρονα ἓνα ὄρατὸ καὶ ἐντυπωσιακὸ μνημεῖο γιὰ τὴν ὑστεροφημία τῶν νεκρῶν.

Ἀπὸ τὰ ὑπάρχοντα δεδομένα συνάγεται ὅτι στὸ Αἰγαῖο οἱ ταφές σέ ξυλοκατασκευές δὲν ἐπιβίωσαν μετὰ τὴν ΥΜ/ΥΕ IIIA2 περίοδο. Οἱ ταφές στοὺς Ἀθανάτους Τεμένους, οἱ μόνες γνωστὲς ποὺ εἶναι ἴσως μεταγενέστερες, παραμένουν ἀδημοσίευτες⁴⁵². Ἡ χρῆση τῶν ξύλινων κλινῶν/φορεῖων τῆ νεοανακτορικῆ καὶ πρώιμη μετανακτορικῆ περίοδο φανερώνει ὅτι τὴν ἐποχὴ αὐτὴ ἡ ἐκφορά καὶ ἡ πρόθεση εἶναι ἔθιμα στὰ ὁποῖα ὀρισμένες κοινωνικὲς ὁμάδες ἀποδίδουν ἰδιαίτερη σημασία τόσο στὴ μυκηναϊκὴ Ἑλλάδα ὅσο καὶ στὴν Κρήτη· τὸ γεγονός ὅτι ἀπεικονίζονται ἀπὸ τὴν ΥΕ/ΥΜ IIIB περίοδο δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι τυχαῖο, ἔστω καὶ ἂν τὰ θέματα αὐτά, ὅπως ἄλλωστε καὶ ἄλλες παραστάσεις σχετικὲς μὲ τὸ ταφικὸ τελετουργικὸ ἢ τὶς μεταθανάτιες ἀντιλήψεις, δὲν ἀπαντοῦν συχνὰ στὴν εἰκονογραφία τῶν λαρνάκων⁴⁵³.

Μὲ τὶς ταφές σέ ξύλινα φέρετρα καὶ φορεῖα συνδέονται καὶ οἱ λεγόμενες ταφές τῶν Πολεμιστῶν, μιὰ καὶ ὀρισμένοι νεκροὶ ποὺ κτερίστηκαν μὲ ὄπλα τοποθετήθηκαν σέ ξύλινες κατασκευές, ὅπως ὁ νεκρὸς τοῦ Φορεῖου I στὸν Π 1967. Οἱ περισσότεροι μελετητὲς πιστεύουν ὅτι οἱ ταφές αὐτές, ποὺ σέ λίγες περιπτώσεις συνοδεύονται καὶ ἀπὸ χάλκινα ἀγγεῖα (Burials with Bronzes), εἶναι ἓνα μυκηναϊκὸ ἔθιμο, ἐπειδὴ ἀπαντοῦν ἤδη στὴν κυρίως Ἑλλάδα ἀπὸ τὴν ΥΕ I περίοδο, ἐνῶ στὴν Κρήτη εἶναι γνωστὲς κυρίως τὴν ΥΜ II-III A. Οἱ ΥΜ II-III A ταφές μὲ ὄπλα, ὡς χαρακτηριστικὲς τοῦ πολεμικοῦ χαρακτήρα τῶν Μυκηναίων καὶ ξένες πρὸς τὴ μινωικὴ νοοτροπία, ἀποτελοῦν τὸ πιὸ σημαντικό ἐπιχείρημα ποὺ ἐπικαλοῦνται ὅσοι πιστεύ-

448. Ἀκόμη καὶ γιὰ τὴ μεταφορὰ τῶν λαρνάκων θὰ χρειαζόταν συνήθως κάποιο εἶδος ξυλοκατασκευῆς, ἔστω καὶ ἂν ἦταν μόνο δύο μακριὰ ξύλα. Σὲ μιὰν τουλάχιστο ὑστερομινωικὴ λάρνακα (KANTA 1980, 291 εἰκ. 7.1) τὰ ἄκρα τῶν ξύλων ἀποδίδονται ὡς διακοσμητικὰ στοιχεῖα. Πρβ. DAVIS 1920, πίν. 21 καὶ BAKER 1966, εἰκ. 230 γιὰ τὸν τρόπο μεταφορᾶς τῶν αἰγυπτιακῶν φερέτρων.

449. Βλ. γενικὰ LASER 1968, P 15-34 γιὰ τὶς γεωμετρικὲς κλίνες.

450. Σὲ ξύλινο τραπέζι εἶχε ἴσως τοποθετηθεῖ ἓνα χάλκινο ἀγγεῖο στὸν τάφο E τοῦ περιβόλου B τῶν Μυκηναίων (ΜΥΛΩΝΑΣ 1972-1973, 92), ὅπως καὶ τὰ χάλκινα κτερίσματα τοῦ νεκροῦ στὸν τάφο III στὴν Ἀθήνα (IMMERWAHR 1971, 101 σημ. 33, πίν. 35b).

451. Βλ. π.χ. τὴν πρωτοποριακὴ ἀνάλυση τοῦ ROBINSON 1942, 175-177 γιὰ τοὺς τάφους τῆς Ὀλύμπου, καθὼς καὶ τὴ μελέτη τῆς POLLOCK 1983, 194, 198, 236 γιὰ τοὺς τάφους τῆς Ur. Βλ. ἐπίσης καὶ KNIGGE 1976, 83.

452. Βλ. ὅμως καὶ ΡΕΘΕΜΙΩΤΑΚΗ 1987, 237. Κατὰ τὸν VAN EFFENTERRE, 1948, 9-10, σὲ μερικὲς λάρνακες ἐπιβιώνει ἡ ἀνάμνηση τῶν νεκρικῶν κρεβατιῶν.

453. KANTA 1980, 296-297· ΡΕΘΕΜΙΩΤΑΚΗΣ 1982.

ουν στην κατάκτηση της Κνωσού από τους Μυκηναίους⁴⁵⁴. Σχετικά πρόσφατα, άλλοι μελετητές επιχείρησαν με διεξοδική ανάλυση να αποδείξουν ότι οί ταφές αυτού του τύπου στην Κρήτη είναι μινωικές⁴⁵⁵. Παρά τη βασική διχογνωμία, οί όπαδοί και τών δύο απόψεων χειρίζονται τὸ θέμα με τὸν ἴδιον τρόπο, δηλαδή ὡς ἓνα αἰγαιακὸ φαινόμενο· τὸ πρόβλημα τῆς καταγωγῆς τοῦ ἐθίμου δὲν δέχεται παρὰ μόνο τὴ μία ἢ τὴν ἄλλη λύση.

Ὡστόσο οί τάφοι τῶν Πολεμιστῶν, ὅπως και οί ταφές σὲ ξύλινα φέρετρα ἢ φορεῖα, δὲν περιορίζονται ἀπὸ γεωγραφικὰ ἢ χρονικὰ ὄρια, μιὰ και ἡ ἐξίσωση “ὄπλα = δύναμη και κύρος” εἶναι σχεδὸν αὐτονόητη. Ἡ σύγκριση τῶν αἰγαιακῶν τάφων με τοὺς ἀνάλογους συροπαλαιστινιακοὺς τῆς μέσης χαλκοκρατίας, στοὺς ὁποίους ἀνήκουν οί τάφοι τοῦ Baghouz και ὁ τάφος J3 τῆς Ἱεριχῶς (βλ. κεφ. VI, σσ. 160-161), εἶναι ἰδιαίτερα ἀποδοτική, γιατί οί ταφές ἀπαντοῦν σὲ γειτονικοὺς γεωγραφικὰ χώρους και δὲν ἀπέχουν πολὺ χρονικὰ.

Οἱ συροπαλαιστινιακοὶ τάφοι ἐξετάζονται διεξοδικὰ σὲ μιὰ πρόσφατη μελέτη⁴⁵⁶, πού προσδιορίζει τὰ ἐξῆς βασικὰ χαρακτηριστικά:

1. Οἱ ταφές αὐτοῦ τοῦ τύπου εἶναι σχετικὰ λίγες ἀλλὰ με πλατιά διάδοση πού ἀγνοεῖ κεραμικά, γεωγραφικὰ και πολιτικὰ σύνορα.

2. Στοὺς τάφους ἐπικρατοῦν τὰ ὄπλα πού χρησιμοποιοῦνται γιὰ τὴ μάχη σῶμα με σῶμα, ὅπως ὁ πέλεκυς και τὸ ἐγχειρίδιο, και ὄχι ἐκεῖνα πού χρησιμοποιοῦνται στὸν πόλεμο, ὅπως ἡ λόγχη και τὸ τόξο. Στοὺς παλαιστινιακοὺς εἰδικὰ τάφους ἡ λόγχη εἶναι σπάνια και ἀπαντᾷ συνήθως ὡς συμπληρωματικὸ ὄπλο μαζί με τὸν πέλεκυ ἢ τὸ ἐγχειρίδιο ἢ και με τὰ δύο.

3. Συγκεκριμένοι τύποι ὄπλων συνδυάζονται με ὀρισμένο τρόπο, ἀπαντοῦν δηλαδή ὡς set ὀρισμένοι νεκροὶ κτερίζονται με περισσότερα ἀπὸ ἓνα set και οί τύποι τῶν ὄπλων ἀλλάζουν συχνά.

4. Οἱ ἴδιοι τύποι ὄπλων ἀπαντοῦν και σὲ τάφους και σὲ ἱερά.

5. Οἱ ἴδιοι τύποι ὄπλων κατασκευάζονται ὄχι μόνο ἀπὸ χαλκὸ ἀλλὰ και ἀπὸ πολῦτιμα μέταλλα και φέρουν διακόσμηση⁴⁵⁷.

Ἡ διεξοδικὴ ἀνάλυση τῶν αἰγαιακῶν τάφων εἶναι ἐδῶ περιττή, γιατί τὰ ἴδια βασικὰ γνωρίσματα ἔχουν ἤδη ἐπισημανθεῖ ἀπὸ ἄλλους μελετητές τόσο τῆς μυκηναϊκῆς ὅσο και τῆς μινωικῆς “παράταξης”⁴⁵⁸. Οἱ ταφές τῶν Πολεμιστῶν εἶναι λίγες, ἀλλὰ ἔχουν εὐρεία διάδοση⁴⁵⁹. ἐκεῖνες πού συνοδεύονται ἀπὸ χάλκινα ἀγγεῖα εἶναι ἐλάχιστες⁴⁶⁰. “Ὁμοιοι συνδυασμοὶ ὄπλων ἀπαντοῦν και στοὺς μυκηναϊκοὺς και στοὺς μινωικοὺς τάφους· ἡ ἀντιστοιχία τῶν

454. Γιὰ τὴ σχετικὴ βιβλιογραφία βλ. παραπάνω σ. 164, σημ. 427. Ἡ ἰδέα αὐτὴ εἶναι κοινὴ και σὲ ἄλλες, ὄχι εἰδικές μελέτες, π.χ. CHADWICK 1976, 159.

455. KILIAN-DIRLMEIER 1985· NIEMEIER 1985, ἰδίως 214-216.

456. PHILIP 1989, 24-25, 149-161.

457. Τὰ συριακὰ ὄπλα ἀπὸ πολῦτιμα ὕλικά εἶναι γνωστὰ ἀπὸ τοὺς ἀποθέτες τῶν ναῶν τῆς Βύβλου και ἀπὸ τὰ κείμενα.

458. Οἱ μελέτες ἀναφέρονται κυρίως στοὺς “βασιλικούς” τάφους τῶν Μυκηνῶν και ἀκόμη περισσότερο στοὺς τάφους τῆς ΥΜ/ΥΕ II-IIIΑ περιόδου, ἀφοῦ κρητικοὶ τάφοι σύγχρονοι με τοὺς βασιλικούς τῶν Μυκηνῶν δὲν ὑπάρχουν. Τὸν Π 1967 ἀναφέρουν συνήθως ὅσοι δὲν πιστεύουν στὴ μυκηναϊκὴ καταγωγὴ τῶν κρητικῶν ταφῶν. Ἀπὸ τοὺς καταλόγους τῶν κρητικῶν τάφων παραλείπεται και ὁ τάφος Θ τοῦ Κατσαμπᾶ, πού περιεῖχε μόνο μιὰ συλημένη ταφή. Ἀπὸ τὰ κτερίσματα σώθηκαν μόνο δόντια τοῦ κράνου και τμῆμα ἑνὸς κοντοῦ ξίφους τοῦ τύπου Eii, ὁμοίου με τοῦ πολεμιστῆ τοῦ τάφου τῆς Γαλιᾶς (ΑΛΕΞΙΟΥ 1970, εἰκ. 9, ΚΑΡΕΤΣΟΥ 1975, πίν. 335β). Και τὰ δύο ὄπλα μοιάζουν με ἓνα ἀπὸ τὸν τάφο 95 τῆς Ζαφὲρ Παπούρας, πού ἡ SANDARS (1963, 133 πίν. 2532) ἀποδίδει σὲ ἓνα μεταβατικὸ τύπο ἀνάμεσα στὸν E και τὸν F.

459. Βλ. τοὺς πίνακες τῆς διασπορᾶς τῶν ξιφῶν KILIAN 1976, εἰκ. 4 και DRIESSEN και MACDONALD 1984, εἰκ. 2-3.

460. ΜΑΤΤΗΑΙΟΥ 1983, 206 πίν. 39· KILIAN-DIRLMEIER 1985, 201· DRIESSEN και MACDONALD 1984, 56 σημ. 50.

ιδιαίτερα πλούσιων ταφών είναι σχεδόν πλήρης⁴⁶¹. ο πολλαπλασιασμός των διαφόρων τύπων στους βασιλικούς τάφους των Μυκηνών είναι τόσο γνωστός ώστε δεν χρειάζεται ειδική μνεία. Τα ξίφη (που ανήκουν σε διάφορους τύπους, διαφορετικούς σε κάθε εποχή) επικρατούν, αν και η λόγχη ήταν το πιο αποτελεσματικό όπλο. Η λόγχη συνοδεύει τις ταφές με ξίφος ή με ξίφος και έγχειρίδιο και λείπει τελείως από τους ύστερους τάφους του περιβόλου Α των Μυκηνών. Τα βέλη και τα άμυντικά όπλα (κράνος, ασπίδα, περικνημίδες) είναι σπάνια ή λείπουν τελείως⁴⁶². Το μέγεθος και η διακόσμηση πολλών όπλων φανερώνουν ότι δεν ήταν χρηστικά⁴⁶³. Τα ίδια όπλα που βρίσκονται στους τάφους αφιερώνονται και σε ιερά⁴⁶⁴.

Οι αναλύσεις των συροπαλαιστινιακών και των αιγαιακών ταφών, αν και επισημαίνουν όμοια χαρακτηριστικά, καταλήγουν σε τελείως διαφορετικά συμπεράσματα. Για τους μελετητές που ασχολούνται με τα αιγαιακά δεδομένα οι ταφές με όπλα αντικατοπτρίζουν τη σύγχρονη κοινωνική πραγματικότητα, είναι δηλαδή ταφές ατόμων που κατείχαν εξέχουσα θέση στην κοινωνία γιατί ήταν πολεμιστές. Τη γνώμη αυτή πρεσβεύουν όλοι, άσχετα αν θεωρούν τους νεκρούς ως μυκηναίους ή ως μινωίτες. Τα επί μέρους χαρακτηριστικά των ταφών ερμηνεύονται ανάλογα: π.χ. ο συνδυασμός συγκεκριμένων τύπων όπλων αντιπροσωπεύει έναν τρόπο μάχης⁴⁶⁵. η πλήρης αντιστοιχία των κτερισμάτων ενός μυκηναϊκού και ενός μινωικού τάφου σημαίνει ότι οι τάφοι είναι σύγχρονοι⁴⁶⁶. οι νεκροί με ξίφος είναι οι μόνοι πραγματικοί πολεμιστές, μιὰ και τα ξίφη προορίζονται μόνο για τη μάχη⁴⁶⁷. Αυτές οι ερμηνευτικές προτάσεις δεν είναι κατ' ανάγκη λανθασμένες, αλλά δεν είναι και οι μόνες δυνατές και σωστές.

Αντίθετα οι συροπαλαιστινιακές ταφές με όπλα ερμηνεύονται –κατά τη γνώμη μου, σωστά– ως συμβολικές ενός υψηλού κοινωνικού status⁴⁶⁸. Φυσικά για να αποκτήσει ισχύ ένα τέτοιο σύμβολο πρέπει να έχει και την κοινωνική αποδοχή, το κοινωνικό περιβάλλον όπου ή ιδιότητα του πολεμιστή χαιρεί εκτίμησης. Έπειδή όμως η ιδέα ότι η μαχητική ικανότητα είναι ταιριαστό, σχεδόν απαραίτητο, γνώρισμα του άνδρα είναι κοινή, ή ταφή με όπλα είναι ένα σύμβολο ευρύτητα αποδεκτό. Η προτίμηση για τα όπλα που ανάδεικνύουν την προσωπική δύναμη και τη γενναιότητα του νεκρού και είναι άξια δώρα για τους θεούς εκφράζει την ξεχωριστή θέση και τη φήμη που είχε ο νεκρός στην κοινωνία⁴⁶⁹. Το ότι οι ίδιοι, “στερεότυποι”, συνδυασμοί όπλων χρησιμοποιούνται ως κτερίσματα σε διαφορετικούς γεωγραφικούς και πολιτικούς χώρους, σημαίνει ότι το συμβολικό τους περιεχόμενο είναι εξίσου αναγνωρίσιμο.

461. MATTHÄUS 1983, 206, 208· KILIAN-DIRLMEIER 1988, 162· POPHAM 1988, 222.

462. SANDARS 1963, 128· POPHAM, CATLING και CATLING 1974, 244· DRIESSEN και MACDONALD 1984, 58· MATTHÄUS 1983, εικ. 38-39· KILIAN-DIRLMEIER 1988, 162 εικ. 1-2.

463. POPHAM, CATLING και CATLING 1974, 243· KILIAN-DIRLMEIER 1985, σημ. 31 με παραπομπές.

464. DRIESSEN και MACDONALD 1984, 63.

465. MATTHÄUS 1983, 206.

466. POPHAM, CATLING και CATLING 1974, 253.

467. DRIESSEN και MACDONALD 1984, 56.

468. Για παρόμοια πορίσματα σχετικά με ταφές πολεμιστών σε άλλες περιόδους και περιοχές βλ. PADER 1980 και HARKE 1990 (Αγγλοσαξωνική Αγγλία), WATKINS 1983 (Ur). Για έθνογραφικά παράλληλα της συμβολικής σημασίας των όπλων βλ. ROWLANDS 1971, HERBERT 1984.

469. Πρβ. π.χ. τις παραστάσεις στις σφραγίδες που απεικονίζουν ένα μαχητή με ξίφος να σκοτώνει λιοντάρι! (CMS I.9) ή έναν αντίπαλο όπλισμένο με οκτώσχημη ασπίδα και λόγχη (CMS I. 11) με τις παραστάσεις μάχης στα άσημνα άγγεϊα του τάφου V των Μυκηνών, στις οποίες χρησιμοποιούνται ή λόγχη, το τόξο και ή σφενδόνη (SAKELLARIOU 1974, εικ. 1b και 1975, εικ. 1). Βλ. και CROUWEL 1981, 120 σχετικά με τη συμβολική σημασία των παραστάσεων στις στήλες των μυκηναϊκών ταφών.

Ἐφόσον ὁμως ἡ μαχητικὴ ἱκανότητα γίνεαι ἀποδεκτὴ ὡς σύμβολο κοινωνικῆς ὑπεροχῆς, ἡ ταφή με ὄπλα δὲν σημαίνει ἀναγκαστικὰ τὴν ταφή ἑνὸς πραγματικοῦ πολεμιστῆ, μιὰ και ἄλλα ἄτομα με κάποιο status και τὴ δυνατότητα νὰ ἀποκτήσουν ὄπλα μπορεῖ νὰ θαφτοῦν ὡς πολεμιστές, π.χ. ἄτομα μικρῆς ἡλικίας που δὲν εἶναι δυνατό νὰ ἦταν μαχητές. Ἐνα τέτοιο παράδειγμα εἶναι τὸ ἀγόρι που θάφτηκε σὲ ἕναν τύμβο τοῦ Ἄργου με ξίφος μήκου 0.80 μ. ἢ ἡ ταφή σὲ παιδικὴ σαρκοφάγο, σὲ ἕνα ἀπὸ τὰ πλευρικὰ διαμερίσματα τοῦ τάφου Β στοῦ Φουρνὶ Ἀρχαίων, κάτω ἀπὸ τὴν ὁποία εἶχαν ἀποτεθεῖ ξίφος και λόγχη, καθὼς και ἄλλα πολῦτιμα κτερίσματα⁴⁷⁰.

Τὸ σύμβολο, γιὰ νὰ διατηρήσει τὸ κύρος του, δὲν πρέπει νὰ γίνεαι προσιτὸ στοὺς πολλοὺς⁴⁷¹. ἔτσι οἱ τύποι τῶν ὄπλων στοὺς τάφους ἀλλάζουν συχνά, και αὐτὸ εἶναι ἕνας ἀπὸ τοὺς παράγοντες που συμβάλλουν στὴν τυπολογικὴ και τεχνικὴ ἐξέλιξη τῶν ὄπλων. Ἀκόμη και ἀνάμεσα στὰ μέλη τῶν elite, που αὐτοχαρακτηρίζονται ὡς πολεμιστές, ὑπάρχει συνεχῆς ἀμίλλα που ἐκφράζεται με τὴν πολυτέλεια και τὸν πολλαπλασιασμὸ τῆς ὄπλοσκευῆς, ὅπως στὸν τάφο J3 τῆς Ἱεριχοῦς ἢ στοὺς τάφους τῶν Μυκηνῶν.

Οἱ ταφές με ὄπλα συνοδεύονται συχνά και ἀπὸ ἄλλα ἀντικείμενα που σημειοθετοῦν τὸ status τῶν κατόχων τους. Ὅρισμένα, ὅπως οἱ ξύλινες κατασκευές και τὰ κοσμήματα, εἶναι κοινά, ἄλλα ἀνήκουν σὲ εἰδικοὺς τύπους και γι' αὐτὸ ἡ σημασία τους δὲν σταθμίζεται εὐκολα: στοῦ Αἶγαῖο οἱ καθρέφτες και τὰ ξυράφια, στὴν ἀνατολικὴ Μεσόγειο ἕνας τύπος μετάλλινης ζώνης. Ἀκόμη και μέσω αὐτῶν τῶν ἀντικειμένων διαπιστώνονται ἀντιστοιχίες ἀνάμεσα στις αἰγαιακές και συροπαλαιστινιακές ταφές.

Οἱ ζῶνες –μετάλλινες με ἔκτυπα κυκλικὰ κοσμήματα ἢ ἀπὸ φθαρτὸ ὑλικὸ με ἐπίθετη χάλκινη κόσμηση– ἔχουν πλατιά διάδοση στοὺς τάφους τῶν Πολεμιστῶν ἀπὸ τὸ Δέλτα ὡς τὴν Ἀνατολία⁴⁷². Μία ἀκόσμητη χάλκινη ζώνη τοῦ ἴδιου τύπου εἶναι γνωστὴ και ἀπὸ ἕναν κυπριακὸ τάφο, ὅπου βρέθηκε μαζί με ἕναν πέλεκυ σὲ μικρὸ λάκκο σκεπασμένο με μία πλάκα⁴⁷³. Ὁ πέλεκυ εἶναι μία παραλλαγή τοῦ τύπου που διαδέχθηκε τὸ συριακὸ στις συροπαλαιστινιακές ταφές⁴⁷⁴. Ἀφοῦ ἡ παλαιότερη κεραμικὴ τοῦ τάφου χρονολογεῖται γύρω στοῦ 1600, ἡ ζώνη και ὁ πέλεκυ, ἔστω και ἂν ἦταν τὰ πιὸ πρῶμα κτερίσματα τοῦ τάφου, δὲν χρονολογοῦνται πρὶν ἀπὸ τὸν ὕστερο 17ο αἰῶνα. Δύο χρυσές ζῶνες τοῦ τάφου IV τῶν Μυκηνῶν εἶναι κατασκευασμένες με τὸν ἴδιο τρόπο ὅπως ἡ κυπριακὴ ζώνη και κοσμοῦνται με κυκλικὰ κοσμήματα, ὅπως οἱ συροπαλαιστινιακές⁴⁷⁵, ἀλλὰ δένονταν διαφορετικά, με ἀτρακτοειδεῖς σφιγκτήρες⁴⁷⁶.

Σύμφωνα με τίς γραπτές πηγές και τὰ ἀρχαιολογικὰ δεδομένα ἡ παραγωγή τῶν ὄπλων στὴ Μεσοποταμία, στὴ Συρία και στὴν Παλαιστίνη συνδέεται με τὰ ἀνακτορικὰ και τὰ μεγάλα οἰ-

470. ΠΡΩΤΟΝΟΤΑΡΙΟΥ-ΔΕΙΛΑΚΗ 1980, 115-119· ΠΑΕ 1966, 183, πίν. 152β, 153α. Πρβ. και τὴν ἀνάλυση τῶν δεδομένων ἑνὸς ἀγγλοσαξωνικοῦ νεκροταφείου, ὅπου σημειώνεται ὅτι "the presence of weaponry need not indicate that they were a 'war-like' people. Weaponry is often used as a mark of manhood, as the age-distribution of shields and spears suggests, and serves an important symbolic/ceremonial function" (PADER 1980, 156).

471. Πρβ. και CHAMPION κ.ἀ. 1984, 220.

472. PHILIP 1989, 163 με παραπομπές. Ἡ πιὸ καλά διατηρημένη εἶναι ἡ χάλκινη ζώνη τοῦ πολεμιστῆ στοῦ τάφο J3 τῆς Ἱεριχοῦς (KENYON κ.ἀ. 1960, εἰκ. 117).

473. OVERBECK 1990, εἰκ. 5-11.

474. PHILIP 1989, 41-43.

475. KARO 1930, ἀρ. 260-261, πίν. 58.

476. KARO 1930, ἀρ. 265, 266, 372. Ὅμοιοι σφιγκτήρες, που ἀνήκαν ἴσως σὲ ζῶνες ἀπὸ φθαρτὸ ὑλικὸ, ἔχουν βρεθεῖ και σὲ ἄλλους μυκηναϊκοὺς τάφους και στοῦν τάφο III τοῦ Σανατορίου. Βλ. HOOD και DE JONG 1952, 272 σημ. 140, καθὼς και ΞΕΝΑΚΗ-ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΟΥ 1985, 282, ἀρ. 4916 (3), πίν. 139. Σφιγκτήρες αὐτοῦ τοῦ τύπου εἶναι γνωστοὶ ἀπὸ τὴν Ἀνατολία τὴν τρίτη χιλιετηρίδα (ὈΖΓΥΣ και ΑΚΟΚ 1958, 45 πίν. 14, ἀρ. 5).

κιστικά κέντρα⁴⁷⁷. Στο Αίγαίο οι ανάλογες γραπτές μαρτυρίες είναι μεταγενέστερες⁴⁷⁸. Στην Κρήτη τα εγρήματα από τα ΥΜ Ιβ στρώματα καταστροφής φανερώνουν ότι η προμήθεια και η κατανομή του χαλκού ελέγχονταν από τα ανάκτορα και τις "επαύλεις"⁴⁷⁹. από τα ίδια δεδομένα συνάγεται ότι και στους μικρούς σχετικά οικισμούς, όπως τα Γουρνιά, ο χαλκός ήταν άφθονος.

Σε τέτοιες περιπτώσεις, όπως διαπιστώνεται σε διάφορες περιόδους και χώρους, ένα μέρος των αποθεμάτων του μετάλλου αποσύρεται από την κυκλοφορία· οι μηχανισμοί που επιδιώκουν να διατηρήσουν την αξία του ελεγχόμενου υλικού περιλαμβάνουν την απόθεση στους τάφους και την ανάθεση στη θεότητα⁴⁸⁰. Στην Κρήτη, σύμφωνα με τα δεδομένα του Π 1967, οι τάφοι των Πολεμιστών αρχίζουν τη νεοανακτορική εποχή, όπως άλλωστε και η ανάθεση των μεταλλικών αντικειμένων (είδωλων, όπλων, τελετουργικών πελέκεων) στα ιερά. Τα δεδομένα από τα ιερά είναι άσπλη και από τους τάφους ανεπαρκή και δέν μās επιτρέπουν να προσδιορίσουμε σε ποιο άκρϊβδς στάδιο της νεοανακτορικής περιόδου αρχίζουν να λειτουργούν αυτοί οι μηχανισμοί. Στην κυρίως Ελλάδα οι πρώμοι μυκηναϊκοί τάφοι αποτελούν τη μόνη μαρτυρία για την άφθονία του μετάλλου αυτή την εποχή και έτσι δέν είναι βέβαιο αν πρέπει να θεωρηθούν ως συμπτωματοκοί μιάς ανάλογης κατάστασης⁴⁸¹.

"Όπως μαρτυρούν τα εγρήματα από το Quartier Mu⁴⁸², όπλα ύψηλης τεχνικής και αισθητικής ποιότητας κατασκευάζονται ήδη στην Κρήτη από τη ΜΜ Ιβ περίοδο. Κατά τον Catling μετά την καταστροφή της Κνωσοϋ, που είχε παίξει πρωταρχικό ρόλο σε αυτή την παραγωγή, τέτοια όπλα εξαφανίζονται από το Αίγαίο· μαζί με το μεταλλουργικό έργαστήριο της Κνωσοϋ "the very type of men who had been its patrons and the society which they had created may largely have been swept away by the same events — and not only in Crete"⁴⁸³. Όστόσο, και μετά την καταστροφή του τελευταίου μινωικού ανακτόρου, η ταφή με όπλα δέν έχασε τη συμβολική της σημασία. Τα μετάλλινα κτερίσματα που συνόδευαν το νεκρό σε ένα λαξευτό τάφο στα Χανιά συνδυάζονται ακόμη με τον ίδιο τρόπο: ξίφος, άγγειο, καθρέφτης, ξυράφι. Τα αντικείμενα μπορεί να ήταν κειμήλια, αλλά η ταφή έγινε την ΥΜ ΙΙΒ περίοδο⁴⁸⁴.

Οι τάφοι του Πόρου δέν αποδεικνύουν ότι οι ταφές σε ξύλινα φέρετρα ή φορεία και οι ταφές των Πολεμιστών είναι μινωικά ή μυκηναϊκά χαρακτηριστικά. Ούτε οι συγκρίσεις των

477. PHILIP 1989, 158-161.

478. Για τις μαρτυρίες των πινακίδων από την Κνωσό και την Πύλο βλ. CHADWICK 1976, 159-172· DRIESSEN και MACDONALD 1984, 64· HÖCKMANN 1987, 333-334.

479. Κατά τον WIENER (1987) η προμήθεια των μετάλλων ελεγχόταν από τα ανάκτορα ήδη από την παλαιοανακτορική εποχή.

480. PHILIP 1989, 161. Βλ. επίσης HODDER 1980, 120· BRADLEY 1982· CHAMPION κ.ά. 1984, 216-217· MORRIS 1986, 9· KNAPP, MUHLY και MUHLY 1988, 238-240.

481. Το ιερό του Άπόλλωνα Μαλεάτα αρχίζει να χρησιμοποιείται την ΥΕ Ι περίοδο. Τα μετάλλινα αντικείμενα δέν χρονολογούνται με ακρίβεια, αλλά τα ξίφη τουλάχιστον είναι μεταγενέστερων τύπων (LAMBRINUDAKIS 1981, εικ. 10, 12a (πελέκεϊς) και 11, 13 (ξίφη). Για το ιερό βλ. επίσης HÄGG 1981, 120-121.

482. DETOURNAY, POURSAT και VANDENABEELE 1980, 147-155.

483. PORHAM, CATLING και CATLING 1974, 244. Βλ. επίσης DRIESSEN και MACDONALD 1984, 64, DOXEY 1987, 309-310.

484. KARANTZALI 1986. Τα κτερίσματα της ταφής περιλαμβάνουν χρυσά και άσημένα κοσμήματα καθώς και 9 σφραγίδες. Για άλλες ταφές με ξίφος της ΥΜ ΙΙΑ-Β περιόδου στη δυτική Κρήτη βλ. τα εγρήματα από το νεκροταφείο των Άρμένων ΑΔ 27Β (1972) 640 (τάφος 35), 29Β (1973-74) 920 (τάφος 78), 33Β (1978) 380 (τάφος 115). Βλ. επίσης DRIESSEN και MACDONALD 1984, 74 addendum.

αίγαιακῶν μὲ τοὺς συροπαλαιστινιακοὺς τάφους εἶχαν γιὰ στόχο νὰ ἀποδείξουν τὴν καταγωγή αὐτῶν τῶν ἐθίμων ἀπὸ τὴν ἀνατολικὴ Μεσόγειο, ἂν καὶ μιὰ τέτοια ὑπόθεση ἀξίζει ἴσως νὰ ἐρευνηθεῖ πιὸ διεξοδικά. Τὸ θέμα τῶν ταφῶν μὲ ὄπλα συζητήθηκε κυρίως γιὰ νὰ τονιστεῖ ὅτι οἱ τάφοι δὲν εἶναι καθρέφτες τῆς ζωῆς, ὥστε μὲ τὰ κτερίσματά τους νὰ δίνουν ὀλοκληρωμένη ἢ ἀπόλυτα πιστὴ εἰκόνα τῆς σύγχρονης κοινωνίας. Σὲ αὐτὸ τὸ συμπέρασμα κατέληξαν σχετικὰ πρόσφατα διάφοροι μελετητὲς ποὺ βασίστηκαν σὲ ἐθνογραφικὰ ἢ ἀρχαιολογικὰ δεδομένα⁴⁸⁵, ἀλλὰ ἡ ἰδέα αὐτὴ δὲν εἶναι εὐρημα τῆς νέας ἀρχαιολογίας καὶ ἔχει ἤδη προβληματίσει τοὺς “παλαιούς” ἀρχαιολόγους⁴⁸⁶. ἀκόμη καὶ οἱ πιὸ ρεαλιστικὲς ἐρμηνεῖες τῶν αἰγαιακῶν τάφων δὲν μποροῦν νὰ τὴν ἀγνοήσουν τελείως. Εἶναι βέβαια ἀναπόφευκτο νὰ ἀποκτοῦν οἱ τάφοι ἰδιαίτερη σημασία γιὰ τὴν ἐρευνα, ὅταν τὰ δεδομένα ἀπὸ τοὺς σύγχρονους οἰκισμοὺς εἶναι ἀνεπαρκῆ, ὅπως συμβαίνει τὴν πρώιμη μυκηναϊκὴ περίοδο. Ἐὰν ἀκόμη καὶ ἡ μελέτῃ τῆς κοινωνικῆς ὀργάνωσης ποὺ βασίζεται μόνο στὴν ἀνάλυση τῶν τάφων μπορεῖ νὰ ὀδηγήσει σὲ φαῦλο κύκλο⁴⁸⁷, τότε τὰ ταφικὰ ἔθιμα ἀποτελοῦν μιὰν ἰδιαίτερα ἀσταθὴ βάση γιὰ νὰ στηρίξουμε συμπεράσματα σχετικὰ μὲ πολιτικὰ γεγονότα ἢ πολιτικὲς ἐναλλαγές.

Αὐτὸ ποὺ ἀποδεικνύει ὁ Π 1967 εἶναι ὅτι οἱ ταφὲς σὲ ξύλινα φορεῖα καὶ φέρετρα ἢ μὲ ὄπλα εἶναι φαινόμενα ὄχι τῆς μετανακτορικῆς, ἀλλὰ τῆς νεοανακτορικῆς περιόδου τόσο στὴν Κρήτῃ ὅσο καὶ στὴν κυρίως Ἑλλάδα. Μέσα στὰ χρονικὰ ὄρια αὐτῆς τῆς ἐποχῆς πρέπει νὰ ἐρευνηθεῖ γιὰτι νίοθετήθηκαν αὐτοὶ οἱ τρόποι ταφῆς. Καὶ στὶς δύο περιοχὲς ἡ πρακτικὴ ἐναπόθεσης τοῦ νεκροῦ μὲ ὄπλα καὶ σὲ ξύλινη κατασκευὴ ἀποτελεῖ νέο ταφικὸ ἔθιμο ποὺ χαρακτηρίζει περιορισμένον ἀριθμὸ ἀτόμων. Ἴσως ἡ θεωρία ὅτι τέτοιες μεταλλαγές ἐκφράζουν τὶς ἀντιδράσεις ὀρισμένων κοινωνικῶν ὀμάδων στὶς πιέσεις ἄλλων ἢ στὴν ἄμιλλα μὲ ἄλλες κοινωνικὲς ὀμάδες μπορεῖ νὰ προσφέρει ἕνα χρήσιμο πλαίσιο γιὰ τὴν ἐρευνα τοῦ φαινομένου⁴⁸⁸.

Εἶναι χαρακτηριστικὸ τῆς νεοανακτορικῆς περιόδου ὅτι οἱ σχέσεις ἀνάμεσα στὴν Ἑλλάδα καὶ τὴν Κρήτῃ ἦταν τόσο στενές καὶ περίπλοκες, ὥστε “the distinction between Mainland and Cretan culture so marked in the Middle Bronze Age became increasingly blurred...”⁴⁸⁹. Ἡ μινωικὴ ἐπίδραση στὴν Ἑλλάδα καὶ στὰ νησιὰ εἶναι ἔντονη καὶ ἔχει συζητηθεῖ ἐπανειλημμένα ἀπὸ διάφορες πλευρές· ἡ μυκηναϊκὴ Ἑλλάδα καὶ οἱ Κυκλάδες, ποὺ ἦταν σὲ θέση νὰ ἀφομοιώσουν μὲ τόσο γρήγορο ρυθμὸ τὰ μινωικὰ στοιχεῖα, δὲν ἦταν βέβαια παθητικοὶ δέκτες. Τὴν ἴδια ἐποχὴ, ἐπαφὲς μὲ ἄλλες χῶρες προκαλοῦν ἐρεθισμοὺς ποὺ ἴσως φθάνουν σὲ κάθε χῶρο τοῦ Αἰγαίου ἀπὸ διαφορετικὲς κατευθύνσεις, μὲ διαφορετικὸ τρόπο καὶ σὲ διαφορετικὰ χρονικὰ στάδια. Οἱ νεωτερισμοὶ γίνονται ἀποδεκτοὶ πρῶτα καὶ ἀφομοιώνονται πιὸ γρήγορα συνήθως στὸ ἀνώτερο κοινωνικὸ ἐπίπεδο⁴⁹⁰. Μέσα στὸ πλαίσιο αὐτῶν τῶν διασυνδέσεων ἢ διάκριση τῶν τυχόν προσφορῶν ἢ τῶν δανείων τῆς κυρίως Ἑλλάδας, τῆς Κρήτῃς καὶ τῶν Κυκλάδων μπορεῖ νὰ μὴν εἶναι ἐφικτὴ σὲ ὀρισμένες περιπτώσεις, εἴτε γιὰτι τὰ δεδομένα εἶναι ἀνεπαρκῆ εἴτε γιὰτι τὸ συγκεκριμένο ὕλικὸ μὲσω τοῦ ὁποῖου ἀνιχνεύονται δὲν

485. Γιὰ τὴν ἐξέλιξη τῆς ἐρευνας τῶν ταφικῶν ἐθίμων βλ. γενικὰ CHAPMAN καὶ RANDBORG 1981, 1-14 μὲ παραπομπές· WRIGHT 1987, 171-174. Γιὰ τὴ συμβολικὴ σημασία τῶν δεδομένων ἀπὸ τοὺς τάφους βλ. HODDER 1978, 186-190, 1980 καὶ 1982, 139-146 μὲ παραπομπές σὲ ἐθνογραφικὲς μελέτες· CHERRY 1983, 40· MORRIS 1987, 29-32, 38-41.

486. ROBINSON 1942, 175-176.

487. BRADLEY 1980, 173-174.

488. HODDER 1979· MORRIS 1986, 12-13 καὶ 1987, 42, 186· HODDER 1978, 189-190, 191-194.

489. POPHAM, CATLING καὶ CATLING 1974, 256.

490. POLLOCK 1983, 269· CHAMPION κ.ἀ. 1984, 220. Πρβ. καὶ DAVIS 1984, 159, 165 γιὰ τὴν νίοθεσία τῶν μινωικῶν στοιχείων στὴν Κέα.

προσφέρεται για τέτοιους στόχους· ένας άλλος λόγος είναι ίσως ότι βλέπουμε διαφορές και αναζητάμε διακρίσεις εκεί που δεν υπάρχουν. Η πρόσφατη έκκληση του Catling αφορά ειδικά στους μελετητές που ασχολούνται με τα προβλήματα των σχέσεων της μινωικής Κρήτης και της μυκηναϊκής Ελλάδας την ΥΜ/ΥΕ ΙΙ-ΙΙΙ περίοδο, αλλά θα μπορούσε να απευθυνθεί σε όλους που έρευνούν αυτό το θέμα σε οποιαδήποτε περίοδο και από οποιαδήποτε πλευρά: “Can we not set aside both the Cretan and the Mainland bias ...let us try to avoid the consequences of misplaced loyalty to the ideas of even our most illustrious predecessors. Of one thing at least we can be certain. Had they been in possession of the information now available to us, they would have been the first to abandon positions they would have known in their hearts to be untenable”⁴⁹¹.

491. CATLING 1989, 21.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Α

The Cylinder Seal 305

305. (2347) *Green jasper cylinder seal; 2.1 × 1.05; edges slightly chipped.* This seal⁴⁹² is of great interest because it belongs to a small group of cylinders which probably originated in the Levant and which differ from most other seals of the first half of the second millennium B.C. in that they are made of materials other than haematite, predominantly of green jasper. Many of the seals are provenanced and their distribution suggests that they may have been cut during the 18th and 17th centuries B.C. (according to the Middle Chronology) in a workshop situated at or near Byblos⁴⁹³. The green jasper may well have been imported from Egypt.

The seal has been described as unfinished⁴⁹⁴. From the impression it would seem more likely that it was executed by a not very competent seal cutter who was copying something he did not quite understand. However both the iconography and the material place it in the Green Jasper Workshop.

The closest parallel, both from the point of view of composition and posture of the figures, and as regards the somewhat cursory style, is an (unfortunately) unprovenanced green jasper seal from the Petrie Collection at University College, London⁴⁹⁵. Where the Petrie seal has an Egyptianizing figure, probably a Pharaoh, facing right on the impression, the Poros seal has a cursory and probably misunderstood rendering of the falcon-headed Horus⁴⁹⁶. Facing this figure on both seals are two others: a bare-headed man wearing a robe, which is wrapped over one arm while the other hangs by his side, and a kilted figure who holds a staff in one hand and raises the other. The first figure (whose clean-shaven head, on the Poros seal, is partly obscured by a chip) wears a robe of a well-known Syrian type, which was wrapped around the body and had rolled borders⁴⁹⁷. Whereas the Petrie seal shows the second figure as bare-headed with a striated kilt, the Poros seal has him wearing a tall head-dress resembling the Egyptian white crown, or its counterpart worn by Syrian rulers of the 18-17th centuries B.C., and the kilt has not been shown. It is not clear what object terminates the staff held by the Poros figure, but his counterparts on better-cut seals hold the Egyptian was scepter or a staff with a lotus head⁴⁹⁸.

492. COLLON 1986, no. 5.

493. COLLON 1986.

494. KENNA 1969, 359; MØLLER 1980, 95.

495. COLLON 1986, no. 1.

496. Cf. COLLON 1986, nos. 4, 10.

497. See also COLLON 1986, nos. 6, 11.

498. COLLON 1986, nos. 4, 6, 8, 13, 24. It should be noted that the published drawing of the seal is inaccurate and the staff closely resembles a more linear rendering of the lotus-staff on no. 8.

The objects in the field consist of fronds turned in opposite directions (a version of the Egyptian hieroglyph *i*)⁴⁹⁹, a monkey⁵⁰⁰, an object resembling the triangular-bladed spade, symbol of the Babylonian god Marduk but depicted upside down, and the Egyptian *ankh*⁵⁰¹.

Three fine vertical lines have been cut to form frames similar to those normally filled by inscriptions on inscribed seals (one of the lines seems to have been cut three times). On many seals of this group similar spaces are filled with a very finely cut and elaborate guilloche and rows of curvaceous animals depicted in a distinctive "segmented" style. Here the guilloche and the animals (couchant long-horned quadrupeds) have been summarily cut by a craftsman who had neither the tools nor the expertise to cut the curving forms seen on the better quality seals. However several seals of this group provide evidence of other crude attempts at the guilloche⁵⁰².

There are line borders at the top and bottom of the seal and it is interesting to note that these and the three vertical lines of the "inscription" panel are cut by a very fine tool quite unlike the rather thick cutting-wheel used with a coarse abrasive for the remainder of the design.

The Green Jasper Workshop was probably in operation during most of the 18th and 17th centuries B.C. The Poros seal finds its closest parallels among what are probably the later products of the workshop⁵⁰³. If the object in the field resembling a spade is indeed the symbol of the Babylonian god Marduk, this would probably indicate a post-Hammurabi date when the symbol was gaining popularity. Its appearance on the Poros seal would mean that it had become sufficiently common to be part of the repertoire of symbols on the same basis as the ankh, and we should not attach any political significance to it. The seal would not, therefore, be earlier than ca 1700 and was probably made some time during the 17th century B.C.

The fine quality of the polished seal-stone and of the vertical and horizontal lines cut to frame the design make it probable that it was a seal blank ready for working in the Green Jasper Workshop. The design is part of the repertoire of that workshop, but many of the elements have been misinterpreted and the execution is crude. How an inept seal cutter came to be allowed to work such a valuable stone (the chips are only minor ones so it could hardly have been a reject), we shall never know, but the combination of material and design make it likely that he was working within the context of the Green Jasper Workshop and we are not dealing here with a provincial copy.

D. Collon

499. Cf. COLLON 1986, nos. 3, 4, 8.

500. Cf. COLLON 1986, nos. 3, 4, 7, 11-13, 22-25.

501. Cf. COLLON 1986, nos. 1-6, 11, 13, 21?, 22-25.

502. COLLON 1986, nos. 7, 8, 14, 15.

503. COLLON 1986, nos. 1, 4.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Β

Metallurgical Study of a Staple

Samples (about one cm²) from a staple – an assembly of six flat strips of copper bent in a “U” shape – were cut from one of the vertical (leg) parts using a jeweller’s saw. Some of the flat elements were loose and separated on cutting, providing metal for elemental analysis by atomic absorption⁵⁰⁴. Pieces of both the flat and the edge were mounted, ground and polished using standard metallographic methods. Following etching with either ammonium persulfate or a mixture (1:1) of ammonium hydroxide and hydrogen peroxide, the metallurgical microstructures were examined with aid of an optical microscope and a scanning electron microscope (SEM)⁵⁰⁵.

*Elemental Analysis (per cent)*⁵⁰⁶

	Cu	Sn	As	Zn	Pb	Ni	Fe	Ag	Co	Cr
Sample 1	99.11	nd	.058	.01	.043	.01	.35	nd	.019	nd
Sample 2	99.44	nd	.18	nd	.044	.009	.28	nd	.018	nd

Metallographic Study

Plate 41α (at a magnification of x80) shows the cross section of the vertical “leg” of the staple. The thickness of the six flat strips varies and some foreign substance separates the strips for the most part. Plate 41β (x256) shows the microstructure of the flat section from which it may be seen that the copper has been recrystallized, resulting in a fairly large grain size. The same observations hold for the structure from the edge section (pl. 41γ (x256)). In both these figures (non-metallic) inclusions are present, which in the edge section are aligned perpendicular to the direction of the hammering in making the sheet. Recrystallization is apparent in both photomicrographs.

The substance separating the flat strips from each other were examined with aid of the SEM⁵⁰⁷. Plate 41α (x80) shows the strips and the intermediate substance clearly. Using the

504. The atomic absorption spectrophotometry was conducted by Dr. John Merkel using Perkin-Elmer equipment from the laboratory of Professor Margaret Schroeninger, Anthropology Department, Harvard University; I thank them for their cooperation.

505. The scanning electron microscopy was conducted by Dr. Tamara Stech using the SEM in the Laboratory for Research in the Structure of Matter, University of Pennsylvania, under the direction of Robert White; my thanks to both.

506. nd = not detected (< 100 ppm).

507. SEM conditions –18KV, Tilt 20o, spot size 0.125.

EDAX (Energy Dispersive Analysis -X-Ray), the ingredients were determined to be as follows:

Matrix:	Cu
Interface:	Cu, Al, Cl
Substance between layers:	Cu, Al, Si, Cl, S

Comments

The copper strip is essentially of "pure" copper containing some arsenic and iron, both of which would have had little effect on the mechanical properties of the copper. In its unworked form the copper would be soft; hammered severely to form flat sheets, it would have become hardened and would have to be annealed to permit further hammering. However, the strip (or the sheet from which it was cut) was annealed and left in the soft condition. Recrystallization to soften the strip would have had to be done at a temperature of at least 500° C, because of the presence of arsenic and iron. This is also shown by the relatively large grain size (pl. 41β). Copper in this condition is very soft and hardly suitable for applications that require any strength or hardness.

Attempts were made by Dr. Tamara Stech to identify the residual substance between the staples with the results shown above. These attempts are not conclusive, since the elements identified (other than the Cu), might also have come from the ambient during corrosion. On the other hand, the elements might also have been constituents of a glue.

Robert Maddin

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Γ

Fauna from the Poros Tomb

The few shells and bones from the tomb are specifically described in the appended list. The first two samples, both fossil marine shells, are part of the original contents and date to MM III-LM IA. They are a rather unexpected grave offering, although the fact that one has red paint on it (not in it; it is not a cosmetic container) is significant. Fossils from archaeological sites have received very little attention in the past⁵⁰⁸. It may be useful to note here the Minoan fossil shells from significant contexts (graves, sanctuaries, palaces) at other sites.

The MM II Lower West Court sanctuary complex at Phaistos yielded two fossil shells from the passage into Room LXII, apparently a hearth area⁵⁰⁹. The MM IIIA fill of Tomb XVIII in the Gypsadhes cemetery at Knossos produced a (probably intrusive) fossil scallop fragment⁵¹⁰. The Jukhtas peak sanctuary produced over a dozen fossil shells and echinoids. The Mallia palace yielded a fossil heart cockle (*Glossus humanus* (L.) [= *Isocardia cor* (L.)], thought to be an amulet⁵¹¹. While there are no other cases of painted fossils, we should recall that there are many painted (recent) shells from the Temple Repositories at Knossos⁵¹².

All other material catalogued here comes from the intrusive LM IIIA2 fill and probably had nothing to do with the original use of the tomb. The limpet shells (*Patella*), probably food remains, are common at many other Minoan sites. The trumpet shell (*Charonia*) fragment may have been part of a vessel or trumpet. These shells have been fully discussed elsewhere⁵¹³.

Pig, sheep/goat and cattle remains are not surprising finds at any Minoan site. The equid mandible from Poros is much more significant as these animals are not commonly found in the Greek Bronze Age faunal repertoire⁵¹⁴. The remains from Crete and the Cyclades are noted here.

They are domestic donkey or ass (*Equus asinus*) remains reported from the early excavations at LM I Tyliisos and domestic horse (*Equus caballus*) reported from the LM III period at the same site⁵¹⁵. At the Unexplored Mansion at Knossos there were 52 *E. caballus* bones from the LM II period; most were found in the Pillar Hall (Room H), including a skull from a three or four year old and left and right forelegs with all the bones from the radius down to the third pha-

508. REESE 1985a; 1988; SHACKLETON 1972, 325.

509. GESELL 1985, 12.

510. REESE 1982, 249.

511. VAN EFFENTERRE and TZEDAKIS 1977, 3 pl. 74d.

512. EVANS 1921, 517-519 figs. 377-378; 1935, 110-111, 118.

513. REESE 1985b, 353-364; ÅSTRÖM and REESE 1990.

514. CROUWEL 1981, 32-35.

515. HAZZIDAKIS 1912, 231; 1921, 6.

lange⁵¹⁶. There is one equid molar from LM IIIA2-B Kommos. Equid remains are also known from Tomb A at Archanes⁵¹⁷ and are present but rare at Pyrgos⁵¹⁸ and Chania. Equid remains are also rare in the Cyclades. Two metapodials of a donkey-sized equid are known from LC III levels at Phylakopi⁵¹⁹. Akrotiri at Thera produced one immature equid tibia⁵²⁰.

Distribution of Faunal Remains

Antechamber Deposit

1. 1 fossil bivalve - both halves preserved, broken at proximal end, has some red paint on it; L 36, W 34, T 29.
2. 1 fossil oyster, small, worn; L 32, W 24.

Dromos, Intrusive fill

3. 1 *Patella caerulea*; L 33, W 27.
4. 2 fragments of *Charonia sequenzae* - upper body fragment and distal end of siphonal notch, a bit worn.

Antechamber, Intrusive fill near entrance

5. 1 pig palate fragment, adult, left, with pm2-3, ml-2.
6. 2 *Patella caerulea*; L 24, W 20; L 21, W 19.
7. 3 sheep/goat horncores from at least two animals - 2 cut from skull, 1 very large; L 377 mm.
8. 1 cattle astragalus; L 67 mm.
9. 1 equid mandible, adult, almost complete, left side.

Intrusive fill above pit in chamber

10. 2 sheep/goat horncores (left, right), one L 225 mm.
- L = length W = width T = thickness

David S. Reese

516. BEDWIN in POPHAM et al. 1984, 307-308 pl. 30b.
 517. SAKELLARAKIS 1971, 198-207.
 518. GAMBLE 1979, 123.
 519. GAMBLE 1978, 752; 1982, 168; 1985, 482.
 520. GAMBLE 1978, 746.

SUMMARY

Since large Neopalatial tombs unused in later periods had been previously unknown, the MM III-LM I chamber tomb excavated by A. Lebessi at Poros in 1967 was a rare find. The recent discovery of two other contemporary tombs in the vicinity has enhanced its importance, because it can now be studied as part of an important cemetery rather than as an isolated find. In expectation of further publications and to avoid confusion the Poros tombs are here designated by the initial Π and the date of excavation.

The area of Poros and Katsambas, located immediately east of Herakleion, has been identified with the harbor of Knossos. Despite its potential importance, the Minoan settlement is only known from the rather cursory investigations of Evans, summarily reported rescue excavations and chance finds. It appears to have extended at least as far east as the river Kairatos (Katsambas) and has produced evidence of occupation from the MM through the LM IIIC period. In both Poros and Katsambas substantial buildings with remains of wall decoration have been explored. In the past two years further excavations at Poros have also produced important finds.

The cemeteries, which extended south of the settlement, are somewhat better known. Π 1967 is located at the corner of Tritonos and Ikarou streets; the latter is the modern road that leads from Herakleion to the airport. The more recently excavated Π 1979 and Π 1986 are located north of Π 1967, at intervals of 50-100 meters. These three tombs – together with a smaller one (Π 1940), located south of Π 1967 – had the same orientation, were used throughout the Neopalatial period and robbed in LM III. Several unpublished “deposits”, not all of which can be precisely located, also represent chamber tombs of the same type, to judge by the brief descriptions of the find circumstances. The LM II-III A2 tombs of Katsambas, published by Alexiou (1967, 1970), extended on both sides of the river. Whether the large LM III tomb farther east, at Nea Halikarnassos, represents a further extension of the cemetery is uncertain.

The evidence briefly surveyed here is being systematically collected by N. Demopoulou-Rethemiotaki, who will be able to combine the results of recent investigations with a re-examination of the earlier finds. On the basis of the evidence published so far it can only be said that the settlement and cemeteries of the Knossos harbor were extensive both in Neopalatial and Postpalatial times. Some inhabitants of the area could afford to decorate their houses with frescoes, to construct large tombs and to acquire products of far-off countries; their social and economic activities do not seem to have been affected by whatever repercussions the LM IB destructions might have had in the area.

I. The Excavation

Π 1967 was discovered accidentally when a small part of the roof collapsed during modern construction. Thanks to the preservation of the roof, which was supported by three pillars (fig.

1), very little fill had accumulated in the chamber; in contrast the antechamber, which was separated from the chamber by a poorly constructed wall, was choked with debris (pl. 1). The pressure of this fill had caused the stone packing of the entrance at the southeast part of the chamber to cave in. Debris from the antechamber had also covered a large pit dug in the floor at the northeast corner, penetrating through a large hole in the dividing wall (pl. 2a). The hole marked the entry point of the robbers responsible for the disorder that reigned in the chamber.

Among the scatter of objects and bones, pieces of wood were also visible in two areas of the chamber. The pieces were numbered as Ξ 1, Ξ 2, Ξ 3 etc. and identified as remains of two biers. Ξ 1-13 (= Bier I) were scattered along the north side of the chamber and north of pillar B (pl. 2 β), while Ξ 14-15, 15a, 16-17 (= Bier II) extended east of the pillar to the pit (pl. 3a). On the best preserved pieces Π -shaped attachments made of thin copper strips could be seen. No burials had been left in situ and the distribution of the finds was uneven: most of the intact vases were found inside and around the pit, while the small finds were mainly scattered in the west part of the chamber. Since the excavation grid does not quite match the plan of the tomb (which was drawn some time after the end of the excavation), the find spots are here defined with reference to the architectural elements and the pieces of wood marked on the plan.

Chamber. In the west part the scatter of the finds followed a radiating pattern with its apex in the area of Ξ 6-13. One of the tusks 307, which was found by the west end of Ξ 1, and the nearly whole cup 19, found at a short distance from it, can be safely associated with Bier I. The distribution of the rest of the tusk fragments, of bits of wood and copper staples, as well as of the sherds of 12, 20, 14, 53, 123, 175, suggests that this material was discarded during the looting of Bier I. Other vases (223, 1, 6, 116, 4, 15, 173), whose sherds were found partly in this area and partly in more distant parts of the chamber, must represent remains of earlier burials. The same applies to the gold bead 241, whose twin (242) was found in the pit. Thus, with the exceptions just noted, no objects found in this area can be securely associated with Bier I. The vases from this part of the chamber are listed in Table 1.5; the objects included: 283, 276, 277, 280, 244, 275, 261 (2), 263 (3), 267 (4), 237, 274, 241, 251, 259, 260.

In the central part of the chamber not much was found beyond fragments of wood, staples, bones and broken conical cups. The seal 301, found under Ξ 1, can be safely associated with Bier I; this is also possible for 245, found southwest of pillar B, but unlikely for 278 and 238, found near the north side and at some distance from Ξ 1.

Practically all the finds in the east part of the chamber were concentrated in a loose pile around the pit (pls. 3 β and 36a). This area and the pit itself were partially covered by the earth and stones that fell in when the wall was forced; this fill was in turn overlaid by the debris that penetrated from the antechamber after the robbing of the tomb. Sherds of the LM III period from this intrusive material slid into the chamber almost as far as pillar B. In addition the area had been much disturbed by the coming and going of the robbers, as evidenced by sherds of 76, found partly near Ξ 9-10 and partly in the fill of the antechamber.

What evidence exists suggests that the objects piled around the pit had been deliberately collected. Of special significance is the fact that of the 32 intact vases found in the chamber, 26 were in this pile. The pile certainly contained fragmentary material from various stages in the use of the tomb, as evidenced by the sherds of 15 and 173, found partly in the west part of the chamber and partly in the pile, and of 232, 30, 10 and 9, whose sherds were found around the pit and inside it. Finally the distribution of the pieces of 11, 48, 189, 7, 62 and 82, which extended from the area of Ξ 14-16 up to the pit, and the presence of the small fragment of wood Ξ 15a in the pile suggest that this deposit also included material from Bier II.

Since no stratification was observed, the intact vases in the pile were most likely collected at one time and the offerings of Bier II cannot be distinguished from those of other burials. The vases found around the pit are listed on Table 1.4. The objects included: 257 (2), 250 (2), 298, 254 (1), 270, 264, 281, 256, 268, 248, 253, 255 (2), 303. The objects 302, 243, one of the beads 250 and probably also 248 were found in the sifting of the soil from the area of Ξ 15-16.

Among the other finds in the chamber of interest are the traces of blue color observed on clumps of earth in the west part and on a bone in the pile around the pit. These traces suggest that a part of the floor in the west area of the chamber had been painted blue for the deposition of burials. Three flat stones were found near the remains of Bier I, while under Ξ 14-16 a layer of small pebbles was observed.

On the basis of this evidence Bier I seems to have been used for the last burial in the tomb, that of an adult male, as indicated by the remains of the boar's tusk helmet 307. Among the other objects associated with it are 19, 301, 273 and possibly 272, 246, 12, 14, 20 and the conical cups 52, 53 and 175. The associations and date of Bier II are more problematic, since the only objects that might have belonged to it are 302 and 243. The evidence suggesting that its offerings formed part of the pile around the pit has already been mentioned. The layer of pebbles found under Ξ 14-16 can only be explained as a means of providing a level surface and protecting the bier from damp; it also indicates that its remains were left more or less in situ. It is unlikely that the careful preparation of this area postdates the collection of finds around the pit, which are so close (pls. 3 β and 36 α). If these assumptions are correct, then the pottery from the pile represents the terminus ante quem for Bier II, which was earlier than Bier I. The material from the west part of the chamber includes remains of burials earlier than Bier I, but, with the exception of 241, these cannot be distinguished from objects that might have belonged to Bier I or to other burials that were perhaps still in situ and also robbed at the same time.

Pit. Under the intrusive fill, which contained LM III sherds and faunal remains (see Appendix Γ), the contents of the pit were removed in three layers. However, since many joins existed between the pottery found in the top and the middle, it is clear that these two layers represent a single deposition. In contrast the bottom layer contained only four intrusive sherds and can be considered as a closed deposit. The vases from the pit are listed in Tables 1.1 and 1.2. The objects from the upper level include 205, 266 (3), 255 (5), 242, 239, 286, 254 (1), 300, 308, and many copper staples. From the lower level come 247, 252, 236, 234 and from the bottom of the pit the cylinder seal 305 and pieces of staples.

From the staples found in the pit it is evident that at least one more bier of the same type as the other two had been used for one of the earliest burials. The excavation of the area also determined that the dividing wall was not an original feature of the tomb's architecture, since it rested partially on the rim of the pit.

Antechamber and Dromos. In the intrusive fill of the antechamber, which contained much Neopalatial and LM III pottery (see Chapter III), as well as some faunal remains (see Appendix Γ), the following objects were found: 314, 309, 289, 295, 279, 288, 290, 292, 294, 311 and 313. In the deeper layers finds were located only in the niche formed by the southeast side of the tomb. The haphazard mixture of bones, skulls, pottery and objects found in this area clearly indicated a secondary deposit. Its highest point, in the south part of the niche, consisted of a group of vases (222, 3, 149, 150, 154, 157, 163-164), which may represent a separate deposition. The rest of the material cannot be distinguished stratigraphically. The vases are listed on Table 1.3; the objects included 291, 262 (8), 269, 284, 304, 306, 258, 299, 285; no staples were found with this material.

The excavation of the antechamber revealed the stepped and arched entrance of the tomb, which was blocked with earth to a height of 0.50 m.; on top of this fill rested three flat stones,

the only remains of the original stone blocking. The partially investigated dromos was stepped and had slightly inclining sides. On top of the second step were found the rest of stones of the entrance blocking. From the upper level of the fill come the stone cylinder 293 and the sherds of the kylix 187.

II. Catalogue

The finds have been somewhat arbitrarily classified but numbered consecutively; museum numbers, when available, follow in parenthesis. The copper straples were not catalogued, since they are not separate objects but attachments of the biers (see Chapter VI). The pottery is classified according to shape rather than fabric, because the clay of most vases is of the same, coarse quality. For this reason, although MunSELL color designations are given in practically every entry, the quality of the fabric is described only if it is fine or medium coarse. For brevity's sake shapes are characterized with comprehensive and conventional terms and the state of preservation is mentioned only if the vases are intact or have been partially restored with plaster, but not if they were reconstructed entirely from sherds. The term "bronzes" is also conventional, since, with the exception of a staple, no metal objects were analyzed.

III. Pottery

Of the 233 vases found in Π 1967 184, i.e. about 3/4, are cups of various types; the 128 conical cups represent 55% of the entire assemblage. The largest group of closed vessels are the 33 jugs, of which 30 are of the beaked type.

Fabric and technique. The common Knossian orange clay is the most frequent at Poros; pink and buff are less well represented, while white/light yellow or red clays are rare. The fabric, regardless of color, is usually coarse, mixed with pellets of undissolved clay, grit, gravel, small pebbles and fragments of sea shells. In general the fabric and technique of LM I vases are better, while most of the jugs and conical cups are of very coarse fabric with sides deeply scored by the wheel. Only one vase was useless (194). Thirty-three of the conical cups had served as lamps, but only one (92) had a suitable shape with a spout-like projection.

Chronology. The pottery of Π 1967 belongs as a whole to the Neopalatial period. The pottery of this period is amply represented in the archaeological record, but its stylistic development and chronology present many problems and uncertainties. The latest discussion by Warren and Hankey (1989) highlights the problems resulting from assigning absolute dates to stylistic phases. In the scheme followed by Warren and Hankey, the whole development of MM III pottery to the beginning of LM IA covers the 17th century. MM IIIA and IIIB, to which hardly any pottery is assigned, may have been very short, but the transitional MM III-LM I stage is represented by many large assemblages. On the other hand, the LM IA phase, which is known in Crete from relatively few assemblages, characteristic of its latest phase before the destruction of Thera, covers most of the 16th century. Thus, within this scheme, Neopalatial pottery seems to develop very rapidly in the beginning and then remains stagnant for a long time, precisely during the period when Minoan Crete reaches the highest point of political, economic and artistic activity. Another problem is posed by the fact that the correlation of assemblages assigned to the MM III-LM I stage is based on relatively few shared features. The limited overlap may

sometimes be due to chance, but could also reflect the differences of regional workshop traditions. Whether certain workshops were progressive or conservative is hard to gauge on the basis of a few common traits.

Warren and Hankey have included some of the pottery found in Π 1967 in their discussion, but since their dating is based on the preliminary report of the excavation, their assessments require some revision. In view of the uncertainties mentioned above, the contextual evidence is important, especially in dating the earliest pottery from the tomb.

The cups from Π 1967 have good parallels elsewhere in Crete, as well as in Thera and Kea. Three (19, 20, 1) have shapes and decoration typical of LM IB pottery. The cups decorated with spirals (16, 44-45, 11-16) or ripple (46-47) belong primarily to LM IA, although 11 and 12 are probably LM IB. Many cups decorated in white-on-dark (8, 40-42, 35-37, 34, 7, 38-39) find their best parallels in the material from the Kamilari tomb, and in the pre-LM II pottery from the Unexplored Mansion and can be characterized as MM III-LM I. Motif or technique suggest that two others, 42 and 7, belong to LM IA. Cups like 35-37 with close parallels in Deposit B at the Acropolis Houses at Knossos are considered MM IIIA by Warren and Hankey and will be discussed below. The plain or solid painted cups with straight sides (22-23) are also very similar to those of Deposit B. The solid-painted hemispherical cups (2-6, 50-55) have parallels in all Neopalatial phases.

Of the closed vessels 223 and 231 are LM IB, and the same holds for 222, technically the best vase from Π 1967 and a likely import from a east-central workshop. The jugs 221 and 209 may be LM IA, while 220, the only vase with polychrome decoration, belongs to the MM tradition. Two other jugs stand out: 203 has, to my knowledge, no parallels, although it shares some features with the LM IIIA1 jug from Tomb B at Katsambas, a vase that has been compared with the jugs represented on talismanic seals. The close similarity of 203 with the beaked jug motif used on vases from Thera – a possible borrowing from glyptic decoration – suggests that the Poros jug belongs to the LM IA period. 204 has two close parallels from Knossos and Prasas, which combine similar plastic decoration with white dots and have therefore been assigned to MM IIIA. It is, however, unlikely that the jug from Prasas is so early; in any case this type of plastic decoration on beaked jugs survived through LM IB at Vathypetro.

The rest of the beaked jugs exhibit some degree of variation in shape, echoing in some cases Cycladic (204) or metallic (201, 212, 215) prototypes, but on the whole form a fairly homogeneous group. The awkward, straight sided or baggy shapes characterize in general closed vessels from Phase III at Phaistos and the Temple Repositories, while the careless decoration can be paralleled on fragmentary closed shapes in MM III-LM I deposits from the Unexplored Mansion. The fact that jugs of very similar shape and technique occur in LM IB contexts at Archanes and Vathypetro indicates that these vases were products of local workshops, which continued to be made throughout the Neopalatial period showing little awareness of the development of closed vessels in finer wares.

The relatively numerous conical cups are as usual the least characteristic vases and do not constitute a large enough group to sustain an internal analysis of shape or technique. As evidenced by the conical cups found at Thera and Kea, the “types” represented at Poros were more or less all in contemporaneous production.

As this brief survey indicates, the earliest pottery from Π 1967, from the bottom of the pit (Table 1.1) falls within the MM III tradition. Most of the vases of the upper level (Table 1.2) display the features of the transitional MM III-LM I stage, as defined by Warren and Hankey; the rest may be considered LM IA. Nevertheless, as indicated by the presence of practically identical vases (35-37, 40-41) in both deposits, the intervening time gap must have been short.

Since 40 has close parallels in Phase III at Phaistos, the earliest deposit of the pit represents burials of the late MM III period or (at the latest) of an early stage of MM III-LM I.

With the exception of the LM IB jug 222 and the few other vases associated with it, the pottery of the deposit in the antechamber (Table 1.3) represents a mixture of MM III-LM I and LM IA pots. If the LM IB material represents a later addition, as I believe, then the rest of the pots were deposited in the LM IA period, at some later point than those of the upper level of the pit, since it is unlikely that another area was used for storage before the pit had been filled. The last systematically collected material is that piled up around the pit (Table 1.4), which contains LM IA and LM IB pottery. Finally, in the material scattered in the west part of the chamber (Table 1.5) there are LM IA and LM IB vases.

The pottery from a tomb used for multiple burials can only serve as supplementary evidence for observations and conclusions drawn from the investigation of settlements. Nevertheless, a significant amount of the ceramic material of Π 1967 comes from undisturbed deposits in which a steady development, without perceptible gaps, can be observed. This means that the successive cleaning operations were carried out at relatively short intervals and were fairly thorough. Consequently certain trends documented elsewhere can also be observed in this material, such as the gradual decrease of plain and solid painted cups with straight sides, which do not occur among the material scattered in the chamber, and the reverse development of the hemispherical cups, which are entirely absent from the earliest deposit in the pit. A parallel development is the gradual disappearance of white-on-dark decoration, the last example of which is found in the pile around the pit.

The material from Π 1967 also provides some evidence for the dating of specific categories of vases, especially the cups with ribbed or ridged sides and dotted decoration. According to Catling (1979) and also Warren and Hankey (1989), these cups, which do not occur in Phase III at Phaistos, belong to MM IIIA. Within the context of the Poros tomb, however, these cups (35-37) cannot be separated from the other examples with various white-on-dark motifs. Moreover, they are so similar to those found in Deposit B at Knossos that they must belong to the same local tradition if not to the same workshop. This may explain their absence from Phase III at Phaistos, which shares other features with Deposit B and the early pottery from Poros. Although the few early vases from Π 1967 represent a limited range of shapes and motifs, the three deposits seem to be contemporary and cannot be earlier than the late MM III period.

The series of LM IB vases from Π 1967 is also of some interest. The fact that 20 belongs among the latest offerings of the tomb confirms the late development of the alternating style. The high quality of 222, a probable import from east-central Crete, contrasts with that of the other vases of this period, indicating that the Poros workshops, despite their far-reaching contacts, never attained the excellence of their contemporaries at Knossos or in the eastern part of the island.

The pottery from the intrusive fill. From the relatively abundant sherds found primarily in the dromos and the upper levels of the antechamber eight vases were partially reconstructed, of which five were restored: 47, 186, 199, 208, 233 date to the Neopalatial period; 187, 229 and 230 belong to the LM IIIA2 phase. The fabric and decoration of 230 are very similar to those of storage stirrup jars, but the vase is not of that shape.

The remaining sherd material is distributed between the same two periods. Plates 24-25, figs. 30-31, illustrate a selection of LM I and LM III sherds; of interest are the fragments on plate 25 upper left, fig. 31 right, which may belong to an incense burner. The LM III sherds seem to belong to the LM IIIA2 phase and date the robbing of the tomb to this period.

IV. Small Finds

Jewelry. Among the relatively few pieces of jewelry that escaped the greed of robbers and relatives, of particular interest is a series of earrings, which include examples of the plain hoop (234-236) and several versions of the so-called mulberry type (237-239). Other earrings of these types, which are usually assigned to the MM III or the LM I period, either have no secure find context or are no more closely datable than those of Π 1967. Thus, the mulberry earrings from Poros cannot be used as evidence of a typological evolution from simple to more elaborate forms (as suggested by Laffineur 1985, Higgins 1980); and since they are all handmade, they provide no proof for a technical development beginning with the use of moulds and ending with true granulation (as proposed by Laffineur 1985). The earliest example from Π 1967 (239, MM III-LM I or LM IA) may be contemporary with the earliest earrings of this type from Cyprus and thus sheds no light on the problem of provenance.

Nevertheless, the sheer number of earrings found in the tomb is an indication that this type of jewelry was much more popular in Crete than is generally realized. Since other earrings from tombs at Knossos and Phaistos are not much earlier than 234 (late MM III), if they are not contemporary with it, it is probable that earrings in general were late comers to Crete. The variety of materials, techniques and forms, which can be further documented by many unpublished pieces, also suggests that several types were in use contemporaneously in the Neopalatial period, while the relatively rapid diversification of the mulberry earring attested in Π 1967 implies that it was not a locally invented type.

The small ring 240 (LM IA or IM IB) is decorated with glass inlays in a geometric pattern used in other kinds of inlaid objects; it demonstrates that the production of such rings, known primarily from later Mycenaean tombs, had already started in the Knossos area at least by the early 15th century.

The rest of the jewelry was originally strung in necklaces. The most important are the gold beads 241-242, made in the same mould and practically unique among this class of beads, since their shape reproduces the outline of a naturalistic scene rather than that of an isolated bird or insect. The specific motif of a preening bird is very rare, but the scene as a whole has good parallels among glyptic representations of the Neopalatial period (e.g. CMS II.3, 350), while the plants that form the background correspond closely to the palms decorating the interior of a cup from Phase III at Phaistos. Since the beads cannot be later than LM IA, the somewhat stiff and dry rendition of motifs borrowed from different media is not a reflection of stylistic trends discernible at the end of the Neopalatial period, but should rather be ascribed to the limitations of the medium and of the craftsman's capabilities.

The pendants 243-245, shaped like figure-of-eight shields, probably belong to the LM IB phase, when the motif is particularly popular as a decorative element. Although they are unique in Crete, where such ornaments are ordinarily small and made of semi-precious stones, they are not entirely unparalleled. The silver pendant 243 is comparable in shape and technique to the silver shield-shaped rhyton from Shaft Grave IV, a likely Minoan work. The system of attachment in the bronze pendant 245 can be paralleled in a pendant of lapis lazuli from Knossos, found in an uncertain context.

The shell-shaped beads with incurved sides (249-250) are of some interest, since their shape may reproduce a motif developed specifically for inlaid decoration. Finally, in view of their early date, the variety of shapes and techniques of the glass beads is also worth noting. The material includes beads made in one-piece (250, MM III-LM IA) and in bivalve moulds (248, LM IA/B). These beads as well as the glass seal 304 and the ring 240 indicate that a workshop

producing glass trinkets in various techniques existed in the area of Knossos, most likely at Poros itself, by the 16th century.

The other beads from Π 1967 are of more common shapes and materials. Although most of them are now strung in necklaces, only the amethyst beads 258 (*terminus ante quem* LM IA) were found together. Compared with contemporary or later necklaces that are often composed of elements of different shapes and materials, this example, made of matched beads of the same stone, must have been particularly valuable.

Bronzes. Although bits of bronze were found in every area of the tomb, the bronze finds were few and mostly fragmentary. Most are of common types (276-279, 281-283) and require no special comment. The worn fragment 275 and the rivets 271-273 represent the sad remains of the weapons contained originally in the tomb. Nevertheless the rivets document beyond doubt the presence of at least one sword (271) and a dagger (272), although their association with Bier I remains uncertain.

The same uncertainty exists for 274, which is a rare find, since in the Bronze Age spearbutts are little known in the eastern Mediterranean. However, if unpublished examples from Pseira and Zakro are added to those known from Marathokephalo and Mochlos, it can be seen that by the Neopalatial period the spearbutt had a fairly wide distribution in Crete. The Aegean spearbutts are long and pointed and have an undivided socket. The examples from Zakro and Pseira are massive and could have served as offensive weapons. The short and blunt 274 finds only Cypriot parallels, for which it may have served as prototype. To judge by its pinched end it was used to anchor the weapon, but its disproportionately heavy weight indicates that it also served to balance a throwing spear or most likely a javelin.

More problematic is the interpretation of the small handle 280, which is similar to two others from the Temple Repositories at Knossos, considered by Evans as handles of wooden boxes. However, boxes or chests with such handles are not known in the Aegean or in Egypt; despite the fact that all three handles are single finds, it is more likely that they belonged to metal vases, perhaps serving as intermediaries for the suspension of a larger basket handle. Basket-handled vases are known in Crete from the MM IIB period, as evidenced by a handle found in Quartier Mu. The best parallels for the handles from Poros and Knossos can be found among a series of bucket-shaped vases of Mesopotamian origin that have been studied by Collon (1982). Some come from Mesopotamia and Troy and belong to the third millennium; others, dated between 1750 and 1450, come from Byblos, Kultepe, Trialeti and Shaft Grave V at Mycenae (Karo 1930, no. 909a). The handle attachments, as well as the shapes of the vases, vary to a certain extent. The handles from Knossos are shaped much like those of the vase from Mycenae, whereas the Poros handle is bent in the same way as the intermediate handle of the Trialeti bucket.

Stone Objects. Most of the stone finds come from the intrusive fill of the antechamber and their association with the tomb is uncertain. Some are of high quality (288, 289) but very poorly preserved. The most important stone object from the tomb is the hammer axe 284, a masterpiece of Minoan lapidary craft. The axe shows no trace of use and, to my knowledge, is unique, but belongs to a fairly large category of ceremonial/religious "tools". These objects are usually discussed as a homogeneous group, but, although they comprise primarily hammers of a specific shape, they also include maces and axes, which are differentiated formally and functionally from the hammers. The hammers are tools of local type known also from utilitarian metal examples, while the "Leopard axe" from Mallia and the "Syrian" axe from Vapheio are based on foreign models; the same may well be true of the maces, which are known in Crete in the Neolithic but not in the Early or Middle Minoan period.

The hammer axe differs from the other objects represented in this ceremonial group in that it is an uncommon type, which occurs frequently only in the fourth and third millennium in certain parts of the ancient world, specifically in Europe, Anatolia and the Northeast Aegean, but is practically unknown in the rest of the eastern Mediterranean. Moreover the particular type of 284 with a knob-shaped hammer is very rare in Anatolia. In the second millennium hammer axes survive only in southeast Europe, in Russia and the Caucasus.

The hammer axe from Π 1967 is certainly no import, but a work of the Neopalatial period. Its presence in the tomb is equally problematic, whether its prototypes came to Crete in the third or in the second millennium. The adoption of such a symbol in the EM period implies not only far-flung contacts with regions beyond the Aegean, but also the existence of a sociopolitical or religious stratification for which there is little evidence so far. In the Neopalatial period the connections through which such a symbol would travel from the North are still elusive.

The iconographic evidence suggests that in the Neopalatial period the hammer served as a personal symbol. Its religious associations are generally accepted, although the reasons that led to its symbolic use have yet to be convincingly explained. Ceremonial hammers have been found in LM IA and IB contexts and have a wide distribution. The "Syrian" axe and the eastern prototypes of the "Leopard axe" from Mallia also belong to the second millennium. It is therefore likely that the mace and the hammer axe were also adopted in this period. The evidence available at present is too slight to explain why these objects were adopted and put to symbolic use; whether they were all substitutes of the hammer or indicative of a hierarchical differentiation is also uncertain.

Seals. The seals 300, 302 and 303 have been discussed in a detailed study of the so-called talismanic seals (Onassoglou 1985) and only their context needs to be mentioned here. For 300 terminus post quem non is LM IA and for 302-303 LM IB. The similarity of the amphoras represented on the last two seals with actual LM IB vessels suggests that the seals belong to this period.

The amygdaloid 304 has been included in a study of glass seals (Pini 1981). Although it cannot be dated to MM IIIA, it is still one of the earliest seals made of this material (terminus post quem non LM IA).

Finally the cylinder seal 305 is discussed in detail in Appendix A by D. Collon, who has already attributed it to a workshop probably located in Byblos (Collon 1986). As the iconographic analysis indicates, the seal is a late product of this center and probably dates to the 17th century. Since the associated pottery in the deepest level of the pit is most likely late MM III, the seal was not in circulation very long and is an indication that the inhabitants of Poros had ready access to contemporary products of other lands.

Of the remaining unpublished seals, the unfinished 306 is of some interest, since seals at such early stage of manufacture are not attested in burials. The motif of the lentoid 301, associated with Bier I (LM IB), is one of the many variants of a common motif, naturalistically rendered, although not so artfully carved as similar representations occurring on seals from Knossos tombs.

Bone and Clay Objects. The few objects of clay come from the intrusive fill of the dromos and antechamber; they are not precisely datable and most likely were not associated with the tomb. The boar's tusks 307 belonged to the top zone of a helmet, as indicated by their shape and the holes drilled at both ends. Securely associated with Bier I, they are dated to LM IB and may represent the earliest boar's tusk helmet in Crete. The use of the boar's head motif on the spearhead from Anemospilia cannot be accidental and suggests that the animal could still be hunted on the island in the Neopalatial period.

V. Architecture

Π 1967 belongs to the so-called Minoan variant of the chamber tomb, but has many distinctive features. The stepped dromos (1.00 m. wide) was long and well defined, with sides converging slightly at the top. More steps led to the chamber through an arched entrance. Three free-standing pillars supported the roof of the unusually large chamber (13.40 m. long) and a large and deep pit ($2.50 \times 1.65 \times 0.85$ -1.00 m.) was dug in the front part of the tomb that was distinguished from the rest by a slight convergence of the long sides.

Despite irregularities of plan and construction, the overall arrangement reveals the provisions made for the creation of a large, unencumbered burial place, easily accessible and equipped with ample storage facilities. The subsequent subdivision of the chamber with a built wall disturbed this orderly arrangement of space, since the storage area became part of the burial chamber. The blocking of the chamber entrance, an unnecessary measure if only the subdivision of the tomb was intended, is an additional indication that the wall was meant to secure the contents of the chamber rather than to create two separate compartments.

The construction of the wall led to the accumulation of fill in the antechamber. The pottery deposited in the niche of the antechamber, which was gradually covered by this fill, gives the terminus ante quem for the construction of the wall. If the LM IB vases represent a separate deposition, as I believe, then the wall was built some time in the LM IA period.

The architecture of Π 1967 shares some features (e.g. stepped entrance, free-standing pillars) with the tombs at Mavro Spelio, Kythera, Tomb XVIII at Gypsadhes and tombs E, B and Γ at Episkopi; the latter were Neopalatial constructions as recognized by Kanta (1980). A survey of the material published from these tombs indicates that they are not much, if at all, earlier than Π 1967. Until the Ai-Lias cemetery at Knossos is published, the date of the introduction of the chamber tomb in Crete remains uncertain, but it is unlikely to have been a phenomenon of the Old Palace period.

Some architectural features of Π 1967 also occur in tombs of the LM II-III A period, especially the dromos with inclining sides and the free-standing supports. However the tombs of this period at Katsambas and Knossos conform closely to a specific plan that is very different from that of Π 1967. If the "Katsambas" type evolved from the "Poros" type, the intermediate stages of this development are absent from this area. This should not obscure the fact that the distinctive feature of chamber tombs of any type is that they are underground structures. Within the development of Minoan burial practices the fundamental innovation is represented not by the "Mycenaean" but by the "Minoan" type of chamber tomb, since the most common (and important) earlier tomb types were all built above ground.

Older types of tombs and methods of burial continued to be used in the Neopalatial period. The methods used in Π 1967, where no trace of clay larnakes or pithoi were found, constitute an important link between the tomb and the LM II-III A tombs of the Knossos area.

VI. The Biers

Form and Construction. The wooden constructions found in Π 1967 were certainly better preserved than those discovered in other tombs, but in absolute terms their preservation was very poor. On the evidence of the photographs taken in situ (pls. 36-37, 39) and of the plastered pieces preserved in the Herakleion Museum (pl. 38), none of the longer pieces (Ξ 1, 14-16) can be shown with certainty to have belonged originally to single, continuous lengths of wood. Thus

the dimensions of the biers remain uncertain. Nevertheless, the visual and microscopic examination of the remains combined with the analysis of a copper staple and a wood sample led to important conclusions.

The analysis of a sample from Ξ 15, made at the U.S. Forest Products Laboratory, determined that Bier II was made of cedar. Because the terms used in the literary sources are not precise, it is not clear whether cedars grew in Crete in antiquity; consequently it is uncertain if the biers were made of local or imported material.

All surviving pieces of wood have Π -shaped copper attachments at intervals ranging from 2.7 to 4.7 cm. (pls. 37-39). The exception was Ξ 6 (pl. 38a second row, right), which preserved part of a solid, hook-shaped rod (fig. 32 left, pl. 40 β left). Two more hooks of the same shape and dimensions (length: 0.07 m., diam.: 0.006 m.) that preserved traces of wood were found under and near Ξ 1 (fig. 32 right, pl. 40 β middle and right).

Most of the Π -shaped staples, whether detached or still embedded in the wood, are preserved only as single or double strips of copper sheet, but on a few up to eight superposed strips can be seen (pl. 40a middle); since the strips are each about one millimeter thick, it is likely that some heavily corroded, almost solid-looking, staples (pl. 40a left row) which are one cm. thick, also consisted of eight layers. This number may then be the maximum used in the manufacture of the staples. Although the thickness of the individual strips is fairly constant, the dimensions of the staples vary a great deal (average length of horizontal part: 3.5-4.5 cm., length of vertical sides: ca 3.0 cm.) and so does the width of the individual strips (3.5-7.5 millimeters).

The examination of the staples still attached to the wood and the analysis of one staple, which proved to be of unalloyed and annealed copper (see Appendix B), indicated that these attachments could not have served to join pieces of wood. The only joining elements were the three solid hooks, which must have secured the corners of Bier I; because of their blunt ends they must have been inserted as rods in holes drilled in the wood and then bent at both ends by hammering. The reconstruction of one corner on fig. 33 is based primarily on the form of the hooks, which suggests the most likely method followed in the joining of the sides. The only secure dimension is the thickness of the wood (7 cm.), which corresponds to the length of the vertical part of the hooks. The width of the wood cannot be determined exactly, but, judging from the extant remains, could not have been less than 10 cm. The microscopic examination of the best preserved pieces showed that the staples had also been inserted into slots cut in the wood and then secured with small wedges, which are still preserved, attached by corrosion, on some detached staples. The presence of glue among the layers of copper strips was not confirmed by analysis, but remains a possibility.

The close arrangement of the staples and the effort expended on their manufacture and attachment indicate that they were not merely decorative elements. Since they were not used in construction, they could only have served to secure some light material on the wood frame; as the direction and the close arrangement of the staples suggest, this was most likely a web of twisted fiber strands or leather thongs. Thus the biers were rectangular structures with a sturdy wood frame and a resting surface of intertwined thongs. If the flat stones found near Bier I served as supports, then that bier at least had legs.

The staples found in the pit indicate that at least one more bier of the same type had been used for one of the earliest burials in Π 1967. Thanks to the preservation of similar staples the use of this type of bier can be further attested not only in the two other Poros tombs, Π 1979 and Π 1986, but also in Tomb A at Katsambas, where they were found on top of a bench together with traces of wood.

Parts of a similar, but larger staple have also been found at Mallia together with other scrap material, including some objects made of copper (?) rods hammered flat and twisted into rings.

Similar strips are known from Pseira and also from Gournia, where one of them was used to hold together a broken mould. Strips of annealed copper, presumably used to tie together bivalve moulds, were among the components of the metallurgical workshop in the Unexplored Mansion. It is likely that the copper strips used to make the staples of the Poros biers had been made to serve similar uses and that is why the metal had been annealed to render it even softer and more flexible. Since the strips were not really strong enough and had to be multiplied for the manufacture of the staples, it is probable that they represent stock that was on hand and adapted for use on the biers. The craftsmen of Poros went to considerable pains to overcome the inherent weakness of the material, but their efforts must have been successful, since they continued making biers in this manner for about 200 years.

Aegean Furniture. The burials on biers found in situ in other tombs, provide secure evidence for the function of the Poros biers, but, because of their poor preservation, cannot help in reconstruction. A survey of the bed types used in Egypt and other areas of the eastern Mediterranean in the second millennium offers better parallels. Of the two methods used in Egypt to attach the webbing to the bed frame – by passing the strands through holes and (from Dynasty XI on) by wrapping them around the frame – the second is also widely attested in various areas of western Asia and also in the Aegean, as evidenced by the bed, whose imprint was preserved at Thera. The Thera bed is a rather primitive structure, whose long sides consist of branches of uneven thickness. Better made furniture surely existed in this period (e.g. the small, elegantly carved tripod table from Thera), but must have been rare, as Platon (1951) has already pointed out. The limited evidence available also suggests that woodworking standards were appreciably lower in the Aegean than in contemporary Egypt or the Levant. A previously unrecognized, small and roughly worked, tripod table, found in Shaft Grave V, illustrates the esteem in which wood furniture of any kind was held in this period.

It is in this context that the biers of Π 1967 must be appraised. Just the thickness of the frame of Bier I shows that they were anything but light constructions; the wood of Bier II, cedar, was much prized throughout antiquity; finally the time and care expended on the manufacture and attachment of the staples seems excessive for structures destined for a single use. In comparison to the Thera bed, the “biers” of Poros can be considered as luxury products. It is therefore likely that they were also real pieces of furniture, beds on which their owners were put to rest for the last time.

Burials on Beds in Egypt and the Eastern Mediterranean. Thanks to favorable climatic conditions, burials on or in wooden constructions in the third and second millennia are best documented in Egypt. Yet these customs are widely attested in various periods and areas. In fact in the second millennium the best evidence for burials on beds does not come from Egypt (where by this time beds formed part of the provisions given to the prominent dead rather than their resting places), but from Syria and Palestine.

The cemetery of Baghouz, on the shores of the Euphrates, dates to the first half of the second millennium. It consisted of 185 shaft graves, containing single burials and frequently covered with tumuli. Many were provided with stools, tables and other objects made of wood. Of the eighteen individuals, who had been placed on beds, eight were provided with axes and spears. The Baghouz beds (fig. 34) are of the same type as the bed from Thera, but of more advanced design and better construction.

Wooden furniture was also deposited in many of the rock-cut tombs of Jericho, dating to the Middle Bronze II B-C period (ca 1700-1550) and containing primarily multiple burials. Only one tomb (J3) contained a single burial, that of a young male, equipped with a bronze belt,

three axes and three daggers. Six other tombs had been used for mass burials. In two of these one of the dead was distinguished from the others by being placed on a bed (Tomb H 18) or on a brick platform in the center of the tomb (Tomb H 6). Woodworking at Jericho is in general of very high quality, although the bed, being divided into three parts, each with its own webbing, must have been rather uncomfortable.

Minoan and Mycenaean burials on Biers and in Wooden Coffins. The Aegean burials on biers or in coffins have been much discussed, most recently and thoroughly by Åkeström (1979) and Hägg and Sieurin (1982). They are reviewed here only in reference to the additional evidence provided by the Poros tombs.

The list of these burials given by Hägg and Sieurin needs to be both expanded and reduced. Additions should include the chamber tombs at Gallia (Kainouriou) and Kyparissi (Heraikleion), Tomb Θ at Katsambas and probably the large tholos at Kamilari; in the latter the remains of "burnt beams", as photographed in situ, look very similar to the remains of the Poros "biers". On the other hand, the presence of biers/coffins in other tombs (Chamber tombs at Mycenae dug by Tsountas, Tomb XVI at Prosymna, graves 21-22 at Elous – LM IIIA2, as Kanta has shown, 1980) is purely hypothetical, while in others (New Hospital Tomb II, Upper Gypsadhes Tomb II) the limited traces of perishable material must have belonged to smaller objects.

Even when wooden burial structures are securely attested, the distinction between biers and coffins is not always possible. Following the identification of a bier on the bench of tomb A at Katsambas, several other biers also placed on benches may be noted, in tombs Δ and E and in the tomb at Gallia. Another can be identified in tomb 1 at the New Hospital.

These burials have been traditionally discussed together and considered by most scholars as a Minoan custom. In contrast Hägg and Sieurin have made a distinction between biers and coffins and connect the latter with the type of the large shaft graves of Circle A, where they were introduced as a kind of reproduction of the MH cists; from Mycenae this custom reached Crete in LM II. Although it is true that wooden coffins do not occur at Poros, the concurrent use of biers and coffins in the same cemeteries (at Katsambas, the New Hospital and probably also at Mycenae), indicates that they are aspects of the same phenomenon and cannot be discussed separately. Moreover, this theory does not explain why, if the Mycenaean set such store by Middle Helladic traditions, burials in wooden or clay larnakes remained a sporadic episode on the Mainland, nor does it provide any reasons why Minoan Crete needed an external stimulus to adopt a familiar idea. What needs to be explained is not why coffins were used in Crete, but why, for a time, they were made of wood and used concurrently with biers. This question is considered in the concluding chapter of this study.

VII. Conclusions

The ceramic evidence indicates that, according to traditional chronology, Π 1967 was constructed in the second half of the 17th century, was in use for about 200 years and robbed in the LM IIIA2 phase.

Some of the architectural features of the tomb, which is a variant of the so-called "Minoan" type of chamber tomb, find echoes in the LM II-III A tombs at Katsambas. Another and stronger link between the two cemeteries is forged by the burial customs: not only was the type of "bier" in use at Poros also used in the earliest tomb at Katsambas, but biers and wooden coffins were found in all the tombs of the latter cemetery, whereas they are uncommon in contemporary cemeteries at Knossos. This practice was clearly well established in the area long before

LM II and attests to the racial homogeneity of the local population throughout the period represented by the two cemeteries. The fact that the Katsambas cemetery succeeds that of Poros without a time gap suggests that the Katsambas tombs may well have been occupied by the descendants of the affluent inhabitants of Poros, but the available evidence does not suffice to explain the shift in burial grounds.

The evidence preserved in Π 1967 concerning the burial customs of the Neopalatial period is also incomplete. The prevalence of pouring and drinking vessels among the pottery may indicate that some sort of funeral meal took place at the time of burial; the interior of the tomb was certainly spacious enough to accommodate the immediate family of the deceased. Among the rest of the finds, which consist primarily of personal possessions, the almost complete absence of copper/bronze artifacts from the undisturbed secondary deposits is particularly striking. Since traces of metal were found everywhere in the tomb, it is likely that metal objects, easily rendered unrecognizable by remelting, were routinely removed by the owners of the tomb.

The best preserved evidence for the funerary practices of the owners of Π 1967 is provided by the "biers". Since similar biers are now documented in the other Poros tombs and in tomb A at Katsambas, the biers of Π 1967 are not an isolated phenomenon, as has been maintained (Hägg and Sieurin 1982), but the earliest examples of wooden constructions in Aegean tombs.

The species of wood and the technique used in the construction of the Poros "biers" as well as the thickness of their frame, indicate that they were not biers but beds. Whether the other biers found in Minoan and Mycenaean tombs were intended solely for funeral use or were real furniture cannot be determined; the distinction is not, in any case, significant, since burials on biers or beds and also in wooden coffins are closely interconnected. Their parallel occurrence in the same cemeteries can be documented not only in Minoan Crete, but also in other, widely divergent areas in various periods, e.g. in the Early Dynastic cemetery at Tarkhan or in the Kerameikos cemeteries from the late 8th through the 5th century B.C. These practices therefore express a common idea that is not conditioned by temporal or geographical factors: the dead, whether confined in a coffin or placed on a bier/bed, are isolated and their individuality is emphasized. In a tomb with multiple burials an individual placed on a bed is literally raised above the others, as illustrated by tomb H 18 in Jericho. Benches and platforms, built (Jericho) or hewn from the rock (Crete), could also serve the same purpose. The bier is of course used for carrying the dead to the tomb, and some form of it, however rudimentary, must have been used in the Aegean, when burial did not take place in a clay larnax or a pithos; when the bier is left in the tomb, it should be considered as a substitute of the bed.

Beds, biers, wooden coffins and furniture in general are rare finds in Aegean tombs. The small tables included with the treasures of Shaft Grave V at Mycenae are a clear indication that even the smallest and simplest pieces of furniture were rare and precious possessions in this period. Wooden coffins and biers characterize everywhere where they are used the *relatively* wealthier individuals. Burials in or on wooden constructions are not associated with a particular type of tomb, as has been maintained in the case of Circle A (Hägg and Sieurin 1982). Their frequent occurrence in large shaft graves under tumuli – as at Kerma, Baghouz, Alaca Höyük and Mycenae – is probably due to the fact that this type of tomb, albeit relatively simple to construct, provided space and security for the treasures of the affluent as well as an impressive monument to their memory.

The use of beds/biers in the Neopalatial and early Postpalatial period indicates that the customs of *ekphora* and *prothesis* had a particular significance for certain social groups both in the Mainland and in Crete. It cannot be a coincidence that these customs begin to be depicted in art from the LH/LM IIIB period in both areas, even though they remain rare subjects in the iconography of the larnakes.

The Aegean burials in or on wooden constructions are connected with the so-called Warrior Graves, since some individuals interned with weapons were placed on biers or in coffins. The Warrior Graves are generally considered a Mycenaean custom, since they occur on the Mainland from the Shaft Grave period, while in Crete they are known primarily in LM II-III A. As expressive of the warlike character of the Mycenaeans, the Warrior Graves have always been the most powerful argument evoked in support of the Mycenaean conquest of Knossos after LM IB. Although more recently some scholars have marshalled counter arguments to prove that the Warrior Graves in Crete were those of Minoans, both sides, regardless of bias, consider these burials in the same manner, i.e. as a strictly Aegean phenomenon to be interpreted in only one of two ways.

Yet burials with weapons, just as burials in wooden coffins or on biers, are not confined within specific temporal or geographic limits, since the equation "arms = power and status" is practically self-evident. A comparison of the Aegean Warrior Graves with Syropalestinian burials of the Middle Bronze period is particularly productive, since the two groups are not far apart chronologically and geographically. The Syropalestinian graves with weapons have been recently analyzed by Philip (1989), who concluded that this type of burial is relatively rare, but widely distributed across ceramic, geographic and political borders. In these burials weapons suitable for close combat outnumber those that are actually used in war (e.g. spear, bow). Certain types of weapons are combined with others, occurring in sets, which in some burials may be multiplied; the same types of weapons appear in tombs and are also dedicated in sanctuaries. Finally the same types are made not only of bronze but also of precious metals, and may bear decoration.

A survey of the considerable literature devoted to the Mycenaean and Minoan Warrior Graves indicates that the same features have been noted in the Aegean, but the conclusions reached in each case have been very different. For the scholars dealing with the Aegean evidence, whether from the Mycenaean or the Minoan point of view, burials with weapons reflect contemporary society, i.e. they are burials of individuals who occupied a prominent social position because they were warriors. In contrast the Syropalestinian burials have been interpreted—in my opinion correctly—as symbolic of a high social status.

The validity of a symbol must be based on social acceptance, but since the ability to fight is almost universally considered as a desirable male characteristic, the symbolic meaning of burials with weapons is readily recognized. The preference for weapons used for hand to hand combat (axe and dagger in Syropalestine, sword and dagger in the Aegean) emphasizes the personal strength and bravery of the individual; the fact that the same types, combined in sets, are used as funerary gifts in geographically and politically diverse areas indicates that the message they convey is widely understood and accepted. Once, however, prowess in battle is elevated to a status symbol, individuals buried with weapons need not necessarily have been real warriors in life, since other persons with a certain status and the means to acquire weapons could be designated in death as warriors, e.g. individuals too young to have participated in fighting. Weapons as a "mark of manhood" were deposited in burials of young children in Anglosaxon cemeteries; in the Aegean a boy was buried in an Argive tumulus with a sword 0.80 m. long, while a sword and a spearhead were deposited under a child's larnax in an annex of Tholos B at Archanes.

To preserve its validity a status symbol must remain exclusive, so the types of weapons deposited in the graves change frequently in Syria as well as in the Aegean, while the constant competition among the elite leads to the elaboration and multiplication of weapon sets, as in Tomb J3 in Jericho and in the Shaft Graves at Mycenae. Other objects indicative of status were often included in burials with weapons. A certain type of metal belt, widely distributed in the

Near East, from the Delta to Anatolia, and also attested in Cyprus is paralleled by the gold belts known from Shaft Grave IV at Mycenae.

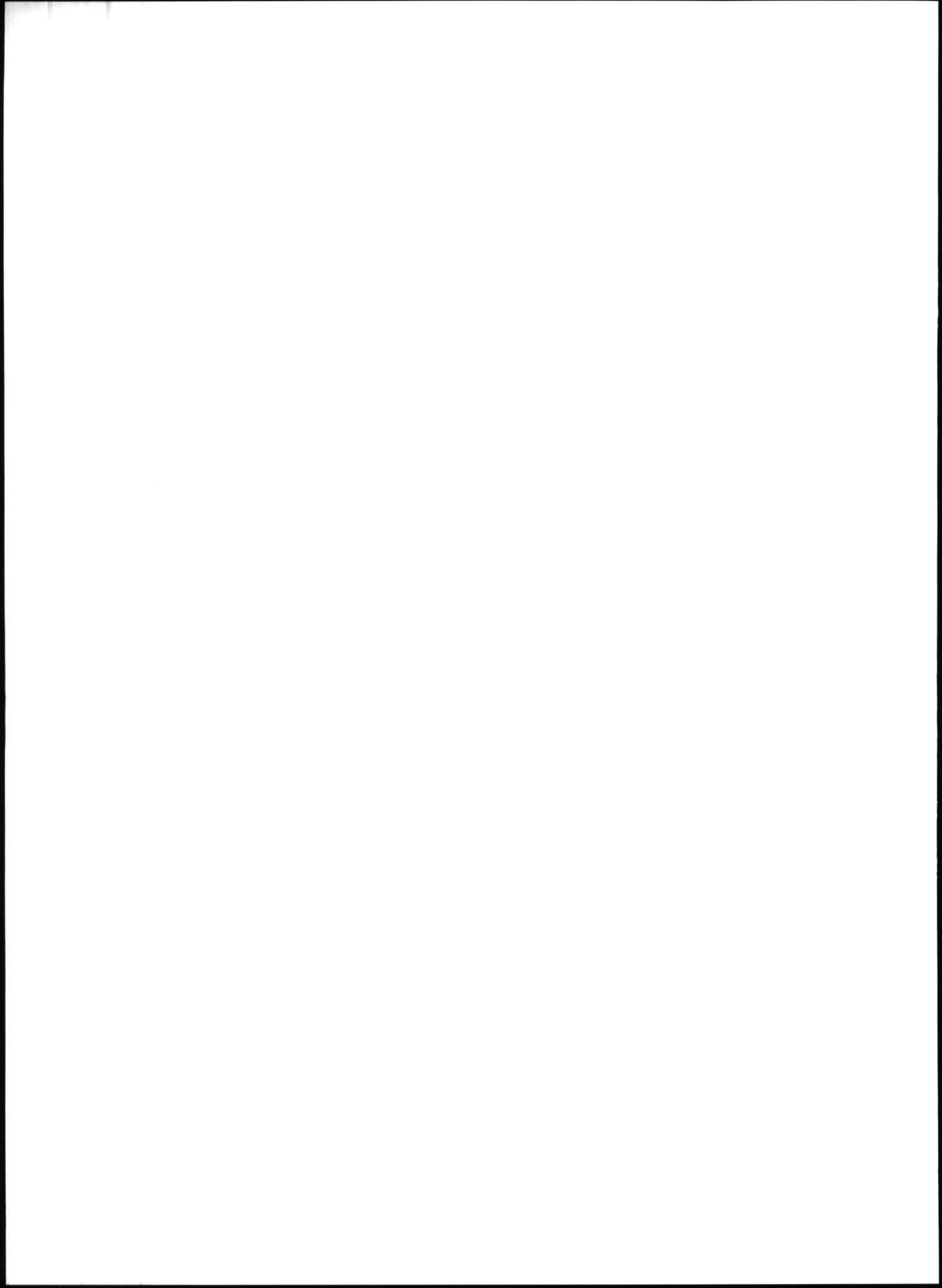
According to the textual and archaeological evidence, the production of weapons in Mesopotamia, Syria and Palestine was associated with the palaces and large urban centers. In Crete the finds from the LM IB destruction levels indicate that the trade and distribution of copper were under the control of the palaces and "villas". The same evidence suggests that copper was plentiful even in small settlements, such as Gournia. In such cases, as has been demonstrated in other areas and periods, part of the metal is removed from circulation to preserve its value; the means employed may include deposition in tombs or dedication to the divine. In Crete, as Π 1967 indicates, Warrior Graves begin in the Neopalatial period, as does also the dedication of metal objects (figurines, weapons, double axes) in sanctuaries. Whether a similar interpretation should be advanced for the wealth of metal buried in the Shaft Graves is uncertain, since little is known from contemporary settlements.

The Poros tombs do not prove that burials deposited in wooden coffins and on biers or provided with weapons were characteristic of either the Minoan or of the Mycenaean culture. The discussion of these practices has mainly attempted to emphasize what many recent and some older studies, based on archaeological and ethnographic data, have pointed out, namely that burial customs should not be considered as reflecting wholly or exactly contemporary social conditions. If analyses of social organization based on mortuary evidence alone can lead to circular arguments, interpretations of political changes and events supported by such data rest on very precarious foundations.

What Π 1967 does prove is that these practices are phenomena not of the Postpalatial but of the Neopalatial period both in Crete and in the Mainland; it is within the confines of this period that the reasons why they were adopted by certain groups should be sought. The close and complex interconnections of Crete, the Mainland and the islands in this period are generally acknowledged and the Minoan contributions have been repeatedly stressed, but it is unlikely that Mycenaean Greece and the Cyclades, which were capable of absorbing Minoan elements so readily, remained passive partners in these exchanges. In the same period contacts with areas beyond the Aegean generated stimuli, which perhaps arrived to each Aegean area from various points, at different times and in different ways. Innovations are first accepted and adopted usually by the wealthier social groups.

Within the context of these interrelations, distinctions between the possible borrowings or contributions of each Aegean area may not be possible in some cases, either because the data is not sufficient, or because a certain class of material does not lend itself to such treatment; another reason may be that we are looking for distinctions and perceive differences where none exist. Catling's recent appeal (1989) "to set aside both the Cretan and the Mainland bias..." was addressed primarily to scholars dealing with the relations of Crete and the Mainland in the LH/LM II-III A period, but should be relevant to the discussion of all aspects of this subject in any period.

ΠΙΝΑΚΕΣ

Π 1967: α. Τὸ ἀνατολικὸ τμήμα τοῦ θαλάμου μετὰ τὴν ἀνασκαφή (ἀπὸ Δ). β. Ὁ πεσσὸς Α καὶ ἡ εἴσοδος τοῦ θαλάμου πρὶν τὴν ἀνασκαφή (ἀπὸ Δ).

Π 1967: α. Το ανατολικό τμήμα του λάκκου πριν την ανασκαφή (από ΝΔ). β. Τα ξύλα Ξ 1-13 πριν τον καθαρισμό (από ΝΑ).

Π 1967: α. Τὰ ξύλα Ξ 14-16 πρὶν τὸν καθαρισμὸ (ἀπὸ Δ). β. Ὁ σωρὸς τῶν εὐρημάτων γύρω ἀπὸ τὸ λάκκο καὶ δεξιὰ τὸ ἄκρο τοῦ Ξ 15 (ἀπὸ Α).

2

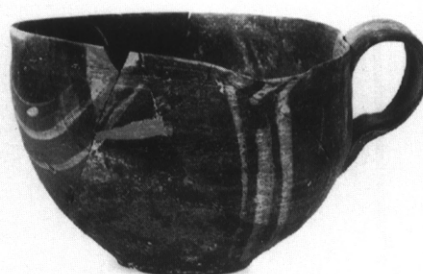
6

3

4

7

Ἡμισφαιρικά κύπελλα ἀπὸ τὸ θάλαμο (2, 4, 6-7) καὶ τὸν προθάλαμο (3).

10

9

16

185

11

12

14

15

Ἐνοικτὰ ἀγγεῖα ἀπὸ τὸ θάλαμο (11-12, 14-15, 185) καὶ τὸ λάκκο (9-10, 16).

56

17

18

20

19

32

21

Κύπελλα διαφόρων σχημάτων από το θάλαμο (18-20) και το λάκκο (17, 21, 32, 56).

Κυλινδρικά κύπελλα από τὸ λάκκο (22-24, 26, 29-30), τὸ θάλαμο (31) καὶ τὸν προθάλαμο (27-28).

33

25

36

35

37

34

39

38

8

Κύπελλα από τὸ λάκκο (25, 33-38) καὶ τὸν προθάλαμο (8, 39).

42

41

40

44

45

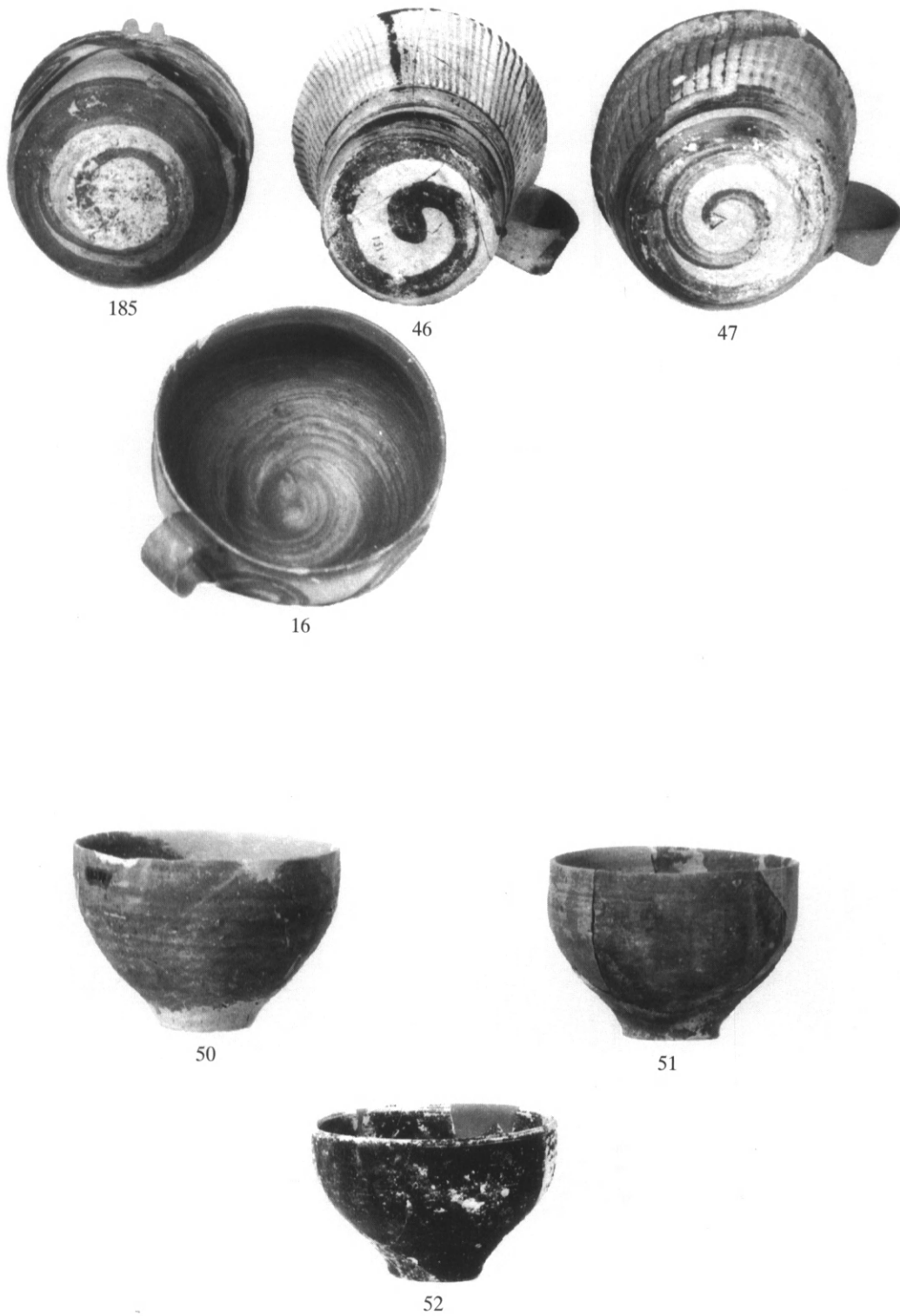

46

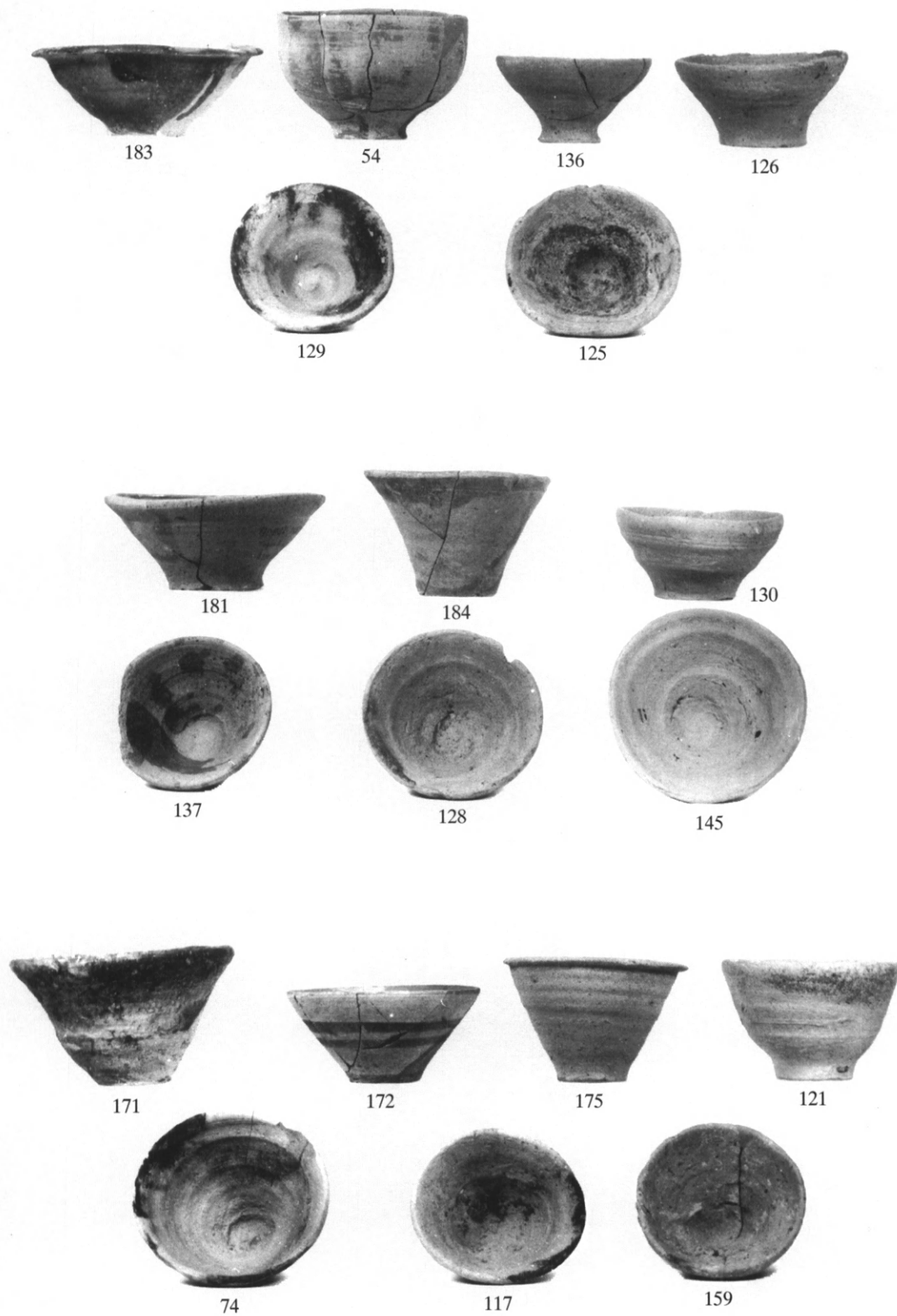

47

Κυλινδρικά κύπελλα από τὸ λάκκο (40-42, 46), τὸ θάλαμο (44), τὸν προθάλαμο (45) καὶ τὸ δρόμο (47).

α. Σπειρες στον πυθμένα και στο έσωτερικό κυπέλλων. β. Άωτα ημισφαιρικά κύπελλα από τὸ θάλαμο.

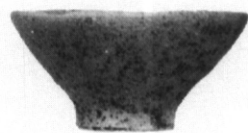
Ἄωτα κύπελλα: α-β. ἀπὸ τὸ λάκκο. γ. ἀπὸ τὸ θάλαμο (74, 117, 121, 172, 175), τὸ λάκκο (171) καὶ τὸν προθάλαμο (159).

182

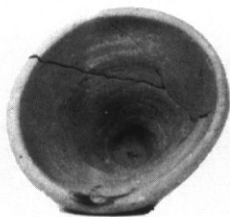
169

149

165

151

159

188

α. Κωνικά κύπελλα από τὸν προθάλαμο. β. Χύτρα ἀπὸ τὸ κάτω στρώμα τοῦ λάκκου.

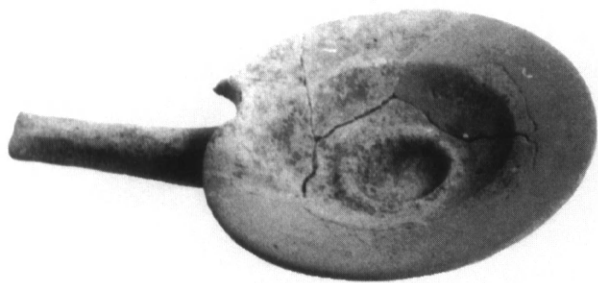

187

186

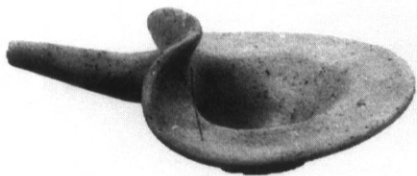
Ἄνοικτὰ ἀγγεῖα ἀπὸ τὴν ἐπίχωση τοῦ δρόμου (187) καὶ τὰ μπάζα τοῦ προθαλάμου (186).

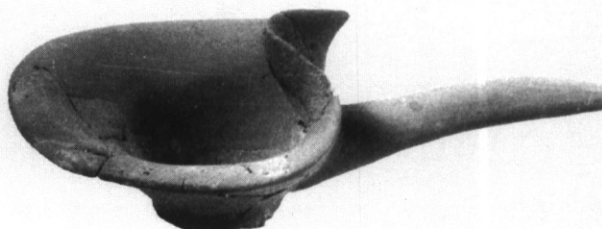
189

190

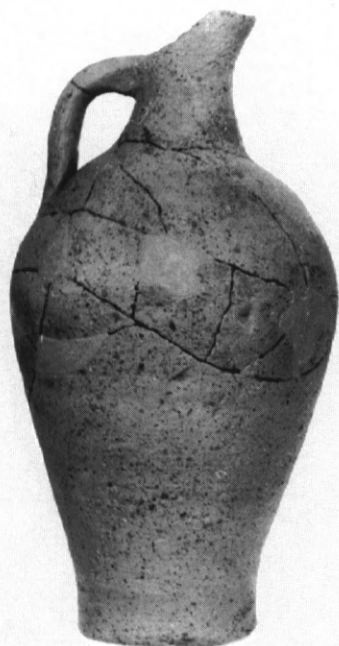

192

191

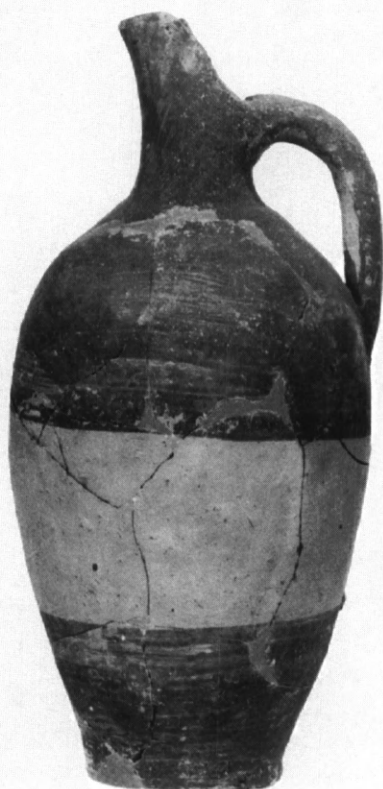
Πυριατήρια από το θάλαμο (189-190), το λάκκο (192) και τὰ μπάζα τοῦ προθαλάμου (191).

198

195

216

Ραμφόστομες πρόχοι από τὸ λάκκο.

215

196

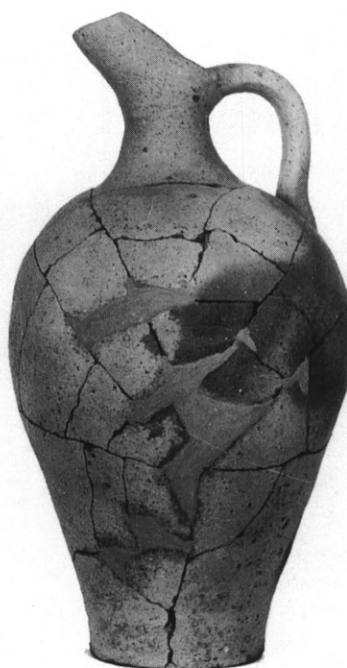
202

200

201

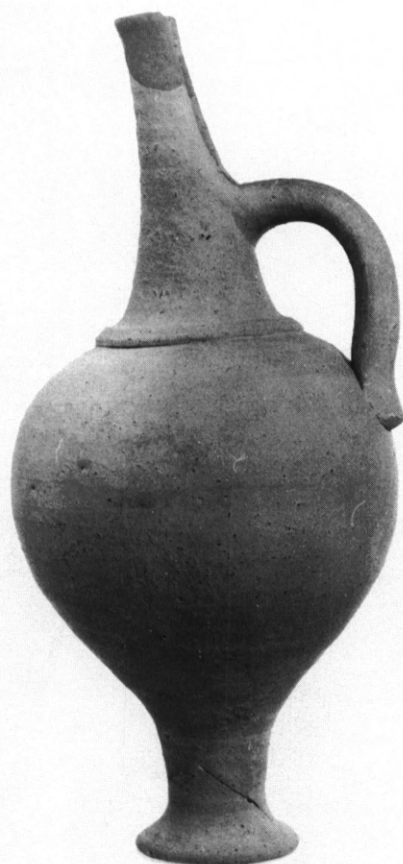

205

197

Ραμφόστομες πρόχοι: α. από τὸ θάλαμο. β. από τὸ λάκκο.

203

204

227

209

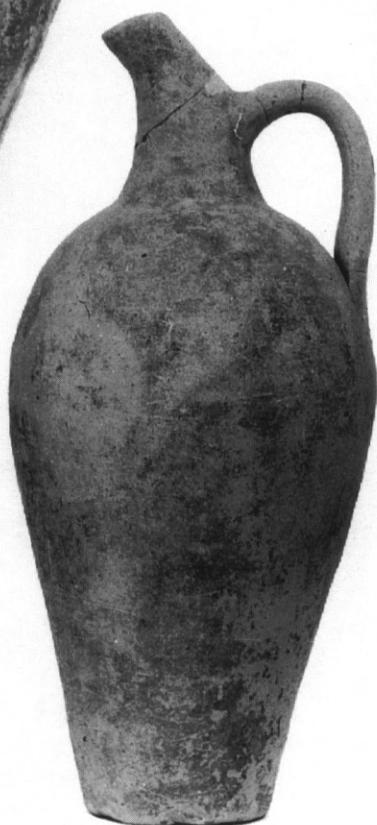
Κλειστά αγγεία: α. από τὸ λάκκο. β. ἀπὸ τὸν προθάλαμο.

206

218

212

Ραμφόστομες πρόχοι από τὸ λάκκο.

207

210

211

213

Ραμφόστομες πρόχοι από τὸ λάκκο.

217

219

223

231

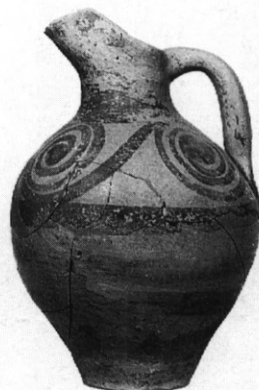

226

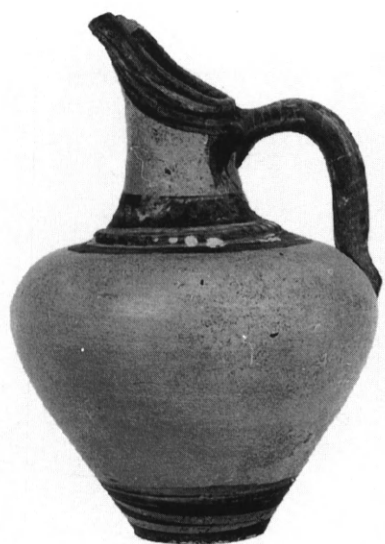
Κλειστά άγγεία από τον προθάλαμο (217, 226), από το λάκκο (219) και το θάλαμο (223, 231).

220

221

222

228

Κλειστά ἀγγεῖα ἀπὸ τὸ λάκκο (220, 221, 228) καὶ τὸν προθάλαμο (222).

225

224

232

233

Κλειστά άγγεϊα άπό τὸ λάκκο (224-225), τὸ θάλαμο (232) καὶ τὸ δρόμο (233).

229

230

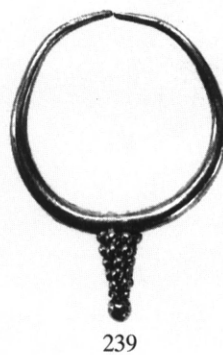
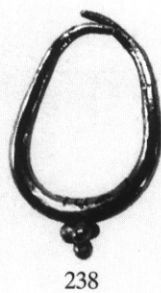
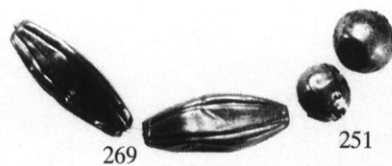
Τμήματα κλειστών αγγείων από τὰ μάζα της εισόδου (229) και του προθαλάμου (230).

Ὀστρακα ἀπὸ τὰ μάζα.

Ὅστρακα ἀπὸ τὰ μπάζα.

Κοσμήματα από το θάλαμο (237, 238, 240, 251, 269) και το λάκκο (234, 239).

241

242

Χάνδρες από το θάλαμο (241, 246, 249, 253, 255, 263), το λάκκο (242, 247, 255, 261, 263) και τόν προθάλαμο (258, 261, 262, 263).

243

245

244

259

250

270

256

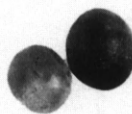
267

235

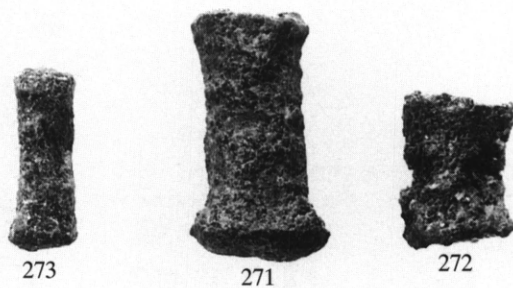

306

257

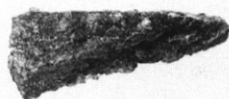
Κοσμήματα από τὸ θάλαμο (235, 243-245, 250, 256-257, 259, 267, 270) καὶ τὸν προθάλαμο (306).

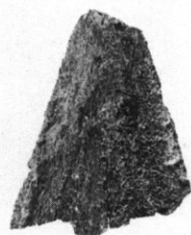
273

271

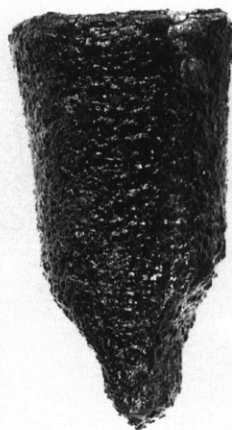
272

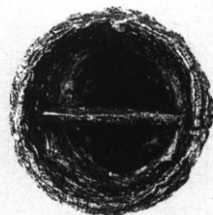
277

275

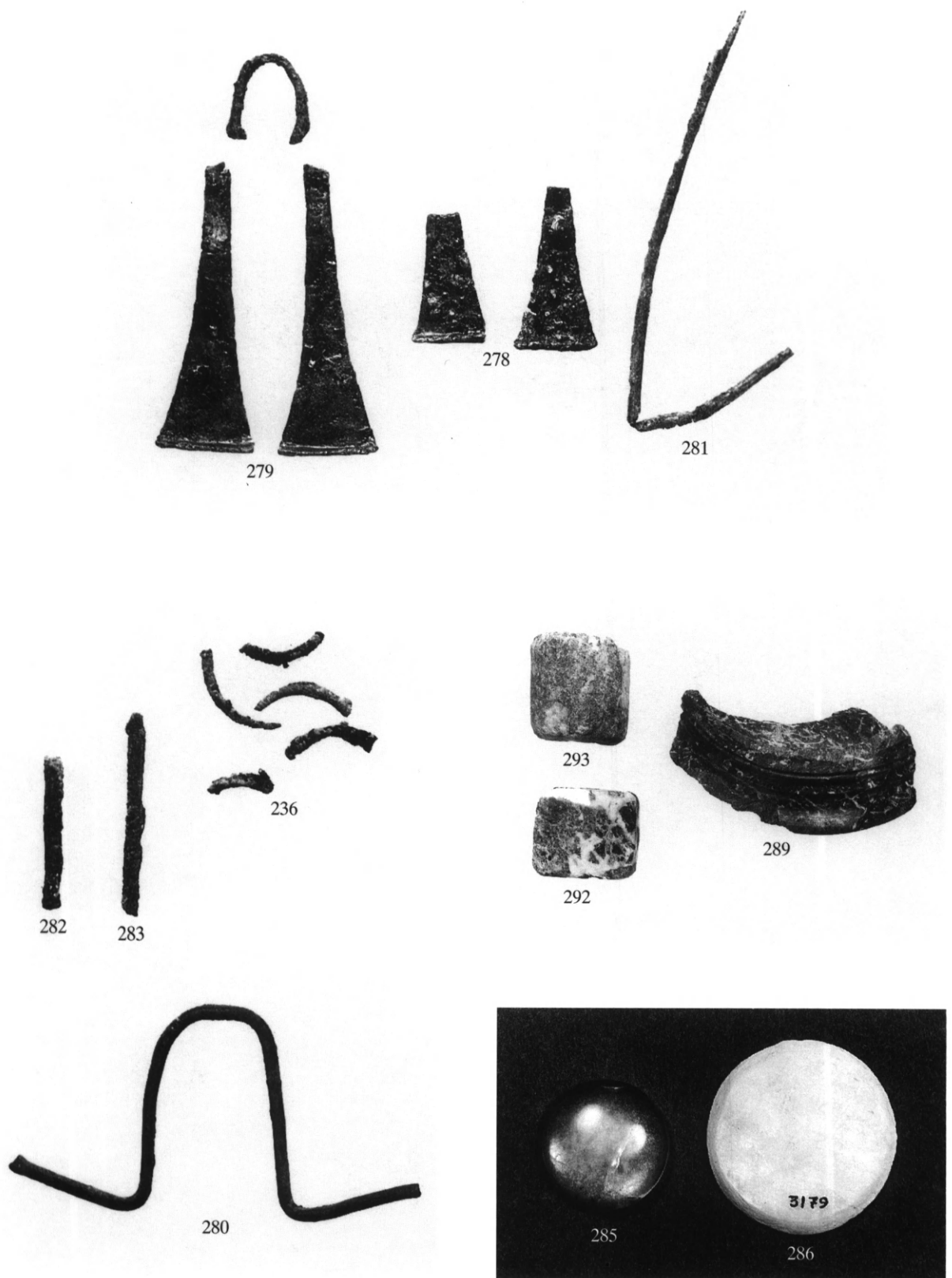

274

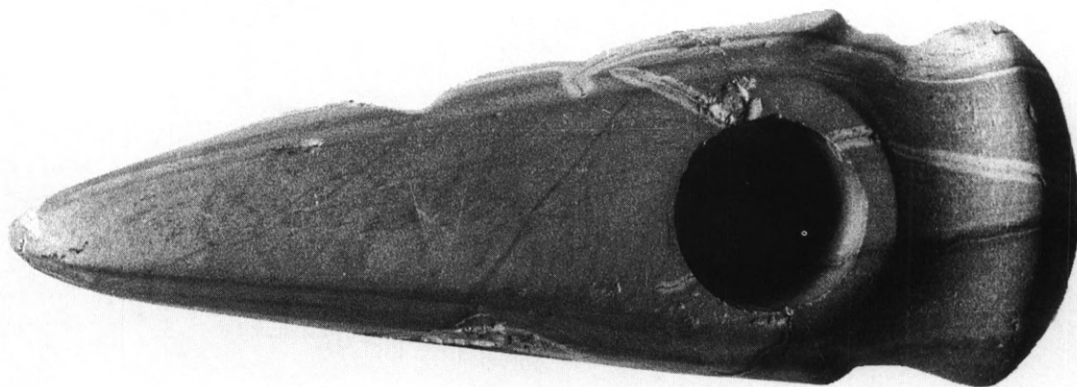

276

Χάλκινα αντικείμενα από το θάλαμο.

α-β. Χάλκινα αντικείμενα από το θάλαμο (278, 280-283), το λάκκο (236) και τὰ μπάζα τοῦ προθαλάμου (279). γ-δ. Λίθινα αντικείμενα ἀπὸ τὰ μπάζα τοῦ προθαλάμου (289, 292), ἀπὸ τὸ δρόμο (293), ἀπὸ τὸν προθάλαμο (285) καὶ τὸ λάκκο (286).

284

Σφυροπέλεκυς από τὸν προθάλαμο.

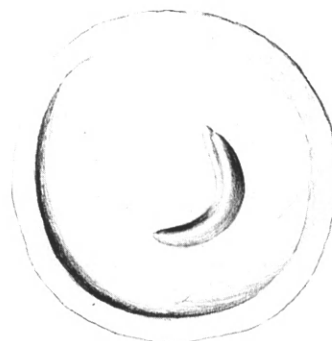
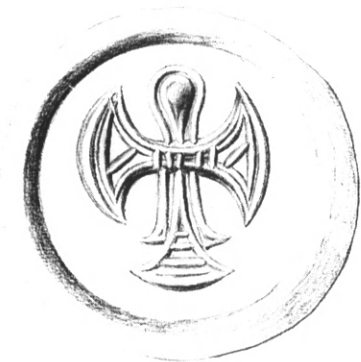
300

301

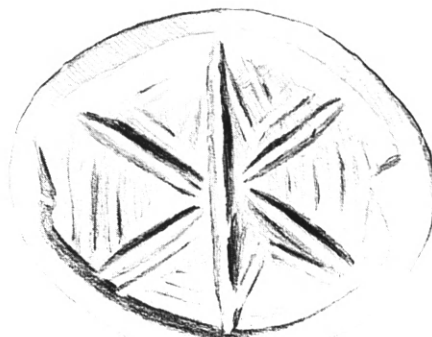
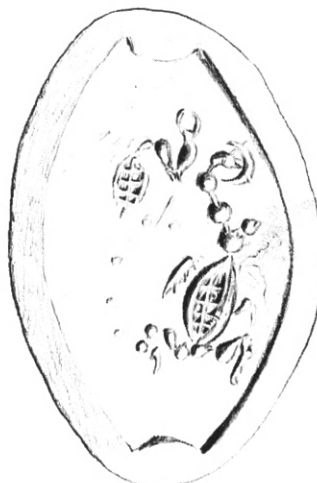
302

Σφραγιδόλιθοι από τὸ λάκκο (300) καὶ τὸ θάλαμο (301-302).

303

304

Σφραγιδόλιθοι από τὸ θάλαμο (303) καὶ τὸν προθάλαμο (304).

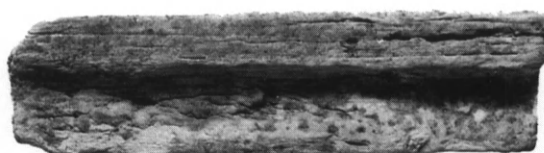
305

308

310

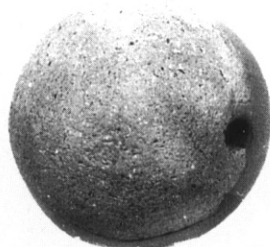

309

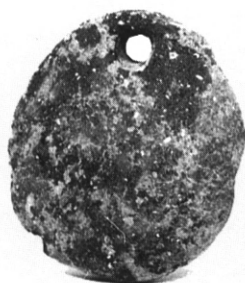
α. Σφραγιδοκύλινδρος από Ίασπη. β. Θραύσματα κοκάλινων αντικειμένων από το λάκκο (308), από τὰ μπάζα τοῦ προθαλάμου (309) καὶ ἀπὸ τὸ δρόμο (310).

311

313

314

312

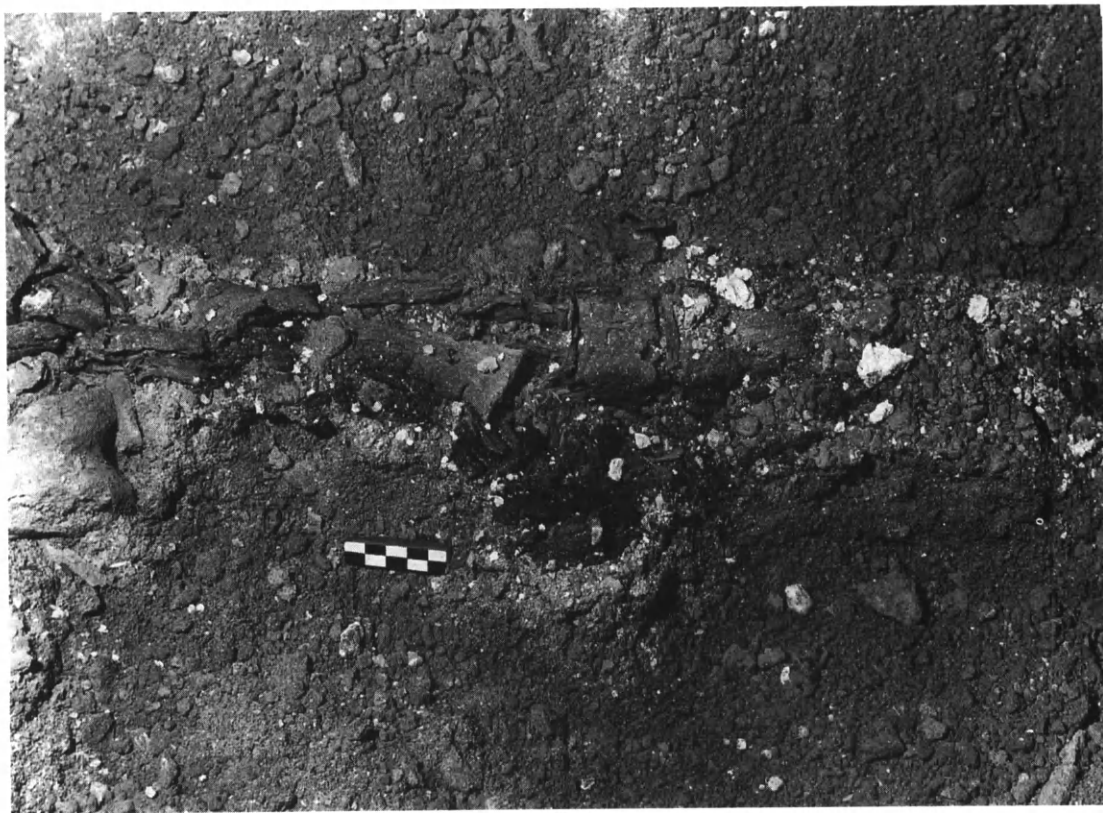
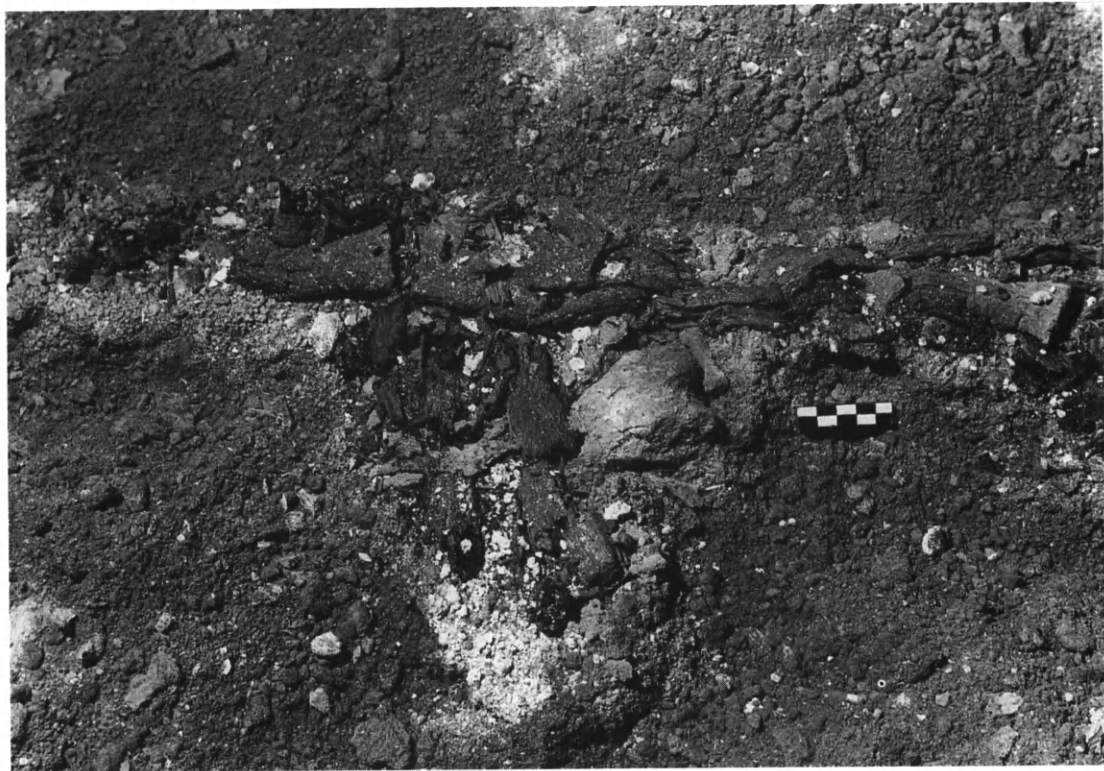
297

296

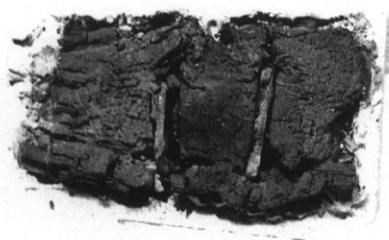
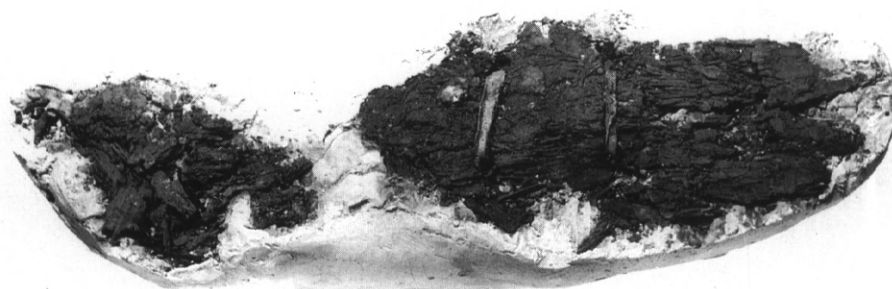
Πήλινα αντικείμενα από τὰ μπάζα τοῦ προθαλάμου (311, 313, 314) καὶ ἀπὸ τὸ δρόμο (312). Κάτω δεξιὰ δύο λίθινα εὐρήματα ἀπὸ τὸ λάκκο.

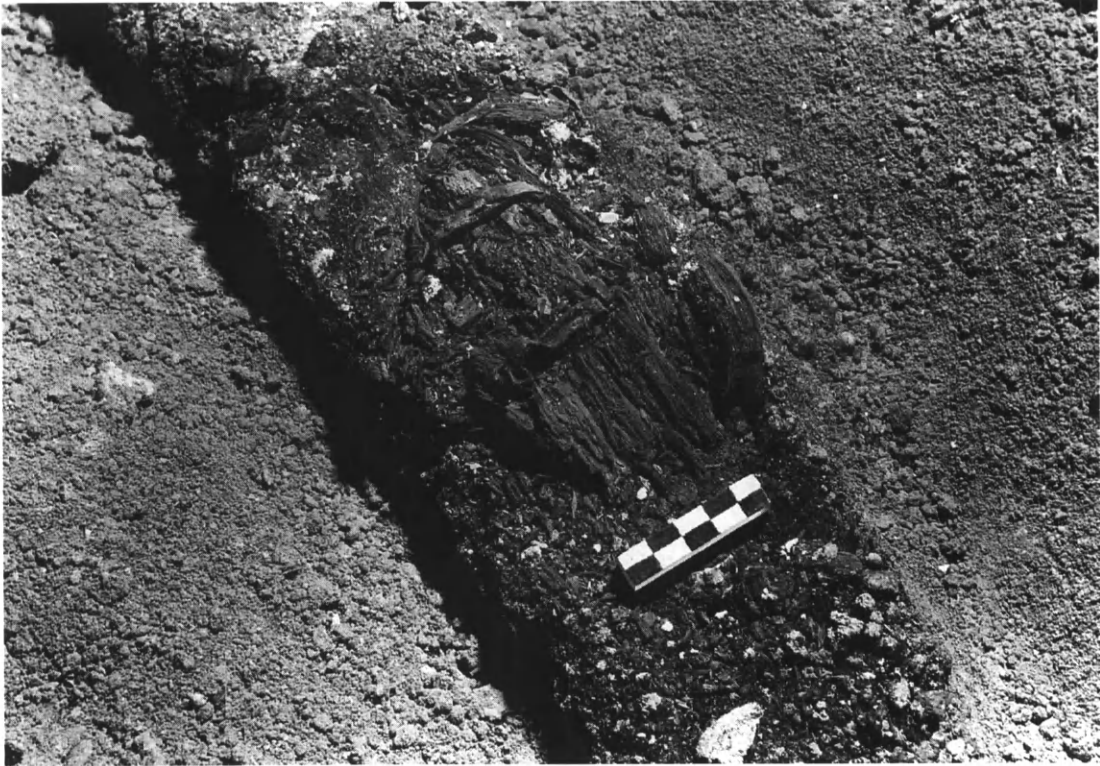
Π 1967: α. Τα ξύλα Ξ 14-16 μετά τον καθαρισμό (άπό ΝΔ). β. Το δυτικό άκρο του Ξ 1 (άπό Β).

Π 1967: α. Τὸ μεσαῖο τμήμα τοῦ Ξ 1 (ἀπὸ Ν). β. Τὸ ἀνατολικὸ ἄκρο τοῦ Ξ 1 (ἀπὸ Ν).

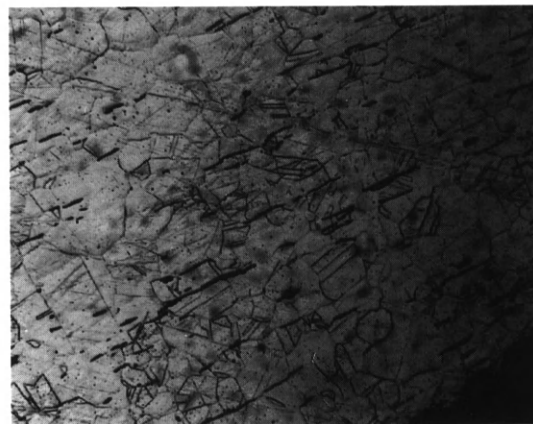
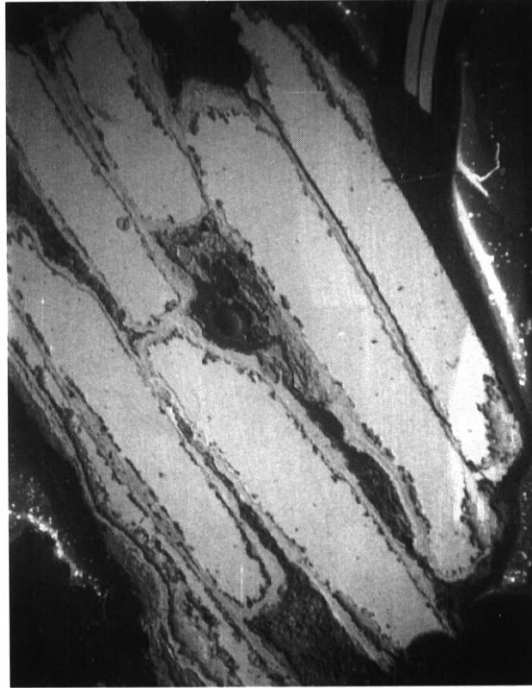
α-β. Γυψωμένα τμήματα του Ξ 15.

Λεπτομέρειες του Ξ 16 μετά τον καθαρισμό.

α. Γυφωμένα λείψανα ξύλων· κάτω άριστερά τὸ Ξ 6. β. Χάλκινοι συμπαγεῖς σύνδεσμοι τοῦ Φορείου Ι. γ. Χάλκινοι ἔλασματινοὶ συνδετήρες τῶν φορείων καὶ δεξιὰ χάλκινα κοσμήματα ἀνάμεσα σὲ θραύσματα συνδετήρων ἀπὸ τὸν πυθμένα τοῦ λάκκου.

α . Cross section of the vertical side of a staple from Ξ 15.
 β - γ . Microstructure of the staple.

ΤΟ ΒΙΒΛΙΟ ΤΗΣ ΠΟΛΥΜΝΙΑΣ ΜΗΛΥ
ΜΙΝΩΙΚΟΣ ΛΑΞΕΥΤΟΣ ΤΑΦΟΣ ΣΤΟΝ
ΠΟΡΟ ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ ΑΡ. 129 ΤΗΣ ΒΙΒΛΙΟ-
ΘΗΚΗΣ ΤΗΣ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟ-
ΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΤΥΠΩΘΗΚΕ ΤΟΝ
ΟΚΤΩΒΡΙΟ ΤΟΥ 1992 ΣΤΙΣ ΓΡΑΦΙΚΕΣ
ΤΕΧΝΕΣ ΕΠΑΜ. ΤΑΜΠΑΚΟΠΟΥΛΟΣ ΚΑΙ
ΣΙΑ Ο.Ε. ΓΡΑΜΜΟΥ 24 ΑΓ. ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ
ΜΕ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΚΕΙΜΕΝΩΝ ΕΥΓΕΝΙΑΣ
ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ΚΑΙ ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΙΚΗ
ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΑΡΓΥΡΩΣ ΓΙΑΝΝΟΥΛΑΚΗ